

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI
İNANÇ TURİZMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MANİSA İLİNİN İNANÇ TURİZMİ POTANSİYELİNİN PAYDAŞLAR
TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Eda ÖZLEYEN

Danışmanlar

Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN

Prof. Dr. Mustafa TEPECİ

İZMİR -2017

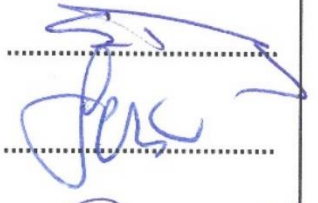
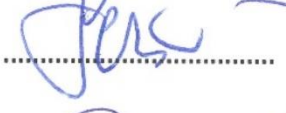
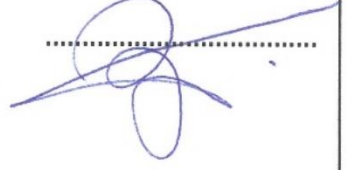

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : EDA ÖZLEYEN
Öğrenci No : 2015800528
Tez Başlığı : Manisa İlinin İnanç Turizmi Potansiyelinin Paydaşlar Tarafından
Değerlendirilmesi

Savunma Tarihi : 22.12.2017
Danışmanı : Prof.Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Burcu Selin YILMAZ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Zafer ÖTER	İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	

EDA ÖZLEYEN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği ~~()~~ / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Demet ÖZDAMAR
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘Manisa İlinin İnanç Turizmi Potansiyelinin Paydaşlar Tarafından Değerlendirilmesi’ adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

TARİH

/.../.../

....

Eda Özleyen

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MANİSA İLİNİN İNANÇ TURİZMİ POTANSİYELİNİN PAYDAŞLAR TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EDA ÖZLEYEN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

İnanç Turizmi Programı

Bu çalışmada, Manisa ilinde inanç turizminin gelişmesi açısından güçlü ve zayıf yönleri ile inanç turizminin gelişmesi üzerinde etkili olabilecek tehdit ve fırsatların belirlenmesi ve inanç turizminin geliştirilmesi için yapılabileceklerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu amaç kapsamında ilk önce literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise literatür taraması sonucunda belirlenen sorulara yanıtlar, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanarak toplanmıştır. Görüşmeler Manisa ilinde kamu kuruluşları, özel sektör, yerel yönetim, sivil toplum örgütleri, yerel halk, esnaf ve tur rehberlerinden oluşan 50 kişi ile yüzyüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularına verilen yanıtların içerik analizi ile değerlendirilmesi sonucunda 9 adet ana tema ve 120 adet alt tema belirlenmiştir. Bu içerik analizi sonucunda, Manisa ilinin Osmanlı Devleti zamanında şehzadelerin sancağa çıktığı iller arasında yer alması ve Saruhan Beyliği döneminde başkent olmasından dolayı önemli türbe, cami ve Mevlevihane'ye ev sahipliği yapması, İncil'de adı geçen ve Hristiyanlığın ilk yedi kilisesi olarak adlandırılan kiliselerin üçünün Manisa ilinde olması ve Mesir Macunu Festivali'ne sahip olunması inanç turizminin Manisa ilinde önemli güçlü yanı iken, tanıtım eksikliği, alt yapı ve üst yapı eksikliği, inanç turizmi alanında

gerçekleştirilen akademik çalışmaların yetersizliği, dini eserlerin korunmamış olması ve yerel halkın dini eserler hakkında bilgi eksikliği de inanç turizminin ön plana çıkan zayıf yönleridir. Diğer bir taraftan dünyada dine yönelimin artış göstermesi, Türkiye'nin muhafazakarlaşması ve siyasi iktidara yaranma çabası, İzmir- Manisa arasına tünel projesinin başlaması ile birlikte iki şehir arasında mesafenin kısılacak olması dile getirilen fırsatlar iken, yoğun göç, terör, mülteciler, Suriye Savaşı, 15 Temmuz darbe girişimi, Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ/PDY) sorunu ve Ekonomik kriz de en çok belirtilen tehdit unsurları olmuştur.

Bu araştırmada Manisa ilinde inanç turizminin sorunları arasında, vakıflara ait İslami eserlerin tadilat sürecinin uzun olması, kaçak kazılar, kazı çalışmalarının uzun sürmesi, kaçak ve çarpık yapılaşma, dini eserlerin çevre düzenlemelerinin olmayışı ve kalifiye personel sıkıntısı yer almaktadır. Ayrıca Sart Antik Kenti'nde tiyatro şenliğinin düzenlenmesi ve yine Sart antik kentinde senfoni orkestrasının açık hava konseri vermesi, sempozyumlar düzenlenmesi, inanç merkezlerinin tanıtılması için kitap, dergi, broşür basılması ve internet sitelerinin kurulması ve inanç turizmi merkezlerinde çevre düzenlenmesi ve restorasyon projelerinin oluşturulması Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi için yerel yönetim, kamu kuruluşları ve özel sektörün yürüttüğü çalışmalar arasındadır.

Anahtar Kelime: İnanç Turizmi, İnanç, Din, Manisa

ABSTRACT

MASTER THESIS

ASSESSMENT OF THE FAITH TOURISM POTENTIAL OF MANISA PROVINCE BY STAKEHOLDERS

EDA ÖZLEYEN

**Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Tourism Management
Faith Tourism Program**

In this study, it was aimed to determine strong-weak and threat-opportunities of Manisa province in regard to faith tourism and to reveal the problems of faith tourism and their solutions. In accordance with this purpose, firstly, the literature was reviewed. Then, responses to the questions which were determined in literature review were collected by using interview technique which is a qualitative research method. Interviews were carried out face to face with 50 people who work in public institutions, private institutions, local administrations, non-governmental organizations, who are local people, tradespeople and tour guides. Evaluation of the answers given to the interview questions was done with content analysis. As a result of this analysis, 9 main themes and 120 sub themes were determined. In consequence of this content analysis; that Manisa province is home to important tombs, mosques and lodges used by Mevlevi dervishes because of its being among the cities where sultan's sons govern sanjak during Ottoman period and because of being the capital city in Saruhan Beylic era, that it hosts three of the churches which are nominated as the first seven churches of Christianity and mentioned in The Bible and that it hosts Mesir Paste Festival are the strong sides of faith tourism in Manisa. However, lack of publicity, lack of infrastructure and superstructure, inadequate

academic studies on faith tourism, unprotected religious works and local people's knowledge deficiency about religious works are the weak sides of faith tourism. Furthermore, while an increase in religious orientation all over the world, Turkey's becoming more conservative and a result of this an adulation to political power, shortening the distance between İzmir and Manisa because of the tunnel project between these two cities were the mentioned opportunities; intense migration, terror, refugees, Syria War, July 15 coup attempt, Fettullah Terror Organisation (FETÖ/PDY) problem and the economic crisis were the mostly mentioned threat risks.

In this study, the problems of faith tourism determined in Manisa are: the renovation process of Islamic Works which belong to foundations is long, there are not environmental plannings for religious works, excavation works take a long time, illicit digs, illegal and unplanned housing, qualified personnel shortage. On the other hand, that their organizing a theatre festival in the ancient city of Sart and the symphony orchestra's giving an open air concert in that city, their organizing symposiums, publishing books, journals and brochures and making websites to publicise faith centers, environmental planning in the faith tourism centers and doing restoration projects are the works that carried out by local administrations, public institutions and private institutions to improve the faith tourism in Manisa province.

Key Words: Faith tourism, Faith, Religion, Manisa

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iii
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZIN TARAMASI

1.1. DİN VE İNANÇ KAVRAMLARI	6
1.2. DİN, İNANÇ VE TURİZM İLİŞKİSİ	9
1.3. DİNİ TURİZM VE İNANÇ TURİZMİ KAVRAMLARI	17
1.3.1. İnanç Turizmi	18
1.3.1.1. İnanç Turizminin Sınıflandırılması	21
1.3.1.1.1. Ülkelere Sağlayacağı Gelir Açısından İnanç	
.. Turizminin Sınıflandırılması	21
1.3.1.1.2. Zaman ve Süre Bakımından İnanç Turizminin	
Sınıflandırılması	22
1.3.1.2. İnanç Turizminin Bağlantılı Olduğu Turizm Türleri	22
1.4. İNANÇ TURİZMİ FAALİYETLERİNE KATILMA NEDENLERİ	23
1.5. İNANÇ TURİZMİ BAKIMINDAN ÖNEMLİ OLAN	
DESTİNASYONLARIN PAZARLANMASI	28
1.6. TÜRKİYE’ DE İNANÇ TURİZMİ	43
1.6.1. Türkiye’de Yahudilik Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri	49
1.6.2. Türkiye’de Hristiyanlık Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri	52
1.6.3. Türkiye’de İslam Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri	58
1.7. TÜRKİYE’DE İNANÇ TURİZMİ TALEBİ	64
1.8. MANİSA İLİNİN GENEL ÖZELİKLERİ	68

1.8.1. Coğrafi Yapısı	68
1.8.2. Tarihi Özellikleri	69
1.8.3. Sosyal Özellikleri	70
1.8.4. Ekonomik Özellikleri	71
1.8.5. Turistik Özellikleri	72
1.9. MANİSA İLİNDE İNANÇ TURİZMİ POTANSİYELİ	75
1.9.1. Manisa İlinde Hristiyanlık Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri	75
1.9.1.1. Thyatira Kilisesi (Akhisar)	76
1.9.1.2. Sardes Kilisesi (Salihli)	78
1.9.1.3. Philadelphia Kilisesi (Alaşehir)	78
1.9.1.4. M Kilisesi (Salihli)	80
1.9.1.5. Doğu Şapel	80
1.9.1.6. Meryem Ana Kilisesi (Kula)	81
1.9.1.7. Hagios Stefonos Kilisesi (Kula)	81
1.9.2. Manisa İlinde Yahudilik Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri	82
1.9.2.1. Sardes Sinagogu (Salihli)	83
1.9.2.2. Akhisar Sinagogu	84
1.9.3. Manisa İlinde İslamiyet Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri	84
1.9.3.1. Cami ve Külliye	85
1.9.3.1.1. Muradiye Camii ve Külliyesi	86
1.9.3.1.2. Sultan Cami ve Külliyesi	87
1.9.3.1.3. Ulu Cami ve Külliyesi	88
1.9.3.1.4. İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii ve Külliyesi	89
1.9.3.1.5. Hatuniye Camii ve Külliyesi	90
1.9.3.1.6. Çeşnigir Cami	90
1.9.3.1.7. Lala Paşa Cami	91
1.9.3.1.8. Serabat Cami	92
1.9.3.1.9. Ayn-ı Ali Cami	92
1.9.3.1.10. Dilşikar Hatun Cami ve Külliyesi	93
1.9.3.1.11. Akhisar Ulu Cami	93
1.9.3.1.12. Alaşehir Şeyh Sinan Cami	94

1.9.3.1.13. Carullah Bin Süleyman Cami	94
1.9.3.1.14. Şahuban Cami	95
1.9.3.1.15. Halime Hatun Cami ve Külliyesi	95
1.9.3.1.16. Darkale Minareli Cami	96
1.9.3.2. Mescitler	98
1.9.3.2.1. Hacı İlyas Bey Mescidi	98
1.9.3.2.2. Taşcılar Mescidi	98
1.9.3.2.3. Kısık Mescidi	99
1.9.3.3. Medreseler	99
1.9.3.3.1. Ulu Cami (Fethiye) Medresesi1	99
1.9.3.3.2. Sinan Bey Medresesi	100
1.9.3.3.3. Sultan Cami Medresesi	100
1.9.3.3.4. Muradiye Medresesi	100
1.9.3.3.5. Velet Bey (Hindistani) Medresesi	101
1.9.3.3.6. Gölarmara Şahuban Hatun Medresesi	101
1.9.3.4. Türbeler	101
1.9.3.4.1. Saruhan Bey Türbesi	102
1.9.3.4.2. Revak Sultan Türbesi	102
1.9.3.4.3. İshak Bey Türbesi	103
1.9.3.4.4. Yedi Kızlar Türbesi	103
1.9.3.4.5. Ayn-ı Ali Türbesi	103
1.9.3.4.6. Yirmi iki Sultan Türbesi	104
1.9.3.4.7. Kula Tabduk Emre Türbesi	104
1.9.3.4.8. Alaşehir Şeyh Sinan Türbesi	104
1.9.3.5. Tekke ve Zaviyeler	106
1.9.3.5.1. Mevlevihane	106
1.9.3.5.2. Seyyit Hoca Tekkesi	106
1.9.3.5.3. Kabak Tekkesi	107
1.9.4. Manisa İlinde Pagan Dönemine Ait Çekim Merkezleri	107
1.9.4.1. Artemis Tapınağı	108
1.9.4.2. Kybele Tapınağı	108
1.9.4.3. Ana Tanrıça Kybele Taş Anıtı	109

1.9.4.4. Apollon Khresterios Tapınağı	109
1.9.4.5. Athena ve Zeus Tapınağı	110
1.9.5. Manisa İlinde Önemli Olan Mezarlar Ve Tümülüsler	110
1.9.5.1. Tantolos Kaya Mezarı	110
1.9.5.2. Bintepeleer Tümülüsü	110
1.9.6. Manisa’da Önemli Anma Törenleri Ve Festivaller	111
1.9.6.1. Manisa Mesir Macunu Festivali	111
1.9.6.2. Yunus Emre’yi Anma Etkinlikleri	112
1.9.6.3. Bağdatlı Sultan Alevi Kültürünü Tanıtma ve Kültür Şenliğı	112
1.10. MANİSA İLİNDE TURİZM TALEBİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	112
1.11. MANİSA İLİNDE BULUNAN TURİZM TESİSLERİ	115
1.11.1. Konaklama Tesisi Sayıları	115
1.11.2. Yeme-İçme Tesisi Sayısı	117
1.11.3. Seyahat Acenteleri Sayısı	117

İKİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİ

2.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	119
2.2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	120
2.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	121
2.3.1. Araştırmanın Örnekleme	124
2.3.2. Ölçme Aracı	130
2.3.3. Veri Toplama Süreci	134
2.3.4. Verilerin Analizi	136
2.3.5. Araştırmanın Sayıltıları	136
2.3.6. Araştırmanın Varsayımı	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARININ ANALİZİ

3.1. ARAŞTIRMANIN BULGULARI	138
3.2. MANİSA’DA BULUNAN İNANÇ TURİZMİ ÇEKİCİLİKLERİ	138

3.3. MANİSA’NIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN GÜÇLÜ YANLARI	141
3.4. MANİSA’NIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN ZAYIF YÖNLERİ	145
3.5. MANİSA’NIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN FIRSATLARI	152
3.6. MANİSA’NIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN OLASI TEHDİTLERİ	155
3.7. MANİSA’DA İNANÇ TURİZMİNİN SORUNLARI	160
3.8. MANİSA İLİNİN İNANÇ TURİZMİ SORUNLARININ ÇÖZÜM YOLLARI	172
3.9. MANİSA İLİNDE İNANÇ TURİZMİNİN GELİŞTİRİLMESİ İÇİN . YÜRÜTÜLEN TANITIM FAALİYETLERİ VE PROJELER	181
3.10. MANİSA İLİNDE BULUNAN SEYAHAT ACENTERİNİN İNANÇ TURU DÜZENLEMEME NEDENLERİ	192
SONUÇ VE TARTIŞMA	198
ÖNERİLER	202
KATKILAR	209
KAYNAKÇA	210

KISALTMALAR

CD	Compact Disc
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNWTO	The United Nations World Tourism Organization
WEB	World Wide Web
YY	Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İnanç ve Hac Turizminde Motivasyon Olarak Uygulanan Herzberg'in İki Faktör Teorisi	s.25
Tablo 2: Din Merkezlerde Yer Alan İç ve Dış Paydaşlar	s.39
Tablo 3: Türkiye'de Yahudilik Dinine Ait Bazı Önemli Çekim Merkezleri	s.50
Tablo 4: Türkiye'de Hristiyanlık Dinine Ait Bazı Önemli Çekim Merkezleri	s.54
Tablo 5: Türkiye'de İslam Dinine Ait Diğer Önemli Çekim Merkezleri	s.60
Tablo 6: Dini Amaçlı Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Toplam Ziyaretçi Sayısına Oranı	s.65
Tablo 7: Türkiye'de 2015 Yılında En Çok Ziyaret Edilen 10 Müze	s.66
Tablo 8: Türkiye'de 2015 Yılında En Çok Ziyaret Edilen 10 Ören Yeri	s.67
Tablo 9: Manisa Kültür Varlıkları Taşınmaz Envanteri	s.72
Tablo 10: Manisa İlinde Bulunan Müzeler ve Eser Sayıları	s.73
Tablo 11: Manisa İlindeki Cami Sayıları	s.84
Tablo 12: Manisa İlinde Bulunan Diğer Önemli Camiler	s.97
Tablo 13: Manisa İlinde Bulunan Diğer Önemli Türbeler	s.105
Tablo 14: Manisa İli Müze ve Ören Yeri Ziyaretçi Sayıları	s.113
Tablo 15: 2016 Yılında Manisa İlinde Konaklayan Ziyaretçi Sayıları	s.114
Tablo 16: 2026 Yılı Manisa İli Turizm İşletmeli Belgeli Konaklama Tesisi Sayısı	s.115
Tablo 17: 2016 Yılı Manisa İli Yatırım Belgeli Konaklama Tesisi Sayısı	s.116
Tablo 18: 2016 Yılı Manisa İli Belediye Belgeli Konaklama Tesisi Sayısı	s.116
Tablo 19: Manisa İli Turizm İşletme Belgeli Yeme –İçme Tesis Sayısı	s.117
Tablo 20: 2015- 2016 Yılı Manisa İli Geneli Seyahat Acenteleri Sayıları	s.118
Tablo 21: Görüşme Yapılan Katılımcıların Profili	s.126
Tablo 22: Kamu Kuruluşları, Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Yöneltilen Sorular	s.131
Tablo 23: Otellere Yöneltilen Görüşme Soruları	s.133
Tablo 24: Seyahat Acentelerine Yöneltilen Görüşme Soruları	s.133
Tablo 25: Manisa'da Bulunan İnanç Turizmi Çekicilikleri	s.138
Tablo 26 : Manisa'nın İnanç Turizmi Açısından Güçlü Yanları	s.141

Tablo 27: Manisa'nın İnanç Turizmi Açısından Zayıf Yönleri	s.145
Tablo 28: Manisa'nın İnanç Turizmi Açısından Fırsatları	s.152
Tablo 29: Manisa'nın İnanç Turizmi Açısından Olası Tehditleri	s.156
Tablo 30: Manisa'da İnanç Turizminin Sorunları	s.161
Tablo 31: Manisa İlinde İnanç Turizmi Sorunlarının Çözüm Yolları	s.172
Tablo 32: Manisa İlinde İnanç Turizminin Geliştirilmesi İçin Yürütülen Tanıtım Faaliyetleri ve Projeler	s.181
Tablo 33: Manisa İlinde Seyahat Acentelerinin İnanç Turu Düzenlememe Nedenleri	s.193

Şekiller Listesi

Şekil 1: Hac ve Turizm Süreci	s.13
Şekil 2: Manisa İli Siyasi Haritası	s.68

GİRİŞ

İlk insanın Dünya'ya gelmesi ile başlayan, günümüze kadar devam eden bir olgu olan din ve inançlar, toplumların ayrılmaz bir parçası olmuş ve dünya üzerinde insanların yaşamlarını sürdürdüğü her yerde kendini göstermiştir. Bu nedenle tarih boyunca gerçekleştirilen araştırmalarda dinsiz veya inançsız bir topluma rastlanılmamıştır (Küçük, 2013b:102-104). Toplumların sahip olduğu bu din ve inanç sistemlerinin çoğu içerisinde kutsallık ve inananlarının kutsal alanlara ziyaretler gerçekleştirme anlayışını barındırmaktadır (Küçük, 2013a: 29). Bu nedenle insanlar çok tanrılı dönemlerde bile kutsal mekanlara adak sunmak, dua etmek ve hac görevlerini yerine getirmek için ziyaretler gerçekleştirmiştir. Daha sonra tek tanrılı dönemlerde de insanların dini yapılara ve merkezlere seyahatleri devam etmiştir (Doğaner, 2009:338).

Eski çağlarda insanların dini motivasyon ile kutsal alanlara gerçekleştirdiği bu seyahatlerde ihtiyaçları olan konaklama, yiyecek ve içecek gereksinimlerinin günümüz koşullarında turizm hizmet sağlayıcıları tarafından karşılanmaya başlanması inanç ve dine dayalı seyahatlerin turizm faaliyetine dönüşmesini sağlamıştır (Kızılırmak ve Şahin, 2014:209). Bu doğrultuda turizm ve din arasında bir bağ oluşmaktadır. Bu bağ insanların dini motivasyonlarının derecesine göre şekillenmektedir. Bazı kişiler din, inanç ve ruhaniyet gibi duyguların peşinde koşarak kutsal hacılık görevini gerçekleştirirken diğerleri kişisel ve manevi ihtiyaçlarını turizm yolu ile tatmin etmek için dini seyahatlere katılmaktadır (Sharpley ve Sunduram 2005:162). Mekke, Medine, Kudüs ve Vatikan gibi şehirler bu motivasyonlara göre hareket eden bireyler için seyahatlerinde yoğun olarak tercih ettikleri merkezler konumuna gelmiştir (Çavuş, 2012:217; Charteris ve Boyd, 2010:229). Bu kutsal merkezlere dini motivasyon dışında turistler merak, farklı kültürleri öğrenmek ve dini yapıların mimarisi, atmosferi, sanatsal değeri ve tarihi geçmişi hakkında bilgi sahibi olmak için de ziyaretler gerçekleştirmektedir (Marine-Roig, 2015:25; Casellas ve diğerleri, 2013:138; Fattah ve Eddy-U,2016:120).

Bundan dolayı son yıllarda hem kutsal alanların hem de cami, kilise, manastır, tapınak, katedral ve sinagog gibi dini yapıların farklı motivasyonlara sahip turistler tarafından ziyaret edilmesi ve önemli turizm çekicilikleri arasında gösterilmesi din ve

turizm arasındaki bağı ne kadar güçlü olduğunun bir diğer göstergesidir (Vukonic, 1996:61; Irimias ve diğerleri, 2016:20).

Diğer bir taraftan turizm ve din arasındaki karşılıklı etkileşimlerin sonuçlarından biride kültür alanında kendisini göstermektedir. Çünkü din ve inançlar eski zamanlardan beri insanların kutsal yerlere veya hac merkezlerine ziyaretler gerçekleştirmesine sebep olurken, turizm faaliyetleri de insanların farklı ülkelerdeki din, inanç, dil ve kültürleri öğrenmesine ve aynı zamanda farklı inanç ve yaşayışlara daha hoşgörülü davranmasına da katkı sağlamaktadır (Vukonic, 2010:35-36). Din ve turizm ilişkisinin yarattığı karşılıklı etkileşim sonucu yeni bir turizm çeşidi olan ve alanyazında alternatif turizm türü olarak adlandırılan inanç turizmi kavramı ortaya çıkmıştır. Kavramın ortaya çıkışından sonra istatistiklere de yansıyan haliyle İnanç Turizmi başlı başına bir pazar haline gelmiştir.

UNWTO (2011) raporuna göre Dünya’da her yıl 300 - 330 milyon arası turist önemli dini merkezleri ziyaret etmektedir. Ayrıca rapora göre, dünya nüfusunun %60’nın bir dine bağlı olduğu ve bu inançlı kişilerinde dini turizm faaliyetleri için önemli bir potansiyel oluşturduğu ifade edilmiştir. Yine rapora göre dünyada yaklaşık 600 milyon ulusal ve uluslararası dini ve manevi motivasyonlu seyahat gerçekleştirilmiştir. Bu seyahatlerin %40’ı Avrupa’ya %60’lık kısmı ise Asya ve dünyanın geri kalan diğer kıtalarına gerçekleştirilmiştir. İnanca dayalı seyahatlerin artış göstermesi arz yönünden önemli potansiyele sahip ülkeler ve destinasyonlar için çeşitli avantaj ve fırsatlar sağlamaktadır. İnanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesinin destinasyonlara sağladığı en önemli fayda, ekonomik yönden gelir sağlamaları ve yeni istihdam olanaklarının yaratılmasıdır (Harunoğulları, 2016:177-185; Gil ve Curiel, 2008:421; Stefko ve diğerleri, 2015:425; Brayley, 2010:289; Vukonic, 1998:83; Vukonic, 1996:169; Terzidou ve diğerleri, 2008:120; Yalghouzaghaj ve Shorbolagh, 2013:197). Örneğin Ecory, (2014:1)’e göre, son zamanlarda İngiltere’de bulunan katedrallerin ziyaretçi sayılarının artış göstermesi, yerel ekonomiye artı katkı yapmıştır. Ayrıca bu ziyaretler dolaylı yoldan 5500 kişiye istihdam sağlamaktadır. Yine Egresi ve diğerleri, (2012:7)’nin Mardin’in sahip olduğu inanç turizmi faaliyetlerinin ilin ekonomisine etkisini araştırdıkları çalışmalarında, inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesinin Mardin’in yerel ekonomisine olumlu yönde katkı sağladığı vurgulanmıştır. Aynı çalışmada inanç turizmi sayesinde yıl boyu konaklama

tesislerinin doluluk oranlarının yüksek olduğu, 5 yıl içerisinde otel inşaatlarının hızla sayılarının arttığı ve turistlerin yerel dükkanlardan alışveriş yaptığı belirlenmiştir. Jackowski ve Smith (1992)'de Polanya'nın sahip olduğu inanç turizmi kaynaklarının ülkenin gelir ve istihdamının sağlanmasında önemli bir role sahip olduğunu ifade etmişlerdir. İnanç turizmi faaliyetleri00, ülkelere ekonomik gelir ve istihdam yaratması ile beraber yerel halkın yaşam kalitesinin artmasını (Gil ve Curiol, 2008, 425) destinasyonlarda bulunan çekiciliklerin ve kutsal alanların korunmasını, bakımlarının gerçekleştirilmesini sağlamaktadır (Charteris ve Boyd, 2010:235).

Diğer bir taraftan inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmeye başladığı bölgelerde turizm yatırımlarında da artış gözlemlenmekte ve ilgili bölgelerde kalkınma hızı artmaktadır. Örneğin Fransa'nın önemli dini merkezlerinden olan Lourde şehrinde dini turizm faaliyetlerinin gelişmesi ile birlikte turizm hizmet sağlayıcılarının da sayısı artmaya başlamıştır (Vuconic, 1998:89-90). Ayrıca inanç turizmi dünyada farklı inançlara sahip medeniyetler arasında hoşgörü ortamının gelişmesine de katkı sağlamaktadır. İnanç turizmi faaliyetlerine katılan bireyler farklı inançlara sahip insanlar ile bir araya gelmekte ve onların inançlarını öğrenme ve yakından tanıma şansı elde edebilmektedir. Bu sayede bireylerin kendi inancı dışındaki farklı inançlara karşı tahammül sınırları genişleyebilmekte ve aralarındaki hoşgörü ortamı artabilmektedir. Bu hoşgörü ortamının artması dünyada yaşamını sürdüren medeniyetlerin bir arada kardeşçe ve huzurlu yaşamalarını sağlama yolunda önemli bir adım olmaktadır (Kaynak, 2010:126).

İnanç turizmi faaliyetlerinin destinasyonlara ve ülkelere sağladığı olumlu faydalar, İspanya, Fransa, Suudi Arabistan, İtalya ve İsrail başta olmak üzere diğer ülkeleri de turizm politikaları içinde dini turizmin geliştirilmesi için çalışmalar yapmaya yöneltmiştir (Gupta and Sharma,2014:73). Türkiye'de ise Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca 1993 yılında semavi dinlere ait eserlerin envanterlerinin çıkarılma çalışması ile İnanç Turizmi geliştirme çalışmalarına hız verilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

Türkiye, ilk çağ uygarlıklarından günümüze kadar çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle Anadolu'da hüküm süren medeniyetlerin çoğunun farklı inanç değerlerine sahip olması, ilk çağlardaki Ana Tanrıça kültürü ve pagan inanışları dahil olmak üzere semavi dinlere ait eserlerin Anadolu'da bulunmasını

sağlayarak Anadolu'nun yerli ve yabancı turistler için açık hava müzesi konumuna gelmesine imkan vermiştir (İbret ve diğerleri, 2015:242; Harbalıoğlu ve Ünal, 2013:1191). Anadolu'nun sahip olduğu bu zengin dini eserler, inanç turizmi bakımından önemli turizm çekicilikleri arasında yerini almaktadır. Bu çekiciliklerin bazıları şunlardır; Yahudiler için İstanbul'da bulunan Ahrida, Neva Şalom ve Bet İsrail Sinagogları, Hristiyanlar için Selçuk'ta Meryem Ana'nın Evi, Antakya Saint Pierre Kilisesi, İstanbul'da Ayasofya Müzesi, Van'da Akdamar Kilisesi ve Trabzon'da bulunan Sümela Manastırı, Müslümanlar için ise İstanbul'da Topkapı Sarayı içinde bulunan Kutsal Emanetler bölümü, Sultan Ahmet Camii, Süleymaniye Camii, Edirne'de Selimiye Camii, Konya'da Mevlana Müzesi, Sivas'da Divriği Ulu Camii, Hatay'da Habib Ün- Neccar Camii ve Türbesi ve Nevşehir'de Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi'dir (Özgen, 2012:27). Ayrıca Hristiyanlar için Yahudi ve Romalıların baskı ve zulümlerinden kaçarak saklandıkları Kapadokya Bölgesi (Güzel, 2012:138), Hristiyanlığın erken çağlarında gerçekleştirilen konsillere ev sahipliği yapan İznik ve Efes kentleri (Madrigal, 2014b:1-28) ve Yahudiler içinde Hz. İbrahim'in yaşamını sürdürdüğü Şanlıurfa'nın ilçesi olan Harran da (Adam, 2015:62) inanç turizmi bakımından önemli kentler arasında yerini almaktadır.

Türkiye'de inanç turizmi bakımından bir diğer önemli kent Manisa ilidir. Çünkü Manisa ilk çağlarda Hititler, Lidya, Persler, Büyük İskender, Bergama Krallığı, Roma İmparatorluğu ve Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) egemenliğinde kalmıştır ve bu medeniyetlerin inançlarını yansıtan eserler Manisa il sınırları içerisinde yer almaktadır. Eski çağlarda Manisa'da Hititler zamanından kaldığı düşünülen Kybele Anıtı, Sart Antik Kenti'nde Lidya devleti zamanından Bintepe Tümülsü, İskender döneminde Sart'a inşa edilen Artemis Tapınağı yer almaktadır. Roma Devleti döneminde Hristiyanlığın yayılması ile birlikte Philadelphia (Alaşehir), Sardes (Salihli) ve Thyateira (Akhisar) gibi önemli şehirlerde Hristiyan cemaatleri oluşmuş ve kiliseler inşa edilmiştir. Özellikle de İncil'in vahiy bölümünde Philadelphia (Alaşehir), Sardes (Salihli) ve Thyateria (Akhisar) kentlerindeki kiliselerin ismi geçmektedir. Bu nedenle Manisa ili Hristiyanlar için inanç turizmi faaliyetlerinde çok ayrı bir değere sahiptir (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017b). Daha sonra 1313 yılında Saruhan Bey'in Manisa ilini feth ederek burada beylik kurması ile birlikte şehirde ilk Türk-İslam eserleri inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde inanç turizmi

bakımından şehrin önemli simgeleri arasında yer alan Ulucami ve Külliyesi ile Mevlevihane inşa edilmiştir. Saruhan Beyliği döneminden sonrada Osmanlı İmparatorluğu döneminde Manisa’da yine çok sayıda cami, külliye, türbe ve medrese yapılmıştır. Örneğin şehrin önemli dini yapıları arasında yer alan Sultan Camii ve Külliyesi, Muradiye Camii ve Külliyesi, Hatuniye Camii ve Külliyesi gibi önemli yapılar Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilmiştir (Acun, 1999).

Manisa ili yukarıda bahsedilen önemli eserlere sahip olmasına rağmen, 2016 yılı istatistiklerine göre Türkiye’yi ziyaret eden 31.365.330 yabancı turiste karşılık (Türsab, 2017) yerli ve yabancı toplamda 295.892 turist çekmiştir (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017). Bu istatistiki veriler kentin sahip olduğu inanç turizmi potansiyelini kullanamadığına ve kentte inanç turizminin gelişmemesinin altında yatan sorunlar olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca yazın taraması yapıldığında Manisa ilinin turizm ve inanç turizmi potansiyellerinin ortaya çıkarılması ile ilgili sınırlı sayıda çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Buna karşın inanç turizmi çekiciliklerinin destinasyonlar için önemli turizm kaynakları arasında yer aldığı ve inanç turizmi faaliyetlerinin destinasyonlara hem ekonomik hem de istihdam yönünden önemli katkılar sağladığı alanyazında gerçekleştirilen çalışmalarda ortaya konmuştur (Gil ve Curiel, 2008:421; Gatrell ve Colins-Creiner, 2006:770; Stefko ve diğerleri, 2015:425; Brayley, 2010:289; Vukonic,1998:83). Bu bağlamda yeterli inanç turizmi arzına sahip bölgelere dini seyahatlerin artması, ilgili bölgelere gelir ve istihdam sağlamaları açısından ekstra fırsat yaratacaktır. Manisa’da inanç turizmi potansiyelinin ortaya çıkarılması, turizm faaliyetlerinin geliştirilmesine ve ilde turizm planlama çalışmalarının etkili bir şekilde yürütülmesine olanak sağlayacaktır.

Yukarıda yer alan bilgiler ışığında bu çalışmada Manisa ilinde inanç turizminin gelişmesi açısından güçlü ve zayıf yönleri ile inanç turizmin gelişmesi üzerinde etkili olabilecek tehdit ve fırsatların belirlenmesi ve inanç turizminin geliştirilmesi için yapılabileceklerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZIN TARAMASI

1.1. DİN VE İNANÇ KAVRAMI

Din, insanoğlunun varoluşu birlikte ortaya çıkan, tarihin en erken dönemlerinden itibaren insanın yaşamında önemli bir role sahip olan (Tümer,1994:317; Keskin,2014:7) ve kapsadığı inanç ve ibadet unsurları ile toplumların kültürlerini ve insanların davranışlarını etkileyen önemli bir kavramdır (Güven, 2012 :933; Keskin, 2004: 11). İnsanlık tarihi çeşitli bilim dalları tarafından ilkçağlardan günümüze kadar derinlemesine araştırılmıştır. Araştırmalarda dinsiz ve inançsız bir topluma rastlanmadığı ve her çağda toplumların kendine özgü din ve inanç ilkelerine sahip olduğu ortaya konmuştur (Gündüz, 2016: 18). Çünkü yaradılıştan beri insanlar zor duruma düştükleri zaman manevi güç bulmak veya diğer sebeplerden dolayı kendilerinden daha güçlü olan bir varlığa sığınma ihtiyacı hissetmişlerdir (Hökelekli, 2013:139). Bu yüzden din ve inançlar dünyadaki toplumların tarihi kadar eskiye dayanmaktadır (Tümer, 1986:222; Düzgün, 2013:11).

Din, kelime olarak dünyadaki dini geleneklerde ve dillerde farklı kelime ve anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin din kavramı Arapça dilinde çoğulu '*edyan*' kelimesi olarak *kanun, hesap, hüküm, yol, mezhep ve itaat*' (Küçük, 2013:6), Hinduizm'de ise Sanskritçe dilinde '*dharma*' kelimesi olarak '*ezeli, ebedi, hakikat*' ve Yahudilikte ise İbranice dilinde '*dat*' kelimesi olarak '*kanun ve hüküm*' anlamlarına gelmektedir (Adam, 2005a:17). Batı dillerinde ise '*religion*' olarak kullanılan din kavramı (Adam, 2015:36) '*manevi varlıklara inanmak*' olarak ifade edilmiştir (Cilacı, 2001:96).

Dini tanımlamak gerekirse '*İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu*' olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 2014:76). Bir başka tanıma göre toplumu oluşturan bireylerin kavga ortamından uzak durmalarını sağlayarak, bir arada huzur ve barış ortamında yaşamaları için insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve onları doğru

davranmaya teşvik eden kurallar bütünü olarak ifade edilmiştir (Küçük, 2013:2). Bu bağlamda din olgusu sadece tanrı, kutsal güç, dünya üstü varlıklar, ölümden sonraki yaşam gibi soyut kavramları kapsamayıp, aynı zamanda insanlara yaşadıkları toplumda nasıl davranması gerektiğini ve yaşam tarzlarını nasıl şekillendireceklerini göstermektedir (Gündüz, 2016:21).

Turan (1994:110)'e göre din, inanç ve tapınma (ibadet) olarak iki kavramı içermektedir.

Her iki kavramının temelini 'kutsallık ve yasak' unsurları oluşturmaktadır. Bu tanıma bakıldığında, dinler kendi içlerinde bazı yerleri, kavramları kutsallaştırır ve inananları için gerek toplumsal hayat ile ilgili olsun gerek beslenme şekilleri olsun bir takım yasaklar getirmektedir.

Kısacası din kavramı, insanlık tarihi kadar eski olan, toplumların yaşam biçimleri, davranışları, beslenmeleri, siyasi politikaları gibi tüm toplumsal olayları üzerinde etkisi bulunan, insanların toplum içinde birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyen, onları doğruya ve huzura teşvik eden ve insanların tanrı ve yüce varlık gibi üstün olan yaratıcıya duydukları inanç çerçevesinde kendilerini uymakla zorunlu hissettikleri kurallar bütünü olarak tanımlanabilir.

Günümüzde dinlerin kutsallığına zarar gelmemesi ve herkesin sahip olduğu her inancı din olarak ifade etmesinin önüne geçmek için çeşitli din tanımları yapılmasının yerine, bir inancı din haline getiren ilkelerin ortaya konulması gerekmektedir. Çünkü insanların ilkçağlardan beri sahip oldukları her inancın din olarak ifade edilmesi doğru değildir. İnanç sistemlerinin din kapsamında değerlendirilmesi için aşağıdaki unsurlara sahip olması gerekmektedir;

- *Tanrı veya Yüce Varlık İnancı*
- *Kutsallık Anlayışı ve Kutsal olan / kutsal olmayan ayrımı*
- *İman Esasları, ibadet ve dini ayin uygulamaları*
- *İlahi kaynağa dayandırılan vahiy / ilham, kutsal kitaplar veya metinler,*

ahlaki kurallar

- *Peygamber veya İlahi mesajlar veren din kurucusu*
- *Dünya ve özellikle Öbür Dünya / Ahiret görüşü*
- *Ortak amaçlarda bir araya gelmiş Cemaat / Grup-topluluk*

- *Taklit olmayan, senkretik ve ekletik bir yapı taşımayan özgün bir muhtevaya sahip olma*
- *Dini, Dünyevi ve Siyasi gayeler ile ortaya çıkmama*
- *Saf, temiz ve iyi niyetli olma, toplumsal bir gayenin tahakkukunu esas alınması* (Küçük ve diğerleri, 2016:5).

Yukarıdaki ilkelerden yola çıkarak toplumların sahip olduğu her inancın din olarak değerlendirilememesi, inanç ve din kavramlarının arasındaki anlam farklılığının göstergesidir. Dinç (2014:112)’e göre din ve inanç kavramları birbirinin yerine kullanılmasına rağmen aslında bu iki kelimenin anlamı farklıdır. Bu farklılığa rağmen, inanç olgusu dini ilkeler içinde en temel kavramlardan biri olarak belirtilmektedir (Kayıklık, 2005:134). Çünkü dinler yüksek derece bağlılık ve inanç duyguları içermektedir (Tala ve Paduren, 2008:242).

Türk Dil Kurumu (2016)’na göre inanç kavramı ‘*Tanrı’ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat*’ olarak tanımlanmaktadır. Cilacı (2001:177), inancı, yeryüzünde bulunan dinlerin ortaya koyduğu kurallar ve emirlere uyulması gereken ilkeler ve esaslar bütünü olarak tanımlarken, Temren (1998:302)’de toplumdaki bireylerin bir şeye şüphe duymadan kalben ona güven duyması olarak açıklamıştır.

Diğer bir taraftan Pazarlı (1982:13)’da inancı ‘*hükümler ile kesinlik sağlamayan, her türlü şüphe ve tereddüt kaldıran rıza ve teslimiyet*’ olarak tanımlamıştır. Ayrıca inanç, insanların zihinlerinde meydana gelen soyut bir süreç olup içinde şüphe unsuru barındırmamaktadır. İnsanlar süreç esnasında öncelikli olarak inanılan şeyin gerçek ve doğru olduğunu onaylamaktadırlar. Bu onaylama süreci bazen ispata dayanırken bazen insanların içinden gelen his veya duygular sonucunda gerçekleşmektedir.

Temren (1998:303-304)’de toplumda bireylerin sahip olduğu inançların kendi düşünceleri sonucunda şekillenmesinden dolayı, inancın bireysel bir anlam taşıdığını ifade etmiştir. Toplumdaki diğer bireylerin hepsinin aynı şeye inanmaları ve kişilerin kendi mantık çerçevesinde inandıkları olguların toplumda ispatlarının gerçekleşmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Örneğin insanların uğurlu kabul ettikleri bazı ağaçlara bez bağlayarak, dileklerinin kabul olacağına inanmaları bireysel bir olaydır. Toplumun genelini kapsamaz. Çünkü o toplumda yaşayan her insan uğurlu kabul edilen ağaçlara bez bağlayarak, dileklerinin kabul olacağını düşünmemektedir.

Yukarıdaki inanç tanımlarını özetleyecek olursak, inanç bireysel bir özellik gösteren, dini ilkeleri de kapsayan (Ok, 2005:120) ama dine göre daha geniş bir anlam ifade eden, insanların hisleri ve duyguları sonucunda herhangi bir şeye gönülden bağlanmaları ve o şeyi kalben ve şüphesiz olarak kabul etmeleridir. Bu kapsamda bireylerin inandıkları her şeyin din olarak değerlendirilmemesi daha doğru bir yaklaşımdır.

1.2. DİN, İNANÇ VE TURİZM İLİŞKİSİ

İnsanların tarih sahnesine çıktığı ilk çağlardan beri bir şeye inanma ve kendinden daha üstün bir varlığı kutsallaştırma durumu olmuştur. İlk zamanlarda ağaç, göl, dağ ve nehir gibi tabiat varlıklarını kutsallaştırarak, onların ilahi gücüne inanmışlar ve sahip oldukları inançları nedeniyle bu yerlere ziyaretler gerçekleştirmişlerdir (Tala ve Padurean, 2008:242). Örneğin ilk çağlarda eski Türk inançlarında dağ, ırmak, göl, pınar, ağaç ve orman kutsal kabul edilmiş ve yılın belli zamanlarında insanlar bu doğal alanlara ziyaretlerde bulunarak kurban kesmişlerdir (Küçük ve diğerleri, 2016:115). Ayrıca antropologlar ve arkeologlar Avrupa, Asya, Amerika ve Avustralya’da yaşayan kabileler arasında da inanç amaçlı seyahatler olduğunu destekleyen kanıtlar bulmuşlardır (Rinschede,1992:53). O dönemlerde gerçekleştirilen kazılarda bulunan taş anıtlar, tümsekler ve mağaralar, bugünkü katedraller ile aynı işleve sahip oldukları ve bu yerlerin uzaklardan veya yakınlardan inanç sahibi kişileri çeken dini merkezler oldukları düşünülmektedir (Roussel ’den aktaran Rinschede, 1992:53). Örneğin Fransa’da Lascaux mağarasının duvarında yaklaşık olarak MÖ.17.000-15.000 yıllarında üst palaeolitik çağda mağara duvarına çizildiği tahmin edilen at, bizon, geyik, yaban öküzü ve kedi resimleri 1940 yılında keşfedilmiş (Groeneveld, 2016) ve bu mağaraya o dönemlerde insanlar tarafından inanç temelli ziyaretler gerçekleştirildiği ve buralarda kült ve ritüellere katıldıkları tahmin edilmektedir (Clottes, 2006:87).

Diğer bir taraftan tarihi MÖ 4000’li yıllara dayanan Mısır’da, ‘*Busiris*, *Bubastis*, *Mephis*, *Abydos* ve *Karnak*’ gibi şehirler (Erbaş, 2002:101; Rinschede, 1992:53; Vuconic, 1996:129; Shackley, 2001a:17), MÖ 2000 yılının üçüncü çeyreğinde Babil devletinde ‘*Nippur*’ şehri (Harman, 1996:382; Rinschede,1992:54;

Vukonic,1996:129), Asur devletinde ‘*Ninova*’ (Harman, 1996:382), Antik Yunanda ‘*Delos, Delphes, Eleusis, Ephesus, Epidaure*’ gibi şehirler (Erbaş, 2002:102; Güç, 2011:44) önemli kutsal merkezlerdir ve buralardaki önemli tapınaklara insanlar ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Hata bazı tarihçilere göre Mısırlılar için önemli bir dini merkez olan Bubastise şehrinde düzenlenen dini bayramı kutlamak için şehri 700.000 civarında kişinin ziyaret ettiği ifade edilmektedir (Harman, 1996:383).

Kutsal mekan kavramı ve bu yerlerde bulunan dini yapılara gerçekleştirilen ziyaretler ve hac anlayışı, Mısır, Babil, Antik Yunan ve Asur gibi eski medeniyetlerin sahip olduğu inançlardan, günümüzde semavi dinlere kadar devam eden bir süreçtir (Kaynak ve Sezgin, 2008:552; Ebadi, 2014:311). Çünkü dinler, insanların kutsal alanlara ziyaretlerini teşvik etmeye devam etmektedir (Kaynak, 2010:123). Bu kapsamda Rojo (2007:7)’a göre Hristiyanlık, İslam ve Hinduizm dinlerine inanan 240 milyon civarında insanın inanca dayalı seyahatler gerçekleştirdiği tahmin edilmektedir. Hendorson, (2011:544)’de Suudi Arabistan’ın sadece 2008 yılında 11,6 milyon hacı tarafından ziyaret edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan dışında, günümüz dinlerinde hac merkezleri olarak turist çeken ve en çok ziyaret edilen yerler (Sargın, 2006:3), Hristiyanlıkta, Kudüs (Irimias ve Michalko,2013:178), Roma, İspanya’da hac yolu olan Santiago de Compostela, Fransa’da bulunan Lourde şehri (Nolan ve Nolan,1992:71), Portekiz’de Fatima (Vilaça, 2005:140), Yahudilikte Kudüs (Taşpınar, 2014:15), Hinduizm dininde ‘Ganj’ nehri (Griffin, 2007:17), Varanasi, Gaya, Kançi, Avanti, Dvaraka şehirleri (Taşpınar, 2015:58) ve Budizm dininde Buda’nın doğduğu yer olan Lumbini, aydınlanmaya ulaştığı Bodhgaya, aydınlığa eriştikten sonra ilk vaazını gerçekleştirdiği Sarnath ve ölüm yeri olan Kuşinara şehirleridir (Hall, 2006:174;Orland ve Bellafiore, 1990;181; Yitik,2014:121-123).

Bu kapsamda turizm ve din arasında ilişkinin bir göstergesi de ilkçağlardan günümüze kadar devam eden hac faaliyetleridir. Hac faaliyetlerinin tanımına bakıldığında, din ve inançların kutsal merkezlerinde yaratıcıya yakın olma, günahlarından kurtulma hissi ve ibadet amacı ile ziyaretler gerçekleştirilmesi olarak değerlendirilmektedir (Doğaner, 2009:339). Hac faaliyetlerine de katılmak içinde turizm faaliyetlerinde olduğu gibi gelir, boş zaman ve uygunluk gerekmektedir (Okuyucu ve Somuncu, 2014:18). Öte yandan hac faaliyetlerine katılan bireyler, kendilerini turizm faaliyetlerine katılmış olarak değerlendirmemektedir. Bununla

beraber hacılar da turistler gibi konaklama, yiyecek, içecek vb. turizm hizmet sağlayıcılarının hizmet ve ürünlerinden faydalandıklarından dolayı işletmeler için hac faaliyetleri de turizm aktiviteleri olarak değerlendirilmektedir (Doğaner, 2009:339). Örneğin Eade (1992:29)'de Fransa'nın Lourde kentinde yaptığı araştırma sonucunda hacıların turistik aktivitelere katıldığı, turist gibi giyindiklerini, konaklama hizmetlerinden faydalandıklarını ve turistlere benzer satın almalar gerçekleştirdiklerini belirlemiştir. Bu yüzden turist ve hacılar arasındaki farklılıklar ve benzer yönler tartışma konusu olmuş ve her iki grup arasında da ayırım yapmak zorlaşmaya başlamıştır (Nolan and Nolan, 1992:69; Olsen, 2008:45).

Alan yazında gerçekleştirilen bazı araştırmalarda turist ve hacıların benzer özellik sergiledikleri ortaya konmuştur. Bu kapsamda Gladstone (2005:172)'e göre turizm ve hac faaliyetlerine katılan kişilerin, evlerinden geçici süreli ayrıldığı ve tekrar evlerine döndükleri, boş zamanlarında turizm ve hac faaliyetlerine katıldıkları, günlük yaşamlarının dışında aktiviteler gerçekleştirdikleri ve son olarakta hem turizm hem de hac faaliyetlerine katılanlar için bu seyahatlerin birer statü özeliği gösterdiğini belirtmiştir. Vukonic (1996:138)'e göre ise hacılık faaliyetleri yüksek derecede dini motivasyon içermesine rağmen turizm faaliyetleri ile yakından bağlantılıdır. Bir başka ifadeyle hacılığın da turizm yönü bulunmaktadır. Çünkü hacılar da turistler gibi konaklama, yiyecek, içecek ve ulaşım hizmetlerinden faydalanmaktadır (Gupta, 1999:91).

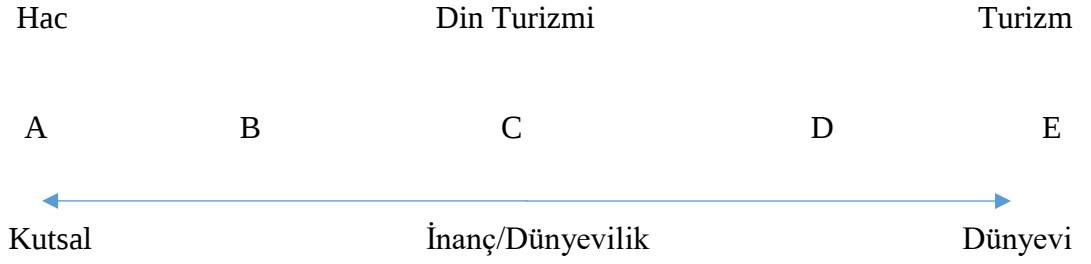
Turner and Turner (1978:20)'da farklı bir bakış açısıyla '*Eğer hacılar yarım turistse, turistlerde yarım hacıdır*' görüşünü savunmaktadır. Ona göre turistler tatillerinde günlük yaşamındaki şekillendirilmiş hayatlarından uzaklaşmakta ve manevi deneyim de elde etmektedirler. Örneğin turistler tatilleri esnasından plajda kuma uzandıkları zaman plaj onlar için sembolik olarak kutsal hale gelmeye başlamaktadır. Graburn (1989:23-24)'da benzer bir görüş ortaya koymuş ve turizmi insanın günlük hayatında ki stres ve sıkıntılarından uzaklaştıran kutsal bir yolculuk olarak tanımlamıştır. Bundan dolayı turizm faaliyetlerine katılan insanlar, hacılar gibi kendi ruhlarının da yenilenmesi hissini yaşamaktadırlar. Maccannell (1973:593) ise seyahatler ile hac faaliyetlerinin gerisindeki motivasyonların birbirine benzediğini ve bunların ikisinde katılanların otantik deneyim arayışında olduklarını ortaya koymuştur. Bundan nedenle turistler modern dünyanın hacıları olarak algılanmaktadır.

Cohen (1979:190) ise turistleri sahip oldukları deneyimlerin şekline göre sınıflandırmıştır. Onun sınıflandırmasına göre varoluşçu (Existential) sınıfına giren turistler ile hacılar benzer özellik göstermektedir. İkisi de kendi yaşamlarını sürdürdüğü kültür ve yerli toplumun dışındaki manevi merkezlerine bağlılık gösterirler. Onlar bu merkezlerde yaşamlarının anlamlı olduğunu hissederler. Örneğin, bazı turistler için Elvis Presley'in evini ziyaret etmek manevi ve duygusal bir deneyim elde etmelerine neden olmaktadır. Hatta Elvis'in mezarını ve evini ziyaret etmek onlar için maneviyattır (Collins-Kreiner, 2009:5).

Diğer bir taraftan alan yazında hacı ve turistlerin birbirine benzer olmadığını ortaya koyan çeşitli araştırmacıların görüşleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda Afferni ve Ferrario (2016:6)'a göre hacıların seyahatleri, manevi arayış ve dini bir bağlılığı göstermekte ve hacılar bu seyahatlerinde manevi bir deneyim kazanmaktadır. Turistler ise kutsal yerleri sadece din ve manevi amaçlar ile ziyaret etmekle beraber aynı zamanda kültürel ve çevresel ilgilerinden dolayı da kutsal yerlere seyahat gerçekleştirirler. Hudman ve Jackson, (1992:108); Cloesen (2005:3); Nyaupane ve diğerleri (2015:351); Stausberg (2011:34-35)'a göre turizm tarihinin en erken dönemlerinden itibaren insanlar kutsal alanlara ziyaret gerçekleştirmelerine rağmen hacıların birçoğunun turist olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmişlerdir. Çünkü hacıların seyahatlerinde turistler gibi zevk ve eğlence peşinde olmadıklarını ve onların daha çok seyahate çıkış amaçlarında yüksek derecede dini duygular ve ibadet etme arzusu olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca hacılar, hac merkezlerine ziyaretler gerçekleştirmeyi turistlere göre onur ve sorumluluk olarak görmektedir (Fisch ve Fisch, 1993:88). Bar ve Hattab (2003:133)'da hacıların sadece dini merkezlere ziyaretler gerçekleştirdiğini ve dini ritüellere katıldığını belirtmiştir. Fakat turistlerin dini inançları dışında kültür, merak, eğitim ve yeni deneyimler elde etmek içinde hac merkezleri dışında farklı yerlere ziyaret gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Yine yukarıdaki görüşleri destekleyen Smith (1992:2-4)'e göre ise kişisel inançlar, dünya bakışı ve seyahat motivasyonları turistler ile hacıları ayırt etmemizi sağlayan en önemli kriterdir. Özellikle (Smith,1992:4) hacı ve turist arasındaki ilişkiyi farklı bir boyuta taşıyarak Hac-Turizm ve Hacı-Turist arasındaki sınırları gösteren bir model ortaya koymuştur. Aşağıda Şekil 1'de bu model ifade edilmiştir;

Şekil 1: Hac ve Turizm Süreci

A. Dindar Hacı

B. Hacı > Turist

C. Hacı = Turist

D. Turist > Hacı

E. Dünyevi Turist

Kaynak: (Smith, 1992:4)

A noktasında bireyler kutsal merkezlerde bulunmaktadır. Bu kişiler yüksek derecede dini motivasyona sahip olduğu için dindar hacı olarak adlandırılır. Turistlerin hem inanç ve hem de dünyevi özellikleri taşıdığı nokta (C) dini turizm olarak ifade edilmiştir. Dini turizme katılan turistlerin motivasyonlarında inanç ve dünyevilik özelliklerinin kombinasyonu görülür. (B) noktasında ise seyahat edenler ‘turisten daha çok hacı olarak’ adlandırılır. (D) noktasında tam tersine ‘seyahat edenler hacıdan daha çok turist’dir’. Kısacası Smith (1992:4)’e göre hacılar dini amaçla seyahat edenler, turistler ise dünyevi motivasyonlar (tatil gibi) ile ziyaret eden kişilerdir. İki gruba da seyahate iten motivasyonlar farklıdır. Fakat seyahat edenlerin sahip olduğu motivasyonlara ve ilgilerine göre hac ve turizm arasındaki sınırlar değişir.

Dini yapılarında turistler tarafından ziyaretlerde ilgi görmeside yine hac faaliyetleri dışında da turizm ve din arasında ilişkiyi ve etkileşimi gözler önüne sermektedir. Örneğin Bremer (2004:3-7)’de turizmin kendine has özelliği olan dört yönünden dolayı din ile arasında yakın ilişki olduğunu belirtmiş ve bu durumu şöyle özetlemiştir;

- Birincisi, kutsal alanlar hem turistler hem de hacılar için önemli kültürel ve inanç unsurlarına sahip olan yerlerdir. Bu nedenle her iki grup içinde özel bir değer kazanmaktadırlar. Örneğin Meksika’da Katolikler için hac yeri olan Guadalupe Kilisesi’nde hacılar, turistler gibi fotoğraf çekilmekte, hediyelik eşya satın almakta, diğer turizm çekiciliklerine ziyaretler gerçekleştirmekte iken turistlerde hacıların katıldığı dini ritüellere katılmakta ve hacılar ile birlikte merkezdeki kutsal nesnelere dokunmaktadırlar. Bu nedenle dini mekanlar hem turizm hem de dini faaliyetler için eş zamanlı kullanılmaktadır.

- İkincisi, turizm faaliyetleri sayesinde bireylerin inandıkları dinlere ait kutsal merkezlere ziyaretler gerçekleştirmesi, onların kendi dinleri ve tarihleri ile tekrar bağ kurmasını ve sahip oldukları dini ve kültürel kimliğin daha da güçlenmesine neden olmaktadır. Ionnides ve Ionnides (2004:19)’da Yahudilerin turizm faaliyetleri sayesinde, Yahudiliğe ait kültürel miras alanlarına ziyaretler gerçekleştirerek dini, tarihi ve kültürel kökleri ile tekrar bağ kurduklarını vurgulamıştır. Müslümanlar içinse Mekke’ye gitmek ve Kabe’de bulunmak onların Müslüman kimliği ile o yerin bütünleşmesini sağlayarak dini hislerinin daha da güçlenmesine neden olmaktadır.

- Üçüncüsü, din ve turizm faaliyetleri ile otantik deneyim ve estetik konusu birbirleri ile bağlantılıdır. Çünkü dini ritüellerin ve dini merkezlerin kendilerine has estetik ve otantik bir havası vardır. Bu nedenle turistler kutsal yerlere ziyaretler gerçekleştirerek, o merkezlerde gerçekleştirilen dini ritüellere katılarak otantik ve manevi deneyim elde ederler. Ayrıca katedral, sinagog ve camilerin mimari görünümlerinin turistler tarafından beğenilmesi de dini yapıların turistler için çekici hale gelmesini sağlamaktadır.

- Dördüncü olarak, din ve turizm arasındaki ilişki dini öğelerin ticarileşmesi olarak kendini göstermektedir. Bu bağlamda din kavramı da turistler için ticarileşen ve meta haline gelen bir turizm ürünü olmuştur. Bu yüzden tüm dünyada dini ritüeller, festivaller turistik çekicilik haline gelmiş ve dini simgeler (hac, Meryem Ana ikonu vb.) turistlere para karşılığında satılmaya başlanmıştır.

Bond ve diğerleri, (2014:473)’de İngiltere’de bulunan katedralleri önemli turizm çekicilikleri arasında değerlendirilmektedir. Katedraller her yıl yaklaşık 30 milyon insan tarafından ziyaret edilmektedir. Sadece İngiltere’deki Catenbury katedrali yılda bir milyondan fazla turisti ağırlamaktadır. Yine Paris’teki Notre Dame

Katedrali yılda 13,5 milyon (Geybels, 2004:45) ve Hindistan’da bulunan Shri Mata Vaisno Devi tapınağı yılda yaklaşık 7 milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir (Gupta and Sharma, 2008:73). Çeşitli dini temalara dayalı etkinlikler, dini seremoniler, dini fuarlar, dini temalı pazarlar da hem dini motivasyona sahip hem de sahip olmayan kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Ayrıca dinlere ait kutsal kalıntılar da önemli turizm çekicilikleri arasına girmektedir. Bazen bu kutsal kalıntılar dini binalarda saklanmakta ve önemli dini seremonilerde kullanılmaktadır. Turistler ve hacılar bu kutsal kalıntıları görmek için dini binalara ziyaretler gerçekleştirmektedir (Vukonic, 1996:64-68). Örneğin Hz. İsa’nın öldükten sonra sarıldığı düşünülen Torino kefeni diye adlandırılan kefen, İtalya’nın Torino katedralinde sergilenmekte ve Hristiyanlık dininin en önemli kalıntısını görmek için günlük 60.000 kişi bu katedrale gelmektedir (Shackley, 2001a:63).

Aynı zamanda yine turistlerin dini merkezlere sık seyahatler gerçekleştirmesi (Marine-Roig, 2015:25), dini merkezlerdeki turistik işletmelerin sayısının artmasına ve turizm hizmet sağlayıcılarının dini merkezlerin bulunduğu alanlara daha çok yatırım yapmalarına neden olmuştur (Akat, 2000:24; Süt, 2014:485). Bu durumda din ve turizm arasında ekonomik yönden de bir ilişki olduğunun göstergesidir. Örneğin, 1981 yılında Bosna Hersek’in Mostar kantonuna bağlı olan Mecugorye’de bir dağda Meryem Ana’nın altı gence görüldüğünün duyulmasının ardından bu bölge Hristiyanlar için önemli bir dini merkez haline gelmeye başlamıştır. İtalya, Avusturya ve Hırvatistan’dan gelenler başta olmak üzere 30 milyondan fazla turist bölgeyi ziyaret etmiştir. Bu nedenle Mecugorye’de hızla oteller, alışveriş merkezleri, restoranlar, hediyelik eşya dükkanları açılmış ve buralarda rozetler, kutsal resimler, kutsal kitaplar vb. eşyalar satılmaya başlanmıştır. Tur acentaları paket turlar oluşturmuş ve bu paket turlar Mecugorye’ye yakın uzaklıkta olan dini önemi daha az turistik destinasyonlara seyahatleri de kapsamıştır. Sonuç olarak Mecugorye birkaç yıl içerisinde önemli bir turizm destinasyonu haline gelmeye başlamıştır (Vukonic, 1992:86-89)

Wright (2008:34-35) inanç ve dine dayalı gerçekleştirilen seyahatlerin, günümüzde turizm endüstrisinde öne çıkan pazar olduğunu vurgulamış, acenteler, gemi işletmeleri, oteller, tur operatörleri, hava yolları ve otobüs işletmelerinin bu seyahatlerden önemli kazançlar elde ettiğini belirtmiştir. Özellikle son zamanlarda dini turizm faaliyetleri tur operatörlerinin tur paket programlarını oluşturmasında önemli

rol oynamaya başlamıştır (Alecú, 2011:62). Din ve inanç seyahatlerinin hem turizm hizmet sağlayıcılarına hem de dini merkezlerin ekonomik yönden gelişmesine çok önemli katkılar sağladığından dolayı (Fish ve Fish, 1993:89; Gil ve Curiel, 2008:421; Irimias ve Michalko, 2013:177) her geçen gün turizm ve din arasındaki bağ daha da çok güçlenmektedir. Örneğin Suudi-Arabistan 2003 yılında hac faaliyetlerinden 1,5 milyar dolar gelir elde etmiştir (Woodward, 2004:174). Bu rakamın 2020 yılında 4,8 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Cumhuriyet, 2016) ve petrol gelirlerinden sonra Suudi-Arabistan ekonomisi için hac turizmi en önemli ikinci gelir kaynağıdır (Hacıoğlu ve Tekin, 2014:50; Ahmed, 1992:92).

Din ve inançların, insanların kutsal yerleri ziyaret etmesi veya hac faaliyetlerine katılmasına neden olmasının yanı sıra turistik ürün ve hizmet satın almasını etkilemesi ve bazen seyahatlerini kısıtlaması din ve turizm arasındaki ilişkinin bir başka boyutu olarak değerlendirilmektedir (Tekin, 2013:751). Din ve inanç olgusunun, insanların ürün ve hizmet satın almalarını, gezi programlarını, seyahat biçimlerini ve destinasyon seçimlerini etkilediği gerçekleştirilen araştırmalarda ortaya konmuştur (Weidenfeld and Ron, 2008:358; Yeşiltaş ve diğerleri; 2012:193; Özdemir ve Yaylı, 2014:198). Örneğin Battour ve diğerlerinin (2010:537-538)'de Müslüman turistler ile gerçekleştirdikleri çalışma sonucuna göre, Müslümanların destinasyon seçimlerinin İslam kurallarından etkilendiği belirlenmiştir. Çalışmaya göre Müslümanların seyahatleri gerçekleştirdikleri destinasyonlarda, helal yiyecek, İslami kurallara göre eğlence, ibadetlerini gerçekleştirecek mescit ve dua odası gibi hizmetlerin bulunmasına önem verdiği tespit edilmiştir.

Cohen (1998:4-5)'e göre de dini inançlar, turistler için seyahat motivasyonu olmasının yanı sıra onların seyahat kararlarını da kısıtlamaktadır. Örneğin Yahudilerin inançlarına göre cumartesi günü tanrıyı anarak ve dinlenerek geçirilmesi gerektiğinden (Adam; 2015:102), dini hassasiyeti yüksek olan Yahudiler cumartesi günü seyahat etmekten kaçınabilir. Diğer bir taraftan Yahudiler için koşer ve Müslümanlar için helal olarak adlandırılan ve dinen yenmesi uygun olan yiyecekler de her iki grubun dini turizm faaliyetlerine katılmalarını kısıtlamaktadır (Ioannides and Ionnides, 2006:160). Çünkü dini hassasiyeti yüksek olan Yahudi ve Müslümanlar seyahatleri sırasında yiyeceklerin kosher ve helal kurallara göre olup olmadığı endişesi taşımaktadırlar. Bu

nedenle dini merkezlerde bulunan turizm hizmet sağlayıcıları, ürün ve hizmetlerini dini grupların kurallarına göre dizayn etmesi turist ve hacıların memnuniyetlerini artıracaktır.

Kısacası din ve inançlar insanları seyahate yöneltten bir motivasyon aracı olmakla beraber bireylerin turizm faaliyetleri esnasında satın aldıkları ürün, hizmet ve destinasyon seçimlerini etkilemektedir. Bu doğrultta din ve turizm olgusunun birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olarak kabul görmemektedir (Mu ve diğerleri, 2007:100).

1.3. DİNİ TURİZM VE İNANÇ TURİZMİ KAVRAMLARI

Uluslararası alan yazında din ve turizm konulu gerçekleştirilen araştırmaların **Dini Turizm ‘Religious Tourism’**, (Olsen, 2013:41; Timothy and Olsen, 2006:271; Alecu,2010:59; Al-Amin, 2002:32; Gedecho,2014:42; Shinde,2010:523), **İnanç Turizmi ‘Faith Tourism’**, (Woodward, 2004:173; Stamenkovic ve diğerleri; 2009; Sharma, 2013:15; Wright,2008:32) ve **‘Hristiyan Seyahatleri’** başlıkları ile ele alındığı belirlenmiştir (Stausberg, 2011:52). Ulusal alan yazında gerçekleştiren araştırmalarda ise **İnanç Turizmi ‘Faith Tourism’** (Güzel,2010:87; Sargın, 2006:1; Özgen, 2012:251; Okuyucu ve Somuncu, 2013:627; Aktaş ve Ekin, 2007:170; Harunoğulları, 2016:177) başlığı altında ele alındığı belirtilmiştir.

İnanç turizmi (Faith Tourism) ve dini turizm (Religious Tourism) alan yazında birbirinin yerine kullanılmasına rağmen aralarında anlam farkı bulunmaktadır. Çünkü inanç, dine göre daha geniş bir kavramdır. Örneğin Orta Asya’da yaşayan Altaylı ve Müslüman Türkler arasında güneş ve ay kültü vardır. Altaylıların inancına göre güneş onlar için ana, ay ise atayı temsil etmektedir ve onlar güneşin ve ayın bazı zamanlarda kötü ruhlarla mücadele ettiğine inanmaktaydılar (Gömeç, 2003:88). Fakat bu Altay Türklerinin inancı din olarak değerlendirilememektedir. Bundan dolayı Dünya tarihine de baktığımızda her inanç dine dönüşmediğinden *‘inanç turizminin ilgi alanı dini turizmden daha geniş’* olarak ifade edilir (Doğaner, 2009:339).

Hac alanlarına veya dinler ile bağlantısı olan kutsal alanlara (Vatikan, Mekke, Kudüs vb.) gerçekleştirilen seyahatler (Reisenger, 2006:149) hem dini hem de inanç turizmi olarak adlandırabilir. Fakat, dinler tarihine bakıldığında din olarak

sınıflandırılmamış, kişilerin kendi bireysel inançları gereği kutsal olarak gördüğü merkezlere gerçekleştirilen seyahatler dini turizm olarak ifade edilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bu tez çalışmasında, inanç turizminin, dini turizme göre daha geniş bir ilgi alanı olması ve dini turizm faaliyetlerini de kapsamından dolayı inanç turizmi başlığının kullanılması uygun görülmüştür.

1.3.1. İnanç Turizmi

Dünyanın en eski turizm türü olarak ifade edilen inanç turizmi uzun süre kültür turizmi başlığı altında değerlendirilmiş ve inanç turizmine katılan turistler, kültür turisti olarak turizm istatistiklerinde yer almıştır. Daha sonraları ise inanç turizmi, kendine has motivasyonlara ve özelliklere sahip olmasından dolayı ayrı bir turizm çeşidi olarak adlandırılmıştır (Doğaner, 2009:338-339; Bilim ve Özer, 2014:5).

İnanç turizmi genel olarak *‘İnsanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inançlarını gerçekleştirmek, inanç çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi olarak’* tanımlanmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017; Hakkı ve Sezgin (2008:359).

Rinschede (1992:51)’e göre ise inanç turizmi az ya da çok dini niyet ile gerçekleştirilen ziyaretleri kapsamaktadır. Yılmaz (2007:13)’da inanç turizmini *‘değişik dinlerce kutsal olarak kabul edilen yerleri ziyaret etmek, dinsel toplantı ve törenlere katılmak, dinsel bazı görevleri yerine getirmek ya da dinler tarihi açısından önemli çekim merkezlerini görmek amacıyla düzenlenen ve kimi dinler için yılın belli dönemlerinde yoğunluk kazanan seyahat ve konaklamalardan oluşan turizm türüdür’* diyerek ifade etmiştir.

Amin (2002:32) ise inanç turizmini laik ve dünyevi (secular) turizm örneğindeki gibi sadece turizm çeşitlerinden birisi olmadığını belirtmiş ve inanç turizmin iki boyuta tanıtımın yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Birincisi, bireylerin mensubu oldukları dinlerin kurallarını yerine getirmek amacı ile gerçekleştirdiği turizm şeklidir. İkincisi de turistlerin veya hacıların dini ve inanç merkezlerine gerçekleştirdikleri ziyaretler sonucu, dini bilgilerin öğrenilmesi, saklanması ve diğer bireylere aktarılmasını sağlayan turizm türüdür. Diğer bir taraftan Jackowski ve Smith

(1992:93)'de inanç turizm ile eş anlamlı olarak 'bilgi temelli turizm' ifadesini kullanmaktadır. Çünkü inanç turizmine katılan bireylerin bilgi arayışında olduğunu ve bundan dolayı dini yerlerin ve hac rotalarının sahip olduğu manevi havayı deneyimlemek istediklerini belirtmiştir. Cohen, (2006:78-88)'e göre de bireyler inanç seyahatlerinde kendi dinleri için kutsal olan yerleri ve mabetleri ziyaret ederek, kültürleri, gelenekleri, dini kuralları ile ritüelleri hakkında daha derin bilgilere sahip olma şansı elde ederler.

Vukonic (1996:75)'e göre ise inanç turizmi üç formda gerçekleştirilebilir. Birincisi, bireysel ve grup halinde gerçekleştirilen hac seyahatleri, ikincisi önemli dini günler ve yıldönümlerinde gerçekleştirilen etkinlikler, üçüncüsü ise önemli dini merkezlere ve kutsal alanlara gerçekleştirilen seyahatlerdir. Fakat inanç turizmi aktivitelerine dini inanca sahip olanlar dışında tarihi, mimari ve kültürel gelenekleri deneyimlemek isteyen bireyler de katılmaktadır (Mu ve diğerleri, 2007:100). Koehler (2012: 384)'de inanç turizmini (din turizmi, özel ilgi turizmi, bilgi temelli turizm ve miras turizmi olarak da sınıflandırılır) '*dini seyahatin, temel olarak ruhani veya dini öğelerle ve destinasyonun bunlarla ilişkili hizmetleriyle teşvik edilen bir türü*' olarak tanımlamış ve aynı zamanda insanları inanç turizmini teşvik eden başka seyahat motivasyonlarının da olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle inanç turizminin rekreasyon, boş zaman, ilgi, entelektüel aydınlanma, iyileşme ve ruhani deneyim olmak üzere çok geniş bir çerçevede pek çok dünyevi ve dini amaca hizmet ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca inanç turizminin başlı başına dini amaç, uygulama, hareket içeren bir seyahat olmamakla beraber dünyevi turizm ile hac yolculuğu arasında kalan muğlak alanda yer aldığını ifade etmiştir. Ancak destinasyon yine de ziyaretçileri için ruhani bir değer taşımaktadır ve genel olarak 5 kategoriye ayrılabilir:

- 1-) Doğal mahaller (Kutsal yerler, örneğin; Taberiye Gölü)
- 2-) Dini binalar (Tapınaklar ve türbeler, örneğin; Kubbet-üs-Sahra)
- 3-) Dini öğeleri bünyesinde toplayan binalar (Müzeler, örneğin; Vatikan Müzesi)
- 4-) Dini arka planı olan özel etkinlikler veya festivaller (Örneğin; Ganesh Chaturthi)

5-) Belirli bir sakral (dinle ilişkili) olayla bağlantısı olan dünyevi yerler (Örneğin; hacılık dışı sebeplerle ziyaret edildiğinde Lourdes Şehri)

Das Graca Mouga Pocas Santos (2003:40)'da inanç turizmi kavramını gönüllü, geçici, dini veya diğer motivasyonlar tarafından desteklenen, varış yerinin dini merkez olması (yerel, bölgesel, ulusal, ya da uluslararası statüde) ve varış yerlerinde dini uygulamalar gerçekleştirmemek olarak tanımlamıştır.

Koehler (2012:38) ve Das Graca Mouga Pocas Santos (2003:40)'un tanımlarına göre inanç turizmi faaliyetleri dini ritüel ve uygulamalara sahip hac faaliyetleri gibi aktiviteleri kapsamamaktadır. Ayrıca dini merkezlerde ibadet faaliyetlerine katılmayanlar inanç turizmi kapsamında değerlendirilmektedir.

Yine Çiftçi ve Akova (2016:186)'e göre ise hac, bir dine, kurala bağlı olarak ve dinlerin kutsal kitapları veya inanç önderleri tarafından hac yerlerinin belirlenmesi sonucunda gerçekleştirilen seyahatler olmasına rağmen inanç turizmi geleneksel hac seyahatlerinin de ötesine geçerek, cami, kilise, katedral gibi dini çekiciliklere hem dini hem de kültür, tarih, kültürel tarih vb. motivasyonları kapsayan seyahatlerdir.

Kısacası inanç turizmini diğer turizm türlerinden ayırt eden özellikleri özetlemek gerekirse;

1. İnanç turizminin kökeni çeşitli din ve inanışlara dayanması
2. İnanç turizmi kaynakları arasında bölgelerdeki dini veya inançlara ait yapılar
3. İnanç turizminin hem inançlı hem de inançlı olmayan turistleri içermesi
4. İnanç turizmi faaliyetleri, genel turizm motivasyonlarını içermekle beraber sadece eğlence odaklı olmaması
5. İnanç turizmine katılan bireylerin manevi ve ruhsal deneyim elde etme arayışları
6. İnanç turizmi faaliyetlere katılan bireyler seyahatleri sırasında karşılaşılan çeşitli sıkıntılara göğüs gerer ve bu zorluklar onların seyahat niyetleri üzerinde fazla etkiye sahip değildir (Kızılırmak ve Şahin 2014:210).

Sonuç olarak inanç turizmine katılan bireylerin motivasyonlarının farklılık göstermesi ve motivasyonlarına göre katıldıkları faaliyetlerin hac veya inanç turizm

olarak adlandırılmasının güç olmasından dolayı dini veya inanç motivasyonlu seyahatleri kapsayan pazar bölümünün adlandırılmasını zorlaştırmaktadır (Olsen, 2013:43). Bu nedenle yukarıda yapılan inanç turizmi tanımlarına baktığımızda tek bir tanımda buluşulmadığı görülmüştür. Bazı yazarlar hac faaliyetlerini de inanç turizmi kapsamında değerlendirirken bazıları hac faaliyetlerini inanç turizmi olarak değerlendirmemektedir.

1.3.1.1. İnanç Turizminin Sınıflandırılması

İnanç turizmi alan yazında ülkelere gelir sağlaması ve zaman-süre açısından iki farklı biçimde sınıflandırılmıştır (Küçük, 2013:27).

1.3.1.1.1. Ülkelere Sağlayacağı Gelir Açısından İnanç Turizminin Sınıflandırılması

Ülkelere sağlayacağı gelir açısından inanç turizmi aktif ve pasif olarak iki şekilde değerlendirilmektedir (Kaya, 1996:9-10).

Aktif İnanç Turizmi: Bireylerin, dini inançlarını yerine getirmek veya dinlerine ait kutsal yerleri ziyaret etmek için başka ülkelerdeki dini çekiciliklere gerçekleştirdikleri seyahatler gidilen ülke açısından aktif inanç turizmdir (Kaya, 1996:9). Aktif inanç turizmi ülkelere döviz girişi sağlayarak, ülkelerin cari açıklarının kapanmasını ve istihdamın artmasını sağlar (Küçük, 2013:27). Örneğin Hristiyanların Türkiye sınırı içinde bulunan Hristiyanlık dininin ilk yedi kilisesinin bulunduğu illere ziyaretler gerçekleştirmesi Türkiye açısından aktif inanç turizmi olarak değerlendirilmektedir.

Pasif İnanç Turizmi: İnsanların dini inanışları gereği başka ülkedeki dini çekiciliklere gerçekleştirdikleri seyahatler insanların kendi ülkeleri açısından değerlendirildiğinde pasif inanç turizmi olarak adlandırılır. Örneğin, Müslüman turistlerin Mekke'ye ziyaretler gerçekleştirmesi Türkiye için pasif inanç turizmi olarak ifade edilmektedir. Pasif inanç turizmi, ülkelerin döviz rezervlerinin azalmasına yol açmaktadır (Kaya, 1996:9-10).

1.3.1.1.2. Zaman ve Süre Bakımından İnanç Turizminin Sınıflandırılması

İnanç turizmi zaman ve süre bakımından kısa ve uzun dönemli olarak ikiye ayrılmıştır (Rinschede, 1992:58).

Kısa dönemli İnanç Turizmi: Yakın mesafelerde bulunan yöresel ve bölgesel dini merkezlere ziyaret, konferans ve kilise toplantılarına katılım gibi aktiviteleri kapsar.

Uzun dönemli İnanç Turizmi: Din ve hac merkezlerine birkaç günlük veya daha fazla süreli gerçekleştiren ziyaretleri içermektedir

1.3.1.2. İnanç Turizminin Bağlantılı Olduğu Turizm Türleri

İnanç turizmi katılımcılarının din dışında farklı motivasyonlara sahip olmasından dolayı inanç turizmi tatil ve kültür turizmi ile ilişki içerisinde. (Rinschede, 1992:52; Richards ve Fernandes, 2006:219; İrımias ve Michalko; 2013,176; Stausberg, 2011:28; Abad-Galzarcorta ve Omil-Guereno,2016:50; Shinde, 2015:191; Süt, 2014:491). Örneğin Richards ve Fernandes (2006:219)'in Kuzey Portekiz'de altı dini merkezde 1001 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışma sonucunda katılımcıların %42,1'i tatil, %22,2'si kültürel ve %10,3'nün hac motivasyonu ile bölgeye geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca bazı hac faaliyetleri esnasında turistlere hac merkezlerine yakın yerlere ziyaret gerçekleştirmeleri için boş günler ayrılmaktadır (Liv ve diğerleri, 2006:224).

İnanç turizmi ve hac faaliyetleri miras turizminin en yaygın olan bir formu olarak kabul görmekte ve bu iki turizm türü birbirleri ile üç sebepten dolayı yakından bağlantılı olarak gösterilmektedir (Timothy ve Nyaupane, 2009:8). Birincisi, hacılar, dini turistler veya farklı motivasyonlara sahip turistler, kültürel miras alanlarına ziyaretler gerçekleştirmektedir. Çünkü kiliseler, camiler, tapınaklar, sinagoglar, kutsal dağlar, mağaralar aynı zamanda toplumların kültürel miraslarıdır. 2012 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)'nun kültürel miras

listesinde Avrupa kıtasından 92 adet dini bina ve alan yer almaktadır (Irimias ve Michalko, 2013:179). İkincisi ise hac yollarıda tarihi ve kültürel öneminden dolayı toplumların miras kaynağı arasında yerini almaya başlamıştır. Örneğin Hristiyanlar için önemli hac yolu olan Santiago de Compestela 1985 yılında UNESCO tarafından korumaya alınan ilk kültür yolu olmuştur (Murray, 2014:14; Stausberg, 2011:87; Collins-Kreiner, 2009:2; Murray ve Graham, 1997:520). Üçüncüsü ise bireylerin dinlere bağlı gerçekleştirdiği ibadetler ve dini ritüeller soyut kültürel mirasın parçası haline gelmiştir.

Diğer bir taraftan inanç turizmi, üçüncü yaş turizmi ile bağlantı göstermektedir. Çünkü inanç turizmine katılanların yaşlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bireylerin yaşları artıkça ölüme yaklaşma hissi ağır bastığı için ibadet ve hac gibi dini motivasyona sahip seyahatlere daha fazla katılma eğilimi göstermektedirler (Gökdeniz, 2000:8; Hacıoğlu ve Tekin, 2014:58). Örneğin Avcı (2011:110)'da gerçekleştirdiği çalışmaya göre inanç turizmine katılan turistlerin %79,3'ü 45-54, %13,8'i 55 ve üzeri, %6,9'u 35-44 yaş gurubunda olduğunu belirlemiştir. Literatürde gerçekleştirilen diğer araştırma sonuçlarına bakıldığında da inanç turizmine katılanların bireylerin yaşlarının yüksek olduğu görülmektedir (Fernandes, 2016:38; Collins-Kreiner ve Kliot, 2000:57; Fleischer, 2000:318; Vukonic, 1996:155).

Son olarak inanç turizminin bir diğer yakından bağlı olduğu turizm sosyal ve grup turizmdir. Çünkü inanç turizminde insanların yalnız başına seyahatlere katılımı seyrek (Rinschede, 1992:53; Gökdeniz, 2000:7). Nyaupane ve diğerleri (2015:344) inanç turizmine katılan ziyaretçilerin aile üyeleri ve grup üyeleri ile seyahat etme eğilimi gösterdiğini belirtmiştir. Örneğin, Fernandes ve diğerleri (2016:32) Kuzey Portekiz'de dini festivale katılan turistler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırma sonucuna göre, katılımcıların %56,9'unun aileleri ile birlikte, %18,9'unun ise aile ve arkadaşları ile birlikte katılım sağladıkları ortaya çıkmıştır.

1.4. İNANÇ TURİZMİ FAALİYETLERİNE KATILMA NEDENLERİ

İnsanlar, yeni yerler keşfetmek, dinlenmek, kültür, sağlık, eğitim, iş, siyasi nedenler, akraba ve arkadaşlarını görmek, saygınlık kazanmak, farklı ülkelerin

yemeklerini deneyimlemek vb. güdülerden dolayı seyahatlere çıkmaktadırlar (Doğan, 2004:10). Bu güdüler dışında ilkçağlardan beri insanları seyahate yönelten önemli unsurlar arasında sahip oldukları din ve inançlar da bulunmaktadır. Günümüzde halen dini motivasyonla gerçekleştirilen seyahatler önemini arttırarak devam etmektedir. Wright (2008:34)'e göre dünyada 1994 -2006 tarihleri arasında din ve inanç seyahatlerine katılanların sayısı 4,4 milyondan 14,7 milyona yükselmiştir.

Bireyleri inanç turizmi faaliyetlerine yönelten seyahat motivasyonları çeşitlidir. Bu seyahat motivasyonlarından bazıları aşağıda özetlenmiştir (Güzel, 2010:91; Stausberg, 2011:29 -30; Woodward, 2004:174).

- Hac faaliyetlerine katılarak, dini ritüellerin yerine getirilmesinin bireylere sağladığı manevi huzur ve rahatlık.
- İnsanların kendi dinlerine ait olan başka kişilerle tanışma ve kendi dinleri hakkında ortak paylaşımlarda bulunma isteği,
- İnsanların kendi inanç ve dinleri bakımından kutsal saydıkları önemli merkezleri görme isteği
- İnsanların işledikleri günahlardan arınma ve tanrıya isteklerini bildirme isteği
- Dini etkinliklere (festival, ritüeller vb.) katılmak
- Dini seminer, konferans ve toplantılara katılmak
- Dini eşyaların satın alınması
- Evden uzaklaşma, rahatlama, sevdiklerimizle ve aile ile zaman geçirme, keşfetme, merak, eğlenmek
- Aile bağları (kilise düğünleri veya akraba ziyaretleri)
- Kiliselerin, camilerin, bazilikaların mimarilerine ve tarihlerine ilgi duyulması bireyleri inanç turizmine yönelten seyahat motivasyonları arasında yer almaktadır.

Alecu, (2011:62)'da tek amaçlı ve çok amaçlı seyahatler olmak üzere iki türde inanç turizminde seyahatler gerçekleştirildiğini vurgulamıştır. Tek amaçlı seyahatler, seyahate çıkma motivasyonun altında sadece dini duygular yatması olarak açıklanmaktadır. Bu seyahati gerçekleştiren turistler hacılara benzemektedir. Çok amaçlı seyahatlerde ise insanların seyahat motivasyonlarında din ve kültürel öğelerin

bir arada olmasıdır. Dini turizm mekanlarına daha çok hem kültür hemde dini motivasyon ile seyahatler gerçekleştirilmektedir.

Hezberg (1974)'de inanç turizmine katılan ziyaretçilerin motivasyonlarını iki faktör teorisine göre ele almıştır (Tablo 1). Buna göre inanç turizmi faaliyetlerine katılan inanç turistlerinin seyahat motivasyonları; kutsal merkezlerde inançlarını gerçekleştirme, dini etkinliklere katılım sağlamak ve bu etkinliklerde fotoğraf çekerek ailelerine veya iş arkadaşlarına göstermek veya dini etkinliklerde ve hac faaliyetleri boyunca kişisel ve manevi gelişimlerinin artmasını sağlamaktır (Blackwell, 2007:42). Aşağıda da iki faktör teorisine göre inanç ve hac turizmine katılanların seyahat motivasyonları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: İnanç ve Hac Turizminde Motivasyon Olarak Uygulanan Herzberg'in İki Faktör Teorisi

Sağlık faktörü	Hac ve İnanç Turizmi Uygulamaları	Motivasyonlar	Hac ve Dini Turizm Uygulamaları
Ücret	Seyahate çıkmayı sağlayacak yeterli gelire ve konaklama yapabilmek için işten ayrı zamana sahip olmak.	Başarma hissi	Kişisel memnuniyet ve seyahat sırasında karşılaşacağı zorlukların üstesinden gelmek.
İş güvenliği	Destinasyonların Güvenliği	Onaylanma, Tanınırlık	Fotoğraf çekmek ve dini etkinliklere katılım.
Çalışma Koşulları	Seyahatin, destinasyonun, konaklamanın kalitesi,	Güvenirlilik	Dini inançlarımızın başarılı bir şekilde gerçekleştirme ve dini merkezlerin

	anlaşmazlıklardan uzaklaşma		yönetiminden sorumlu olmak.
Denetim Kalitesi	Rehberler ve Konaklama Yönetimi	İşin Yapısı	Dini mirasımızı koruma ve törenlere katılım
Şirket Politikaları ve Yönetim	Hac ve dini seyahatlerden etkilenen politikalar	Kişisel gelişim ve ilerleme	Dini destinasyonlarda veya hac rotalarında dini deneyim elde etmek.
Bireylerarası İletişim	Dini merkezlerdeki yaşayan yerel halk, diğer seyahat eden bireyler, seyahat firmaları, konaklama tesisleri, destinasyonlarda görevli personeller.		Bireylerin manevi ihtiyaçlarının tatmini.

Kaynak: (Blackwell, 2007:42)

Diğer bir taraftan dini turizm ve hac faaliyetlerine katılanların motivasyonlarını Maslow'un ihtiyaçlar hiyareşisine göre değerlendirildiğinde ise; bireyler diğer insanlarla arkadaşlık kurmak veya bir grubun parçası olma hissini sağlamak, dini destinasyonlar için organize edilmiş tur ve hac faaliyetleri vasıtasıyla sosyalleşme ihtiyaçlarını tatmin etme arayışı ve sosyal çevrede başkalarına karşı prestij sağlamak gibi nedenlerden dolayı inanç turizmi faaliyetlerine katılmaktadır (Blackwell, 2007:41).

Ulusal ve uluslararası alan yazında inanç turizmi faaliyetlerine katılan bireylerin seyahate katılma nedenlerinin değerlendirilmesine yönelik çeşitli araştırmalar yer almaktadır. Bu araştırma bulguları da inanç turizminin seyahat motivasyonlarının çeşitli olduğunu desteklemektedir (Canoves and Forga, 2016:27;

Olsen, 2013:42; Nyaupane ve diğerkleri, 2015:351; Gragam and Murray,1997:401; Winter and Gasson, 1996:179-180; Abbate ve Nuovo, 2013:505; Li ve diğerkleri, 2006:222). Aşağıda inanç turizmine katılan ziyaretçilerin, seyahat motivasyonlarının yer aldığı bazı akademik çalışmalara yer verilmiştir;

Kamenidou ve Vourou (2014:78) Midilli Adası'nda dini turizm çekiciliklerini ziyaret eden 210 turist ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, turistlerin temel seyahat motivasyonunun dini inanışları olduğunu belirlemiştir. Fakat turistlerin dini inanışları dışında, alışveriş yapmak, farklı kültürlerden bilgiler öğrenmek veya araştırmak ve Midilli Adası'nın moda ve trend haline gelmesi sebebiyle seyahatlerini gerçekleştirdiklerini tespit etmişlerdir.

Afferni ve diğerkleri (2011:375) İtalya'da Varallo Kutsal Dağı'nda bulunan kilise ve şapelleri ziyaret eden turistler ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, katılımcıların %42,62'si dini, %28,1'i boş zaman, %15,2'si sanat, %10,1'i çevre ve %3,9'u farklı sebepler ile ziyaret gerçekleştirdiklerini tespit etmiştir.

Bond ve diğerkleri (2014:475) İngiltere'de bulunan Catenbury Katedrali, Anglikan Tapınağı ve Glastonbury'de düzenlenen Hristiyan hac festivaline katılanların seyahat motivasyonlarını araştırdıkları çalışmalarında üç bölgedeki ziyaretçilerin farklı ilgi ve beklentilere sahip olduklarını ortaya koymuştur. Catenbury Katedrali, daha çok kültür ve tarih deneyimi elde etmek isteyen ziyaretçileri çekerken, tapınak ve dini festival alanları ise ibadete odaklanan dini motivasyona sahip kişiler tarafından daha çok ziyaret edildiği belirlenmiştir.

Ebadi (2014:315-318) İran sınırları içinde bulunan dini bir merkez olan Khale Nabi bölgesinde 100 kişi ile gerçekleştirdiği çalışmasında, ziyaretçilerin %32'sinin hac, %26'sının dinlenme ve eğlenme, ve %42'sinde hem dini hem de dinlenme ve eğlenme amacı bölgeyi ziyaret ettiklerini vurgulamıştır.

Benson (2013:108), Nijerya'da bulunan önemli 6 dini merkezde gerçekleştirdiği araştırmasında turistlerin %42'sinin manevi olarak yenilenme, %37,5'inin gezip görmek ve %10,3'ünün şifa bulmak amacı ile ziyaret gerçekleştirdiklerini tespit etmiştir.

Canoves ve Forga (2016:30)'nın İspanya'da Montserrat Manastırını ziyaret eden 118 turist ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, katılımcıların 30'u (%25,42) hac

amaçlı, 52'si (%44.07) turizm amaçlı, 36'sı ise boş zaman ve spor (%30,51) aktivitelerine katılmak için Montserrat'a geldiklerini ifade etmişler.

Bulut (2012:92) Selçuk' ta Aziz Yuhanna Bazilikası'nı ziyaret eden yabancı turistlerin %47,2'sinin kültürel amaçlı, %27,2'sinin inanç amaçlı ziyaretlerde bulunduklarını tespit etmiştir.

Başcı (2009:80) Tarsus'ta Aziz Pavlusun Evi'ni ziyaret eden yabancı turistlerin %42,1'inin inanç, %21,7'sinin tatil, %34,3'ünün kültürel, %1,9'unun ise iş amaçlı ziyaret gerçekleştirdiğini belirlemiştir.

1.5. İNANÇ TURİZMİ BAKIMINDAN ÖNEMLİ OLAN DESTİNASYONLARIN PAZARLANMASI

Turizm endüstrisinde rekabet ortamının iyice artması ve turistlerin talep ve beklentilerinin değişmesinden dolayı destinasyonlar turist çekmek ve ekonomik olarak gelir sağlamak için destinasyon pazarlama çalışmalarına ihtiyaç duymaktadır (Baloglu ve Mangaloglu, 2001:1; Middleton ve diğerleri, 2009). Bu nedenle destinasyonlar turizm çekiciliklerini, kültürlerini, yerel mutfaklarını ve tarihlerini kullanarak tanıtımlarını gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda günümüzde din ve inançlar da ürün haline gelerek pazarlama faaliyetlerinde kullanılmaya başlanmıştır (Einstein, 2008). Bu kapsamda dini çekiciliklere de sahip şehirler turizm pazarlama faaliyetlerinde din ve inanç turizmi potansiyellerini etkin olarak kullanmalıdır.

Dini turizm pazarlama çalışmaları, gelir artışı, turizmin faaliyetlerinin tüm sezona yayılması, yerel ekonominin güçlenmesi, istihdam yaratılması ve destinasyonların sürdürülebilir gelişme göstermesi açısından önemli rol oynamaktadır (Enongene ve Griffin, 2015). Ayrıca dini destinasyonların turistik çekim merkezi haline gelmesi turizmin sezonluk özeliğinin kaybolmasına ve turizm faaliyetlerinin on iki aya yayılmasını da sağlamaktadır (B. Navruz-Zorda ve Z. Navruz-Zorda, 2016:17).

Dini çekicilikler kendine has özellikleri sebebiyle destinasyonlar için rekabet avantajı yaratır. Çünkü inanç merkezlerinde bulunan dini çekicilikler tarihi ve kültürel geçmişi aynı dine ait temellere dayansa bile benzersizdir ve diğer çekicilikler ile karşılaştırılması mümkün değildir (Bilim, 2014:92). Örneğin Müslümanların hac merkezi olan Kabe'nin dünyada eşi ve benzeri yoktur. Bu Mekke'nin inanç turizminde

özellikle İslam dinine ait çekiciliklerin bulunduğu diğer destinasyonlara karşı eşsiz bir avantaj elde etmesini sağlar. Bu nedenle inanç turizmi potansiyeli bakımından zengin olan ülkeler ve uluslararası turizm ofisleri dini ritüelleri ve çekicilikleri pazarlama çalışmalarına başlamıştır (Olsen, 2009:124). Örneğin İspanya’da bulunan La Sagrada Familia Katedrali ülkenin turizm tanıtım faaliyetlerinde sembol olarak kullanılmıştır (Casellas ve diğerleri, 2013:138). Yine Mısır ve Tunus önemli camilerini turizm tanıtma faaliyetlerinde kullanarak ziyaretçi çekmeye çalışmaktadır (Kessler, 2015:27).

İnanç turizmi bakımından önemli olan destinasyonlar çekiciliklerini pazarlamak için günümüzün modern turizm yönetim yaklaşımlarını ve iş dünyasındaki genel yaklaşımları benimsemeleri destinasyonların başarısını arttırmaktadır (Pacivic, 2007:57; Shackley, 2005:38). Bu nedenle dini merkezlerdeki yöneticiler, hedef grupların ihtiyaçlarını belirlemeli, hangi ürün ve hizmeti sunacaklarına karar vermeli, ürün ve hizmetleri hangi hedef pazarlarda sunacağını belirlemeli, potansiyel ve var olan müşterilerine tanıtım faaliyetlerine başlamalı ve fiyat politikalarını ayarlamalıdır (Kotler, 2000:10-11). Kısacası bunlar pazarlama literatüründe Ürün (product), Fiyat (price), Yer (place) ve Tanıtım (promotion) karmaları olarak adlandırılmıştır (Usunier, 2016:36). Bu dört karma birbirleri ile ilişkili olup, firmaların ürün ve hizmetlerini pazarlama sürecinde önemli rol oynamaktadır (Sighn, 2012, 40-41). Turizm sektöründe var olan bu 4 pazarlama karmasına ilaveten Programlama (Programming), Paketleme (Packaging), Ortak Çalışma (Partnership) ve İnsan (Person) faktörleri de eklenerek 8 pazarlama karması ortaya çıkmıştır (Morrison, 1989:210). Çünkü turizm sektöründe destinasyonların pazarlanması ticari işletmelerdeki ürün ve hizmetlerin pazarlanmasından daha farklıdır (Özer, 2012:164). Turizm sektöründe destinasyonlar konaklama, yeme-içme, eğlence ve ulaşım gibi turistlere toplu hizmetler sunduğundan ürün ve paketleme kavramlarını aynı başlık altında değerlendirmek mümkündür (Aktaş, 2007:118).

Destinasyonların türlerine veya ziyaretçilerin isteklerine uygun pazarlama karmalarının oluşturulması, bireylerin destinasyon seçimlerini etkilemektedir (Özer, 2012:168-174). İnanç turizmi bakımından önemli olan destinasyonlar da pazarlama karmalarından faydalanarak pazarlanabilir. Destinasyonların pazarlanması için oluşturulması gereken pazarlama karmaları aşağıda gösterilmiştir;

Paket Ürün (Product): Ürün, firmaların tüketiciler için satın almaya hazır oldukları somut ürün veya hizmet anlamına gelmektedir (Sighn, 2012:41). Turizm sektöründe ürün kavramı destinasyonların sahip olduğu tüm ürün ve hizmetlerin birleşimi olarak değerlendirilmektedir (Soteriades, 2012:108). Konaklama, ulaşım, eğlence, yiyecek-içecek ve alışveriş hizmetleri, bütün turizm çekicilikleri, manzara, doğal güzellikler, denizler, dağlar gibi çok çeşitli turistik ürün ve hizmetler, destinasyonların paket ürünleri kapsamı altında değerlendirilmektedir (Buhalis, 2000:109).

Dini destinasyonların en önemli ürünleri soyut ve öznedir. Bu ürünler dini merkezlerin sahip olduğu otantik atmosfer ve kişilerin kutsal alanları ziyaretleri sırasında elde ettikleri manevi deneyimlerdir (Shackley, 2001a:77). Ayrıca dini merkezlerin ürünleri arasında, kutsal dağlar, kutsal adalar, mezarlar (Shackley, 2001a:2), hac rotaları ve dini güzergahlar (UNTWO, 2007:3), dini festivaller (Çelik ve Çetinkaya, 2013:8) dini konferanslar (Wright, 2008:33) bulunmaktadır. Öte yandan dini ürünler somut ve soyut olarak ayrılmaktadır. Dini çekicilikleri bulunan somut ürünler, dini temalı kutlama kartları, dini müzik Compact Disc (CD)'leri, dini temalı takılar (hac kolye, küpe vb), dini film CD'leri, kutsal kitaplar (İncil, Kuran, Tevrat), dini konulu romanlar, dini temalı tişörtler, dini temalı etiketler, çocuklara yönelik dini eğitim ürünleri (CD, kitap vb.) ve dini temalı sanat ürünlerini (Park ve Baker, 2007:508), tesbih ve seccade vb. dir. Soyut ürünler ise dini hizmetleri içermektedir. Bu dini hizmetlerde, dini kuruluşların vaftiz ritüelleri, defin hizmetleri ve kiliselerde gerçekleştirilen evlilik törenleri, camilerde Ramazan ayında Kur'an dinletilerinin gerçekleştirilmesi gibi hizmetleri kapsamaktadır (Usunier, 2016:37; Angheluta, 2009:187; Iyer ve diğerleri, 2014:7). Ayrıca dini kuruluşlarda dini amaçlı olmayan sosyal hizmetlerde bulunmaktadır (Angheluta, 2009:186). Örneğin kiliselerde çocuklara yönelik geliştirilen eğitim faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilebilmektedir.

Diğer bir taraftan dini merkezlerdeki yöneticiler kutsal alanlarda bulunan dini çekiciliklerin turistik amaçlı ziyaretlere açılması ve hacılarında bu merkezlerde rahat ibadet etmelerini sağlamak için alt yapı çalışmalarına önem vermeli (Hughes ve diğerleri, 2013:39) ve hem turistlerin hem de hacıların temel insani ihtiyaçlarının karşılanması için park yeri, bilgilendirme levhaları, konaklama, ulaşım yiyecek, içecek

servisleri, hediyelik eşya dükkanları (Nolan ve Nolan, 1992:69; Shackley, 2006a:136) ve inzivaya çekilme evleri (Wright, 2008:33) gibi yapıların bulunmasını sağlamalıdır. Çünkü altyapı ve üst yapının yetersiz olduğu destinasyonlarda turizmin geliştirilmesi ve turistlerin memnuniyeti mümkün değildir. Gedecho (2014:54)'da Etiyopya'da dini amaçlı ziyaret eden 200 turist ile gerçekleştirdiği çalışmasında yolların kalitesizliği ve ulaşım hizmetlerinin yokluğu sebebiyle turistler sonraki yıllarda Etiyopya'yı tekrar ziyaret gerçekleştirmeyi düşünmediğini ifade etmiştir.

Ayrıca dini merkezlerin ziyaretçilerine, ibadetlerini ve meditasyonlarını gerçekleştirecekleri alanlar veya salonlar ayarlamalıdır. Çoğu kilise, manastır ve tapınaklarda zemin katı veya bahçe ziyaretçilere ibadet veya meditasyon gibi aktiviteleri gerçekleştirmeleri için ayrılmıştır. Çünkü dini turizme katılan ziyaretçilerde grup olarak hareket etme hissi daha yüksek olmasından dolayı toplu dua veya meditasyon gerçekleştirmek onlar için önemlidir. Yine dini merkezlerde ziyaretçiler için posta ofisi, banka, gazete ve dergi bayileri gibi yan hizmetlerin sunulması ziyaretçilerin memnuniyetlerini artırabilir (Shackley, 2006b:96-97). Örneğin başarılı bir yönetim planına sahip olan ve İrlanda'da bulunan Knock Tapınağı'nda hacıların konaklaması için hosteller inşa edilmiştir. Hac sezonunda yakın yerlerden günü birlik turlar da düzenlenmektedir. Ayrıca tapınağın bulunduğu kasabada hostellerin yanı sıra 3 yıldızlı oteller, sadece yatak ve kahvaltı hizmeti sunan oteller, restoranlar, hediyelik eşya dükkanları ve golf kulüpleri başta olmak üzere sayısız turizm hizmet sağlayıcıları hacıların ve turistlerin talep ve beklentilerini karşılamak için açılmıştır (Griffin, 2007:25).

Saltzman (2010)'a göre dini motivasyona sahip turistler dini seyahatlerde kaliteli ve birinci sınıf hizmet ve servisleri tercih ederler. Bu nedenle dini merkezlerde bulunan turizm hizmet sağlayıcıları kaliteli ürün ve hizmetler sunarak turist ve hacıların memnuniyetlerini sağlamalıdır.

Dini turizm faaliyetlerine yaşlı ve engelli bireylerin katılımları daha fazla olduğundan (Hacıoğlu ve Tekin, 2014:58) dini destinasyonlarda sağlık hizmetlerinin bulunması önemlidir. Aynı zamanda gerekli durumlarda bazı hastalar için dini ritüellere katılımlarının sağlanması amacıyla sağlık personellerinin onlara eşlik etmesi sağlanmalıdır. Örneğin Fransa'da Lourde ve Portekiz'de Fatima gibi çok sayıda

Hristiyan hacıyı çeken dini merkezlerde hastalar ve engelli hacılara destek hizmet sağlamak adına gönüllülerden oluşan sağlık ekipleri bulunmaktadır. Diğer bir taraftan hac ve dini merkezlere ulaşımı kolaylaştırmak adına havalimanları inşa edilmelidir (Vukonic, 1996:141-142).

Dini merkezlerde bulunan restoran ve oteller farklı grupların din ve inanç kurallarına göre ürün ve hizmetlerini düzenlemelilerdir (UNWTO, 2007:5). Çünkü günümüzde bireylerin sahip olduğu inançlar destinasyonları ve turizm ürünlerini tercih etmelerini etkilemektedir (Weidenfeld ve Ron, 2008:359). Örneğin Battour ve diğerleri (2010:7-11) Müslüman turistlerin seyahatlerini gerçekleştirdikleri destinasyonlarda cami veya mescit olmasına, otel odalarında kıblenin yönünü gösteren işaret bulunmasına, destinasyonda veya konaklama tesislerinde helal yiyecek bulundurulmasına, otellerde İslami kurallara göre ayarlanmış aktiviteler (bay ve bayanlar için ayrı yüzme havuzu, plajlar ve spor etkinliklerinin düzenlenmesi) olmasına dikkat ettiklerini belirlemişlerdir. Yine Weidenfeld (2006:156)'da İsrail'de Hristiyan turistlerin konaklama endüstrisindeki ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında, otel odalarında İncil bulunmasının, Hristiyan turistlerin memnuniyetlerini artırıcı bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, otellerde Hristiyanlar için dini aktiviteler ve çekicilikler (tapınak, kilise ve kutsal alanlar vb.) hakkında bilgi verilmesi önemlidir.

Günümüzde inanç turizm faaliyetleri modernleşerek turizmin zevk ve eğlence faaliyetleri birleşmeye başlamıştır (Shinde, 2015:191). Bundan dolayı ziyaretçilere manevi deneyim sağlayan ve dini, kültürel kimliklerini güçlendiren kilise, cami ve tapınak haricinde insan yapımı dini temalı çekicilikler inşa edilmiştir. Örneğin İsa'nın çocukluğunu yaşadığı İsrail'in Nasıra şehrinde, o dönem hakkında günümüz turistlerine bilgi verilmesi ve onlara otantik bir deneyim yaşatmak adına Nasıra Köyü inşa edilmiştir. Köyde yaşayanlar o dönemin koşullarına uygun ve artık gelenekselleşen yiyecekleri ziyaretçiler ile paylaşmakta ve ulaşımını yürüyerek sağlayarak gelen turistlere 1. yy'da İsa'nın yaşamından kesitler sergilemektedirler (Shackley, 2008:255). Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin Orlando şehrinde Worldsprng Discovery Center isimli bir merkez kurularak, gelen ziyaretçilere kendi ana dillerinde İncil'in tercümesi yapılmakta, oyunlar, video ve drama gösterileri aracılığı ile İncil'in tarihi anlatılmaktadır (Shani ve diğerleri, 2007:41-42). Bu dini

temalı çekicilikler ziyaretçilerine İncil'in tarihi hakkında bilgi vermekte ayrıca otantik ve manevi tecrübe kazanmalarını da sağlamaktadır. İnanç turizmi için önemli destinasyonlarda turist çekmek için farklı inançlara ait dini temalı çekicilikler inşa edilebilir.

Destinasyonlardaki kutsal yerleri ziyaret eden kişiler iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruptakiler hacılık gibi dini motivasyon ile seyahat edenler, ikinci gruptakiler ise dini çekicilikleri görmek ve oraların atmosferlerini deneyimlemek isteyen turistlerdir (Shackley, 2001b:5). Bu nedenle ikinci grupta değerlendirilen turist sayısını arttırabilmek için dini merkezler farklı aktiviteler ve hizmetler planlamalıdır (Collins-Kreiner, 2010:9). Bu kapsamda bazı dini merkezlerde turistlerin ilgisini çekmek için festivaller, konserler ve sergiler gibi çeşitli etkinlikler kapsayan programlar düzenlemektedir (Shackley, 2001a:8). Örneğin Amerika'da bulunan Mormon Kilisesi ziyaretçi çekmek için yıl boyunca müzik programları ve özel etkinlikler düzenlemekte (Bremer, 2000:424), İngiltere'de bulunan Salisbury, Winchester, Catenbury ve Chister Katedralleri ise her yıl çeşitli kültürel etkinlikler (sergiler, konserler, festivaller) organize etmektedir (Curtis, 2016:6-7). Ayrıca Hristiyanlığın önemli hac merkezlerinden Hırvastistan'da bulunan Marija Bistrica kasabasında hac faaliyetleri dışında gelen ziyaretçilerin ilgisini çekmek için kültür kurumları kendi aralarında iş birliğine giderek folklor dansları ve klasik müzik konserleri düzenlemektedir (Pavicic ve diğerleri, 2007:59).

Fiyat (Pricing): Fiyat, tüketicilerin ürün ve hizmetlere sahip olmak için ödedikleri para miktarıdır. Fiyat stratejileri belirlenirken, ürünün özelliklerine, müşterilerin taleplerine, rekabet ortamına ve piyasaya sunulan diğer ürünlere göre karar verilmelidir (Ehmke ve diğerleri, 2005:2). Çünkü ürünlerin fiyatları yükseldikçe müşterilerin ürün ve hizmetlere olan talebi azalmaktadır (Singh, 2012:42). Özer (2012:166); Aktaş (2007:120)'a göre destinasyon pazarlamasındaki fiyat ise, turistlerin destinasyondaki tüm ürün ve hizmetlere ödedikleri toplam ücrettir.

Dini destinasyonlarda bulunan dini çekiciliklerin çoğu kar amacı gütmemektedir. (Kucuba, 2014:1106). Bu nedenle dini kuruluşların sağladıkları hizmetlerin geneli ücretsizdir (Angheluta, 2009:187). Dini merkezlerde dua edilmesi, din görevlilerine insanların aklına takıldığı konular ile ilgili danışması ücretsiz olarak gerçekleştirilebilecek aktivitelere örnek teşkil etmektedir. Fakat bazı kilise ve dini

kuruluşların üyeleri için gerçekleştirdikleri aktiviteler (piknikler düzenlenmesi, dini turlar düzenlenmesi vb.) ücretli olabilir (Unusier, 2016:39).

Günümüzde dini merkezlerde hediyelik eşya dükkanları ve turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak için kar amacı güden konaklama ve yiyecek işletmelerinin açılması dini destinasyonlarında fiyat stratejilerinin belirlenmesine neden olmuştur. Turist ve hacıların memnuniyetini sağlamak için dini destinasyonlardaki tüm ürün ve hizmetlerin yüksek fiyatlı olmasından kaçınılmalıdır. Örneğin Vatikan’da bulunan St. Peter meydanındaki dükkanlarda hacılar için papanın onayı ile özel dini eşyalar satılmaktadır. Ocak 1999 yılında Vatikan’ın hediyelik eşyaların fiyatlarını artırması ziyaretçilerde memnuniyetsizliğe neden olmuştur (Shackley, 2001a:86).

Bazı dini destinasyonlarda dini çekiciliklerin bakım ve yönetim giderlerini karşılamak ve ziyaretçi sayılarını kontrol altında tutmak için giriş ücreti politikası uygulanmaktadır (Winter ve Gasson,1996:174; Shackley, 2001a:61; Shackley, 2002;347). Fakat dini çekiciliklerde uygulanan giriş ücretlerinin fazla yüksek olmamasına özen gösterilmelidir. Çünkü yüksek giriş ücretleri ziyaretçilerin memnuniyetsizliğine neden olmaktadır. Örneğin Norveç’te ünlü sanat eserlerinin bulunduğu ve turistler tarafından sık ziyaret edilen bir kilise olan Mariakirken’de turizm sezonunda giriş ücreti politikası uygulanmaya başlanmıştır. Fakat giriş ücretinin olmasından dolayı bazı turistler ziyaret etmekten vazgeçerken bazıları da gönülsüzce ücret ödeyerek ziyaretlerini gerçekleştirmişlerdir. (Stausberg, 2011;128).

Müşterilerin bir ürünü satın almaya yönelten en önemli unsur fiyat olduğu için (İçöz, 2001:19) destinasyonlarda yüksek ücretli ürün ve hizmet satışından kaçınılmalıdır.

Yer (Place): Geleneksel pazarlama faaliyetlerinde yer, potansiyel müşterilerin ürün ve hizmetlere ulaştıkları tüm satış noktalarını tanımlamak için kullanılan terimdir (Middleton ve diğerleri, 2009:140). Turizm sektöründe yer, ülke, bölge veya beldeye karşılık gelmektedir. Yer faktörü turizm sektöründe destinasyonun hedef kitleye ulaşmasını sağlayan ‘dağıtım kanalları’ ile bağlantılıdır (Aktaş, 2007:118). Turizm sektöründe ürün ve hizmetlerin tüketiciye ulaşmasını sağlayan önemli dağıtım kanalları; direk rezervasyon siteleri, online seyahat acenteleri, küresel dağıtım kanalları (Amadeus, Galileo, ve Sabre gibi bilgisayarlı rezervasyon sistemleri),

seyahat acenteleri, tur operatörleri, otel satış temsilcileri, bölgesel, yerel ve eyalet turizm bürolarıdır (Kotler, 2014:356-363).

Dini merkezleri ziyaret eden turist ve hacıların grup halinde ziyaret etme eğilimlerinin yüksek olmasından (Fleischer, 2000:320; Bar ve Cohen-Hattab, 2003:138; Hacıoğlu ve Tekin, 2014:50) dolayı paket tur oluşturan seyahat acenteleri ve tur operatörleri dini destinasyonlar için önemli dağıtım kanalları arasında yerini almaktadır. Stefko (2015:424); UNWTO (2007:6)'a göre turistler inanç ve dinler ile bağlantılı kutsal alanları ziyaretleri kapsayan paket tur programlarını satın alarak önemli dini merkezlere seyahatler gerçekleştirmeye başlamışlardır.

Seyahat acenteleri ve tur operatörleri dışında özellikle daha genç grup için internet önemli bir dağıtım kanalıdır. Bu nedenle dini destinasyonlar dini turistler için blog siteleri hazırlamalı ve bu blog sitelerinde hac merkezleri, dini merkezler ve gerçekleştirilen özel etkinlikler hakkında bilgi ve görsel destek vermelidirler (Stefko ve diğerleri, 2015:425). Ayrıca merkezlerdeki turizm hizmet sağlayıcıları da internet üzerinden hacı ve turistler için rezervasyon imkanı sunmalıdırlar.

Turistlerin dini seyahatlerinde tatil merkezlerine veya destinasyondaki diğer merkezlere de ziyaretler gerçekleştirebilmeleri nedeniyle (Vukonic,1996:58) seyahat acenteleri ve tur operatörleri dini merkezlerde bulunan diğer önemli turistik çekicilikler ile dini çekicilikleri kapsayan tur programları düzenleyebilir.

Tanıtım (Promotion): Tanıtım faaliyetleri, firmaların ürün ve hizmetleri hakkında tüketicilere bilgi sunması, onları ürün ve hizmetlerini satın almaya ve kullanmaya ikna etmek için kişisel satış, doğrudan pazarlama, reklam, halkla ilişkiler, radyo ve televizyon reklamları ve e-pazarlama gibi araçlar kullanması olarak tanımlanmaktadır (İçöz, 2001:19). Dini merkezlerdeki yöneticiler tanıtım araçlarını kullanarak destinasyonlarına ziyaretçi çekebilir (Rivera ve diğerleri, 2009:230).

İnanç turizmi bakımından önemli olan destinasyonların yönetimleri tanıtım faaliyetlerini gerçekleştirmek için aşağıdaki önerileri uygulayabilir;

1- Seyahat acenteleri ve tur operatörleri destinasyona fazla sayıda turisti yönlendirmeyi sağladığı için onlara yönelik özel destinasyon tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilmelidir (Özdemir, 2014:117). Örneğin İsrail hükümeti 1994 yılında Avustralya'da tanıtım faaliyetleri gerçekleştirmek için turizm bürosu kurmuş ve oradaki seyahat acentelerine, tur operatörlerine ve havayolu firmalarına özel

seminerler düzenleyerek İsrail hakkında bilgiler vermişlerdir. 1994 yılının sonlarında Avustralya'dan İsrail'e gelen turistlerin sayısında %10 artış yaşanmıştır (Beirman, 1999: 146). Bu nedenle destinasyondaki yöneticiler paket tur hazırlayan seyahat acenteleri ve tur operatörleri yetkililerini dini merkezlere davet ederek veya tanıtım gerçekleştirmek istedikleri ülkelere kendileri ziyaretler gerçekleştirerek inanç turizmi bakımından önemli çekicilikleri tanıtılmalıdır. Tur acentesi ve seyahat acenteleri ile geliştirilecek iş birliği politikaları İsrail örneğinde olduğu gibi kutsal alanlara daha çok hacı ve turistin çekilmesini sağlayabilecektir.

2- İnternet, youtube videoları, yerel gazete reklamları gibi, tanıtım araçları da dini destinasyonları pazarlamak için kullanılmalıdır (Enongene ve Griffin, 2015). Özellikle dini merkezlere otantik deneyim elde etmek için ziyaret gerçekleştiren genç turistlerin internet kullanım oranı yüksek olması sosyal medyayı önemli bir pazarlama aracı haline getirmektedir. Koçyiğit (2016:21)'de Konya Mevlana Müzesi'ni ziyaret eden turistlerin %57,3'nün Mevlana Müzesi ile ilgili bilgileri internet ve sosyal paylaşım sitelerinden öğrendiklerini belirtmiştir. Akraba ve arkadaş tavsiyeleri sonucu ziyaret gerçekleştiren turistlerin oranı ise %36,9'dur.

Stefko (2015: 425)'e göre de dini çekiciliklerin tanıtımlarını gerçekleştirmek için tanıtıcı World Wide Web (WEB) siteleri kurulmalı, televizyon ve radyo programları gerçekleştirilmelidir. Örneğin Hırvatistan'da Hristiyanlar için önemli hac merkezlerinden olan Marija Bistrica kilisesini ziyaret edebilecek potansiyel hacılar ile iletişime geçmek ve kilisenin tarihçesi ve dini önemi hakkında bilgi sunmak için kilise kendi medyasını kurmuştur. Bu kapsamda kilisede radyo yayınları gerçekleştirilmektedir. Ayrıca WEB sitesi kurulmuş ve Marija Bistrica Kilisesi'nin görselleri siteye yüklenmiştir. Bu vasıta ile özellikle genç hacılar başta olmak üzere diğer ziyaretçilere tapınak tarihi, dini gelenekler ve destinasyon hakkında bilgiler sunulmaktadır (Pavicic ve diğerleri, 2007: 60). Yine İsrail Turizm Bakanlığı, Hz. İsa'nın doğumunun 2000. yılında gerçekleştirilecek kutlama etkinlikleri kapsamında Avustralya'daki Hristiyanları İsrail'e çekmek için 1996-2000 yılları arasında Avustralya'da faaliyet gösteren Hristiyan medyasının etkin olan yöneticilerini İsrail'de ağırlamıştır. Bunun sonucunda Avustralya televizyonlarında İsrail'i anlatan özel televizyon programları yayınlanmıştır (Beirman, 1999:149).

3- İnanç turizmi çekiciliklerinin yer aldığı destinasyonlar başta olmak üzere, reklamlar haricinde film, dizi film, müzik klipleri gibi uluslararası boyutta karşılığı olan tanıtımlar için teşvikler sağlanmalıdır. Bunun sonucunda gelir elde edilmesi kaçınılmaz olacaktır. Çünkü turistler filmlerin çekildiği alanları merak ederek buraları görmek için ziyaretler gerçekleştirmektedirler (Yılmaz ve Yolal, 2008:175). Örneğin İngiltere’de bulunan Gloucester Katedrali’nde Harry Potter filmi çekilmiştir. Bu sayede katedral hem ekstra gelir kazanma şansı elde etmiş hem de film sayesinde milyonlarca kişiye katedralin tanıtılması sağlanmıştır (Shackley, 2002:348).

4- Ulusal ve uluslararası fuarlara katılım sağlanarak destinasyonların tanıtımlarının gerçekleştirilmesi sağlamalıdır (Buhalis, 2000:112).

5- Dini merkezlerde bulunan önemli çekiciliklerin görselleri ve bilgilerinin de yer aldığı, farklı dillerde tanıtım broşürleri ve rehber kitaplar bastırılmalıdır (Shackley, 2001a:94). Örneğin Amerika’da 573 kilisenin yetkilisi ile gerçekleştirilen bir araştırmaya göre kiliselerin %75’inin broşür ve el ilanlarına sahip olduğu belirlenmiştir (Church Marketing Report, 2004). Bu broşürler sayesinde dini çekiciliklere ziyaret gerçekleştiren turist ve hacılar bilgi edinmektedir.

6- Kutsal alanlarda yukarıda bahsedilen tanıtım araçları dışında turist ve hacıların dini merkezleri ziyaret gerçekleştirmeye yönelten diğer bir araç, akraba ve arkadaş tavsiyeleridir (Shackley, 2001a:77). Çünkü ziyaretçiler ilk kez seyahat edecekleri yerler hakkında tereddüt yaşayabilmektedir. Fakat potansiyel ziyaretçilerin çevrelerindeki güvendikleri kişilerin öneri ve memnuniyetlerine duydukları güven, onlarında aynı merkeze ziyaret gerçekleştirmesini teşvik etmektedir (Ateşoğlu ve Bayraktar, 2011:99). Alan yazında gerçekleştirilen bazı araştırmalar da bu durumu desteklemektedir. Örneğin Jalilvand ve Samiei (2010:16) tarafından İslami eserlerin yoğun olduğu İran’da 224 turist ile gerçekleştirdikleri çalışmaya göre, katılımcıların %59,1’i akraba, arkadaşlar ve diğer turistlerin tavsiyeleri üzerine İran’a seyahat gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Bahar (2015:167)’da Kilis’te yerli turistler ile gerçekleştirdiği araştırmasında katılımcıların %41,3’ü Kilis’i ziyaret etme nedeni olarak arkadaş tavsiyesini göstermiştir. Bundan dolayı dini destinasyonların yönetim örgütleri gelen ziyaretçilerin talep ve beklentilerini en iyi şekilde karşılamak için kaliteli ürün ve hizmetler sunarak destinasyonun kültürel, dini ve doğal çekiciliklerini turistlerin çevrelerindeki kişilere tavsiye etmesi sağlamalıdır.

7- Dini destinasyonların pazarlanmasında ziyaretçilerin aklında kalacağı kısa sloganlar ve logolar belirlenmelidir (Boyd, 2008:287). Ayrıca dini merkezlerde bulunan kilise, tapınak, sinagog gibi dini çekicilikleri tanıtmak için onlara özel logolar da tasarlanabilir. Örneğin Hristiyan hac merkezlerinden olan İrlanda'daki Knock Tapınağı'nın logosu bulunmakta ve tapınağının WEB sitesinde bu logonun görseli yer almaktadır (Knock, 2017).

Ortak Çalışma: Dini destinasyonların başarılı bir şekilde yönetimlerinin sağlanması için bölgedeki turizm paydaşları ile iş birliği içinde olması çok önemlidir. Çünkü dini merkezlerdeki yöneticiler tek başlarına her zaman turist ve hacıların talep ve beklentilerini karşılayamayabilir. Aynı zamanda çekiciliklerin korunması ve tanıtımlarının gerçekleştirilmesinde özel sektör, kamu kuruluşları ve üniversiteler arasında oluşturulacak iş birliği çalışmaları hem zaman kaybının önlenmesini hem de maliyetlerin azaltılmasını sağlayacaktır (Radbill ve Chaich, 2007:11; Presti ve Petrillo, 2010:306; Wiltshier ve Griffiths, 2016:5; Robson ve Robson, 1996:540).

Dini merkezlerde bulunan turizm paydaşları, turistlerin talep ve beklentilerini karşılayacak ürün ve hizmetler sunmakta, alt yapı ve üst yapı yatırımları gerçekleştirmekte ve tanıtım faaliyetlerinde etkin rol oynamaktadırlar (Sheehan ve Ritchie, 2004: 718). Örneğin yerel yönetimler, destinasyonlardaki önemli dini çekiciliklerin gelen turistlere tanıtılması için broşür, harita, dergi ve CD gibi tanıtım materyalleri bastırıp bu materyallerin turistlere ücretsiz olarak dağıtımının yapılmasını sağlamalıdır (Azaklı ve Özgür,2004:139).

Dini merkezlerin yönetimlerinde iş birliği gerçekleştirilmesi gereken paydaşlar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Dini Merkezlerde Yer Alan İç ve Dış Paydaşlar

Üniversiteler	
Özel Dernekler ve Sivil Toplum Kuruluşları	
Ticari Kuruluşlar	• Oteller • Otobüs – Araç Kiralama • Havayolları İşletmeleri • Tur Operatörleri – Rehberler • Ticaret Odaları • Restoranlar • Sehayat Acenteleri
Bölgede Yaşayan Topluluklar	• Yerel Sakinler • Yerel Tarihi Topluluk • Yerel Dini Cemaatler
Devlet Kuruluşları	• Yerel Yönetimler • Turizm Geliştirme Büroları • Şehir Planlamacıları • Bölgesel Ekonomik Yönetimler • Kültür, Turizm, Tarih Bakanlıkları • Merkezi Yönetimler

Kaynak: Yazar tarafından Olsen, 2008:67; Ritchie ve Crouch, 2003:106’ den faydalanılarak oluşturulmuştur.

İnanç turizmi bakımından önemli olan destinasyonların pazarlanması için Tablo 2’de gösterilen hem özel sektör hem de kamu sektöründeki kurumların kaynaklarını birleştirerek ortaklaşa çalışmalarda bulunması çok önemlidir (Soteriades, 2012:117).

Bazı ülkelerde inanç turizmi faaliyetlerini geliştirmek için turizm paydaşlarının gerçekleştirdiği iş birliği politikaları aşağıda özetlenmiştir;

- Sırbistan’da Frusko Gora Dağı’nda bulunan manastırlarda inanç turizmi faaliyetlerini geliştirmek için din adamları, bilim adamları, turizm çalışanları, manastırlarda ikamet edenler ve Sırbistan’da turizm organizasyonlarında görevli

hükümet yetkililerinin katıldığı bilimsel konferanslar düzenlenmiştir. Bu konferansların düzenlenmesinin asıl amacı kutsal alanlardaki ziyaretçi sayılarını artırmaktır. Bu nedenle Sırbistan’da bulunan hac merkezlerinin haritaları çıkarılmış, gelecekte Avrupa’da inanç turizmi turları içinde Sırbistan’ında sahip olduğu merkezlerin bulunması için izlenecek yol haritaları belirlenmeye çalışılmış ve eylem planları hazırlanmıştır. Çünkü inanç turizminin bölgedeki yerel nüfus üzerinde ekonomik ve istihdam yönünden fırsatlar yaratacağı düşünülmektedir (Stamenkovic, 2009:108).

- İtalya’da bulunan ve 2003 yılında UNESCO’nun kültürel miras listesine giren Piedmont ve Lombardy bölgelerinde inanç turizmi kapsamında 9 önemli kutsal dağ bulunmaktadır. Bu bölgedeki kutsal dağların korunması ve kültürel mirasın turizm faaliyetleri için daha önemli bir konuma gelmesi adına 2003 yılında İtalya’da bulunan kamu, dini ve özel sektör kuruluşları ile UNESCO ortak projeler üretmiştir. Bu projeler kapsamında kutsal dağların tanıtılması için internet siteleri kurulmuş, dergiler basılmış, kutsal dağlarda çeşitli konserler ve açık hava sergileri gerçekleştirilmiş, konferanslar düzenlenmiştir (Afferni ve Ferrrio, 2016:8-9).

- İspanya’nın Katalonya eyaletinde 2008 yılında inanç turizmi ürünlerinin marka haline gelmesi için Katalonya hükümetinin maddi destekleri ile üniversitelerin turizm bölümleri ve diğer kuruluşların iş birliği sayesinde ‘Catalonia Sacra’ adlı proje oluşturulmuştur. Bu projenin amacı Katalonya bölgesinde Hristiyanlık dinine ait önemli dini merkezlerin turizme kazandırılması için gezi rotalarının oluşturulmasını sağlamaktır. Bu proje kapsamında WEB sitesi kurulmuş ve proje için logo tasarlanmış ve WEB sitesine rotalara dahil olan kilise ve katedrallerin isim ve resimleri dahil edilmiştir. Bununla beraber turistlerin inanç rotalarını ziyaretleri esnasında eğitilmiş özel tur rehberlerinin onlara eşlik etmesi amaçlanmıştır. Yine rotalara dahil olan kilise ve katedrallerin Hristiyanlık dinindeki önemi hakkında bilgileri içeren broşürlerin tedarik edilmesi planlanmıştır. Bu proje sayesinde Hristiyanlık dinine ait kültürel mirasın tanıtılması, kaliteli turlar düzenlenmesi, Katalonya bölgesindeki kiliselerin tarihi hakkında bilgiler sunulması, farklı bölgelerdeki ziyaretçi sayısının artırılması ve dini mirasa dikkat çekerek bu yapıların korunmasına katkı sağlaması hedeflenmiştir. Proje sayesinde yerel halkın da kendi kültürel mirası hakkında daha detaylı bilgi sahibi olması ve dini çekiciliklere karşı

farkındalık yaratılması da diğer bir amaç olarak belirlenmiştir (Casellas ve diğerleri, 2013:136-143).

- Hindistan hükümeti, Budist merkezlerinde inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi için ulaşım, konaklama ve gezi hizmetlerine destek sağlayarak kaliteli hizmetler sunulmasını planlamıştır. Ayrıca Budist hac merkezi olan Bodh Gaya kentinde havalimanı inşa edilerek, ulusal ve uluslararası ziyaretçiler için daha kolay ulaşım imkanı sağlanmıştır. Diğer bir taraftan seyahat acenteleri ve tur operatörleri ile iş birliği çalışmaları sayesinde Hindistan'da Sufi, Budist, Hristiyan, Sihizm, ve Hinduizm dinlerine ait önemli merkezlere turlar düzenlenmeye başlanmıştır. Turizm bakanlığı ilk etapta 35 önemli dini destinasyon belirlemiştir. İkinci etapta ise yeni dini merkezler tespit edilip destinasyon sayısı 89'a yükseltilmiştir. Ayrıca bu destinasyonlardaki altyapı hizmetleri, diğer eksikliklerin giderilmesi ve yeni yatırımların gerçekleştirilmesi için kaynak ayrılmıştır (Strategic Initiatives & Government Advisory Team, 2012:3).

- İtalya'nın Napoli şehrinde önemli kutsal mirasların yönetimlerini gerçekleştirmek için kilise üyeleri, müze çalışanları, kültürel dernekler, üniversiteler, yerel yönetimler ve özel sektör kuruluşları gibi farklı paydaşların iş birliği sayesinde bir dernek kurulmuştur. Bu dernek Napoli şehrinde tarihi bakımdan önemli kiliselerin, müzelerin, manastırların ve bahçelerin yönetiminden sorumludur. Ayrıca dernek dini turizm miraslarının tanıtımlarının gerçekleştirilmesi için birçok etkinlik ve projeler de düzenlemektedir. Derneğin gerçekleştirdiği faaliyetler arasında;

- 1- WEB siteleri ve internet forum siteleri kurularak dini miraslar hakkında tanıtımların gerçekleştirilmesi

- 2- Dört dilde sunum yapan taşınabilir görsel destekli elektronik cihazlar sayesinde kutsal alanlardaki ziyaretçilere yeterli bilgi sağlanması.

- 3- Müzelere rehber eşliğinde turlar düzenlenmesi.

- 4- Çocuklara özel CD'li kataloglar hazırlanması.

- 5- Hristiyanlık dininde 6 Ocak'ta kutlanan İsa'nın vaftiz bayramında (Eroğlu, 2015:168) her yıl konserler düzenlenmesi ve televizyonlardan canlı yayınlanmasının sağlanması

6- Yıl boyunca dini ve kültürel mirasın korunması, farkındalık yaratılması ve çeşitli yönetim uygulamalarının oluşturulması amacı ile konferans, çalıştay, toplantı ve eğitim seminerleri düzenlenmesi.

7- Yönetimleri kapsamında olan kutsal merkezleri ziyaret eden turistlerle anket çalışması yürüterek ziyaretçilerin motivasyonlarını ve dini alanlardaki taleplerinin tespit edilmesinin sağlanması (Presti ve Petrillo, 2010:308).

Genel olarak kutsal alanların yönetimleri için gerçekleştirilecek iş birliği politikaları faydalı olmasına rağmen bazen yerel topluluklar ile bölgedeki diğer turizm paydaşlarının belirlediği hedefler paralellik göstermeyebilir. Çünkü, dini yetkililer ve yerel topluluklar kutsal alanların otantikliğinin korunması ve ziyaretçilerin rahat bir şekilde ibadetlerini ve ziyaretlerini gerçekleştirmeleri için dini yönelimli hedefler ortaya koyarken diğer turizm paydaşları ise dini merkezlerden gelir kazanılması ve bölgenin ekonomik fayda sağlamasına yönelik daha materyalist hedefler belirleyebilir (Olsen, 2006:113). Örneğin, Avustralya'nın yerli halkı olan Aborjinler için kutsal sayılan Uluru isimli kırmızı kaya parçası, ülkenin önemli turizm çekicilikleri arasında yer almaktadır. Fakat Aborjinler dini ritüeller gerçekleştirdiklerinden dolayı turistlerin Uluru Kayası'nın üzerinde yürümelerinin yasaklanmasını istemektedirler. Avustralya hükümeti ve ticari kuruluşlar ise turistlerin faaliyetlerinin kısıtlanması sonucunda ekonomik olarak gelir kaybedeceklerinden bu öneriye çok sıcak bakmamakta ve bu durum paydaşlar arasında yönetim sorunlarının doğmasına yol açmaktadır (Digance, 2003:143; Hasham, 2016). Bu örnekten yola çıkarak, dini alanların yönetim planlarını belirlerken kutsal alanlarda bulunan tüm paydaşların görüşleri alınıp, ortak bir paydada buluşulması sağlanmalıdır.

Programlama: Dini destinasyonlarda gerçekleştirilecek festivaller, ritüeller, sergiler gibi önemli etkinliklere turistlerin ve hacıların katılımlarının sağlanması adına bu etkinliklerin tarihleri ve yerleri önceden belirlenmeli, potansiyel ziyaretçiler için aylar öncesinden hatırlatma ve tanıtım faaliyetlerine başlanmalıdır (Morrison, 2013:8).

İnsanlar: Turizm işletmelerinde misafirlere hizmet sağlayanların insan olması, destinasyonların pazarlama faaliyetlerinde insan faktörünün üzerinde durulmasını gerekli kılmıştır (Aktaş, 2007:128). İyi eğitilmiş, güler yüzlü ve müşterilere kibar davranış sergileyen, istek ve beklentilerini karşılama eğiliminde olan personeller müşterilerin memnuniyetlerini artırır (Middleton ve diğerleri, 2009:145).

Bu nedenle dini merkezlerdeki otel, restoran, ulaşım araçları, hediyelik eşya dükkanları gibi turizm hizmet sağlayıcılarında görev yapan personellere bölgeye ziyaret gerçekleştiren turist ve turist gruplarının dini inanışları ve kuralları hakkında bilgi verilmelidir. Örneğin İslam eserlerinin yoğun olduğu ve genellikle Müslümanların daha çok ziyaret ettiği dini merkezlerde bulunan turizm hizmet sağlayıcıları (otel, restoran, vb.) kendi personellerine İslami kurallar hakkında önceden eğitim seminerleri düzenlenmeli, personellere helal yiyecek ve ziyaretçilere karşı nasıl davranılması gerektiği ile ilgili bilgiler verilmelidir.

Öte yandan yerel halkın turistlere karşı sergilediği konukseverlik de önemlidir. Çünkü turistler kendilerine yönelik olumsuz davranışlar sergilendiğini düşündükleri destinasyonları tekrar ziyaret etmekten kaçınabilirler (Morrison, 2013:7). Bu nedenle inanç turizmi bakımından önemli olan destinasyonlarda yaşayan yerel halka farklı inançtaki kişilerin ziyaretlerine saygılı ve hoşgörülü davranması için yöneticiler tarafından önceden bilgilendirme ve yönlendirme yapılmalıdır.

Dini merkezleri ziyaret eden turist ve hacılar ile bölgede çalışan personel ve yerel halkın doğru iletişim kurması önemlidir (Orland ve Bellafiore, 1990:195). Hacılar, kutsal alanlar ile ilgili dini bilgilere ulaşmak isterken turistler daha çok kutsal alanların tarihi, mimari, sanat veya daha popüler bilgileri ile ilgilenmektedir. Bu nedenle kutsal merkezlerde görev alan personeller turistlerin bilgi taleplerine cevap verebilecek seviyede olması sağlanmalıdır (Presti ve Petrillo, 2010:303).

1.6. TÜRKİYE'DE İNANÇ TURİZMİ

Anadolu çok eski zamanlardan beri coğrafi konumunun uygunluğu, iklimin elverişliliği ve çeşitli doğal kaynaklara sahip olmasından dolayı çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır (Sevin, 2003:1). Bu medeniyetlerin her birinin farklı inanç değerlerine sahip olması nedeniyle birçok kutsal merkez, tapınak, kilise, cami ve sinagog gibi çeşitli ibadethaneler bulunmakta ve inanç turizmi kapsamında ziyaret edilmektedir (Başer ve Başcı, 2012:423).

Bilinen tarih göz önüne alındığında dünyanın ilk tapınağı olarak kabul edilen Göbeklitepe antik kenti Anadolu topraklarında yer almaktadır (Göbeklitepe, 2017). İnanç turizmi bakımından çok önemli olan bu yer, tanıtımı gerçekleştirildikçe yerli ve

yabancı turistler tarafından ilgi görmeye başlamıştır. Yine Anadolu’da semavi dinlerin yayılmaya başlamasından önce arkeoloji kayıtlarına göre Frig, Hitit ve Urartu gibi toplumlarda yaygın olan ve ‘*Kukaba, Kybebe, Kubile, Nana, Marienna, Dindymene, Sipylene*’ gibi isimler ile adlandırılan Ana Tanrıça inancı bulunmaktaydı. Bu ana tanrıça inancına ait kayalara oyulmuş önemli kabartmalardan bazıları Anadolu’da Afyon ili Döğer Kasabası yakınlarında yer almakta ve ‘Aslan Kaya’, ‘Büyük Kapı Kaya’ ve ‘Küçük Kapı Kaya’ olarak adlandırılmaktadır (Oral, 2014:157). Ayrıca Eskişehir çevresinde bulunan Yazılıkaya açık hava tapınağı (Türkiye Kültür Portalı, 2012), Boğazköy (Hattuşa) ören yeri (Özmen, 2016:387) ve yine Eskişehir yakınlarında Pessinus antik kentindeki Kybele Tapınağı (Eskişehir Kültür Envanteri, 2014) Anadolu’da eski çağlarda ana tanrıça kültürünün bulunduğu hem inanç turizmi hem de kültür turizmi bakımından önemli merkezler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Ana Tanrıça Kültü Yunan ve Roma devleti dönemlerinde de Anadolu’da kendini göstermeye devam etmiştir (Oral, 2014:154).

Diğer bir yandan Anadolu’da pagan inanışlarına ait olan çok sayıda tapınak bulunmaktadır. Bunlar; Assos’ta bulunan Artemis Tapınağı (Atalay, 2010:40) Bergama’da bulunan Athena, Traianus, Dionysos Tapınakları ve Kızıl Avlu (İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017a), Sart Antik kentinde Artemis Tapınağı (Sardis, 2017c), Efes’te Artemis Tapınağı (Çetin, 2007:29), Didim’de Apollon Tapınağı (Didim Belediyesi, 2017), Aydın’ın Karacasu ilçesinde yer alan Afrodisias Tapınağı (Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017), Side’de Apollon Tapınağı (Aydınözü, 2004:86), Tarsus’ta Donukkaş (Roma) Tapınağı (Türkiye Kültür Portakalı, 2013a) ve Çavdarhisar’da Aizonai Zeus Tapınaklarıdır (Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017a).

Ayrıca Adıyaman’ın doğusunda Nemrut Dağı’nda bulunan kitabeler, heykeller ve Kommagene Kralı I.Antiochos’un tümülüsü inanç turizmi kapsamına alınan ilk tarih öncesi tapınak olmuştur. Yine Nemrut Dağı UNESCO’nun Dünya Kültür Mirası listesinde yer almaktadır (Bingöl, 2007:251). Günümüzde bu yerler, semavi dinlerin eserleri dışında Anadolu’da inanç turizmi bakımından önem taşıyan, yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edilen merkezler arasında yer almaktadır.

İlk çağlardaki çok tanrılı dönemden tek tanrılı döneme geçiş aşamasında da Anadolu toprakları dini bakımından önemini korumaya devam etmiştir. Özellikle

Hristiyanlar ve Museviler yaşadıkları yerlerde baskı görmeleri sonucunda Anadolu'ya göç etmişler ve buralarda sayısız sinagog, havra ve kilise inşa etmişlerdir (Sargın, 2006:4). Daha sonraki yıllarda ise Anadolu'ya Türklerin hakim olması ile birlikte Anadolu Selçuklu Devleti, Beylikler Dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu zamanında ise bir çok cami, medrese, tekke, zaviye, dergah ve türbe yapılmıştır. Dünya tarihinde çok önemli olan bu üç büyük dine ait birçok yapı, Türkiye'nin önemli inanç turizmi kaynakları arasında yer almaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye'nin sahip olduğu bu inanç turizmi kaynaklarını kullanarak daha fazla turist çekmek için 1993 yılında proje başlatmıştır. Bu projenin amacı Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam dinlerine ait önemli merkezlerin etraflarında çevre düzenlenmesi, aydınlatma, ulaşım, bakım vb. eksiklerin giderilmesini sağlamaktır. Ayrıca üç büyük dine ait alanların gerekli tanıtımlarını gerçekleştirerek yerli ve yabancı turist sayısının artması hedeflenmiştir. Yine proje kapsamında 1993 yılında ilk başta Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet dinlerine ait ibadet yerleri ve tarihi eserlerin kapsamlı bir envanteri hazırlanmıştır. Daha sonra hazırlanan bu envanter listeleri, aralarında valilikler, Kültür Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı ve üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda çok sayıda yerli ve yabancı turist çeken önemli dini merkezler ile sanat tarihi ve mimari açıdan farklı olan, herkes tarafından rahat ulaşım sağlanan ve yurtiçinde veya yurt dışında seyahat acentelerinin tur programlarında bulunan önemli merkezler belirlenmiştir. Çalışmalar sonucunda Türkiye'de Hristiyanlık dinine ait dokuz merkez belirlenmiştir. Bu merkezlerin isimleri aşağıda gösterilmiştir;

- *Hatay-Merkez: St. Pierre Anıt Müzesi*
- *İçel- Tarsus: St. Paul Anıt Müzesi*
- *İzmir – Selçuk: Meryem Ana Evi*
- *Antalya- Demre: St. Nicola Kilisesi*
- *Bursa-İznik: Ayasofya Cami*
- *Manisa- Alaşehir: Alaşehir Kilisesi*
- *Manisa- Akhisar: Akhisar Kilisesi*
- *Isparta – Yalvaç: Pisidia Antik Kenti*
- *Nevşehir Derinkuyu: Ortodoks Kilisesi*

- *Denizli-Pamukkale: Laodikya Antik Kentidir* (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017a).

Diğer bir taraftan Türkiye’de 1995 yılında yine inanç turizmi faaliyetlerini geliştirmek için yurtiçinde ve yurtdışında çok sayıda acente, tur operatörü ve turizm alanında uzman kişilerin katılımı ile inanç turizmi turları düzenlenmiştir. Bu turlar sayesinde özellikle de yabancı ülkelere gelen misafirler Anadolu’nun sahip olduğu zengin inanç turizmi varlıklarını tanıma fırsatına sahip olmuştur (Küçük, 2013a:37). Öte yandan 25 ve 27 Ekim tarihleri arasında Kuşadası’nda Türkiye Seyahat Acentaları ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ‘I. İnanç Turizmi Günleri’ isimli sempozyum düzenlenmiştir. Bu sempozyuma İstanbul Rum Patriği, Kültür Bakanı, Aydın Valisi, Kuşadası Belediye Başkanı, Yunanistan Turizm Bakanı, Turist rehberleri, otel ve seyahat acentesi yöneticileri ve akademisyenler katılmıştır (İnanç Turizmi Günleri, 2002). Daha sonra 16-18 Nisan 2004 tarihleri arasında İzmir’de ‘II. İnanç Turizmi Günleri’ (İnanç Turizmi Günleri II, 2004) ve 12-13 Mayıs 2006 tarihleri arasında İstanbul’da ‘III. İnanç Turizmi Günleri’ isimli sempozyumlar yine Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) ve Diyanet İşleri Başkanlığının ortaklaşa çalışmaları sonucunda gerçekleştirilmiştir (TÜRSAB, 2006). Ayrıca 2010 yılında İstanbul’un Avrupa Kültür Başkenti olması sonucunda gerçekleştirilen etkinlikler kapsamında 23-24 Kasım tarihleri arasında ‘2010 İstanbul İnanç Turizmi Zirvesi’ düzenlenmiş ve hem yurtiçinden hem de yurtdışından çok sayıda akademisyen, turizmci ve gazeteci zirveye katılmıştır (TÜRSAB, 2010).

Son yıllarda da Kültür ve Turizm Bakanlığı turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi için projeler düzenlemeye devam etmektedir. Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı ‘*Kamu Eliyle Yapılan Kültür Yatırımlarına Destek Projesi*’ başlatmıştır. Bu projenin amacı önemli tarihi yapıların restorasyon işlemlerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Proje kapsamında Adıyaman Tut Camii, Nemrut Dağı Tümülüsleri, Balıkesir Taksiryarhis Kilisesi, Artvin Yusufeli İşhan Kilisesi, Eskişehir Yazılıkaya Midas Anıtı Projesi, Giresun Meryemana Kaya Kilisesi, İstanbul Ayasofya Müzesi ve Türbeleri ile Van Akdamar Kilisesi’nin restorasyon, bakım ve çevre düzenlemeleri projelendirilmiştir ve restorasyonları tamamlanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017c).

Kültür ve Turizm Bakanlığı restorasyon projelerinin yanısıra inanç turizmi bakımından çok önemli eserlere sahip olan doğu ve güneydoğu illerinin tanıtımlarını gerçekleştirmek adına çalışmalar başlatmıştır. Mardin’de 2012 yılında kamu ve turizm sektöründe faaliyet gösteren özel işletmelerin temsilcilerinin katılımı ile çalıştay düzenlenmiştir. Yine Kültür ve Turizm Bakanlığı ulusal ve uluslararası turizm fuarlarına katılarak yurt dışındaki tur operatörlerine tanıtım çalışmaları gerçekleştirmekte ve bölgelerdeki alt ve üst yapı eksiklerini tamamlamaya çalışmaktadırlar (Doğu ve Güney İllerinde Tanıtım Atağı, 2012).

Yine Güneydoğu Anadolu’da İnanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan farklı çalışmalar Türkiye Turizm Stratejisi 2023 eylem planında yer almaktadır. 2023 eylem planı çerçevesinde Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi oluşturulması hedeflenmiştir. GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi planında Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şırnak ve Şanlıurfa illerinde inanç turizmi faaliyetleri ve diğer turizm türlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak içinde eylem planında tesis sayısı ve bu tesislerin yatak kapasitelerinin artırılması ve batı illerini ziyaret gerçekleştiren yabancı turistlerin havayolu ile Güneydoğu Anadolu bölgesine ziyaretler gerçekleştirmelerinin sağlanacağı vurgulanmıştır. Öte yandan GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi dışında Tarsus’tan başlayarak Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerini kapsayan bir inanç turizmi koridorunun oluşturulması hedeflenmiştir. Bu belirlenen inanç turizmi koridorunun kapsadığı illere yerli ve yabancı turistlerin ulaşımını kolaylaştırmak için Şanlıurfa’da bulunan demiryolu hattının Mardin’e, Mardin’den Diyarbakır’a ve oradan Siirt’e bağlanması planlanmıştır. Ayrıca bu koridor rotasında bulunan illerdeki tarihi yapıların restorasyonları gerçekleştirilerek pansiyonculuk ve butik otellerin açılması sağlanacak ve mevcut konaklama tesislerinde bulunan yatak sayıları yükseltilecektir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Diğer bir taraftan 2007 yılının Mevlana’nın doğumunun 800. yılı olması nedeni ile Kültür ve Turizm Bakanlığı UNESCO’ya 2007 yılının Dünya Mevlana Yılı olması ve Mevlana’nın Birleşmiş Milletlere üye tüm ülkelerde anılması için teklif sunmuştur. Bu teklif UNESCO tarafından kabul edilmiştir (Hürriyet, 2006). Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde alt kurul oluşturularak 2007 yılı boyunca yurtiçinde

ve yurtdışında birçok anma etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Örneğin 8-12 Mayıs 2007 tarihlerinde İstanbul ve Konya illerinde Uluslararası Mevlana Sempozyumu, 10 Nisan 2007’de Saraybosna’da sema gösterisi ve konferans, Meksika’da 27-29 Nisan 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilen Ollin Kan Festivali bünyesinde 3 sema gösterisi ve 1 konferans düzenlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2017). 2007 yılı boyunca Mevlana’yı anmak için düzenlenen tüm etkinlikler sonucu Mevlana başta olmak üzere Konya ilinin çok önemli tanıtımları gerçekleştirilmiş ve 2008 yılında Konya’da bulunan Mevlana Müzesinin ziyaretçi sayısında ciddi bir artış yaşanarak 1 milyon 536 bin 980 kişiye ulaşılmıştır. Bu ziyaretçi sayısı ile Mevlana Müzesi Türkiye’de Topkapı ve Ayasofya Müzesi’nden sonra en çok ziyaret edilen 3. müze olmuştur (Mevlana Müzesi, 2010).

Türkiye’de İnanç turizmine konu olan önemli eserlerin ve kişilerin yurtiçinde ve yurtdışında tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin yanı sıra inanç turizmi bakımından önemli değere sahip Sümela Manastırı, Erdek Kapıdağ Kirazlı Manastırı ve Van Akdamar Kilisesi’nde ayinler gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. Ayinlere yurtiçinden ve yurtdışından gelen çok sayıda Ortodoks Hristiyan, din adamları ve yabancı konsolosluk yetkileri katılmaktadır (Hürriyet, 2014; Milliyet, 2015; Cumhuriyet, 2016). Bu nedenle özellikle inanç turizmi bakımından önemli olan diğer şehirlerde bulunan tarihi kilise ve manastırlarda da benzer ayinler gerçekleştirilmesine izin verilmelidir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi için belirlediği 2023 Eylem Planı’ndaki hedefler, TÜRSAB ve Diyanet İşleri Başkanlığının ortaklaşa yürüttüğü İnanç Turizmi Günleri Sempozyumları’nda ortaya koyduğu çalışmalar, yurtiçinde ve yurtdışında tanıtım çalışmalarının başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi Türkiye’ye daha çok yerli ve yabancı turist çekilmesini sağlayacaktır. Bu sayede inanç turizmi bakımından zengin değerlere sahip illerin hem ekonomik olarak gelir elde etmesi hem de bu bölgelere turizm yatırımlarının artması sağlanmış olacaktır. Bu nedenle kamu ve özel sektörde bulunan tüm kurum ve kuruluşların ortaklaşa çalışmalar sürdürmesi Türkiye’nin inanç turizmi faaliyetlerinde hak ettiği noktalara ulaşmasını sağlayacaktır.

1.6.1. Türkiye’de Yahudilik Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri

Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat’ta adı geçen bazı yerler Anadolu sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle Anadolu toprakları Yahudiler için önem taşımakta ve bu yerlere ziyaret gerçekleştirmektedirler. Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat’ın Genesis (Yaratılış) Bölümünün 2:10 kısmında *‘Aden’den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırmağın adı Pişon’dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı Gihon’dur, Kûş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı Dicle’dir, Asur’un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat’tır’* (İncilinfo, 2009a) ifadelerinde Anadolu sınırları içerisinde yer alan Fırat ve Dicle nehirlerinin isimleri görülmektedir.

Ayrıca Tevrat’a göre Yahudilerin atası olarak bilinen Hz. İbrahim’in tanrı ile anlaşma yapması sonucunda kendilerine bazı topraklar vaat edilmiştir. Bu topraklar Yahudiler için kutsal olarak görülmektedir (Adam, 2006). Tevrat’ın Genesis (Yaratılış) Bölümünün 15:18-21. kısmında *‘Mısır Irmağı’ndan büyük Fırat Irmağı’na kadar uzanan bu toprakları –Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını– senin soyuna vereceğim.’* (İncilinfo, 2009b) ifadelerinde kutsal olarak vaat edilen toprakların sınırları gösterilmektedir. Diğer bir taraftan Gaziantep’in Suriye sınırında yer alan Karkamış antik kentinin ismi Tevrat’a yer almaktadır. Tevrat’a göre Yahuda Kralı Yoşiya Fırat Irmağı kenarının yakınında bulunan Karkamış kentinde Mısır Kralı Neko ile savaşmak için karşılaştığı yer olarak anlatılmaktadır (Küçük, 2013b:214) Yahudiler için önemli mekanlarından bir diğeri ise Ararat (Ağrı) Dağı’dır. Yahudiler dağı Nuh peygamberin tufandan sonra gemisinin oturduğu yer olarak düşünmektedirler (Tanyu, 1988:481).

Yahudilik inancında kutsal sayılan peygamberlerden bazıları yaşamlarının bir dönemini Anadolu’da geçirmiştir. Tevrat’a göre Hz. İbrahim, Kenan topraklarına göç etmeden önce Harran’da yaşamıştır (Adam, 2015:62). Yine Yahudileri Babil sürgününden sahip olduğu kehaneti ve bilgisi ile kurtaran, gittiği yerlere bolluk ve bereket getiren Danyal Peygamberin mezarının Tarsus’ta bulunduğu inanılır (Mersin İl Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017). Bu nedenle Yahudiler için Tarsus ilçesinin inanç turizmi bakımından önem kazanması beklenmektedir.

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'a göre Anadolu'da yer alan bazı yerlerin isimlerinin geçmesi dışında Anadolu çok eski zamanlardan beri Yahudilere ev sahipliği yapmaktadır. MÖ 5. yy'da Kudüs'ten sürülen Yahudiler Anadolu'da çeşitli bölgelere yerleşmiş ve burada Yahudi cemaatleri kurarak sinagoglar inşa etmişlerdir (Foss, 2011:40). Aynı zamanda eski çağlarda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Karadeniz, Marmara ve Akdeniz kıyı bölgelerinde Yahudilere ait yerleşim yerleri belirlenmiştir (Adam, 2005b:156).

Daha sonraki çağlarda da Hristiyan topluluklar arasında yaşam süren Yahudiler onların baskı ve zulümlerinden kaçarak Anadolu topraklarına yerleşmeye devam etmiştir. Özellikle 1492 yılında Kral Ferdinand ve Kraliçe Isabel tarafından eziyet ve baskı gören Yahudiler İspanya'dan kaçarak II. Beyazıd döneminde Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Bu Anadolu topraklarına gerçekleşen en büyük Yahudi göçü olmuştur. Bu göç eden Yahudi grupları Selanik, İzmir ve İstanbul gibi şehirlere yerleşmişlerdir (Besalel, 2013). Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti döneminde ikinci dünya savaşına kadar Yahudilerin Anadolu'da sayıları yükselmeye devam etmiştir. Daha sonraki yıllarda ve özellikle de ikinci dünya savaşının sonunda İsrail devletinin kurulması ile birlikte Türkiye'de yaşayan Yahudilerin büyük çoğunluğu İsrail'e ve Amerika'ya göç etmişlerdir (Küçük ve diğerleri, 2016:297).

Günümüzde Türkiye'de Yahudi nüfusunun yaşadığı yerlerde büyük çoğunluğu ibadete açık olan 47 civarında sinagog yer almaktadır. Bu sinagoglar arasında en eski olanı İstanbul'da bulunan '*Balat Ahrida*' sinagogudur. Ayrıca Türkiye'deki en büyük sinagog ise yine İstanbul'da bulunan '*Neve Şalom*' Sinagogu'dur (Küçük, 2013b:90). Aşağıda Tablo 3:'de Türkiye'de Yahudilik dinine ait diğer önemli çekim merkezleri gösterilmiştir;

Tablo 3: Türkiye'de Yahudilik Dinine Ait Bazı Önemli Çekim Merkezleri

İstanbul	İzmir	Bursa
İtalyan Sinagogu	Algaze HavrasıBet Hillel	Geruş Sinagogu
Aşkenazi Sinagogu	Sinagogu	Ets Ahayim Sinagogu
Zülfaris Sinagogu	Beit İsrail Havrası	Mayor Sinagogu
Etz Ahayim Sinagogu	Bikur Holim Sinagogu	
İştıpol Sinagogu	Etz Hayim Havrası	
Burgazada Sinagogu	Hahamhane	

Hemdat İsrail Sinagogu Mayor Sinagogu Maalem Sinagogu Kasturya Tekfur Sarayı Sinagogu	Kaal Kadoş Havrası Portekiz Sinagogu Roşaar (Tepebaşı) Havrası Shalom (Şalom) Havrası Sinyora Giveret Havrası Şaar Aşamayım Havrası Talmud Tora Havrası	
Edirne	Manisa	Mersin
Edirne Büyük Sinagogu Yahudi Havrası (Merkez)	Sart Sinagogu Akhisar Sinagogu	Makam-ı Şerif Camii ve Danyal Peygamber Türbesi
Antakya	Gaziantep	Çanakkale
Antakya Sinagogu	Gaziantep Sinagogu	Mekor Hayim Sinagogu
Adana	Ankara	Kırklareli
Adana Sinagogu	Ankara (Samanpazarı) Sinagogu	Kırklareli Sinagogu
Kilis	Antalya/ Demre	
Kilis Sinagogu	Andriake Sinagogu	

Kaynak: Yazar tarafından İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017; İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017; Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017; Mersin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017 ve Küçük, 2013b:218-260 ‘den faydalanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de Tablo 3’te gösterilen sinagoglar dışında tarihi bakımdan önemli olan Unkapanı Sinagogu, Karaferya (Veria) Sinagogu, Pol Yaşan Sinagogu, Çıksalın Sinagogu, Ezger/ Esgher Sinagogları da günümüze kadar ulaşamamıştır. Ayrıca Diyarbakır Sinagogu ve Or Hodeş Sinagogu’da özel mülkiyete devredilmiştir (Küçük, 2013b:261).

1.6.2. Türkiye’de Hristiyanlık Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri

Anadolu toprakları, ilk önce Roma devleti döneminde Pagan ve Yahudiler’den zulüm gören Hristiyanların sığındığı ve daha sonralarında ise Hz. İsa’nın öğretilerinin yayılmaya başladığı yer olmasından dolayı Hristiyanlar için önemli çekim merkezidir (I. Bartholomeos, 2002:15).

Bununla beraber IV. ile VIII. yy.’lar arasında Hristiyanlık inancının tanımlanması, farklı kilise uygulamalarının ortadan kaldırılması ve Hristiyanlar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi amacı ile gerçekleştirilen ekümenik konsiller İznik, İstanbul, Efes ve Kadıköy’de toplanmıştır (Madrigal, 2014b:1-28). Yine Hristiyanlığın Anadolu’da ve Avrupa’da yayılmasını ve Hristiyanlık inancının Roma devletinin resmi dini haline gelmesini sağlayan Aziz Pavlus Tarsus’ta doğmuştur. Tarsus’ta Aziz Pavlusa ait olduğu düşünülen ev ve bahçesinde bulunan kuyu Hristiyan turistlerin ilgisini çekmektedir (Başer ve Başcı, 2012:432). Bu nedenle günümüzde Tarsus’un Hristiyanlık tarihinde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Aziz Pavlus önceleri Hz. İsa’ya inanmamış ve O’na inananlara gerçekleştirilen eziyetleri desteklemiştir. Daha sonraları çıktığı Şam yolculuğu esnasında Hz. İsa’nın kendisine görünmesiyle Hz. İsa’nın elçisi olmuş ve onun öğretilerini farklı toplumlara yaymak için misyonerlik seyahatlerine başlamıştır (Aydın, 2016:87). Bu misyonerlik seyahatleri kapsamında Aziz Pavlus Anadolu’da ilk seyahatine Antakya’dan başlamış ve daha sonra sırasıyla Perge (Aksu) ve Isparta Yalvaç (Psidia Antiokheia), Konya (İconium), Lystra (Konya-Hatunsaray Kasabası) ve Derbe (Karaman) kentlerine ziyaretler gerçekleştirmiştir. Buralarda halka vaazlar vererek Hz. İsa’nın öğretilerini anlatmıştır. Daha sonra ise Anadolu’da Tarsus, Troas (Çanakkale), Efes (Selçuk), Assos (Behramkale), Patara (Gelemiş), Myra (Demre) ve Galatya (Ankara ve çevresi)’ya seyahatler gerçekleştirmiştir (Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017).

Aziz Pavlus’un gerçekleştirdiği misyonerlik seyahatlerinde uğradığı yerler Katolik kilisesi tarafından hac merkezi olarak ilan edilmiştir (Adam, 2005b:161). Aynı zamanda Hz. İsa çarmıha gerildikten havarisi Yuhanna Hz. İsa’nın annesi Meryem Ana’yı Efes’e getirmiştir. Meryem Ana’nın ölümüne kadar Bülbül Dağı’nda bulunan küçük evde yaşadığı tahmin edilmektedir. Anadolu’da Hristiyanlığın yayılmasından sonra buraya kilise yaptırılmıştır. Bu yer Vatikan tarafından 1967 yılında hac merkezi

ilan edilmiştir. Her yıl Meryem Ana'nın Göğe Yükseldiği tarih olan 15 Ağustos'ta burada ayin düzenlenmektedir (Bingöl, 2007:151). Bu nedenle günümüzde İzmir'in Selçuk ilçesinde bulunan Meryem Ana'nın evi Hristiyanların Türkiye'de en çok ziyaret ettikleri yerler arasındadır.

Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'in son kısmı olan Vahiy bölümünde adı geçen ilk yedi kilise Türkiye sınırları içerisinde yer almaktadır. Hristiyanlık tarihi bakımından çok önemli olan kiliselerin isimleri şunlardır; Efes (Selçuk), Thyateira (Akhisar), Sardes (Salihli), Philadelphie (Alaşehir), İzmir, Bergama ve Laodikya (Denizli) kiliseleridir (Varış, 2000:99-105). Seyahat acenteleri buralara yedi kilise turu ismiyle geziler gerçekleştirmektedir. Öte yandan Türkiye'de Kapodakya bölgesi de Hristiyanlar için Anadolu'da bulunan diğer önemli merkezler arasında yerini almaktadır. Çünkü Hristiyanlar Roma döneminde çeşitli eziyet ve baskılara maruz kalmış ve Kapodakya bölgesindeki yer altı şehirlerine saklanarak inançlarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle Kapodakya bölgesinde Hristiyanlardan kalma çok sayıda kilise, manastır ve şapeller yer almaktadır (Güzel, 2010:98).

Anadolu'da Hristiyanlık tarihi bakımından önemli olan aziz ve azizeler de yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda Kapodakya bölgesi Hristiyanlık tarihi için çok önemli olan '*Aziz Basil, Nyssalı Gregor ve Nazianuslu Grekor*' gibi din adamlarının doğduğu ve yaşamlarını sürdürdüğü yerdir (Güzel, 2010:97). Diğer bir taraftan tüm Dünya'da Noel baba olarak bilinen Aziz Nikolas Patara doğmuştur ve Myra (Demre)'de piskoposluk görevini yapmıştır (Antalya Müzesi, 2010). Yine İzmir'de yaşayan ve piskoposluk görevi yapan Aziz Polikarp (İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017c), Antakya'da doğan Aziz Ignatius (Budak, 2012:85) Konya'da doğan Azize Thekla (Ortodoks Topluluğu, 2014), Sivas'ta doğan Aziz Svas (Yurdakök, 2005:361), Bithynia (İzmit) doğan Bizans İmparatoru I. Konstantinin annesi Azize Helana (Dabağlar, 2012) ve Azize Barbara (Budak, 2012:115) Anadolu'da yaşayan ve Hristiyanlık tarihi açısından önemli şahsiyetler arasında yer almaktadır. Bu aziz ve azizelerin doğduğu ve yaşamlarını sürdürdüğü kentlere Hristiyanlar tarafından ziyaretler gerçekleştirilmektedir.

Antakya'da Hristiyanlık tarihinin ilk kilisesi Saint Pierre Kilisesi (EyKay ve diğerleri, 2015:63), Isparta Yalvaç'ta Aziz Pavlus adına inşa edilen Saint Paul Kilisesi (Sargın, 2006:8), İzmir Selçuk'da Bizans İmparatoru I. Justinianos tarafından inşa

ettirilen Saint Jean (Aziz Yuhanna) Kilisesi (Selçuk Belediyesi, 2013), Nevşehir’de Aziz Basil Şapeli, Elmalı Kilisesi, Tokalı Kilisesi, Yılanlı Kilisesi (Nevşehir İl ve Kültür Müdürlüğü, 2017), İstanbul’da Ayasofya Müzesi ve Aya İrini Kilisesi ve Demre’de Aziz Nicholas Kilisesi Anadolu’da Hristiyanlığın yayılmaya başlamasından sonra yaptırılan önemli eserler arasında yerini almaktadır (Bingöl, 2007).

Ayrıca aşağıda Tablo:4’te Türkiye’de Hristiyanlık dinine ait diğer önemli çekim merkezleri gösterilmiştir;

Tablo 4: Türkiye’de Hristiyanlık Dinine Ait Önemli Bazı Çekim Merkezleri

İstanbul	Nevşehir	İzmir
-Aya Yorgi Kilisesi (İstanbul Fener Rum Patrikhanesi)	-Tatların Kilisesi	-Aya Fotini Kilisesi
-Meryem Ana Kilisesi (Ayazma ve Kilisesi)	-Çavuşin Kilisesi	-Aya Vukla (Aziz Vukolos) Kilisesi
-Stefan Bulgar Kilisesi	-Derinkuyu Yeraltı Şehri ve Kilisesi	-Notre Dame Lourdes Katolik Kilisesi
-St. Antuan Kilisesi	-Göreme Antik Kenti ve Açık Hava Müzesi	-Saint Antoine Katolik Kilisesi
-Hristos Analipsis Kilisesi	-Aziz Barbara Şapeli	-Saint Helen Katolik Kilisesi
-Aya Dimitri Kilisesi (Büyükkada)	-Azize Catherine Şapeli	-Saint Jean Katedrali
-Aya Dimitri Kilisesi (Şişli)	-Aziz Eustathios Kilisesi	-Saint John Babtist Kilisesi
-Aya Kiryaki (Kyriake) Kilisesi	-Çarıklı Kilise	-Saint John Dom Katedrali
-Aya Konstantin ve - Aya Eleni (Helena) Kilisesi (Fatih)	-Durmuş Kadir Kilisesi	-Saint Polikarp (Polycarpe) Kilisesi
-Aya Nikola Kilisesi (Fatih)	-El-Nazar Kilisesi	
	-Karanlık Kilise	
	-Kılıçlar Kilisesi	
	-Meryem Ana Kilisesi	
	-Rahip ve Rahibeler Manastırı	
	-Saklı Kilise	
	-Kaymaklı Yeraltı Şehri ve Kilisesi	
	-Aziz Jean Kilisesi	

-Kariye (Camii Müzesi) Khora Kilisesi)	-Tağar Kilisesi/Aziz Theorada Kilisesi -Mazı Yeraltı Şehirleri -Zelve Ören Yeri	
Denizli	Edirne	Antalya/Alanya
-Aziz Filip Kilisesi (Martyrium) -Hierapolis Kilisesi	-Sveti George Kilisesi	-Aya Yorgi Kilisesi
Muğla/Fethiye	Hatay	Adana
-Gemile (Aya Nikola) Adası -Aşağı Kilise (Panayia Pirgotissa Kilisesi) -Yukarı Kilise (Taxiarchis Kilisesi)	-Aziz Hanna Kilisesi -Markirkos Ortodoks Kilisesi (İskenderun) -Aziz Barlohom Manastırı (Samandağ) -Aziz Simon Manastırı	-Bebekli Kilisesi
Isparta	Mersin	Adıyaman
-Aya Yorgi Kilisesi -Aya Baniya Kilisesi -Aya Stefanos Kilisesi (Eğirdir)	-Alahan Manastırı (Mut) -Aya Tekla Bazilikası -Boğsak Adası Manastırları -Eski Camii- Aziz Pavlus Kilisesi -Eshab-ı Kehf Mağarası	-Aziz Paul Kilisesi
Bursa	Diyarbakır	Gaziantep
-İznik Ayasofya Kilisesi (İznik Ayasofya Cami) -Koimesis Tes Theotokos Kilisesi -Aziz Tryphonos Kilisesi	-Kırklar Kilisesi -Meryem Ana Kilisesi	-Aziz Nereses Kilisesi -Barşavma Manastırı

Mardin	Şanlıurfa	Aksaray
-Deyr-ül Zarafan Manastırı -Mar Behnam Kilisesi (Kırklar Kilisesi) -Mar Mihail Kilisesi -Mar Yusuf Kilisesi -Meryem Ana Kilisesi -Meryem Ana Patrikhanesi -Deyr-ul Umur Manastırı- Mar Gabriel -Mar İzozil Manastırı -Meryem Ana Manastırı -Mar Yakup Manastırı -Mar Dımet Manastırı	-Yakub Kilisesi (Deyr Yakub) -Reji Kilisesi (Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi) -Deyr-i Mesih (İsa Kilisesi-Merkez) -Germuş Kilisesi	-Aziz Anargiros Kilisesi -Aziz Gregorius Kilisesi -Sivışli Kilise -Ala Kilise -BahaddinSamanlığı Kilisesi -Direkli Kilise -Kara Gedik Kilise -Kırkdamaltı Kilisesi (Aziz Georges Kilisesi) -Ağaçaltı Kilisesi (Aziz Daniel Pantanossa Kilisesi) -Eğritaş Kilisesi -Kokar Kilisesi -Pürelı Seki Kilisesi -Sümbüllü Kilise -Yılanlı Kilise -Yüksek Kilise (Kızlar Manastırı) -Kale Manastırı Kilisesi -Selime Katedrali -Kızıl Kilise
Ağrı	Elazığ	Erzincan
-Karagöz Kilisesi	-Süryani Kilisesi	-Kadıköy Kilisesi
-Meya Mağaraları Kiliseleri	-Meryem Ana Kilisesi	-Abrenk (Vank) Kilisesi
Erzurum	Kars	Van
-Haho Meryem Ana Kilisesi (Bağbaşı Taş Camii)	-Havariler Kilisesi -Abukhamrents Kilisesi (Polatoğlu Kilisesi)	-Aziz Georges Kilisesi -Çarpanak Kilisesi -Aziz Bartholomeus Kilisesi

-Öşk Vank Kilisesi -Rus Kilisesi (Oltu)	-Arak Eltos Kilisesi -Aziz Gregor Kilisesi- Şirli Kilise -Aziz Prkich Kilisesi- Keçel Kilisesi -Bakireler Manastırı -Güvercinli Kilise- Genç Kızlar Kilisesi -Kemserakanlı Kilisesi -Meryem Ana Katedrali- Fethiye Camii -Tigran Honents Kilise - Resimli Kilise	-Akdamar Kilisesi
Gümüşhane	Trabzon	Kastamonu
-Santa Bölgesi Kiliseleri -Cınganlı Kilisesi -İşhanlı Kilisesi	-Ayasofya Müzesi- Hagia Sophia -Panaghia Chrysocephalos Kilisesi (Fatih Camii) -Kaymaklı Cami -Kızlar Manastırı (Panagia Thaoskepastos) -Küçük Ayvasıl Kilisesi (St. Anna Kilisesi) -Santa Maria Kilisesi -Sümela Manastırı -Vazelon Manastırı	-Ağlı Kalesi ve Mağara Kilise -İlgarini Mağarası ve Kilisesi

Kaynak: Yazar tarafından Bingöl, 2007; Küçük, 2013b; İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017c; Şanlıurfa Belediyesi, 2017 sitelerinden faydalanarak oluşturulmuştur.

Tablo 4'e göre de Anadolu'da farklı illerde Hristiyanlık dinine ait çok sayıda kilise ve Manastır olduğundan inanç turizmi bakımından Anadolu'nun önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

1.6.3. Türkiye'de İslam Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri

Anadolu topraklarında Büyük Selçuklu devleti döneminde Malazgirt Meydan Savaşı sonucunda hem Türkleşme hem de İslamlaşma süreci başlamış ve bunun sonucunda birçok önemli İslam eseri Anadolu'ya kazandırılmıştır (İbret ve diğerleri, 2015:247). Daha sonra beylikler dönemi ve Anadolu topraklarında 600 yıla yakın egemenlik süren ve aynı zamanda İslam dinine önderlik yapan Osmanlı İmparatorluğu döneminde de çok sayıda cami, medrese, yadır ve türbe yaptırılmaya devam etmiştir (Sargın, 2006:4).

Türkiye'de inanç turizmi bakımından İslam dinine ait önemli çekiciliklerin bulunduğu merkezler arasında Osmanlı imparatorluğuna başkentlik yapmış olan Edirne, Bursa ve İstanbul yer almaktadır (Okuyucu ve Somuncu, 2013:633). Edirne'de Selimiye Camii, Üç Şerefeli Cami ve II. Beyazıt Camii ve Külliyesi, İstanbul'da Eyüp Sultan Camii ve Türbesi, Fatih Camii ve Külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman Cami ve Külliyesi, Sultan Ahmet Camii ve Külliyesi, Topkapı Sarayı ve Hırka-ı Saadet Dairesi, Telli Baba Türbesi, Karaca Ahmet Sultan Dergahı ve Türbesi, Eyüp Sultan Türbesi, Bursa'da ise Murat Hüdavendigâr Külliyesi, Orhan Camii ve Külliyesi, Orhan Gazi Türbesi, Osman Gazi Türbesi, Bursa Ulucami, Yeşil Camii ve Yeşil Türbesi yerli ve yabancı turistler için önemli inanç turizmi çekicilikleri arasındadır (Bingöl, 2007:1-112). Aynı zamanda Osmanlı döneminde şehzadelerinin sancağa çıktığı Manisa, Kütahya ve Amasya gibi illerde de önemli İslami eserler yaptırılmıştır. Manisa'da Muradiye Camii ve Külliyesi, Sultan Camii ve Külliyesi ve Hatuniye Camii (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017b), Kütahya'da Ulucami, Simav Ağa Camii ve Hayme Ana Türbesi (Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017b) Amasya'da Gümüşlü Camii, Sultan Beyazıt Külliyesi ve Abide Hatun Camii önemli yapılar arasında yerini almaktadır (Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017).

UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası listesinde ve Cumhurbaşkanlığı koruması altında olan Sivas Divriği Ulu Camii Anadolu'da beylikler dönemi

mimarisini yansıtan ve önemli bir dini çekiciliktir (Divriği Ulucami, 2017). Sivas'ta bulunan bu şaheser yapıt özellikle hafta sonları turistler tarafından yoğun ilgi görmektedir (Bayar, 2016). Yine 'Peygamberler Şehri' olarak ifade edilen ve inanç turizmi bakımından diğer önemli kent Şanlıurfa'dır. Şanlıurfa'da Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet dinlerinin atası olan Hz. İbrahim'in doğduğuna inanılan mağara bulunmaktadır. Ayrıca Hz. İbrahim'in dönemin kralı Nemrut tarafından ateşe atıldığı ve bu ateşin balık ve suya dönüştüğü göl bulunmaktadır. Bu göl Balıklıgöl olarak adlandırılmakta ve bu gölün etrafında Rızvaniye Camii ve Medresesi, Halil-Ür Rahman Camii (Döşeme Cami) ve Medresesi, Mevlid-i Halil (Dergah) Camii ve Mağarası gibi yerli ve yabancı turistlerin ziyaret ettiği önemli dini eserler bulunmaktadır. Yine Kuran'da da ismi geçen sabrın sembolü olan Eyüp peygamber, çıktığı Hicret yolculuğu sonunda Şanlıurfa'nın Eyyüpnebi beldesine yerleşmiş ve burada ölmüştür. Bu nedenle Hz. Eyüp'ün ve eşinin türbesi, sırtını yasladığı taş, çile mağarası ve şifalı kuyu günümüzde Hz. Eyüp Camisinin bulunduğu külliyyede yer almakta ve turistlerin ilgisini çekmektedir. Diğer bir taraftan Hz. Şuayb peygamberin Harran yakınlarındaki Şuayb antik kentinde yaşadığına inanılmaktadır. Bu kapsamda Şanlıurfa Türkiye'de kilit rol taşıyan ve üç büyük semavi din bakımından da kutsal sayılan merkezdir (Şanlıurfa Kültür ve Turizm Rehberi, 2013).

İnanç turizminin kökenlerinde farklı medeniyetlerin inançlarına saygı duymamızı sağlayan hoşgörü düşüncesi yatmaktadır. Türkiye'de de hoşgörü denince ilk akla gelen '*her ne olursan ol, yine gel*' çağrısını yapan ünlü tasavvuf düşünürü Mevlana'dır (Kaynak ve Karabulut, 2016:189). Bu büyük düşünür Konya'da yaşamını sürdürmüş ve mezarı yine Konya'da bulunmaktadır. Günümüzde türbesi Konya Mevlana Müzesi'ne dönüştürülmüş ve İstanbul Topkapı Sarayı'ndan sonra Türkiye'de en çok ziyaret edilen ikinci müze konumundadır. Ayrıca Konya şehri Mevlana dışında, Anadolu Selçuklu Hükümdarlığı döneminde başkent olması sebebiyle önemli İslami eserlere ev sahipliği yapmaktadır (Okuyucu ve Somun, 2013:633). Konya'da Alaeddin Camii, İnce Minareli Cami, Şems-i Tebrizi Camii ve Türbesi, Seyyid Mahmud Hayrani Türbesi, Sadeddin Konevi Camii ve Türbesi, Şırçalı Medrese ve Nasreddin Hoca Türbesi gibi önemli İslami eserler bulunmaktadır (Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2016). Mevlana dışında Anadolu topraklarında Ahi Evran, Sarı Saltuk, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre gibi önemli

tasavvuf insanları yaşamlarını sürdürmüşler (Çiftçi ve Akova, 2016:189). Kırşehir’de ahilik teşkilatının kurucu olan Ahi Evran adına Ahi Evran Camii ve Türbesi ile 13. yy’da yaşayan Türk İslam düşünürü Hacı Bektaşî Veli’nin türbesi Nevşehir’de bulunmaktadır. Diğer bir taraftan Yunus Emre ve Sarı Saltuk’un mezarları tam olarak bilinmemekte ve Anadolu’nun farklı yerlerinde onlara ait olduğu düşünülen türbe ve makamlar bulunmaktadır (Bingöl, 2007:479-509). Aşağıda Tablo 5’te Türkiye’de İslam dinine ait diğer önemli çekim merkezleri yer almaktadır;

Tablo 5: Türkiye’de İslam Dinine Ait Diğer Önemli Çekim Merkezleri

İstanbul	Edirne	Bursa
-Altunizade Camii -Mihrimah Sultan Camii -Bayezıt Camii -Haseki Camii -Nuru Osmaniye Camii -Ortaköy Camii -Rüstem Paşa Camii -Sokullu Mehmet Paşa Camii -Şeyh Galip Türbesi -Sultan Selim Camii -Sümbül Sinan Efendi Camii ve Türbesi	-Eski Cami -Muradiye Cami -Pamuk Kadı Türbesi -Sokullu Külliyesi	-Bursevi Hazretleri Türbesi -Emir Sultan Camii ve Türbesi -Geyikli Baba Türbesi -Hamzabey Camii ve Türbesi -Hasan Can Türbesi -Süleyman Çelebi Türbesi -Pir Emir Camii ve Türbesi -Süleyman Çelebi Türbesi -Tezveren Sultan Hazretleri Türbesi -Yeşil Medrese -Yıldırım Bayezıt Külliyesi -Sarı Saltuk Hazretleri Türbesi

Kocaeli	Manisa	Afyon
-Orhan Cami -Pertev Paşa Külliyesi -Çoban Mustafa Paşa Külliyesi -Sultan Baba Türbesi	-Ulu Camii ve Külliyesi -İvaz Paşa Camii -Dilşikar Hatun Cami ve Külliyesi -Çeşnigir Cami	-Abdurrahim Karahisari Cami ve Türbesi -Kuyulu Cami -Mevlevi Camii ve Türbesi -Afyon Ulucami
İzmir	Muğla	Adana
-Hisar Camii -İsa Bey Camii -Kestane Pazarı Camii -Kemeraltı Camii -Salepcioğlu Camii -Şadırvan Camii -Yalı Camii	-Ahi Sinanlı Türbesi ve Aşağı Camii -Kurşunlu Camii -Şahidi Dede Türbesi ve Camii -Ulucami -Şeyh Cami	-Hasan Ağa Camii -Ulucami ve Külliyesi -Kemeraltı Camii -Yağ Camii-Eski Cami
Antalya	Hatay	Isparta
-Karatay Medresesi -Kesik Minare -Tekeli Mehmet Paşa Cami -Yivli Minare -Abdal Musa Külliyesi ve Türbesi -Kaygusuz Abdal Türbesi	-Habib Ün- Neccar Cami ve Türbesi -Habib Ün-Neccar Makamı -Ulucami- Sultan Selim Camii -Hz. Hızır Makamı	-Abdi Paşa Cami -Hızırbey Camii -Ulucami -Küçük Gökçeli Camii-Kırık Minare Cami -Atabey Ertokuş Medresesi ve Türbesi -Baba Sultan Türbesi

Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep
-Çarşı Camii -Kab Camii -Ulucami -Ubade Hazretleri Türbesi -Mahmud El-Ensari Türbesi -Zeynel Abidin Hazretleri Türbesi -Üzeyir Peygamber Türbesi	-Behram Paşa Camii -Hz. Süleyman Camii ve Sahabeler Türbesi -Mesudiye Medresesi -Nebi ve Peygamber Camii -Sarı Saltuk Türbesi -Sefa Camii -Şeyh Matar Camii -Ulucami -Elyesa Peygamber Türbesi -Harun Peygamber Türbesi	-Ahmet Çelebi Cami -Ömeriyye Cami -Şeyh Fettullah Cami ve Külliyesi -Yuşa Peygamber ve Pirsefa Hazretleri Türbesi -Ökkeşiye Hazretleri Türbesi
Mardin	Ağrı	Bitlis
-Bab-es Sur Camii (Melik Mahmut Camii) -Latifiye (Abdüllatif) Cami -Hamza-i Kebir Zaviyesi ve Türbesi -Hatuniyye Medresesi -Kasımiye Medresesi -UluCami	-Abdürrahim Arvasi Hazretleri Türbesi -İshak Paşa Sarayı ve Camii -Ahmet-i Hani Türbesi -Eski Bayezid Camii (Cami-i Gevher Digar) -Habur Kümbeti	-Alemdar Camii ve Türbesi -Gökmeydan Camii -Kızıl Cami -Tarihi Hizan Camii -Ulucami -Ulu Kümbet -Erzen Hatun Kümbeti -Emin Bayındır Kümbeti

Van	Kars	Erzurum
-Abduhrahman Baba Türbesi Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi -Kızıl Camii -Ulucami -Celme Hatun Kümbeti -Halime Hatun Kümbeti	-Menucehr Camii -Hasan Hakarani Hazretleri Türbesi	-Ahbas Mehdi Hazretleri Türbesi -Ahi Baba Kümbeti -Çifte Minareli Medrese -Derviş Ağa Camii ve Türbesi -Kurşunlu Camii ve Medresesi -Yakutiye Medresesi
Bolu	Kastamonu	Trabzon
-Büyük Camii- Yıldırım Bayezid Camii -İmaret Camii -Kadı Camii -Ömer Sekkini Hazretleri Türbesi -Akşemseddin Hazretleri Türbesi	-Atabey Cami -İbn-i Neccar Camii -Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Cami -Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Cami -Nasrullah Cami -Şeyh Şaban-ı Veli Hz. Türbesi ve Camii	-Çarşı Cami -Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi -Hacı Kasım Cami -İskender Paşa Cami
Ordu	Aksaray	Ankara
-Atik İbrahim Paşa Camii- Orta Cami	-Eğri Minare Cami -Taptuk Emre Camii ve Türbesi -Ulucami -Yunus Emre Türbesi -Selime Sultan Türbesi	-Ağaç Ayak Camii -Ahi Elvan Camii -Alaeddin Cami -Arslanhane Cami- Ahi Şerafettin Cami ve Türbesi -Hacı Bayram Camii ve Türbesi -Kocatepe Camii

Karaman	Kayseri	Nevşehir
-Alaeddin Bey Türbesi -Boyalı Kadı Camii- Hisar Cami -İmaret Cami -Kızlar Türbesi -Mader-i Mevlana Camii (Aktekke Camii ve Türbesi) -Arapoğlu Camii -Yunus Emre Camii ve Türbesi	-Ali Cafer Kümbeti -Çifte Kümbet -Döner Kümbet -Gülük Camii -Hunat Camii ve Külliyesi -Ulucamii-Cami-i Kebir	-Kurşunlu Camii-Damat İbrahim Paşa Külliyesi -Balım Sultan Türbesi -Güvenç Abdal Türbesi
Sivas	Yozgat	Eskişehir
-Abdolvahab Gazi Hazretleri Türbesi -Ahi Emir Ahmet Türbesi -Buruciye Medresesi ve Türbesi -Çifte Minareli Medrese -Gök Medrese -Güçük Minare ve Şeyh Hasan Türbesi -Sitte Melik Türbesi	-Başçavuş Camii -Çapanoğlu Camii Ulucami -Cevheri (Cevahir) Ali Efendi Camii -Kayyumzade Cami -Ali Çelebi Türbesi -Mahmut Çelebi Türbesi	-Alaeddin Cami -Kurşunlu Cami -Şeyh Edebali Türbesi -Battal Gazi Külliyesi ve Türbesi -Selçuklu Kümbeti

Kaynak: Yazar Tarafından Bingöl (2007)'den Derlenerek Oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Tablo 5'e göre Türkiye'nin çok sayıda İslami esere sahip olduğu görülmektedir.

1.7. TÜRKİYE'DE İNANÇ TURİZMİ TALEBİ

Günümüzde her yıl yaklaşık 300 milyon turist dini amaçlı seyahatler gerçekleştirmektedir. (Wright, 2008:33). Bu veriden hareketle dünyada inanç

turizminin geniş kitlelere yayılan bir turizm türü haline geldiği söylenebilir (EyKay ve diğerleri, 2015:61).

Türkiye ise önemli inanç turizmi kaynaklarına sahip olmasına rağmen ülkeye gelen toplam turist sayısı baz alındığında dini amaçlı seyahat eden turist sayısının azlığı göze çarpmaktadır. Son yıllarda Kültür ve Turizm Bakanlığının destekleri ile de inanç turizminin geliştirilmesi için çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalar sonucu inanç turizmi amaçlı gelen turist sayısı biraz yükselse de hedeflenen oranlar bir türlü yakalanamamıştır. Aşağıda Tablo:6'da 2003 ve 2014 yılının ilk altı aylık dönemini kapsayan karşılaştırmalı dini ziyaretçi sayıları gösterilmiştir.

Tablo 6: Dini Amaçlı Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Toplam Ziyaretçi Sayısına Oranı

Yıllar	Kişi Sayısı	% (Binde)	Toplam Ziyaretçi Sayısı
2003	64.548	% 3,96	16. 302. 053
2004	65.778	% 3,23	20. 262. 640
2005	112.308	% 4,66	24. 124. 501
2006	125.503	% 5,42	23. 148. 669
2007	143.969	% 5,29	27. 214.988
2008	99.041	% 3,20	30. 979. 979
2009	127.815	% 3,99	32. 006.149
2010	114.340	% 3,46	33. 027 .943
2011	106.743	% 2,95	36. 151. 328
2012	66.401	% 1,82	36. 463. 921
2013	59.076	% 1,51	39. 226.226
2014 (Ocak-Haziran)	55.540	% 1,34	41. 415. 070

Kaynak: Yazar Tarafından Türsab İnanç Turizmi Raporu (2014) ve Türsab Turizm Verileri (2017)'den Faydanılarak Oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Tablo 6'ya göre dini amaçlı gelen turistlerin, toplam ziyaretçi sayısı içindeki oranı çok azdır. 2003 yılında Türkiye'ye 64.548 kişi dini amaçlı ziyaret

gerçekleştirirken, bu rakam 2007 yılında 143.969'a çıkmıştır. Ne yazık ki 2007 yılından 2013 yılı sonuna kadar geçen süreçte dini amaçlı gelen turist sayısında sürekli azalma yaşanmıştır.

Bu rakamlar Türkiye'nin sahip olduğu zengin inanç turizmi potansiyelini değerlendiremediğini gözler önüne sermektedir. Bu durumunda en önemli sebebi Türkiye'nin sahip olduğu değerleri, yurtiçinde ve yurtdışında yeterli derecede tanıtımlarını gerçekleştirememesi yatmaktadır (Okuyucu ve Somun, 2013:639). Bu nedenle inanç turistlerini Türkiye'ye çekmek için bir an önce tanıtım faaliyetlerine başlanması gerekmektedir.

Türkiye'de inanç turizmi alanlarının ne kadar kişi tarafından ziyaret edildiği müze ve ören yerleri istatistiklerinden görülebilir. Aşağıda Tablo 7 ve Tablo 8'de 2015 yılında Türkiye'de en çok ziyaret edilen 10 müze ve ören yerinin ziyaretçi sayıları gösterilmiştir. Fakat bu müzeleri sadece dini amaç taşıyan kişiler ziyaret etmemektedir. Farklı motivasyona sahip kişiler tarafında da ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7: Türkiye' de 2015 Yılında En Çok Ziyaret Edilen 10 Müze

1	İstanbul Ayasofya Müzesi	3.466.638
2	İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi	3.252.524
3	Konya Mevlana Müzesi	2.337.850
4	Topkapı Sarayı- Harem Dairesi	877.331
5	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	411.797
6	Ankara Cumhuriyet Müzesi	381.294
7	Antalya Demre Müzesi	364.529
8	Nevşehir Hacıbektaş Müzesi	363.457
9	Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	272.814
10	İstanbul Kariye Müzesi	233.000

Kaynak: (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017d)

Tablo:7'den hareketle Türkiye'de en çok ziyaret edilen ve İstanbul'da inanç turizmi bakımından önemli olan müze, İstanbul Ayasofya Müzesi'dir. Burası hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından yoğun ilgi görmektedir. Yine Türkiye'de İslamiyet dini bakımından önemli olan Mevlana'nın mezarının da bulunduğu Konya

Mevlana Müzesi yılda 2.337.850 ziyaretçi sayısı ile 3 sırada yer almaktadır. Tablo 7'ye göre Mevlana Müzesi dışında önemli inanç turizmi çekiciliği arasında yer alan Antalya Demre Müzesi 364.529 kişi ile 7. Nevşehir Hacıbektaş Müzesi 363.457 kişi ile 8. ve İstanbul Kariye Müzesi 10. sırada yer almaktadır.

Tablo 8: Türkiye’de 2015 Yılında En Çok Ziyaret Edilen 10 Ören Yeri

1	Denizli Pamukkale (Hierapolis) Örenyeri	1.731.271
2	İzmir Efes Örenyeri	1.702.865
3	Nevşehir Göreme Örenyeri	975.712
4	Çanakkale Troia Örenyeri	491.205
5	Nevşehir Derinkuyu Örenyeri	422.043
6	Nevşehir Kaymaklı Örenyeri	413.142
7	Aksaray İhlara Vadisi Örenyeri	395.095
8	Antalya Olympos Örenyeri	364.489
9	Antalya Aspendos Örenyeri	335.363
10	Trabzon Sümela Örenyeri	330.705

Kaynak: (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017d)

Tablo 8’e göre Türkiye’de Hristiyanlık tarihi bakımından önemli olan ve ismi İncil’de geçen Denizli Pamukkale ve İzmir Efes Ören yerleri 2015 yılında en çok ziyaret edilen ören yerleri olmuştur. Diğer bir taraftan Türkiye’de inanç turizmi bakımından önemli çekicilikler arasında yer alan ve baskı ve zulümden kaçan Hristiyanların erken dönemde sığındığı yerlerden olan Nevşehir Göreme (975.712), Derinkuyu (422.043), Kaymaklı Örenyerleri (413.142) Türkiye’de en çok ziyaret edilen diğer ören yerleri arasında yerini almaktadır.

1.8. MANİSA İLİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.8.1. Coğrafi Yapısı

Manisa ili, $38^{\circ}04'-39^{\circ}58'$ kuzey enlemleri ile $27^{\circ}08' - 29^{\circ}05'$ doğu boylamları arasında Ege Bölgesi'nde yer almaktadır. İlin yüzölçümü 13.810 kilometrekaredir. Manisa ilinin coğrafi sınırlarına bakıldığında ilin kuzeyinde Balıkesir, kuzeydoğuda Kütahya, doğuda Uşak, güneydoğuda Denizli, ve Aydın, batısında ve güneyinde ise İzmir ile çevrilmiştir. (Manisa İl Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017a). Aşağıda Şekil 2'de Manisa ili siyasi haritası gösterilmiştir;

Şekil 2: Manisa İli Siyasi Haritası

Şekil 2: (Manisa Valiliği, 2017a)

Manisa ilinin %54,3'ünü kaplayan önemli dağları Spil Dağı, Yamanlar Dağı, Bozdağlar, Yunt Dağı, Demirci Dağı, Uysal Dağı ve Çal Dağı'dır. Manisa ili sınırlarından geçen önemli akarsular ise uzunluğu 384 km olan Gediz Nehri ve 204 kilometre olan Bakırçay'dır (E-şehir.com, 2017).

Manisa ilinin ön önemli ve verimli ovası Gediz'dir. İlde Gediz dışında yer alan ovalar ise Salihli, Turgutlu, Alaşehir ve Bakırçay'dır (Manisa Valiliği, 2017b)

Manisa ilinde ova vadi gibi düzlük alanlarda Akdeniz ikliminin karasal tipi, yüksek kesimlerde ise İç Anadolu ikliminin karasal özellikleri etkisini hissettirmektedir (Coğrafya Dünyası, 2017a). İklimin farklılık göstermesi bitki örtüsünün de çeşitli olmasını sağlamıştır. Akdeniz ikliminin hakim olduğu düzlük kesimlerde bitkisi örtüsü

kızılcım ve makidir. Karasal iklimin hakim olduğu daha yüksek merkezlerde genellikle karaçamlar bulunmaktadır (Manisa Valiliği, 2017b). Manisa ili yaklaşık 4,3 milyon zeytin ağacı ve 56 bin hektara yakın bağlık alana sahiptir ve milli park olan Spil Dağı'nda ise 600 çeşit farklı bitki bulunmaktadır (Manisa Büyükşehir Belediyesi, 2017).

Manisa ilinde Akdeniz ikliminin yağış özellikleri kendini göstermektedir. Bu nedenle kışlar yağışlı ve yazlar kurak geçmektedir. İl genelinde yıl boyunca 82 gün yağışlı geçmekte ve bu süre boyunca ortalama yağış miktarı 713,6 kg olarak gerçekleşmektedir (Manisa Büyükşehir Belediyesi, 2017).

1.8.2. Tarihi Özellikleri

Manisa ilinin tarihi kaynaklara göre ne zaman ve nasıl kurulduğu ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Yunanistan'ın Teselya bölgesinde yaşayan Magnetlerin Manisa ilinin kurucuları olduğu antik kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu antik kaynaklara göre Magnetlerin bir kolu ilk önce Menderes kıyısında Magnesia, kuzeye göç eden diğer bir kolu ise daha sonra Sipylos Dağı eteğindeki Magnesia'yı kurmuştur (Uluçay ve Gökçen, 1939:9). Sipylos Dağı eteğine kurulan Magnesia'nın Menderes nehri civarına ilk kurulan Magnesia'dan ayırt edilebilmesi için 'Magnesia ad Sipyllum' ismi kullanılmıştır. Magnesia ismi daha sonraları 'Mağnisiye', 'Mağnisa' ve 'Manisa' şekline dönüşmüştür (Emecen, 2007:1).

Manisa ilinde Hitit, Frig, Lidya, Makedon, Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait kültür birikimleri mevcuttur. Manisa, MÖ 1450-1200 yılları arasında Hitit, MÖ 1200 yıllarında Frigler daha sonra Lidyalılar, MÖ 546- 334 yıllarında Persler hakimiyetine girmiştir. MÖ 334 yılında ise Büyük İskender Pers devletine son vererek, Manisa'yı egemenlik altına almıştır. Daha sonra Büyük İskender'in ölümü ile birlikte İskender İmparatorluğu dağılmıştır (Manisa İl Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017a).

İskender döneminden sonra MÖ 190-133 yılları arasında Manisa Bergama Krallığı hakimiyetine girmiştir. Bergama kralı III. Attalos'un ölümünden sonra, kendisinin vasiyeti üzerine egemen olduğu tüm topraklar ile birlikte Manisa ili Roma

Devleti'ne bırakılmıştır. Roma Devleti zamanında Manisa hem askeri hem de ticari yönden gelişme göstermiştir. MS 395 yılında Roma İmparatorluğu doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığı zaman Manisa ilinin hakimiyeti Doğu Roma (Bizans İmparatorluğu)'da kalmıştır (Akgül, 1987:15).

Daha sonra Manisa Emevi halifeleri I. Muaviye (661-680) ve I. Velid (705-715) zamanında işgal edilmiştir. Fakat Emevi halifeleri şehrin tam kontrolünü sağlayamamış ve Bizans egemenliği sürmüştür. IV. haçlı seferlerinin başlaması ile birlikte Doğu Roma impatorluğu zayıflamış ve bu durumdan faydalanan Türkmen beyi Saruhan Bey 1313 yılında Manisa'yı ele geçirip şehri Saruhanoğulları Beyliği'nin merkezi konumuna getirmiştir (Pehlivan, 2012:8). 1402 yılında Yıldırım Beyazıd'ın Manisa'yı ele geçirmesi ile birlikte, Manisa'da Osmanlı egemenliği başlamıştır. Fakat Osmanlı'nın Timur ile gerçekleştirdiği Ankara Savaşı sonrası Manisa tekrar Saruhanoğulları Beyliği'ne geçmiştir. 1412 yılında Çelebi Mehmed Manisa ilini Saruhan Sancağı adıyla idari birim haline dönüştürerek tamamen Osmanlı egemenliğine almıştır (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017a).

Osmanlı devletin 1. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ile birlikte imzalanan Mondros Antlaşması'nın 7. maddesine dayandırılarak, Manisa ili 23 Mayıs 1919 tarihinde Yunanistan tarafından işgal edilmiştir. Manisa 3 yıl boyunca Yunan işgalinde kalmış ve 8 Eylül 1922 yılında Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusu tarafından kurtarılmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra 1924 yılında çıkarılan Anayasa ile birlikte Saruhan Sancağı Türkiye'nin 74 vilayetinden biri haline gelmiş ardından 1927 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Saruhan vilayetinin ismi Manisa olarak değiştirilmiştir (Kahyeoğlu ve Doğan, 2012:73-74).

1.8.3. Sosyal Özellikleri

Manisa ilinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilen 31 Aralık 2016 tarihli adrese dayalı nüfus kayıt sistemi araştırması sonuçlarına göre ilin nüfusu 1.396.945 kişidir. Bu sonuçla Manisa ilinin nüfusu bir önceki nüfus sayımına göre binde 1,2 oranında yükselmiştir. Yine aynı araştırma sonucuna göre, Manisa ili Ege Bölgesi'nde İzmir'den sonra ikinci büyük şehir ve Türkiye genelindeki en kalabalık 14. şehirdir. TÜİK'in verilerine göre Manisa ili nüfus yoğunluğu bakımından

1 kilometreye 105 kişi olarak hesap edilmiş ve nüfus yoğunluğu açısından Türkiye genelinde diğer iller ile kıyaslandığında 23. sırada yer almıştır (TÜİK, 2016).

Manisa ilinde 2016 yılında 1.396.945 kişinin 695.851'i (%49,8) kadın, 701.094 (%50,2) ise erkektir (Nufus.Mobi, 2016). Nüfusun %6,94'ü 0-4 yaş, %7,36'sı 15-19 yaş, %7,20'si 20-24 yaş, %7,18'i 25-29 yaş, %7,67'si 30-34 yaş ve %7,95'i ise 35-39 yaş arasındadır (Nufusu.com, 2016).

Manisa ilinde 2013 yılında 6 ve üzeri yaş grubunda okuma yazma bilenlerin sayısı erkeklerde 613.818, bayanlarda ise 587.461'dir. İl genelinde okuma yazma bilenlerin toplam sayısı 1.201.279'dir (Seçilmiş Göstergelerle Manisa, 2013:87).

1.8.4. Ekonomik Özellikleri

Manisa ilinde elverişli toprakların bulunması ve iklimin uygun olmasından dolayı kentin ekonomisinde tarım sektörü önemli rol oynamaktadır. İl genelinde gayrisafi hasılanın %35'i tarımdan elde edilmekte ve aktif nüfusun %61,5'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Manisa ilinde yetişen önemli tarım ürünleri ise üzüm, buğday, mısır, pirinç, tütün, pamuk, fasülye, karnabahar vb.dir. Özellikle de Türkiye'de üretilen üzümün %85'i Manisa'da yetişmektedir. Ayrıca Manisa ili kavun ve karpuz üretiminde Türkiye'de 4. sıradadır (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017c).

Manisa ilinin ekonomisinde sanayi tarımdan sonra önemli yer tutmaktadır. Gayrisafi hasılatın %30 sanayiden elde edilmektedir. Manisa ilinde aktif nüfusun %11,9'u sanayi sektöründe çalışmaktadır (Türkiye Kalkınma Bankası, 2003:14). Manisa Organize Sanayi Bölgesi (MOSB)'nde yağ, sabun, dokuma, seramik, beyaz eşya, konserve, elektronik eşya, klima, çikolata, gazlı içecek vb. sanayi kollarından oluşan çok sayıda fabrika kurulmuştur (Coğrafya Dünyası, 2017b).

Türkiye için önemli sanayi kuruluşları arasında yer alan Vestel, MOSB'dedir. Bunun dışında Indesit Company, Bosch, Rexam, Imperial Tobacco, Hayes Lemmerz Jantaş gibi ünlü firmaların fabrikaları da MOSB'de bulunmaktadır (Karaköse ve diğerleri, 2013). Ayrıca Manisa ili 2004 yılında Financial Times tarafından '*Avrupa'da Geleceğin En Uygun Yatırım Kenti*' seçilmiştir. Manisa sanayisinin hızla gelişen bir trend eğiliminde olması ilin ticaret hacminin artmasını sağlamaktadır

(Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Kalkınma, 2013). 2014 yılı verilerine göre Manisa ilinin ihracat rakamları 4.311 milyar, ithalat ise 3.395 milyar dolardır.

Manisa ilinde önemli maden yatakları da bulunmaktadır. Bunlar altın, bakır, çinko, fosfat, cıva, demir, manganez, mermer, uranyum ve linyit kömürüdür. Fakat il ekonomisine en çok geliri linyit kömürü ve cıva sağlamaktadır. Diğer bir taraftan Manisa ilinde küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriliciği de yapılmaktadır. Bunların dışında arıcılık ve kümes hayvancılığı faaliyetleri yaygınlaşmaya başlamıştır (Akgül, 1989:14). Öte yandan Manisa ilinde yüksek rakımlı bölgeler orman bakımından oldukça zengindir. Bundan dolayı Manisa ilinde bir yılda 80 bin metreküp sanayi odunu ve 250 bin stere yakacak odun üretilmektedir (Coğrafya Dünyası, 2017b).

1.8.5. Turistik Özellikleri

Manisa kuruluşundan itibaren farklı uygarlıkların egemenliğinde kalması nedeniyle bu uygarlıklara ait çeşitli tarihi ve kültürel eserlere ev sahipliği yapmaktadır (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017a). Aşağıda Tablo 9'da Manisa ilinde bulunan Taşınmaz Kültür Varlıklarının sayıları ve türleri gösterilmiştir.

Tablo 9: Manisa Kültür Varlıkları Taşınmaz Envanteri

Sivil Mimarlık Örneği	922
Kalıntılar	14
Dinsel Yapılar	186
Kültürel Yapılar	174
İdari Yapılar	80
Askeri Yapılar	31
Endüstriyel ve Ticari Yapılar	331
Mezarlıklar	67
Şehitlikler	1
Anıt ve Abideler	3
Toplam	1.809

Kaynak: (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016).

Tablo 9’den hareketle Manisa ilinde bulunan toplam 1.809 tane taşınmaz kültür varlığı, ilin ne kadar zengin kültürel bir mirasa sahip olduğunu göstergesidir. Diğer bir taraftan tarihi ve kültürel mirasların sergilendiği Manisa ve Akhisar müzelerinde çok sayıda eser bulunmaktadır. Bu eserler ilin kültür ve miras turizmi için önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Aşağıda Tablo 10’da Manisa ve Akhisar müzelerinde yer alan eserler ve adetleri gösterilmiştir.

Tablo 10: Manisa İlinde Bulunan Müzeler Ve Eser Sayıları

Müzeler	Arkeolojik Eserler	Etnografik Eserler	Sikke	Mühür ve Mühür Baskısı	Toplam
Manisa Müzesi	10.809	2.056	22.298	48	35.211
Akhisar Müzesi	303	767	268	-	1.338

Kaynak: (Manisa il Kültür ve Müdürlüğü, 2017)

Tablo 10’a göre Manisa Müzesi’nde toplam 35.211 eser sergilenmektedir. Bu eserler içerisinde sikke (22.298) ve arkeolojik eserler grubu (10.809) Manisa Müzesi envanterinin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Akhisar müzesinde ise toplamda 1.338 eser bulunmaktadır.

Manisa ve Akhisar müzelerinde sergilenen eserler dışında Hititler zamanından inşa edildiği düşünülen Kybele Anıtı, mitolojik figür olan Niobe (Ağlayan Kaya), Lidya Devleti’ne başkentlik yapan Sard Antik Kenti, Hristiyanlığın ilk yedi kiliselerinden üçünü bulunduran Philadelphia, Thyateira, Sardes kentleri, Sard antik kentinde bulunan Helenistik dönemde inşa edilen Artemis Tapınağı, Hamam Gymnasion Kompleksi, Bintepe Tümlüsü, Aigai Antik Kenti, Manisa Kalesi, Yoğurtçu Kalesi (Aksakal, 2003:87:103), Saruhan Beyliği döneminde yapılan Ulu Cami, Osmanlılar döneminde inşa edilen Muradiye, Sultan, Hatuniye ve İvaz Paşa Camileri, Kula Evleri, Rum Mehmet Paşa Bedesteni, Çukur ve Cumhuriyet Hamamı gibi önemli dini ve kültürel miraslar Manisa ilinde kültür inanç ve miras turizminin en önemli kaynakları arasında yerini almaktadır (Acun,1999:32-214).

Manisa ili tarihi ve kültür mirasının yanı sıra sahip olduğu doğal kaynaklar, yemek kültürü, termal kaynaklar bakımından zengin olması Manisa ilinde farklı alternatif turizm türlerinin gelişmesini sağlamaktadır. Manisa’da milli park statüsünde olan Spil Dağı’nda trekking, kayak, dağcılık, atıcılık, yamaç paraşütü, bisiklet binme gibi farklı dalları kapsayan sporların yapılmasına elverişli olması, Manisa laleleri başta olmak üzere çok sayıda endemik ve şifalı bitkilerin bulunması, kartal, atmaca, doğan ve daha nadir bulunan kınalı ve çil keklikleri yine yörenin endemik türü olan Yılkı Atları gibi çeşitli hayvanların yaşamlarını sürdürmesinden dolayı spor turizmi, kuş gözlemciliği, yayla turizmi, avcılık, botanik turizmi, eko turizm gibi farklı turizm türleri için elverişlidir (Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Kalkınma Planı, 2017:46-47).

Salihli’de bulunan Kurşunlu ve Sart Kaplıcaları (Çamur Hamamı), Turgutlu’da Urganlı Kaplıcaları, Kula’da Emir Kaplıcaları, Demirci’de Saraycık ve Hisar Kaplıcaları, Soma’da Menteşe Kaplıcaları ve Alaşehir’de Sarıkız Ilıcası Manisa ilinde yerli ve yabancı turistler için sağlık ve termal turizm için önemli turizm kaynakları arasında yer almaktadır (Tuğrul, 2007:89-92). Bu kaplıcaların olduğu alanlarda konaklama tesisleri bulunmakta ve yenilerinin de yapılmaya başlaması ile birlikte Manisa ili sağlık ve termal turizmde önemli bir konuma gelecektir (Kırsal Turizm Geliştirilmesi Strateji Projesi, 2015).

Kırsal bölgelerde tarım faaliyetleri dışında yerel halkın ekonomik kalkınmasının sağlanması amacı ile ortaya çıkan kırsal turizm faaliyetleri için Spil Milli Parkı başta olmak üzere Yunt Dağı ve çevre köyleri, Adala Kasabası, Osmanlı, Türkmen, Orselli, Köşeler ve Tekelioğlu köyleri önemli merkezlerdir (Karaköse ve diğerleri, 2013:196). Diğer bir taraftan Manisa ilinde kırsal turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi için Zafer Kalkınma Ajansı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ve Obasya Turizm Geliştirme Kooperatifinin maddi destekleri ile ‘*Obasya Projesi*’ başlatılmıştır (TKDK, 2017). Obasya Kırsal Turizm Konaklama projesi sonucunda Manisa’da Yunus Emre ilçesinin Ortaköy mahallesinde butik otel tarzından oba evleri inşa edilmiş ve bu evler Orta Asya’daki kıl çadırların görünümüne benzetilmiştir. Oba evlerinin iç dekorasyonunda televizyon ve klima gibi araçlar kullanılarak otel odasının konforuna ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Obasya kırsal konaklama tesisinde 35 adet hobi bahçesi kurulmuştur (Obasya Otel, 2017).

İlin UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine alınan Manisa Mesir Macunu'na sahip olması, Kula'da bulunan üzüm bağları, Manisa ve civarında yetiştirilen Akhisar domat zeytin, Akhisar uslu zeytin, Ege sultani üzüm, Kırkağaç kavunu, Salihli kirazı ve Salihli odun köfte gibi Türk Patent Enstitüsü'nden coğrafi işaret belgesi alan değerleri ildeki gastronomi turizminin önemli ürünlerini oluşturmaktadır (Türk Patent Enstitüsü, 2016).

Manisa il merkezinde yıl boyunca yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekebilecek çeşitli etkinlikler de düzenlenmektedir. Bu etkinliklerin en önemlisi her yıl 21 Mart'ta düzenlenen Uluslararası Manisa Mesir Macunu Festivali'dir. Bunun dışında diğer önemli etkinlikler ise; Akhisar Çağlak Festivali, Köprübaşı Kültür Sanat ve Çilek Festivali, Sarıgöl Sultani Üzüm Festivali ve Geleneksel Kula Yağlı Pehlivan Güreşleri'dir. Bu etkinliklere dair tanıtımlarının ulusal ve uluslararası platformlarda gerçekleştirilmesi, Manisa ilinde etkinlik turizmi kapsamında daha çok turist çekmeyi başarabilecektir (Karaköse ve diğerleri, 2013:174).

1.9. MANİSA İLİNDE İNANÇ TURİZMİ POTANSİYELİ

1.9.1. Manisa İlinde Hristiyanlık Dinine Ait Önemli Merkezler

Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil'in son vahiy bölümünde Hz. İsa'nın havarilerinden olan Yuhanna'nın vahiyleri bulunmaktadır. Bu vahiylerde Yuhanna Anadolu'da bulunan yedi kiliseye mesajlar yollamıştır. Daha sonra bu yedi kilise Hristiyanlığın ilk kiliseleri olarak ifade edilmiştir. Bu kiliselerden üçü Manisa il sınırları içinde bulunmaktadır (Varış, 2000:99).

Yuhanna'nın vahiy bölümünü yazdığı MS 95 yılında Roma imparatorluğunun Hristiyanlara yönelik ağır baskı ve işkenceye yönelik davranışlar sergilemesinden dolayı din adamları ve inananlar gizli olarak dağlarda, mezarlıklarda ve evlerinin gizli köşelerinde ibadetlerini gerçekleştirmektedirler. Bu baskı ortamında ibadetlerini gerçekleştirecekleri kiliselerin inşa edilmesi çok zor bir durumdur. Bundan dolayı İncil'de vahiy bölümünde yer alan kilise kelimesi bina anlamından ziyade cemaat, topluluk anlamında kullanılmaktadır. Hristiyanların günümüzdeki gibi toplu ibadetlerini gerçekleştirdikleri bina anlamındaki kiliseler, 4. yy.'da Doğu Roma

(Bizans) İmparatoru Konstantin'in çıkardığı Milano Fermanı sonrası Hristiyanlık dinine karşı hoşgörü dönemi ile birlikte inşa edilmeye başlanmıştır (Madrigal, 2014b:1-2). Bu yüzden Sardes (Salihli), Philadelphia (Alaşehir), Thyatira (Akhisar) antik kentlerinde bulunan kilise yapıları Yuhanna'nın vahiy bölümünde yazdığı ve bu yerlerde yaşayan Hristiyanlara gönderdiği mektuplar döneminde değil daha sonra Hristiyanlık dininin Bizans İmparatorluğu'nda serbest olmaya başlamasından sonra inşa edilmiştir.

Manisa ilinde Hristiyanlık dinine ait diğer önemli yapılar ise Kula'da bulunan Meryem Ana Kilisesi, Hagios Stefanos Kilisesi, Sart Antik Kenti'nde bulunan M kilisesi, Alaşehir'de bulunan Saint Jean Kilisesi, Aigai antik kentinde kalıntıları bulunan Doğu Şapel'dir. Bu çalışmada isimleri geçen kiliseler aşağıda açıklanmıştır;

1.9.1.1. Thyatira Kilisesi (Akhisar)

Hristiyanlığın ilk yedi kilisesinden biri olan Thyatira Kilisesi, Manisa'nın Akhisar ilçesinde yer alan Thyatira Antik Kenti'nde bulunmaktadır. Fakat bu kilise binadan çok cemaat veya topluluk olarak düşünülmektedir (Akdeniz ve Şahin, 2014:4).

Thyatira Antik Kenti'nin ilk kurucuları Lidyalılar'dır. Daha sonra bu şehir Makedonlar, Galatyalılar ve Bergama Kralları tarafından yönetilmiştir. Thyatira Antik Kenti'nde yaşayan yerel halkın tanrısının ismi ise bu kente egemenlik süren çeşitli medeniyetlerin inançlarının birleşimi olan 'Helios Pythius' dır. 4. yüzyıl itibarıyla Hristiyanlık kentte yayılmaya başlamıştır (Madrigal, 2014b:8).

Thyatira Antik Kenti eski çağlarda hem dokumacılık hem de önemli bir ticaret merkezi konumunda olmuştur (Manisa Rehberi, 2012:34). Bu nedenle de bu kente daha çok çeşitli meslek icra eden grupla yaşamaktadır. Her bir meslek grubunun kendine özel koruyucu tanrısı bulunmaktadır. Hristiyanlık inancına sahip olan meslek gruplarının kendi mesleklerine ait tanrılara inanmadıkları için toplum tarafından baskıya maruz kalmışlardır. Bazı inançlı kişiler bu baskıları görmezden gelip kendi inançlarını sürdürmeye devam etmektedir (Madrigal, 2014b:8).

Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil'in vahiy bölümünde Thyatira Antik Kenti'nin ismi yer almakta ve buradaki inançlarından vazgeçmeye çalışan kiliseye

mesaj gönderilmektedir. İncilin Vahiy bölümünde (2:18-28) yer alan Thyatira Kilisesi'ne gönderilen mesajın bir bölümü aşağıda yer almaktadır;

“Thyatira’daki kilisenin meleğine yaz. Gözleri alev alev yanan ateşe, ayakları parlak tunca benzeyen Tanrı’nın Oğlu şöyle diyor: ‘Yaptıklarını, sevgini, imanını, hizmetini, sabrını biliyorum. Son yaptıklarının ilk yaptıklarını aştığını da biliyorum. Ne var ki, bir konuda sana karşıyım: Kendini peygamber diye tanıtan İzebel adındaki kadını hoşgörüyü karşılıyorsun. Bu kadın öğretisiyle kullarımı saptırıp fuhuş yapmaya, putlara sunulan kurbanların etini yemeye yöneltiyor. Tövbe etmesi için ona bir süre tanıdım, ama fuhuş yapmaktan tövbe etmek istemiyor. Bak, onu yatağa düşüreceğim; onun yaptıklarından tövbe etmezlerse, onunla zina edenleri de büyük sıkıntıların içine atacağım. Onun çocuklarını salgın hastalıkla öldüreceğim. O zaman bütün kiliseler, gönülleri ve yürekleri denetleyen ben olduğumu bilecekler. Her birinize yaptıklarınızın karşılığını vereceğim. “ ‘Ama size, yani Tiyatira’da bulunan öbürlerine, bu öğretiyi benimsememiş, Şeytan’ın sözde derin sırlarını öğrenmemiş olanların hepsine şunu söylüyorum: Ben gelinceye dek sizde olana sımsıkı sarılın. Üzerinize bundan başka bir yük koymuyorum. Ben Babam’dan nasıl yetki aldımsa, galip gelene, yaptığım işleri sonuna dek sürdürene ulusların üzerinde yetki vereceğim. Demir çomakla güdecek onları, çömlek gibi kırıp parçalayacaktır. Galip gelene sabah yıldızını da vereceğim. Kulağı olan, Ruh’un kiliselere ne dediğini işitsin”’ (İncilinfo, 2009c). Bu mesajda Thyatira Kilisesi’ne uyarılarda bulunmaktadır.

Thyatira Antik Kenti aynı zamanda tepe mezarlığı olarak ta bilinmektedir. Bu antik kente kazılar sonucu bazilika ve sütunlu cadde kalıntısı da bulunmuştur (Kahyeoğlu ve Doğan, 2012:128).

Thyatira kentinin İncil’de isminin geçmesi ve buradaki kiliseye mesajlar gönderilmesi inanç turizmi bakımından Thyatira antik kentinin Manisa’nın önemli turizm kaynakları arasında yer almasını sağlamaktadır. Ne yazık ki günümüze çok az bir bölümü ulaşan Thyatira antik kentinin Hristiyan geçmişini yansıtan tek önemli kalıntı eski bir Bizans kilisesinden kalan harabelerdir (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017d).

1.9.1.2. Sardes Kilisesi (Salihli)

Sart Kilisesi Manisa'nın Salihli ilçesinde bulunan Sart Köyü'nde yer almaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017d). İncil'de adı geçen ve mesaj yollanan Sart Kilisesi bina olarak değil cemaat olarak düşünülmelidir.

Sart antik kentinde gerçekleştirilen kazı araştırmalarına göre kentin tarihi M.Ö. 2000 yıl öncesine dayanmaktadır (Kahyeoğlu ve Doğan, 2015:134). Sart antik kenti Lidya devletinin başkentidir. Daha sonraları sırasıyla Pers, Büyük İskender, Selekeous ve Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir. Özellikle de Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Sart Antik Kenti ve çevresi piskoposluk merkezi haline gelmiştir (Aksakal, 2003:78).

Sart antik kentinde yaşayan inançlı kişiler hayatın gündelik işleri ile uğraşarak son zamanlarda tanrıyı çok anmamaya başlamışlardır (Madrigal, 2014b:14). Bu nedenle de İncil'in vahiy bölümünde Sart kentinde yaşayan inançlı Hristiyan cemaatine mesaj gönderilmiştir. Bu cemaate yönelik yazılan mesaj şu şekildedir;

“Sart'taki kilisenin meleğine yaz. Tanrı'nın yedi ruhuna ve yedi yıldıza sahip olan şöyle diyor: 'Yaptıklarını biliyorum. Yaşıyorsun diye ad yapmışsın, ama ölüsün. Uyan! Geriye kalan ve ölmek üzere olan ne varsa güçlendir. Çünkü yaptıklarının Tanrım'ın önünde tamamlanmamış olduğunu gördüm. Bu nedenle neler aldığını, neler işittiğini anımsa. Bunları yerine getir, tövbe et! Eğer uyanmazsan, hırsız gibi geleceğim. Hangi saatte geleceğimi hiç bilemeyeceksin Ama Sart'ta, aranızda giysilerini lekelememiş birkaç kişi var ki, beyazlar içinde benimle birlikte yürüyecekler. Çünkü buna layıktırlar. Galip gelen böylece beyaz giysiler giyecek. Onun adını yaşam kitabından hiç silmeyeceğim. Babam'ın ve meleklerinin önünde o kişinin adını açıkça anacağım. Kulağı olan, Ruh'un kiliselere ne dediğini işitsin” (İncilinfo, 2017d).

1.9.1.3. Philadelphia Kilisesi (Alaşehir)

İncil de adı geçen ve mesaj gönderilen Philadelphia kilisesi Manisa'nın Alaşehir ilçesinde bulunan ve MÖ 189 yılında Bergama kralı 2. Attalus tarafından

kurulan Philadelphia Antik Kenti'ndedir. Philadelphia Kilisesi'de Sardes ve Thyatira'da olduğu gibi cemaat olarak düşünülmelidir (Alaşehir Belediyesi, 2013).

Philadelphia antik kenti özellikle Roma Devleti zamanında hızla gelişmiş ve devletin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu antik ayrıca kent Yahudiler için de önemli bir merkez konumundadır. MS 40 yıllarına gelindiğinde Philadelphia antik kentinde yaşayan halk yavaş yavaş Hristiyanlık inancını kabul etmeye başlamıştır. Bundan dolayı da MS 40'tan sonra Philadeplihia kenti Hristiyanlık dininin teşkilatlanması ve yayılma süreçlerinde önemli rol oynamıştır (Karaköse ve diğerleri, 2013:103). Fakat kente bulunan Yahudiler Hristiyanlık inancını kabul etmeye başlayan gruplara eziyetler gerçekleştirerek inançlarından döndürmeye çalışmaktadırlar. İncilin vahiy bölümünde Philadelphia kentinin ismi geçmekte ve burada yaşayan eziyet görmeye başlayan inançlı kişilere mesaj gönderilmiştir (Madrigal, 2014b:9). Philadelphia kilisesine gönderilen mesaj aşağıdaki şekildedir;

“Filadelfya'daki kilisenin meleğine yaz. Kutsal ve gerçek olan, Davut'un anahtarına sahip olan, açtığını kimsenin kapayamadığı, kapadığını kimsenin açamadığı kişi şöyle diyor: 'Yaptıklarını biliyorum. İşte önüne kimsenin kapayamayacağı açık bir kapı koydum. Gücünün az olduğunu biliyorum; yine de sözüme uydun, adımı yadsımadın. Bak, Şeytan'ın havrasından olanları, Yahudi olmadıkları halde Yahudi olduklarını ileri süren yalancıları öyle edeceğim ki, gelip ayaklarına kapanacak, benim seni sevdiğimi anlayacaklar. Sözüme uyarak sabırla dayandın. Ben de yeryüzünde yaşayanları denemek için bütün dünyanın üzerine gelecek olan deneme saatinden seni esirgeyeceğim. Tez geliyorum. Tacını kimse elinden almasın diye sahip olduğuna sımsıkı sarıl. Galip geleni Tanrım'ın Tapınağı'nda sütun yapacağım. Böyle biri artık oradan hiç ayrılmayacak. Onun üzerine Tanrım'ın adını, Tanrım'a ait kentin gökten Tanrım'ın yanından inen yeni Yeruşalim'in adını ve benim yeni adımı yazacağım. Kulağı olan, Ruh'un kiliselere ne dediğini işitsin.’” (İncilinfo, 2017d).

MS 6. yy'da Doğu Roma İmparatorluğu döneminde havarilerden Ioannes hatırasına Philadelphia antik kentinde St. Jean Kilisesi (Alaşehir) inşa edilmiştir. Bu kilise altı paye (fil ayağı) üzerine yapılmıştır. Fakat günümüzde bu kilisenin sadece 3 tane payesi ayakta kalabilmiştir. Doğuda sağlam kalan payede Meryem Ana'nın önünde ibadet gerçekleştiren bir grubun silik bir portresi bulunmaktadır. Günümüzde

kalan 3 payeye, yüksekliğine, kemerlerine ve kalınlığına bakıldığında bu yapının eski zamanda çok görkemli ve sanat eseri değeri taşıyan önemli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Metin ve diğerleri, 2016:53).

1.9.1.4. M Kilisesi (Salihli)

M Kilisesi olarak adlandırılan yapı Manisa'nın Sart Antik Kenti'nde Artemis Tapınağı'nın güneydoğu köşesinde bulunmaktadır. Bu kilisenin yine Milano fermanı sonrası Hristiyanlık dininin tanınması ile birlikte 4. yy'da inşa edildiği ve 7. yy'a kadar Sart Antik Kenti'nde Hristiyan inancına sahip yerel halk tarafından ibadetlerini gerçekleştirmek için kullanıldığı tahmin edilmektedir. M Kilisesi Osmanlı devleti zamanında 1911 yılında Amerikalı arkeolog Howard Crosby Butler tarafından keşfedilmiştir. Bu kilisenin ortaçağ döneminde gerçekleşen büyük toprak kaymasından dolayı üzerinin toprak parçaları ile örtülmesi sonucunda korunarak günümüze kadar gelmiştir (Sardis, 2017a).

M Kilisesi çok karmaşık bir plana sahip olmayıp, bir metre civarında toprak birikintisi üzerine inşa edilmiştir. Aynı zamanda tek koridorlu 8,5x7 metre karemsi sahn ile yarım kubbeli bir apsisten ibarettir. Kilisenin duvarları mermer ve taş parçaları kullanılarak yapılmış ve sonrada üstleri boyalı sıva kullanılarak kaplanmıştır (Foss, 2011:67). Tarihi kesin olarak bilinmeyen daha ileriki dönemlerde orijinal kilisenin 5 m doğusuna büyük apsisli küçük bir oda inşa edilmiştir. Kilisenin apsis duvarında 3 kemerli büyük pencere bulunmaktadır. Batı apsisinde bulunan bir bloğun 7. yy'dan sonra kilise ibadete terk edildiği dönemlerde geçici sunak olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. 1961 yılında Sart Antik Kenti'nde gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sonucunda M Kilisesi onarılarak halkın ziyaretine açılmıştır (Sardis, 2017a).

1.9.1.5. Doğu Şapel (Aigai)

Eski bir Bizans kilisesi kalıntısı olan doğu Şapel'i Manisa iline 49 km uzaklıkta, Yunt Dağı bölgesinde bulunan Aigai Antik Kenti'ndedir. Şapel küçük bir Hristiyan cemaatine yönelik 14,60 x 6,20 m ölçüler ile inşa edilmiştir. Şapelin tek

apsisi ve batı yönünde girişı bulunmaktadır. Kilisenin dış duvarları taş ve tuğlalar ile kaplanmıştır. Doğu şapelinin aynı çağlarda diğer kiliselerden ayıran özeliğı ise kilisenin duvarlarının inşaatı sırasında toprak harcının kullanılmasıdır. Aynı dönemlerde inşa edilen diğer kiliselerde kireç harcı kullanılmıştır. Kazılar sonucu kilisenin zemininde görünen kireç ve kırık mermer parçalarından, doğu şapelinin zemininin mermer ile döşendiğı tahmin edilmektedir. Kilisenin güney duvarı 1,5m x 1,5m ölçülerinde niş bulunmaktadır. Aynı zamanda kilisenin içinde dışında ortaya çıkartılan sikke ve seramiklerden anlaşıldığı üzere kilisenin MS 12. ve 13. yy.'ları arasında cemaat tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir (Sezgin, 2013:107-108).

1.9.1.6. Meryem Ana Kilisesi (Kula)

Osmanlı döneminden kalan ve Rum cemaatine ait olan Meryem Ana Kilisesi, Manisa'nın Kula ilçesinde bulunmaktadır. Kilisenin ne zaman inşa edildiğı orjinal tabelasının kaybolmasından dolayı eski zamanlarda çekilen fotoğraf görüntüsünden anlaşılmaktadır. Bu fotoğrafta yer alan kitabeye göre kilisenin 25 Mart 1837 tarihinde inşa edilmiş olduğı görülmüştür. Boyu 25.30m, eni 9.22m ve yüksekliğı 7.33 m olan Meryem Ana Kilisesi doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı şemaya göre inşa edilmiştir. Aynı zamanda tek apsisli ve üzeri beşik çatı ile örtülmüştür. Kilisenin dış cephesinde iki yana doğru hafif eğilimli kırma çatı, iç cephe ise ahşabın üstüne alçı kaplamalı malzemeden üretilen tonoz ile örtülmüştür. Meryem Ana Kilisenin ahşap pencere ve kapı doğramaları ve kilisenin içinde bulunan vaaz kürsüsü günümüze kadar ulaşamamıştır. Kilise duvarına inşa edilen mumluklar günümüzde de varlığını sürdürmeye devam etmektedir. 2011 yılında Meryem Ana Kilisesi Kula Belediyesi'ne devredilerek restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar 2013 yılında tamamlanarak Meryem Ana kilisesi kültür merkezine dönüştürülmüştür (Kula Belediyesi, 2013a)

1.9.1.7. Hagios Stefanos Kilisesi (Kula)

Manisa'nın Kula ilçesinde Akgün mahallesinde 1835 yılında inşa edilmiştir. Kilise'de Kahramanlıca Yazıtlar da bulunmuştur. Kilise hakkında yeterli bilgiye

ulaşılamamaktadır. Aynı zamanda yangın sonucu harabe durumuna gelmiş ve restorasyon çalışmalarının başlanması için beklenmektedir (Kula Belediyesi, 2013b).

1.9.2. Manisa İlinde Yahudilik Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri

Manisa ilinde Yahudilerin varlığı çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Manisa'nın Salihli ilçesinde bulunan Sart Antik Kenti'nde MÖ 5. yy.'da Yahudi cemaati bulunmaktadır. Sart kentinde yaşayan bu Yahudi cemaatinin Kudüs'ten sürgün edilen Yahudi gruplarından oluştuğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Seleukos İmparatorluğu döneminde hükümdar III. Antiokhus, isyan eden iki yüz kadar Yahudi aileyi Lydia ve Frigya'ya göç ettirmesi ile birlikte Sart'ta bulunan Yahudi cemaatinin sayıları daha da artmaya başlamıştır. Sart antik kentinde Helenistik ve Roma Devleti egemenliği boyunca Yahudi cemaati devlet de işlerinde güçlenmeye başlamıştır. Öte yandan Yahudi cemaati Yunanlıların dilini konuşmaya başlamış ama kendi inançlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu cemaatin günümüze kadar ulaşan en önemli ibadethanesi Sart'a bulunan Sardes Sinagogu'dur (Foss, 2011:74-75).

Manisa iline daha sonraki çağlarda da Yahudi grupları göç etmeye devam etmiştir. 1492-1512 yılları arasında Osmanlı Devleti döneminde Sefarad Yahudilerinin Batı Anadolu'ya göç eden bir kısmı Manisa'ya yerleşmiştir. Manisa'ya göç eden Sefarad Yahudilerinin 1564 yılında Manisa'da dört adet sinagogu bulunmaktadır. Bu sinagoglar Ez-ha-haim, Toledo, Lorca ve Şalom isimlerini taşımaktadır. Fakat bu sinagoglar günümüze kadar ulaşamamıştır. Ayrıca Manisa ilinde Yahudi cemaatinin ilk dini lideri Yuda ben Sason'dur. O'ndan sonrakiler ise sırasıyla Yasef Levi, Isak Hazan ve Moso Ungeria'dır (Galante 1939 aktaran Emecen, 2007:122-123).

Diğer bir taraftan tarihi kaynaklara göre Manisa'nın Akhisar ilçesinde de yoğun bir Yahudi nüfusunun yaşadığı bilinmektedir. Bu Yahudi nüfusu, ibadetlerini gerçekleştirmek için Akhisar'a sinagog inşa ettirmişlerdir.

Aşağıda Manisa'nın Sart Antik Kenti'nde bulunan Sardes Sinagogu ve Akhirsar'da bulunan Akhisar Sinagogu hakkında bilgi verilmiştir.

1.9.2.1. Sardes Sinagogu (Salihli)

Geç Roma döneminde Yahudi cemaatinin ibadet merkezi olarak kullanılan Sardes sinagogu Manisa ilinin Salihli ilçesinde, Sart antik kentinde bulunmaktadır. Sart antik kentindeki Hamam (Gymnasium) kompleksinin güney yanına inşa edilen ilk Sinagog büyük bir deprem sonucunda yıkılmış yerine MS 3. yy.'da günümüze kadar ulaşan sinagog inşa edilmiştir. Sart antik kentinde gerçekleştirilen kazılar sonucu Sardes sinagogu 1962 yılında ortaya çıkarılmış ve Amerika'da yaşayan Yahudi cemaatlerinin yapmış olduğu bağışlar sayesinde sinagogun ana binası ve süslemeleri restore edilmiştir (Manisa İl Kültür Müdürlüğü, 2017d). Sinagogun ana mekanı dikdörtgen plana sahiptir ve sinagoga doğu yönde bir avludan giriş yapılmaktadır (Kahyeoğlu ve Doğan, 2015:136).

Sardes sinagogunda bulunan yer döşemeleri ve mermer duvarların MS 4 ve 5. yy.'larda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bu sinagog MS 7. yy.'da ibadet merkezi olarak kullanımı bırakılarak terk edilmiştir. Sinagog alanı içinde sinagoga daha eski tarihlere dayanan başka yerlerden getiren blok, yazıt ve heykel parçaları bulunmaktadır. Bu farklı tarihlerde yapılan eserlerin çoğunun Lidya Ana Tanrıçası Kybele kutsal alanından sinagoga getirilmiştir. Ayrıca sinagogun ön avlusunda büyük kupa şeklinde mermerden yapılmış çeşme bulunmaktadır. Ayrıca bu çeşmenin etrafında mermerden inşa edilen havuz olduğu tahmin edilmektedir (Sardis, 2017b).

Sinagogun ana binasında bulunan toplantı salonunun iç kısmı yaklaşık 1000 kişilik kapasiteye sahip olmak ile birlikte uzunluğu 50 m civarındadır. Ana salonun zemini geometrik desenlere sahip olan ve birbirinin içine geçen mozaikler ile kaplıdır. MS 4. yy.'da sinagogun ana toplantı salonunun duvar dekorasyonları inşa edilmeye başlanmıştır. Duvar dekorasyonlarında panolar kullanılmış ve bu panoları hediye eden kişilerin isimleri Yunanca olarak mermer plakalara yazılmıştır. Duvar dekorasyonlarında mermerle birlikte döşenilen panolarda çiçek motifleri, deve kuş ve balık tasvirlerinin kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Ana salonun giriş kapısında, sinagogu avludan ayıran simetrik olarak inşa edilen iki tane platform ortaya çıkarılmıştır. Bu platformların Musevilerin kutsal kitabı olan Tevrat'ın saklandığı kutsal alanlar olduğu tahmin edilmektedir. Sinagogun ana salonunda taştan yapılmış kartal figürlü masa ayakları ve masanın çevresine bulunan

aslan heykelleri bulunmaktadır. Bu masa'nın üzerine Tevrat tomalarının okunduğu tahmin edilmektedir (Foss, 2011:59). Ayrıca masanın ayaklarında bulunan beyaz kartal figürü hem Roma Devleti'nin hem de Atlantis'in simgesidir (Aksakal, 2003:93).

1.9.2.2. Akhisar Sinagogu

Akhisar Sinagogu, Manisa ilinin Akhisar ilçesinde bulunmaktadır. Bu sinagogtan günümüze sadece giriş bölümü ayakta kalmıştır. Giriş kapısında tuğladan inşa edilen giriş kemeri göze çarpmaktadır. Bunun dışında sinagogun geri kala yapısının tahrip olmasından dolayı inşa edildiği dönem kesin olarak bilinmemektedir (Akdeniz ve Şahin, 2014:22).

1.9.3. Manisa İlinde İslamiyet Dinine Ait Önemli Çekim Merkezleri

Manisa ili Saruhan Beyliği döneminde başkent olması ve daha sonraları Osmanlı Devleti döneminde ise şehzadelerin tahta çıkmadan önce devlet yönetme tecrübesine sahip olmaları için gönderildiği sancaklar arasında en önemlisi olmasından dolayı İslamiyet dinine ait birçok cami Manisa il sınırları içerisinde yerini almaktadır (Çelik, 2015).

Ayrıca Manisa ilinde camiler dışında Saruhan Beyliği ve Osmanlı devletleri zamanından günümüze kadar gelen birçok mescit, türbe, tekke ve dergah bulunmaktadır.

Aşağıda Tablo 11'de Manisa ili genelinde yer alan camilerin sayıları gösterilmiştir.

Tablo 11: Manisa İlindeki Cami Sayıları

İlçe	Cami Sayısı
Şehzadeler	97
Yunusemre	122
Ahmetli	28
Akhisar	206
Alaşehir	140

Demirci	135
Gölmarmara	23
Gördes	89
Kırkağaç	91
Köprübaşı	64
Kula	132
Salihli	162
Sarıgöl	51
Saruhanlı	63
Selendi	101
Soma	126
Turgutlu	99
Toplam	1.729

Kaynak: Yazar Tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı (2017) Sitesinden Faydalanılarak Oluşturulmuştur.

1.9.3.1. Cami ve Külliye

‘Toplayan, bir araya getiren’ anlamına gelen cami kelimesi Arapça *‘cem’* kökünden türemiştir. İlk zamanlarda cami, Müslüman halkın cuma günleri cuma namazlarını kıldığı büyük mescit anlamına gelen *‘mescidü’l-cami’* kelimesinin kısaltılmış şekli olarak kullanılmıştır (Önkal ve Bozkurt, 1993:46).

Camiler Müslümanların hem ibadetlerini hem de diğer Müslümanlar ile beraber bir arada bulunarak sosyalleşme ihtiyaçlarını karşıladıkları alanlardır. Külliye ise cami, medrese, hastane, şadırvan, türbe, hamam ve kervansaray gibi yapıların tamamını ya da bir kısmını ihtiva eden yapı topluluklarını kapsamaktadır (İbret ve diğerleri:2015:248). Aşağıda Manisa ilinde yer alan önemli cami ve külliye

1.9.3.1.1. Muradiye Camii ve Külliyesi

Osmanlı mimarisinin 16. yüzyıl eser özelliklerini yansıtan Muradiye Cami ve Külliyesi Manisa'da Saruhan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Muradiye Camii bir yapılar topluluğu olan bir külliye'dir. Bu külliye'de cami dışında, medrese, imaret, dükkanlar ve daha sonraki yıllarda ilave edilen kütüphane bulunmaktadır. Muradiye Camii ve Külliyesi farklı yıllarda gerçekleştirilen çeşitli restorasyon projelerine karşılık orijinal halini korumuştur. Muradiye Camii ve Külliyesi Osmanlı Devleti hükümdarlarından III. Murat zamanında inşa edilmiştir. Fakat bugün inşa edilen caminin yerinde III. Murat'ın şehzadeligi döneminde inşa ettirdiği bir başka cami bulunmaktadır. Zamanla bu caminin cemaate küçük gelmeye başlamasından dolayı III. Murat'ın hükümdar olması ile birlikte yıktırılıp yerine günümüzde bulunan Muradiye Camii ve Külliyesi inşa ettirilmiştir (Yücel, 1968:207).

III. Murat'ın şehzadeligi döneminde Hassa Mimarı Nikola tarafından inşa edilen ilk caminin yapımına 1570 yılında başlandığı ve 1572 yılında ise bitirildiği Osmanlı devletinin kayıtlarından anlaşılmaktadır (Emecen, 1987:178). III. Murat'ın hükümdarlığı döneminde inşa edilen günümüze kadar gelen Muradiye Cami ve Külliyesinin inşasına ise 1583 yılında başlanmış ve 1586 yılında bitirilmiştir (Su, 1940:5). Bu caminin planı Mimar Sinan'a aittir. Fakat bu camiyi inşa etmek için İstanbul'dan gönderilen ilk mimar Mahmut Ağa'dır. Mahmut Ağa'nın ölümü üzerine ikinci olarak hassa mimarlarından Mehmed Ağa gönderilmiştir (Emecen, 2007:151).

Muradiye Camii enine dikdörtgen planlı ve üç bölümlü olarak tasarlanmıştır. Bu caminin doğu ve batı bölümü boyuna dikdörtgen planlı ve üzeri yarım çapraz tonozla örtülmüştür. Orta bölümü ise kare planlı üzeri kubbeyeyle örtülü olarak inşa edilmiştir. Muradiye camiinde Osmanlı padişahlarının ibadetlerini rahatça gerçekleştirmeleri için hünkar mahfili de bulunmaktadır. Bu hünkar mahfilinin güneybatı köşesinde vaiz kürsü yer almaktadır. Caminin kuzey bölümünde ise çokgen gövdeli ve tek şerefeli iki adet minaresi bulunmaktadır. Ayrıca caminin avlusundan 50- 60 cm yükseklikte altı tane mermer sütunla güçlendirilmiş son cemaat bölümü yer almaktadır. Bu son cemaat bölümünün bulunduğu alanda iki pencere arasında mihrap bulunmaktadır (Acun, 1999:216-217).

Caminin mihrabı çokgen gövdeli olarak inşa edilmiştir ve mihrabın üzerinde ayet panosu bulunmaktadır. Mihrabın üst tarafından görülen pencerelerin camları rengârenktir ve bu pencerelerin üzerinde yazılar bulunmaktadır. Yine mihrabın iki tarafında ayetler ve lale, gül, karanfil ve kırmızı zambak çiçeklerinin motiflerinden oluşan çiniler bulunmaktadır. Caminin iç süslemesinde kullanılan bu çiniler caminin sanatsal değerini artırmaktadır. Caminin minberi ise mermerden yapılmıştır (Uluçay ve Gökçen, 1939:110). Ayrıca caminin avlusunda restorasyonlar sonrasında mermerden inşa edilen bir şadırvan bulunmaktadır (Yücel, 1968:208).

1.9.3.1.2. Sultan Camii ve Külliyesi

Sultan Camii ve Külliyesi Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim'in eşi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Ayşe Hafsa Sultan tarafından 1522-1523 yılları arasında Mimar Acem Ali'ye inşa ettirilmiştir (Uluçay ve Gökçen, 1939:100). Manisa'da İzmir Caddesi üzerindeki bu külliye medrese, çifte hamam, darüşşifa, sıbyan mektebi, imaret ve hankahtan oluşmaktadır. Kurtuluş Savaşı döneminde çıkan yangın sonucu imaret ve hankah bölümleri yanmış ve bugün park olarak bu bölümlerin bulunduğu alanlar halkın kullanımına açılmıştır. Külliyenin planına göre cami ana yapı olmak üzere onun kuzeyinde medrese ve hamam, medresenin kuzeydoğu kısmında sıbyan mektebi, batısında ise darüşşifa bulunmaktadır. Sultan Camii ve külliyesinin inşası tamamlandıktan sonra daha geç tarihlerde hamam (1538) ve darüşşifa (1539) yapılarak külliyeye dahil edilmiştir (Acun, 1999:146). Ayrıca bu camiden her yıl halka mesir festivali kapsamında mesir macunu saçımı yapıldığı için Sultan Camii ve Külliyesi Mesir Camii olarak da bilinmektedir (Tarihi Eserler, 2017).

Osmanlı mimarisinin izlerini taşıyan külliyenin ana yapısında bulunan caminin ortasında 12,30 m çapında büyük merkezi kubbe ve caminin yanlarında ise iki küçük kubbe bulunmaktadır. Caminin dışı ise kesme taş ve tuğlaların karışımı ile kaplanmıştır. Caminin merkezi kubbesinin kusursuz bir şekilde görünmesini sağlamak için payandalar ile güçlendirilen bir kasnak üzerine oturtulmuştur (Yavaş, 1997:123). Ayrıca büyük merkezi kubbede küçük pencereler açılmıştır. Caminin avlusunda yerden 50-60 cm üzerine inşa edilen terasta son cemaat kısmı bulunmaktadır. Son

cemaat kısmının üzeri beş bölümlü kubbe ile altı sütun üzerine oturtulmuştur (Acun, 1999:149).

Sultan Camii'nin giriş kapısı, Arapça harfler ile yazılmış kitabe bulunmakta ve taş bodürler, Rumi süslemeleri sayesinde zarif bir görünüme sahiptir (Yavaş, 1997:24). Caminin doğu kısmında Osmanlı padişahları için Hünkar Mahfili bulunmaktadır. Minber ve Mihrabı mermerden yapılmış ve ayrıca mihrabın iki yanında bulunan pencerelerin üst bölümleri farklı motifler içeren çiniler ile kaplanmıştır. Caminin taş şeritler ile çevrili 30'ar metre yüksekliği olan iki minaresi bulunmaktadır. Ayrıca caminin batı girişinde güneş saati mevcuttur. Külliye'nin ortasındaki avluda cemaatin abdestlerini almalarını sağlamak için şadırvan inşa edilmiştir (Kahyeoğlu ve Doğan, 2015:98).

1.9.3.1.3. Ulu Cami ve Külliyesi

Manisa'nın en eski eserlerinden biri olan Ulu Cami ve Külliyesi Saruhanoğlu Beyliği döneminde Spil Dağı eteğinde inşa edilmiştir. Bu külliye cami, medrese ve çeşmeden oluşan kompleks bir yapı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Caminin plan şemasına bakıldığında batı kısmında medrese bulunmaktadır. Medresenin doğusunda türbe, kuzeyinde taç kapısının iki yanında çeşme ve caminin kuzeydoğusunda hamam yapısı inşa edilmiştir. Cami, girişindeki taç kapıda yer alan kitabe'ye göre 1366 tarihinde İlyas oğlu İshak Çelebi tarafından yapılmıştır. Caminin planı '*dikdörtgen planlı, mihrap önü kubbeli ve çok destekli*' bir yapıdır. Ayrıca caminin içerisinde ibadet gerçekleştirilen alan dikdörtgen planlıdır ve içerisinde sütunlar ile yedi bölüme ayrılmıştır (Acun, 1985:127-128).

Cami içerisindeki sütunların sekizi yuvarlak, altı tanesi ise köşeli kalın sütunlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda Ulu Cami ve Külliyesi'nin ortasında büyük kubbe ve yapının diğer bölümlerinde bulunan sütun ve kemerler üzeri küçük kubbeler ile kaplanmıştır. Caminin mihrabı sade yapıda olmasına rağmen minberi ise sanat eseri niteliğindedir (Aksakal, 2003:192). Bu minber künde-kari tekniği ile yapılan ahşap oymasıdır. Günümüzde minberin yıpranmasını engellemek için orijinali Manisa müzesine kaldırılarak, yerine replikası konmuştur (Manisa Rehberi, 2012:48).

Ulu Cami'nin kitabesinde bulunan yazıda medresenin Emet bin Osman tarafından inşa edildiği yazılmaktadır (Gökçen ve Uluçay, 1939:91). Fakat caminin mimarının kim olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber medreseyi inşa eden Emet bin Osman'ın Ulu Cami'yi de inşa ettiği düşünülmektedir. (Acun, 1999:40). Caminin tek minaresi kuzeydoğu köşesinde mor, turkuaz ve sarı renkli taşlar ile örülerek yapılmıştır (Kahyeoğlu ve Doğan, 2015:92). Ayrıca caminin iç yapısında beş çeşit süsleme türü kullanılmıştır. Bu süslemeler, taş, tuğla, çini, ahşap ve kalem işidir (Acun, 1999:36).

Caminin dış kısmında avlusu bulunmaktadır. Ayrıca avlunun doğu ve batı kısmı iki taraflı revaklar ile batı kısmı ismi tek sıra revakla çevrilmiş ve ortasında şadırvan bulunmaktadır (Acun, 1985:190). Avluda bulunan sütunlar caminin yapılış tarihinden de eskidir. Sütunların en az 1700-2500 yıllık oldukları düşünülmekte ve caminin inşaatı sırasında farklı yerlerden getirildiği tahmin edilmektedir (Aksakal, 2003:192). Diğer bir taraftan caminin iç kısmında da de bu devşirme sütunların kullanıldığı görülmektedir (Acun, 1985:129).

Külliyenin yapı topluluğu arasında yer alan hamam, halk arasında Çukur Hamamı olarak bilinmekte ve külliyeye ilave gelir sağlaması amacı ile inşa edildiği tahmin edilmektedir. Fakat günümüzde tahrip olduğundan kullanılamaz duruma gelmiş ve 2006 yılında gerçekleştirilen restorasyon projesi ile birlikte yenilenmiştir (Manisa Rehberi, 2012:48).

1.9.3.1.4. İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii ve Külliyesi

İvaz Paşa Camii Manisa ilinin Çaybaşı semtinde yer almaktadır. Bu yüzden halk arasında Çaybaşı Camii olarak ta anılmaktadır. Osmanlı hükümdarı II. Bayezid zamanında Miladi 1484 yılında İvaz Paşa tarafından yaptırılmıştır (Uluçay ve Gökçen, 1939:97). Hamama da sahip olduğu için külliye olarak ifade edilen cami, enine dikdörtgen planlı, ortasında büyük, köşelerinde de küçük kubbelere sahiptir. Caminin ibadet alanının kuzeyinde zeminden 30 metre yükseklikte bir teras üzerine dört bölümlü son cemaat yeri inşa edilmiştir. Son cemaat yerinin kuzey kısmında mezar odası bulunmaktadır. Bu üzeri kubbe ile örtülü mezar odasında İvaz Paşa'nın torunu

yatmaktadır. Caminin genelinde taş, ahşap ve tuğla süsleme teknikleri kullanılmıştır (Acun, 1999:109).

İvaz Paşa Camisi duvar örgüsü tekniği kullanılarak farklı boylardaki oluşan taş ve tuğlalardan inşa edilmiştir. Sade bir mihraba sahiptir. Minberi ise Ulu Cami'nin minberinde olduğu gibi kundekari tekniği ile ahşaptan yapılmıştır. Caminin sol tarafında tek şerefeli ve tuğladan yapılmış yivli minaresi bulunmaktadır (Eyice, 2001:492).

1.9.3.1.5. Hatuniye Camii ve Külliyesi

Hatuniye Camii ve Külliyesi Manisa ilinde II. Bayezid'in eşi Hüsnüşah Hatun tarafından 1490-1491 yılları arasında yaptırılmıştır. (Uluçay ve Gökçen, 1939:97-98). Külliye cami, medrese, imarathane ve sıbyan mektebine sahiptir. Fakat Kurtuluş Savaşı esnasında çıkan yangınlar sonucu külliyenin medrese ve imarethane bölümleri yanmıştır. Ayrıca caminin tam karşısına 1497 yılında külliye'ye ekstra gelir getirmesi için Kurşunlu Han yapılmış ve külliye'ye dahil edilmiştir (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017e).

Hatuniye Camii enine dikdörtgen planlı, ortasında merkezi büyük kubbe ve yanlarında iki küçük kubbeden yapılmış ve kurşun kaplatılmıştır. Cami içinde ahşap kullanılarak süslemeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin minberi ve pencere kenarlıklarında da ahşap kullanılmıştır. Ayrıca tek bir minareye sahip olan cami zikzak kırmalı hatlar ile yapılmıştır (Kahyeoğlu ve Doğan, 2015:100-102).

Caminin kuzeyinde önü camekan ile kapalı ve beş bölümden oluşan son cemaat kısmı yer almaktadır. Son cemaat kısmında yer alan sütunların başlıkları Bizans döneminden kalmadır. Ayrıca son cemaat kısmının kuzey tarafında içinde şardırvanın bulunduğu bir avlu ve avlunun güneyinde ise bir mezar bulunmaktadır (Acun, 1999:124).

1.9.3.1.6. Çeşnigir Cami

Manisa ilinde Muradiye Camii ve Külliyesinin doğusunda 1474 tarihinde Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet'in sofracıbaşı olan Çeşnigir Sinan

tarafından inşa ettirilmiştir (Manisa Rehberi, 2012). Cami enine dikdörtgen planlı ve üç bölümden oluşmaktadır. Caminin ortasında büyük kubbe ve köşelerinde ise dört küçük kubbe bulunmaktadır. Caminin kuzeyinde yerden 40-50 cm yükseklikte bir teras üzerine önü camekan ile kapatılmış son cemaat kısmı ve küçük bir avlu bulunmaktadır. Çeşnigir Camii'nin yapımı sırasında duvarlarda moloz taş, duvar köşeleri ve son cemaat kısmında kesme taş ve yapının diğer kısımlarında bulunan kemer, kubbeler ve minare gövdelerinde ise tuğla taş kullanılarak inşa edilmiştir (Acun, 1999:101).

Caminin Kurtuluş Savaşı zamanında çıkan yangınlarda iç süslemeleri ve minberi yanmıştır. Bu yüzden sonradan ahşaptan tekrar minber yapılmıştır. Mihrabında herhangi bir süsleme göze çarpmaz ve tek bir minaresi bulunmaktadır (Uluçay ve Gökçen, 1939:96).

1.9.3.1.7. Lala Paşa Camii

Cami, Manisa ilinin Karaköy semtinde 1569-1570 tarihleri arasında Lala Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır (Uluçay ve Gökçen, 1939:103). Cami kare planlı, üzeri kubbe ile kaplı ve tek bir minareye sahiptir. Kubbeye geçişler pandantif ile sağlanmaktadır. Ayrıca caminin kuzeyinde yerden 40-50 cm yükseklikte bir teras üzerine beş bölümden oluşan son cemaat kısmı yer almaktadır (Acun, 1999:191). Bu son cemaat kısmında beş mermer sütun üzerine dört sivri kemerin bulunduğu dört kubbe yer almaktadır (Manisa Rehberi, 2012). Caminin büyük bir avlusu bulunmakta ve bu avlunun doğu kısmında Lala Mehmet Paşanın mezarı bulunmaktadır. Caminin süslemelerinde sadece kalemişleri kullanılmıştır. Bu kalemişleri ile yapılmış bitkisel ve geometrik süslemeler pencerelerin üstündeki panolarda, pencere kenarlıklarında, kubbe içinde ve pandantiflerde bulunmaktadır (Acun, 1999:192).

Lala Paşa Camii sade mihraba ve mermerden yapılmış bir minbere sahiptir. Ayrıca tek minaresi kurşun ile kaplıdır (Uluçay ve Gökçen, 1939:103).

1.9.3.1.8. Serabat Camii

Manisa ilinde günümüz Dilşikar Mahallesi'nde 1646-1647 tarihleri arasında Abdulrahman isimli bir kişi tarafından inşa ettirilmiştir (Gökçen, 1946:302). Cami dıştan dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır. Caminin kuzeyinde son cemaat yeri ve avlusu mevcuttur. Avlu, zeminden yükseğe inşa edildiği için merdiven ile buraya çıkılmaktadır. Aynı zamanda avlunun doğusunda kime ait olduğu bilinmeyen mezar bulunmaktadır. Fakat bu mezarın camiye yaptıran kişiye ait olduğu düşünülmektedir. Caminin minberi ve mihrabı orijinal olmayıp sonradan inşa edilmiştir. Mihrap sade bir görünüme sahip olup yarım yuvarlak niş şeklinde, minber ise ahşaptan yapılmıştır (Acun, 1999:258).

Caminin kuzeyinde avlunun bulunduğu yerde önceden medrese ve mektep okulları bulunmaktayken yangın sonucu bu yapılar tahrip olmuş ve günümüze ulaşamamıştır. Ayrıca bu yangında caminin kubbesi de yanmış ve sonrasında geçirdiği restorasyonlar sonucunda düz ahşap tavanı inşa edilmiştir. Caminin günümüze kadar orijinal kalan tek kısmı tuğlalar kullanılarak güzel bir motif edilen minaresidir (Gökçen ve Uluçay, 1939:114).

1.9.3.1.9. Ayn-ı Ali Camii

Ayn-ı Ali Camii, Manisa ilinde Kuyualan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Yapı külliye şeklinde cami, tekke ve türbeden oluşmaktadır. Fakat tekkesi günümüze kadar ulaşamamıştır. Caminin kitabesi bulunmadığından kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Ayrıca Ayn-ı Ali Cami 16. yy.'a kadar Küçük Emir Mescid'i olarak bilinmektedir. Daha sonraları bu mescid 1616 yılında camiye çevrilmiştir (Gökçen, 1946:43).

Ayn-ı Ali caminin kim tarafından yaptırıldığı da kesin olarak bilinmemektedir. Fakat gerçekleştirilen bazı araştırmalara göre Ayn-ı Ali isimli bir kişinin Osmanlı muhasebe teşkilatında çalıştığı ve önemli görevlerde bulunduğu belirlenmiştir. Bu kişinin daha sonra Manisa'ya döndüğü ve bu camiye yaptırdığı tahmin edilmektedir (Aksakal, 2003:223).

Ayn-ı Ali Cami tek kubbeli kübik bir yapı planında inşa edilmiştir. Caminin kuzey bölümünde mermer sütunlu üç sivri kemere sahip son cemaat kısmı ve kuzeydoğu bölümünde ise minaresi bulunmaktadır (Manisa Rehberi, 2012:58). Caminin mihrabı yarım yuvarlak niş biçiminde sade bir görünüme sahiptir. Minberi ise mihrabın batısında sade bir taştan yapılmıştır (Acun, 1999:245).

1.9.3.1.10. Dilşikar Hatun Camii ve Külliyesi

Dilşikar Hatun Camii ve Külliyesi Manisa ilinde Dilşikar Mahallesinde 1579-1580 tarihleri arasında yapılmıştır (Emecen, 1989:101). Bu cami Manisa Alaybeyi Ferhat Ağa'nın karısı Dilşikar Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. Cami külliye olarak çifte hamam, imaret, mektep ve çeşmeden meydana gelmektedir (Manisa rehberi, 2012). Daha sonraları külliye medrese odaları da inşa edilmiştir (Uluçay ve Gökçen,1939:105). Fakat günümüze sadece cami, hamam, mektep ve çeşme sağlam olarak kalmıştır. Dilşikar Hatun Camii kare planlı, kübik görünümlü ve sekizgen kasnaklı kubbeden oluşmaktadır. Caminin kuzey tarafında sonradan inşa edilen enine dikdörtgen planlı son cemaat kısmı bulunmaktadır. Caminin içinde orijinal süsleme kalmamış ve tadilat sırasında pencere çerçevelerine dal motifli kabartmalar inşa edilmiştir (Acun, 1999:204).

Caminin mihrabı sade bir yapıya sahiptir. Mihrabın batısında sonradan ahşaptan inşa edilen minber bulunmaktadır. Ayrıca caminin sağ tarafında sadece kadınlara tahsis edilen bölme vardır. Bu bölüm kadınların müezzininin sesini duymalarını sağlamak için kafesle caminin içine birleştirilmiştir (Uluçay ve Gökçen, 1939:105).

1.9.3.1.11. Akhisar Ulu Camii

Akhisar Ulu Cami, Manisa ilinin Akhisar İlçesinde Ulucami Mahallesi'nde bulunmaktadır. Saruhanlı beyliği döneminde, Akhisar Ulu Cami kiliseden camiye dönüştürülmüştür. Aynı zamanda beylikler döneminde bu cami Fethiye Cami olarak bilinmektedir. Akhisar Ulu caminin bulunduğu yerde, eski dönemlerde İncil'de adı geçen Hristiyanlığın ilk kilisesinin bulunduğu bazı yayınlarda yer almaktadır. Fakat

bu konunun doğru olup olmadığının anlaşılması için detaylı bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Akdeniz ve Şahin, 2014:25-26).

Cami merkezi plana sahip harim ve harimin kuzeyinde tek bir minareden oluşmaktadır. Ayrıca cami hariminin ortasında kare bir mekan ve üstü de büyük merkezi kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişler pandantif ile sağlanmıştır. Caminin kuzey kısmında sonradan inşa edilen ve üzeri ahşap çatı ile örtülen son cemaat kısmı yer almaktadır. Caminin doğu duvarı bölümünde yuvarlak kemerli ve vitraylı pencereler ve caminin kuzey bölümünde ise ahşaptan inşa edilen kadınlar mahfili bulunmaktadır. Mihrap caminin güney bölümünde yer alan duvarda iki pencerenin ortasında, taştan inşa edilen minber ise caminin güneybatı köşesinde yer almaktadır. Ayrıca caminin kubbe, kasnak ve mihrabındaki süslemeler dikkat çekicidir (Çetinkaya, 2005:46-49).

1.9.3.1.12. Alaşehir Şeyh Sinan Camii

Alaşehir Şeyh Sinan Camii, Manisa ilinin Alaşehir ilçesinde Şeyh Sinan tarafında inşa ettirilmiştir. Bu cami, Osmanlı sanatının ilk zamanlarında çok kullanılan çok kubbeli ulu cami planında yapılmıştır. Caminin ana mekanı kurşun kaplı 6 adet kubbe, diğer mekanları ise 3 adet kubbe ile örtülüdür. Caminin süslemesinde yer alan kalem işi işlemleri orijinaldir. Mihrap ve minberi de kalemişi işlemlerine sahip cami Osmanlı mimarisinin en güzel örnekleri arasında yer almaktadır. Bu cami tekke ve zaviyeye de sahiptir. Fakat bu yapılar günümüze kadar ulaşmamıştır (Metin ve diğerleri, 2016:56). Ayrıca caminin avlusunda Şeyh Sinan'ın kendi için yaptırdığı türbede yer almaktadır. Kitabesine göre bu türbe 1465 yılında inşa edilmiştir (Alaşehir Belediyesi, 2013).

1.9.3.1.13. Carullah Bin Süleyman Camii

Carullah Bin Süleyman Camii Manisa'nın Kula ilçesinde Emre köyünde bulunmaktadır. Caminin kitabesine göre 1547- 1548 yılları arasında Carullah Bin Süleyman tarafından inşa edilmiştir (Kula Belediyesi, 2013c). Caminin en önemli özeliği duvarlarında sanat eseri niteliğinde kalemişi resimlerin bulunmasıdır. Bu

resimler 1808 yılında Şehzade Abdurrahman tarafından Banazlı Mehmet Demli Bey'e yaptırılmıştır. Caminin duvarlarında yer alan bazı resimlere bakıldığında yalılar, çok katlı apartmanlar, yalıların önünde teknelerin resimleri, yel değirmenleri, çiçek dolu vazolar, meyve dolu tabaklar ve mezar resimleri vb. bulunmaktadır. Osmanlı'nın klasik dönem mimari özelliğini yansıtan bu cami merkezi kubbeli harimi ve üç bölümlü son cemaat kısmından oluşmaktadır (Şahin, 2010:69-71). Ayrıca caminin ahşap minberi ve mahfili daha sonra daha sonra inşa edilmiştir (Karaköse ve diğerleri, 2013:117).

1.9.3.1.14. Şahuban Camii

Şahuban Camii Manisa ilinde Gölarmara ilçesinde Osmanlı devleti döneminde Sarı İbrahim Paşa'nın kızı Şahuban tarafından 15. yüz yılda inşa ettirilmiştir (Manisa Rehberi, 2012:62). Caminin orijinal kitabesi bulunmadığından kesin olarak inşa edildiği tarih ve mimarı bilinmemektedir. Caminin kuzeydoğusunda 1 adet minaresi, doğu ve batısında mezarlar ve kuzeyinde ise camekan ile kapatılmış son cemaat kısmı bulunmaktadır. Caminin harimi kare planlı ve merkezi kubbe ile kaplanmıştır. Kubbeye geçişler pandantifler ile sağlanmaktadır. Caminin güneyinde mukarnas kavsaralar ile çevrili mihrabı, batısında ise sonradan ahşaptan inşa edilen minberi bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğusunda bulunan minaresi, tuğlaların farklı dizilimi sonucunda zik zak motifleri ile oluşturulmuştur. Ayrıca caminin dış duvarları taş ve molozlar ile örülerek yapılmıştır. Diğer bir taraftan caminin kuzey duvarında yer alan ahşap merdiven ve beş ahşap sütunun üzerine sonradan yerleştirilen kadınlar mahfili yer almaktadır (Fındık, 2013:56-58).

1.9.3.1.15. Halime Hatun Camii ve Külliyesi

Halime Hatun Camii ve Külliyesi Manisa'nın Gölarmara ilçesinde III.Mehmed döneminde 1595-1603 yılları arasında inşa edilmiştir. Külliye darü'l-hadis, sıbyan mektebi, imaret, han, kahvehane, misafırhane ve 50 dükkandan meydana gelmektedir. Günümüze sadece cami, darü'l-hadis, han, kahvehane, imaret, üç dükkân ve bir çeşme ulaşmıştır (Fındık, 2013:67). Cami harimi sekizgen bir

kasnağa oturtulmuş büyük merkezi kubbeye sahiptir. Kubbeye geçişler pandatif ile sağlanmıştır. Caminin dört mermer sütun üzerinde sivri kemerlere sahip üç bölümden oluşan son cemaat kısmı bulunmaktadır. Ayrıca mermerden yapılmış ve beş sıra mukarnas kavsaraya sahip mihrabı, iki renkli mermerden oluşan minberi ve caminin kuzeyinde kadınlar mahfili bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğu köşesinde minaresi mevcuttur (Bilgicioğlu, 1997: 338-339).

Halime Hatun Camii'nin minber, sütun başlıkları, minare, kubbe ve kadınlar mahfili gibi iç kısımları tuğla, taş, ahşap ve kalemışleri kullanılarak süslenmiştir. Aynı zamanda avlunun ortasında bulunan şadırvan orijinal olmayıp sonradan yapılmıştır (Fındık, 2013:70).

1.9.3.1.16. Darkale Minareli Camii

Darkale Minareli Camii Manisa ilinin Soma ilçesinde yer almaktadır (Soma Belediyesi, 2013). Caminin kitabesi bulunmadığından kesin yapım tarihi ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Fakat caminin minaresinde silinik bir şekilde 15. yy.'a denk gelen bir yazı bulunmaktadır. Burada yola çıkarak caminin de 15. yy.'da inşa edildiği tahmin edilmesine rağmen caminin sahip olduğu mimari özellikler 19. yy.'ı anımsatmaktadır. Bundan dolayı da caminin 15. Yy.'da inşa edilmiş olabileceği ama daha sonra yıkılarak yenisi yapıldığı veya harap durumu geldiği için restorasyon gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir. Cami kareye yakın dikdörtgen planlı, beşik çatılı, kiremit kaplı olarak moloz taş ve ahşap hatıllar kullanılarak yapılmıştır. Caminin minaresi avlunun kuzeybatı köşesinde, camiden ayrı olarak inşa edilmiştir. Caminin dik yamuk plana sahip, ahşap direklere oturan altı kemerli son cemaat kısmı da mevcuttur. Ayrıca yarım daire şeklinde sade mihrabı, ahşaptan yine sade bir işçilikle yapılan minberi, ve duvara bitişik şekilde inşa edilen vaiz kürsüsü bulunmaktadır (Çerkez, 2013:449-450).

Yukarıda açıklamaları yapılan camilerin haricinde il genelinde farklı özellikleriyle ön plana çıkan diğer camilerden bazıları Tablo 12 de belirtilmiştir.

Tablo 12: Manisa İlinde Bulunan Diğer Önemli Camiler

Cami İsimleri	Bulunduğu İlçeler
Attar Ece (Hoca) Camii	Merkez
Ali Bey Camii	Merkez
Hacı Yahya (İkilüleli) Camii	Merkez
Göktaşlı Cami	Merkez
Nişancıpaşa Cami	Merkez
İbrahim Çelebi Camii	Merkez
Derviş Ali Camii	Merkez
Alaybeyi Cami	Merkez
Arapalanı (Defterdar Mahmut Efendi) Cami	Merkez
Yeni Cami	Merkez
Çatal Cami	Merkez
Yarhasanlar Cami	Merkez
Velioğlu (Hacı Mahmut) Cami	Merkez
Demirci Ağa Cami	Demirci
Demirci Hacı Hasan Camii	Demirci
Türbe Camii	Gölmarmara
Eski Gördes Pazar Camii	Gördes
Eski Gördes Uzunçam Camii	Gördes
Eski Gördes Yağcı Emir Camii	Gördes
Eski Tepe Köyü Camii	Gördes
Sarı Hoca Camii	Kırkağaç
Kuşçu Camii	Kırkağaç
Namazgah Camii	Kırkağaç
Hacıhıdır Köyü Camii	Salihli
Sığırtmaçlı Köyü Merkez Eski Camii	Sarıgöl
Eski Camii	Selendi
Damgacı Camii	Soma
Pazar Camii	Turgutlu

Tatar Camii	Turgutlu
Yıldırım Beyazid Camii	Alaşehir
Yeni Cami ve Külliyesi	Akhisar
Kurşunlu Cami	Kula
Eski Cami	Kula

Kaynak: Yazar Tarafından Acun, 1999: Manisa Rehberi, 2012, Acun, 2013'den Faydalanılarak Oluşturulmuştur.

1.9.3.2. Mescitler

Mescit '*genellikle minaresiz, camiden küçük*' yapılara verilen isimdir (Türk Dil Kurumu, 2017b). Manisa şehrinde önemli sayılan mescitlerden bazıları aşağıda ifade edilmiştir.

1.9.3.2.1. Hacı İlyas Bey Mescidi

Hacı İlyas Bey Mescidi Manisa ilinde Saruhanbeyliği döneminde Hacı İlyas Mehmed tarafından 1363 yılında inşa edilmiştir. Mescit Manisa'daki en eski İslami yapılar arasındadır. Caminin harim kısmı kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülmüştür. Caminin kuzeyinde dikdörtgen planlı son cemaat kısmı ve bu son cemaat kısmının doğusunda küçük bir çeşme bulunmaktadır. Cami kesme ve taş tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Ayrıca iç kısmı süsleme olmadığından sade görünüme sahiptir (Karakaya, 2000:167). Mescidin mihrabı niş şeklinde dikdörtgen planlıdır. Ayrıca mihrabın batısında sonradan inşa edilmiş minber bulunmaktadır (Acun, 1999:27).

1.9.3.2.2. Taşcılar Mescidi

Taşcılar Mescidi 16. yy.'da İsmail Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Yapının kitabesi bulunmadığından kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Mescit kare planlı ve üstü pandantifler ile geçiş sağlayan kubbe ile kaplıdır. Taşcılar Mescidi kaba yontu taştan inşa edilerek üstü kiremitle kaplanmış ve doğu kısmında bir batı kısmında ise üç adet

penceresi bulunmaktadır (Türkiye Kültür Portakalı, 2013a). Ayrıca mihrabı niş şeklinde ve sadedir. Minberi sonradan ahşaptan yapılmıştır. Mescidin kuzeyinde bulunan teras camekan ile kaplanmış ve son cemaat kısmı haline dönüştürülmüştür (Acun, 1999:269).

1.9.3.2.3. Kısık Mescidi

Kısık Mescidi'nin kitabesi olmadığından yapının tam inşa tarihi belli değildir. Mescit dikdörtgen planlı ve üzeri düz tavan ile kaplıdır. Mescidin güneyinde mihrabı ve kuzeyinde ise üst mahfili bulunmaktadır. Harimin kuzeyinde camekan ile kaplı son cemaat kısmı yer almaktadır. Ayrıca yapının iç ve dış kısmı herhangi bir süslemeye sahip değildir. Bu mescidin 1922 Yunan işgalinden sonra inşa edildiği tahmin edilmektedir (Acun, 1999:278).

1.9.3.3. Medreseler

Türk Dil Kurumu (2017c)'e göre Medrese '*İslam ülkelerinde, genellikle İslam dini kurallarına uygun bilimlerin okutulduğu yer*'dir. Aşağıda Manisa'da Saruhan Beyliği ve Osmanlı devleti zamanında yaptırılan bazı medreseler açıklanmıştır.

1.9.3.3.1. Ulu Cami (Fethiye) Medresesi

Fethiye medresesi Ulu Cami ve külliyesi topluluğuna ait yapılardan biridir. Bu yüzden külliyenin batı duvarının bitişiğine 1378 tarihinde Saruhanoğlu İshak Çelebi tarafından inşa ettirilmiştir. Yapının mimari Emet bin Osman'dır. Manisa'nın en eski medresesi olan yapı günümüzde kullanılmamaktadır. Medresenin içinde ve dışında süsleme olmadığından sade bir görünüme sahiptir. Medresenin inşaatında kesme taş, moloz taş, tuğla ve devşirme malzemelerden faydalanılmıştır (Acun, 1985:135-136). Medrese '*tek eyvanlı (avluya açılan, üç tarafı kapalı ve üzeri örtülü), açık avlulu ve iki katlı bir düzene*' sahiptir (Bilgi ve diğerleri, 2016:200).

1.9.3.3.2. Sinan Bey Medresesi

Sinan Bey Medresesi Manisa merkez Karaköy semtinde 15. yüzyılda Ditrekin Sinan Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Medreseye giriş kuzey tarafında bulunan taç kapı ile sağlanmaktadır. Ayrıca medrese Osmanlı mimarisinin beylikler dönemi özeliğini yansıtan açık avlulu tarzda ve dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. Medresenin doğu ve batı kısımlarında beş odası bulunmaktadır (Manisa Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017f). Yapının iç ve dış kısımlarında süsleme bulunmamakta ve dış duvarları moloz ve tuğla taş kullanılarak almaşık tekniği ile inşa edilmiştir (Acun, 1999:321).

1.9.3.3.3. Sultan Camii Medresesi

Bir süre müftülük günümüzde ise Kuran kursu olarak kullanılan Sultan Camii Medresesi, Manisa ilinde Sultan Camii ve Külliyesinin avlusunda U planlı asimetrik şekilde inşa edilmiştir. Aynı zamanda Medresede yemekhane, kiler, dersane ve muvakkithane bölümleri bulunmaktadır (Bilgi ve diğerleri, 2016:206). Medrese Sultan camii ile beraber 1523 yılında inşa edilmiştir. Yapının kendine ait orijinal kitabesi bulunmamaktadır. Medresenin iç ve dışında çok az tuğla süslemeler göze çarpmaktadır (Acun; 1999:329-330). Medresede mollaların kaldığı hücrelerin çatısı kubbe ile örtülmüştür. Diğer odaların çatıları ise yine kubbe veya tonoz ile kapatılmıştır (Yavaş, 1997:124).

1.9.3.3.4. Muradiye Medresesi

Günümüzde Manisa Arkeoloji müzesi olarak kullanılan Muradiye Medresesi, Muradiye camisinin doğu kısmında, imaret ve cami arasına inşa edilmiştir. Medresenin kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Bu medrese Muradiye camisinin yapımından altı sene sonra 1592-1593 yılları arasında inşa edilmiştir (Acun, 1999:336).

Medrese dikdörtgen planlı, kesme taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Medresenin avlusu, dikdörtgen biçiminde dört tarafı revaklar ile çevrilidir. Avlunun ortasına 1956 yılında köşeli mermer havuz inşa edilmiştir. Ayrıca medresenin kuzey, güney, ve doğu kısımlarında odalar bulunmaktadır ve bu odaların üstü kubbeler ile örtülmüştür (Yücel, 1968:213).

1.9.3.3.5. Velet Bey (Hindistani) Medresesi

Velet Bey Medresesi, 15. yy.'da Manisa'da kare planlı, tek kubbeli rubik bir yapıda molaz taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Pencerenin kuzey ve güney cephelerinde iki, yan kısmında bir penceresi bulunmaktadır (Türkiye Kültür Portalı, 2013b). Medresenin büyük bir kısmı harap hale gelmiş ve sadece dersane kısmı ayakta kalmıştır. Medresenin kuzeyinin son cemaat kısmı olduğunu düşündürten izler mevcuttur. Ayrıca medresenin güney duvar kısmında tuğladan inşa edilmiş mihrabı bulunmaktadır (Acun, 1999:342).

1.9.3.3.6. Gölmarmara Şahuban Hatun Medresesi

15. yy.'da Manisa'nın Gölmarmara ilçesinde Sarı İbrahim paşanın kızı Şahuban Hatun tarafından inşa edilmiştir. Kitabesi bulunmayan Şahuban Hatun Medresesi günümüzde harap durumundadır (Fındık, 2013:93).

1.9.3.4. Türbeler

İslam dünyasında tanınmış ve önemli kişiler için yaptırılan anıt mezarlara türbe ismi verilmektedir (Orman, 2012:464). Aşağıda Manisa'da Saruhan Beyliği ve Osmanlı devleti dönemlerinde yaptırılan inanç turizmi bakımından önemli bazı türbelere yer verilmiştir.

1.9.3.4.1. Saruhan Bey Türbesi

Saruhan Bey türbesi, Saruhan beyliğinin kurucusu Saruhan Bey'in torunu İshak Paşa tarafından Muradiye Camisinin doğusuna yaptırılmıştır (Karaköse ve diğerleri, 2013:38). Saruhan Bey Manisa ilini Bizans imparatorluğunun egemenliğinden çıkartıp Türk egemenliğine geçmesini sağlayan kişidir (Aksakal, 2003:216).

Türbenin kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Türbe tek merkezi kubbeye sahiptir. Ayrıca yapının giriş kapısında yuvarlak kemere sahip pencereler bulunmaktadır (Karaköse ve diğerleri, 2013:38). Türbenin içindeki sanduka korunarak günümüze kadar ulaşmıştır (Aksakal,2003:216).

Taş ve tuğla malzemeleri kullanılarak inşa edilen Saruhan Bey Türbesi günümüzde insanların isteklerini diledikleri ziyaretgah haline dönüşmüştür. Ayrıca bu türbenin yan tarafında bulunan ve halk arasında leblebici dedenin yatırı olarak bilinen yapının da Saruhan beylerinden Hızırşah'a ait olduğu tahmin edilmektedir (Bilgi ve diğerleri, 2016:211).

1.9.3.4.2. Revak Sultan Türbesi

Revak Sultan Türbesinin 1370 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Türbe kare planlı ve üzeri piramidal kubbe ile kaplanmıştır. Yapının inşa aşamasında moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Türbe 5x5 m ölçülerine sahiptir ve iç kısmında bir penceresi bulunmaktadır. Ayrıca türbenin iç kısmında bulunan kubbe köşelerinde '*Allah, Muhammed, Ebubekir ve Ömer*' isimleri yazılmıştır. Türbenin iç kısmında üç tane sanduka bulunmaktadır. Bu sandukaların biri Revak Sultana aittir (Coşkun, 2016:40). Revak sultan Manisa'nın Türklerin egemenliğine geçmesi ve daha sonraları ise müslümanlaşması için önemli çabalar göstermiş Anadolu erenlerinden birisidir (Bilgi ve diğerleri, 2016:211).

Revak sultan türbesinin iç ve dış kısımlarında süsleme olmadığından sade bir görünüme sahiptir. Türbenin dışında güney kısmında sadece Bizans döneminden kalma mozaik parça ve dikdörtgen biçiminde niş yer almaktadır (Acun, 1999:398-

390). Günümüzde Manisa halkı çeşitli dilek ve isteklerinin kabul olması için bu türbeye ziyaretler gerçekleştirmektedir (Bilgi ve diğerleri, 2016:211).

1.9.3.4.3. İshak Çelebi Türbesi

İshak Çelebi Türbesi Manisa ilinde Ulucami ve Külliyesinin içerisinde medresenin doğu kısmında yer almaktadır (Acun, 1985:127). Moloz taş, kesme taş ve tonoz tuğla kullanılarak inşa edilen türbe kemeler ile iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü, ikinci kısımda dikdörtgen planlı ve üstü beşik tonoz ile örtülmüştür. Ayrıca türbenin iç kısmında çiçek ve dal şekillerinden oluşmuş kalem işi süslemeler ve dışındaki kapıda ise ahşap süslemeler yer almaktadır (Acun, 1999:396-397).

1.9.3.4.4. Yedi Kızlar Türbesi

Yedi kızlar türbesi, Revak Sultan türbesinin 50 m kadar kuzeyinde Saruhan beyin eşi Gülgün hatun tarafından inşa edilmiştir. Yapının tam inşa tarihi bilinmemektedir. Fakat 14. yy.'da inşa edildiği tahmin edilmektedir. Türbenin iç kısmında yedi tane sanduka bulunmasından dolayı ismi Yedi kızlar türbesi olarak adlandırılmıştır (Coşkun, 2016:40). Ayrıca Yedi Kızlar türbesi dikdörtgen planlı ve üzeri tek kubbe ile örtülmüştür (Bilgi ve diğerleri, 2016:212).

Manisa halkı bu türbenin içindeki sandukalarda yedi kız kardeşin yattığına inanmaktadır ve evlenmemiş kızlar nasip bulmak için bu türbeye ziyaretler gerçekleştirmektedir.

1.9.3.4.5. Ayn-ı Ali Türbesi

Kesme taş ve tuğlalar ile örülen ve 15. yy.'ın sonlarına doğru tarihlendirilen Ayn-ı Ali Türbesi, Ayn-ı Ali camisinin yakınında bulunmaktadır. Manisa ilinde Ayn-ı Ali 15. yy.'da yaşamış Anadolu da bulunan Bektaşî şeyhlerinden biridir. Halk arasında Ayn-ı Ali, Aynalı Baba olarak ta isimlendirilmektedir (Bilgi ve diğerleri, 2016:212). Türbe altıgen planlı ve üst kısmı kubbe ile kaplanmıştır. Türbenin içinde

sandukanın baş ve ayak kısımlarına yazılan ayetler dışında süsleme bulunmamaktadır. Ayrıca türbenin dış kısmında tuğla süslemelere de rastlanılmaktadır (Acun, 1999: 408).

1.9.3.4.6. Yirmiiki Sultanlar Türbesi

Yirmiiki sultan türbesi, II. Bayezid'ın oğlu Şehzade Şenihşah tarafından inşa ettirilmiştir (Uluçay, 1941:23). Bu türbenin yapılış amacı, Osmanlı şehzadelerinin Manisa ilinde görev yaptıkları sırada aile fertlerinden veya kendilerinin ölmeleri durumunda bir nevi aile kabristanı gibi aynı alanda gömülme istemeleridir (Güler, 2005:129). Türbede yatan kişilerin hangi şehzade veya sultan oldukları bilinmemektedir (Yengi, 2015). Türbenin içinde bulunan sandukaların sekiz tanesi erkek, ondört tanesinde çocuk ve kadınlara aittir (Pehlivan, 2012:105). Kesme taş ve tuğladan inşa edilen yirmiiki sultanlar türbesi sekizgen planlı ve üzeri kubbe ile örtülmüştür. Yapının kubbesinde bitkisel motifli kalemşi süsleme bulunmaktadır. Bunun dışında türbede yoğun süsleme bulunmadığından sade bir görünüme sahiptir (Acun,1999:413-414).

1.9.3.4.7. Kula Tapduk Emre Türbesi

Manisa ilinde inanç turizmi kapsamında da çok ziyaretçi çeken Tapduk Emre Türbesi Kula ilçesine bağlı Emre köyünde bulunmaktadır. Bu türbenin iç kısmında on tane mezar yer almaktadır. Bu mezarların bir tanesi Tapduk Emre'ye, diğerleri ise onun aile üyelerine ait olduğu tahmin edilmektedir. Tapduk Emre Türbesinin ön kısmında bir mezar bulunmaktadır ve bu mezarın Yunus Emre'ye ait olduğu düşünülmektedir. Mezarın taş kısmında balta resmi bulunmaktadır (Manisa Rehberi, 2012).

1.9.3.4.8. Alaşehir Şeyh Sinan Türbesi

Şeyh Sinan Türbesi, Manisa ilinin Alaşehir ilçesinde bulunan Şeyh Sinan Camii'nin bahçesinde yer almaktadır. Kare planlı ve üzerindeki kubbesi kurşun kaplı

olan türbe 1465 yılında inşa edilmiştir. Türbenin iç kısmında Şeyh Sinan ve aile fertlerinin mezarları bulunmaktadır (Alaşehir Belediyesi, 2013).

Yukarıda açıklanan türbeler dışında Manisa ilinde bulunan diğer önemli türbeler Tablo 13’de listelenmiştir.

Tablo 13: Manisa İlinde Bulunan Diğer Önemli Türbeler

Türbe İsimleri	Bulunduğu İlçeler
Vakvak Tekkesi Türbesi	Merkez
Paşa Kızı Türbesi	Merkez
Terzizade Ahmet Efendi Türbesi	Merkez
Tezveren (Ahmet) Dede Türbesi	Merkez
Süt Dede Türbesi	Merkez
Karaca Ahmet Türbesi	Merkez
Yusuf Oğlu Ahmet Bey (Baldaken) Türbesi	Gölmarmara
Ömer Dede Türbesi	Selendi
Süleyman Şah Türbesi	Kula
Tahir Efendi Türbesi (Darendere)	Kula
Mahmut Dede Türbesi	Kula
Şeyh İsa Türbesi	Akhisar
Reisler Türbesi	Demirci
Celal Baba Türbesi	Gördes
Sarı Hoca Abdullah Efendi Türbesi	Kırkağaç
Sarı Kız Türbesi	Kırkağaç
Kemah Dede	Demirci
Seyyid Ahmet Türbesi	Akhisar
Şeyh İlyas Çelebi	Akhisar
Kadışeyh Türbesi	Alaşehir

Kaynak: Yazar Tarafından (Acun, 1999; Acun, 2013, Pehlivan, 2012; Alaşehir Belediyesi, 2013; Evliyalarnet, 2017) sitesinden faydanılarak hazırlanmıştır.

1.9.3.5. Tekke ve Zaviyeler

Tekke, *'bir şeyhin yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekan'dır.* (Kara, 2011:368). Zaviye ise küçük tekkelere verilen isimdir (Türk Dil Kurumu, 2017d). Aşağıda Manisa'da inanç turizmi bakımından önemli olan bazı tekke ve zaviyeler açıklanmıştır.

1.9.3.5.1. Mevlevihane

Manisa Mevlevihanesi Spil dağının eteğinde 1368-1369 tarihleri arasında Saruhanoğlu İshak Paşa tarafından, Manisa'daki Ulucami ve Külliyesinin de mimari olan Osman bin Emet tarafından inşa edilmiştir (Çağatay ve Uluçay, 1939:92).

Mevlevihane *'Mevlevi dergahlarına'* verilen isimdir. Manisa Mevlevihanesi Osmanlı imparatorluğu döneminde önem kazanmaya başlamıştır. Burada görev yapan şeyhler daha sonra Mevleviliğin merkezi olan Konya'ya tayin edilmekteydi. Manisa mevlevihanesinde *'Şeyh, imam, müezzin, nazır, kayyım, katip, mesnevihan, ayin okuyacak güzel sesli iki hanende, yemek işi için vekilharç ve aşçı'* olmak üzere çeşitli görevlere sahip kişiler görev yapmaktaydı (Demirci, 2013). Mevlevihane *'merkezi kubbeli, kapalı orta avlulu ve dört eyvanlı simetrik bir plana'* sahiptir. Manisa Mevlevihanesi çok çeşitli restorasyonlar geçirdiğinden bazı tarihi özelliklerini kaybetmiştir. Fakat Anadolu'da inşa edilen en eski Mevlevihanelerden birisi olduğundan önemi korumaya devam etmektedir (Bilgi ve Diğerleri, 2017:201).

1.9.3.5.2. Seyyit Hoca (İbrahim Seydi Zaviyesi) Tekkesi

Seyyit Hoca tekkesi Manisa'da Saruhan Beyliği döneminde İbrahim Seydi tarafından inşa edilmiştir (Uluçay ve Gökçen, 1939:369). Tekke kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülmüştür. Tekke'nin kuzeyinde duvarları yıkılmış ve sadece güneyinde duvarının bir parçası kalan son cemaat bölümü bulunmaktadır. Tekke'nin kubbe içinde kalemişi bitkisel süslemeler dışında başka bir süsleme yer almamaktadır. Kubbe moloz taş, kesme taş ve tuğla kullanılarak yapılmıştır. Tekke'nin güneyinde eskiden İbrahim

Seydi efendinin kendisi ve aile üyelerinin yattığı tahmin edilen türbe günümüze ulaşmamıştır (Acun, 1999:369-370).

1.9.3.5.3. Kabak Tekkesi

Kabak tekkesi Uşşaki Tarikatına mensup Pilavcı Hacı Hüseyin Bey tarafından inşa edilmiştir (Uluçay ve Gökçen, 1939:374). Kabak tekkesinin kitabesi bulunmadığından yapının hangi tarihler arasında inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Kesme taş, molaz taş ve tuğladan oluşan kabak tekkesi kare kübik görünümlü ve sekizgen kasnaklı kubbeye sahiptir. Tekkenin iç ve dış kısımlarında herhangi bir süsleme yer almamaktadır. Ayrıca kabak tekkesinin mescid olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir (Acun, 1999:374).

1.9.4. Manisa İlinde Pagan Dönemlerine Ait Önemli Çekim Merkezleri

Manisa ilinde tek tanrılı semavi dinlerin eserleri dışında pagan inançlarına ait yapılarda bulunmaktadır. Özellikle Manisa'nın Sart antik kentinde yaşayanların dini inançlarına bakıldığında pagan kültürünün önemi görülmektedir. Paganizm Sart Antik Kenti'nde Hristiyanlığı kabul eden Doğu Roma İmparatoru Konstantin dönemine kadar yerel halkın inançları içerisinde önemini korumuştur. Fakat Bizans imparatoru Theodosios' paganizme karşı hoşgörüsüz bir politika izlemeye başlayınca, paganizme inananların sayısı da azalmaya başlamıştır. Sart Antik Kenti'nde en önemli pagan kültü Artemis Tapınağıdır (Foss, 2011:71). Ayrıca Sart antik kentinde eski çağ kaynaklara göre Kybele tapınağı da bulunduğu tahmin edilmektedir. Fakat günümüze bu tapınağın kalan parçaları ulaşmıştır (Aksakal, 2009:19). Diğer bir yandan Manisa'nın Akpınar Köyünde de Hititler zamanında inşa edildiği tahmin edilen Ana tanrıça Kybele'nin taş anıtı bulunmaktadır (Aksakal, 2003:70).

Manisa'nın Aigai Antik Kenti'nde de gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucu Apollon Khresterios Tapınağı ve Athena tapınaklarının kalıntılarına ulaşılmıştır (Aigai Kazısı, 2015a).

Yukarıda ifade edilen yapılar aşağıda açıklanmıştır;

1.9.4.1. Artemis Tapınağı

MÖ 4. yy.'da İon tarzında inşa edilen ve dünyadaki en büyük mabetlerden biri olarak gösterilen Artemis Tapınağı Manisa'nın Salihli ilçesi Sart Antik Kenti'nde Paktalos (Sart Çayı) vadisi üzerinde bulunmaktadır. Artemis Tapınağı Howard Crosby Butler tarafından 1910 ile 1914 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınak MS 3 ve 17 yıllarında gerçekleşen deprem ve sel baskınlarından yıkılmış ve daha sonra Sart antik kentinin Roma İmparatorluğu egemenliğine girdiği dönemlerde onarılmıştır (Karaköse ve diğerleri, 2013:88).

Artemis tapınağının yapımına Sart Antik Kenti'ne MÖ 334 - MS 17 yılları arasında egemen olan hellenistik dönemde başlanmıştır. Bu dönemde sadece ana binanın inşası tamamlanmıştır. Roma döneminde tapınağının kutsal bölümü ikiye ayrılmıştır. Tapınakta yapılan bu değişikliğin sebebi ise Artemis kültünün yanında Roma İmparatorluk kültünün de bulunması için gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu dönemde tapınağın dışını çevreleyen sütunların yapına başlanmıştır. Geç Roma ve Bizans Dönemlerinde (MS 400-700) Hristiyanlık inancının yayılmasından sonra paganizme ait tapınaklar önemini yitirmeye başlamıştır. Bu dönemde Artemis Tapınağı eski önemini kaybetmesine rağmen kullanılmaya devam edilmiştir. Fakat Artemis Tapınağı'nın doğu kısmına haç, ışık, hayat gibi Hristiyanlık inancını çağrıştıracak terimler yazılmıştır. Sart Antik Kenti'nde Hristiyanlık inancının hızla yayılmaya başladığı 7. yy.'dan itibaren Artemis tapınağı harabe durumuna gelmiştir (Sardis, 2017c).

Artemis tapınağının bulunduğu kutsal bölgede, tapınağının inşasından daha eski tarihlere dayanan ve tapınağa ait olduğu düşünülen bir sunakta bulunmaktadır (Yegül, 2017).

1.9.4.2. Kybele Tapınağı

Kybele Tapınağı antik çağdaki kaynaklara göre Sart Antik Kenti'nde bulunmaktadır. Fakat bu tapınak MÖ 449 yılında Yunanlılar tarafında yıkılmıştır. Bu Kybele tapınağının kalan parçaları Sart antik kentinde Yahudi cemaati tarafından inşa

edilen sinagogun yapımında kullanılmıştır. Ayrıca sinagogun içerisinde birçok Kybele heykeli gerçekleştirilen kazılar sonucu ele geçirilmiştir (Aksakal, 2009:19).

1.9.4.3. Ana Tanrıça (Kybele)Taş Anıtı

Kybele taş anıtı Manisa merkeze 7 km uzaklıktaki Akpınar bölgesinde bulunmaktadır (Akgül, 1987:18). Kybele Anadolu’da bolluk, doğurganlık ve bereketin sembolü olmuş ve şehirleri, tarım ürünlerini koruyan bir ilahi güç olarak düşünülmüştür (Özmen, 2016:395). Bu anıtın MÖ 13. yy.’da Hititler döneminde inşa edildiği tahmin edilmektedir (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017f).

Kybele anıtı Spil dağının yamacında derin bir niş içerisine oyulmuştur. Anıt 7 m yüksekliğe ve 5 m genişliğe sahiptir. Fakat günümüze kadar orijinal görüntüsünü koruyamamış ve ağır tahribatlara maruz kalmıştır. Ana Tanrıça figürünün yer aldığı kaynaklara dayanarak, Manisa’da bulunan Kybele taş anıtında yer alan figür ‘*uzun elbiseli, oturan bir ayaklık üzerine basan bir kadın*’ şeklinde tasvir edilmiştir. Ayrıca Ana Tanrıça (Kybele) anıtının bulunduğu alanda farklı birkaç işarete sahip olan Luwi Hiyoroglifi de keşfedilmiştir (Kahyeoğlu ve Doğan, 2015:114).

1.9.4.4. Apollon Khresterios Tapınağı

Apollon Khresterios Tapınağı Manisa’da bulunan Aigai antik kentinin yaklaşık olarak 3 km kuzeydoğusuna inşa edilmiştir. Bu aigai kentinde yaşayan topluluklar Apollon’u ‘*Kehanetler gönderen*’ anlamına gelen Khresterios olarak isimlendirmişler. Apollon Khresterios tapınağı MÖ 48 ve 46 yılları arasında Batı Asya Valisi Servilius Poplius Isauricus tarafından yaptırılmıştır (Tül, 1995:35).

Apollon Khresterios tapınağı, hafifçe yükseltilmiş bir platform üzerinde ve arkası büyük kaya parçalarına yaslanmış şekilde bulunmaktadır. Tapınaktan günümüze sadece kutsal bölüm kapısının çerçevesi sağlam kalmıştır. Tapınağın planına bakıldığında ion düzeninde, peripteros planlı ve 6x12 sütunlu olarak inşa edilmiştir. Ayrıca tapınakta boğa başları ve bitki motifli friz kabartmalarda yer almaktadır (Aigai Kazısı, 2015b).

1.9.4.5. Athena ve Zeus Tapınağı

Aigai antik kentinde bulunan tiyatro alanının üst tarafında yer alan düzlükte kazılar sonucu bir tapınak bulunmuştur. Bu tapınak Pergamon Athena Tapınağına benzemesinden dolayı, Athena tapınağı olarak adlandırılmıştır. Bu tapınağın 11,40 X19,35 m ölçülerinde olduğu tahmin edilmektedir. Fakat kesin veriler olmadığından tapınağın net tanımlaması yapılamamıştır. (Aigai Kazısı, 2015c).

1.9.5. Manisa İlinde Önemli Olan Mezarlar ve Tümülüsler

1.9.5.1. Tantolos Kaya Mezarı

Tantolos kaya mezarı spil dağı eteğinde ana Kaya'nın oyulması ile yapılmıştır. Kaya mezarın ön kısmından bakılınca dört adet uzun basamak görülmektedir. Ayrıca bu basamaklar üzerine 1,90 metrelik kübik bir blok bulunmaktadır (Aksakal, 2011:166). Mitolojiye göre Tantolos'un Zeus'un veya tanrı Tmolos'un oğlu olduğu düşünülmektedir (Ümit, 2013). Mezara dikdörtgen biçiminde bir kapıdan girilmektedir. Bu girişe daha sonraları demir bir kapı inşa edilmiştir. Yakın bir zamana kadar dinamik deposu olarak kullanıldığından mekan tabanları büyük ölçüde tahrip edilmiştir (Şehzadeler Kaymakamlığı, 2016).

1.9.5.2. Bintepeleer Tümülüsü

Bintepeleer tümülüsü, Sart ile Marmara gölü arasında yer almaktadır. Bu alanda 116 adet Tümülüs bulunmaktadır. Mısır'da bulunan Giza platosundan çok daha büyük bir alana sahip olan Bin Tepeler Tümülüsü'ü (Ürer, 2016:6) Lidya kralları ve soylularının mezarlarına ev sahipliği yapmaktadır (Bilgi ve diğerleri, 2016:123). Bu alanda en büyük tümülüs Kral Alyattes ait olandır. Kral Alyattes'e ait olan tümülüs özenle yontulmuş bloklardan oluşan mezar odasına sahiptir (Sardis, 2017d).

1.9.6. Manisa’da Önemli Anma Törenleri ve Festivaller

1.9.6.1. Manisa Mesir Macunu Festivali

16. yy.’da ortaya çıkan kültür, inanç ve geleneksel uygulamaları içeren Manisa Mesir Festivali her yıl 21 ve 24 Mart tarihlerine denk gelen Nevruz haftasında kutlanmaktadır. Festival kapsamında her yıl 41 çeşit baharat eklenerek oluşturulan mesir macunu dualar eşliğinde karılır ve daha sonra büyük kazanlarda pişirilir. Pişirilen macunlar küçük kağıtlara sarılarak paketlenir ve Sultan Camii kubbelerinden halka saçım töreni gerçekleştirilir. Hem yerel halk hem de festival kapsamında ile gelen yerli ve yabancı turistler kubbelerden saçılan mesir macununu kapmaya çalışır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017f).

Manisa mesir macununun ortaya çıkış öyküsü ile ilgili çeşitli görüşler tarih boyunca ileri sürülmüştür. Bu hikayelerden birisi şudur; Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selimin Eşi, Kanuni Sultan Süleyman’ın Annesi Hafsa Sultan, Kanuni Sultan Süleyman’ın şehzadeligi sırasında görev yaptığı Manisa Sancağı’nda hastalanmıştır. Hastalığına derman bulmak için Hafsa sultanın inşa ettirdiği Sultan cami ve külliyesinde görev yapan Merkez Efendi 41 çeşit baharat karışımı ile günümüzde mesir macunun diye adlandırılan karışımını hazırlamış ve bu macundan yiyen Hafsa Sultan sağlığına kavuşmuştur. Daha sonra şifa bulan Hafsa Sultan bu macunun her yıl nevrüz haftasında halka saçılmasını emretmiş ve o tarihten beri her yıl Sultan Camii ve Külliyesi kubbelerinden halka saçılmıştır (Akgül, 1987:148).

Manisa halkının inançlarına göre Mesir macunu yiyen kişiyi 1 yıl boyunca zehirli hayvan sokmayacağı ve hatta mesir macunun sarılı olduğu kağıtları evlerin kapılarının arkasına koyulduğu takdirde yılan, çıyan gibi zehirli hayvanların eve giriş yapamayacağına inanılmaktadır. Ayrıca nevrüz gününde mesir macunu yiyen hasta bir kişinin iyileşeceği, çocuğu olmayanların çocuk sahibi olacağı ve evlenme yaşına gelen kızların macunu yedikten sonra o yıl içerisinde evleneceklerine inanılmaktadır (Manisa Kent Rehberi, 2012; Akgül, 1987:149).

1.9.6.2. Yunus Emre'yi Anma Etkinlikleri

Manisa'nın Kula ilçesinde Tapduk Emre Türbesi 'nin önünde mezarı bulunduğu inanılan Yunus Emre'yi anmak için her yıl Kula'da Eylül'ün 1. Haftası Yunus Emre'yi anma etkinlikleri düzenlenmektedir (Karaköse ve diğerleri, 2013:177). Bu etkinlikler kapsamında Yunus Emre'nin hayatı ve yaşamı boyunca söylediği özlü sözlerden bahsedilmekte, semazen ve mehtaran gösterileri düzenlenmektedir. Ayrıca etkinliğe katılan kişilere ücretsiz yemek verilmekte ve Kuran'ı Kerim Tilavetinde bulunmaktadır (Kula Belediyesi, 2016).

1.9.6.3. Bağdatlı Sultan Alevi Kültürünü Tanıtma ve Kültür Şenliği

Manisa'nın Kula ilçesinin Encekler Köyünde her yıl Ekim Ayı'nın 2. Haftasında Bağdatlı Sultan Alevi'yi anma etkinlikleri ve kültür şenlikleri düzenlenmektedir (Karaköse ve diğerleri, 2013:177). Halk arasında ermiş olduğuna inanılan Bağdatlı Sultan köye 14. yy.'da yerleşmiş ve ölümünden sonra her yıl insanlar türbesinin etrafında toplanıp anma şenlikleri düzenlemeye başlamışlardır. Daha sonra bu anma etkinlikleri yerel yönetimlerin ve vatandaşların her yıl katıldığı geleneksel anma şenliklerine dönüşmüştür (Kula Haber, 2016).

1.10. MANİSA İLİNDE TURİZM TALEBİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Manisa ilinde en çok ziyaret gerçekleştiren müze ve ören yerlerine ait ziyaretçi sayılarının gösterildiği Tablo 14 incelendiğinde, 2015 ve 2016 yılları arasından en çok ziyaretçi çeken yerin Sart Örenyeri olduğu görülmektedir. Sart ören yerini Akhisar Tepe Mezarlığı ve Müzesi, Manisa Müzesi ve Alaşehir ören yeri takip etmektedir.

Tablo 14'e göre 2016 yılında dört önemli merkeze gelen ziyaretçilerin toplam sayısı 2015 yılına göre kıyaslandığında ciddi bir düşüş görülmektedir. 2015 yılında bu üç önemli ören yerini ziyaret eden toplam kişi sayısı 109.950 iken 2016 yılından bu sayı 73.054 olarak kaydedilmiştir. Düşüşün yaşandığı en önemli yer Alaşehir ve Sart ören yerleridir. 2015 yılında Alaşehir ören yerini 12.000 kişi ziyaret gerçekleştirirken

bu rakam bir sonraki yıl 6.092'ye düşmüştür. Aynı şekilde 2015 yılında Sart ören yerini ziyaret edenlerin sayısı 67.584 iken 2016'da 39.208 olmuştur. Bu rakamlara göre hem inanç turizmi hem de kültür turizmi bakımından Manisa ilinin en önemli merkezleri arasında yer alan Akhisar, Alaşehir ve Sart ören yerleri sahip oldukları zengin dini ve kültürel mirası turist çekmek için yeterli ölçüde kullanamadığı görülmektedir.

Tablo 14: Manisa İli Müze Ve Ören Yeri Ziyaretçi Sayıları

Müze Ve Örenyeri	2015	2016
Manisa Müzesi	12.888	12.219
Akhisar Tepe Mezarlığı ve Müzesi	17.478	15.535
Alaşehir Örenyeri	12.000	6.092
Sart Örenyeri	67.584	39.208
Toplam	109.950	73.054

Kaynak: (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017)

Aşağıda yer alan Tablo 15'e göre Manisa il genelinde 2016 yılında toplamda 281.141 yerli turistin ziyaret ettiği ve konaklama tesislerinde konakladığı görülmektedir. Aynı yıl Manisa il genelini ziyaret eden ve konaklama gerçekleştiren yabancı turistlerin sayısı sadece 14.750'dir. Bu rakamlara göre Manisa ili yabancı turistler için önemli bir turistik merkez olmadığı yorumu yapılabilir. Yine Tablo 15'göre Manisa ilinde yerli turistlerin en çok ziyaret ettiği ve konakladığı ilçe merkez Yunus Emre ilçesidir. Aynı zamanda bu ilçe toplam 186.471 geceleme sayısı ile Manisa'da en fazla konaklama gerçekleştirilen ilçe konumundadır. Salihli (48.797), Şehzadeler (46.844), Akhisar (39.807) ve Alaşehir (31.442) ilçeleri de Yunus Emre'den sonra en çok ziyaret gerçekleştirilen diğer önemli ilçelerdir. Gölarmara ilçesinde ise 2016 yılında yerli ve yabancı turistler tarafından konaklama gerçekleştirilmemiştir. Aynı tabloda yabancı turistlerin de en çok ziyaret ettiği ve konaklama gerçekleştirdiği ilçe yerli turistlerde olduğu gibi Yunus Emre'dir. 2016 yılında 8.822 yabancı turist Yunus Emre ilçesini ziyaret etmiştir. Yabancı turistlerin Yunus Emre dışında en çok ziyaret ettikleri ve konakladığı diğer ilçeler ise; Akhisar

(1.550) Şehzadeler (1.584) ve Salihli (1207)'dir. Ayrıca 2016 yılında Ahmetli, Gördes, Kırkağaç ve Selendi ilçelerinde yabancı turist konaklaması kaydedilmemiştir.

Tablo 15: 2016 Yılında Manisa İlinde Konaklayan Ziyaretçi Sayıları

İlçe	Yerli	Yabancı	Toplam Turist	Toplam Geceleme Sayısı
Şehzadeler	46.844	1.584	48.428	99.961
Yunusemre	59.517	8.822	68.538	186.471
Ahmetli	531	0	531	749
Akhisar	39.807	1.550	41.357	51.225
Alaşehir	31.442	349	31.794	42.863
Demirci	2.403	2	2.405	3.921
Gölmarmara	0	0	0	0
Gördes	3.778	0	3.778	3.778
Kırkağaç	3.400	0	3.400	35.784
Köprübaşı	326	10	336	831
Kula	8.549	97	8.646	14.125
Salihli	48.797	1.207	50.004	124.456
Sarıgöl	204	104	306	923
Saruhanlı	4.512	64	4.576	5.183
Selendi	1.634	0	1.634	1.879
Soma	9.953	332	10.285	26.819
Turgutlu	19.605	629	20.234	27.898
Toplam	281.141	14.750	295.892	626.866

Kaynak: (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017)

1.11. MANİSA İLİNDE BULUNAN TURİZM TESİSLERİ

1.11.1. Konaklama Tesis Sayıları

Manisa ilinde aşağıda yer alan Tablo 16'ya göre 2016 yılında toplamda 23 tane turizm işletme belgesine sahip olan otel bulunmaktadır. En çok turizm işletme belgeli konaklama tesisi Yunus Emre (5) ve Şehzadeler (4) ilçesinde yer almaktadır. İl genelinde Yunus Emre ve Şehzadeler ilçeleri dışında Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesis sayısının azlığı göze çarpmaktadır. Özellikle de inanç turizmi bakımından önemli olan Alaşehir ilçesinde sadece 1 tane turizm işletme belgeli konaklama tesisinin bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle Manisa ilinde turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi için konaklama tesisi yatırımları gerçekleştirilmelidir.

Tablo 16: 2016 Yılı Manisa İli Turizm İşletmeli Belgeli Konaklama Tesis Sayısı

İlçe	Tesis Sayısı	Oda	Yatak
Şehzadeler	4	214	428
Yunusemre	5	365	737
Salihli	2	163	372
Turgutlu	3	95	187
Akhisar	3	177	322
Sarıgöl	1	21	42
Kula	2	25	50
Soma	2	124	248
Alaşehir	1	58	114
Toplam	23	1267	2550

Kaynak: (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017)

Manisa il genelinde turizm işletme belgesine sahip olan oteller dışında 6 tane otelde turizm yatırım belgesine sahiptir. Aşağıda Tablo 17'de Manisa ilinde bulunan turizm yatırım belgesine sahip olan tesisler, oda ve yatak kapasiteleri gösterilmiştir.

Tablo 17: 2016 Yılı Manisa İli Turizm Yatırım Belgeli Konaklama Tesis Sayısı

İlçe	Tesis Sayısı	Oda	Yatak
Şehzadeler	1	124	248
Salihli	1	32	72
Kula	1	121	242
Soma	1	54	108
Turgutlu	2	183	366
Toplam	6	514	1.036

Kaynak: (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017)

Manisa ilinde Belediye belgeli konaklama tesislerinin sayısı turizm işletme ve turizm yatırım belgeli konaklama tesislerine göre daha fazladır. İl genelinde 90 adet belediye belgeli konaklama tesisi bulunmaktadır. En çok Kula (14), Salihli (14), Alaşehir (13), Şehzadeler (12) ve Yunus Emre (12) ilçelerinde, en az ise Gördes, (1), Köprübaşı (1), Sarıgöl (1), Saruhanlı (1) ve Selendi (1) ilçelerinde belediye belgeli konaklama tesisi bulunmaktadır. Aşağıda Tablo 18’de Manisa ilinde bulunan belediye belgesine sahip olan tesislerin oda ve yatak kapasiteleri gösterilmiştir.

Tablo 18: 2016 Yılı Manisa İli Belediye Belgeli Konaklama Tesis Sayısı

İlçe	Tesis Sayısı	Oda	Yatak
Şehzadeler / Yunusemre	12	293	756
Akhisar	6	119	228
Alaşehir	13	350	741
Demirci	3	141	293
Ahmetli	4	129	329
Gördes	1	30	60
Kırkağaç	7	142	327

Köprübaşı	1	9	28
Kula	14	284	730
Salihli	14	570	1.207
Sarıgöl	1	16	18
Saruhanlı	1	17	45
Selendi	1	6	10
Soma	7	170	344
Turgutlu	5	193	446
Toplam	90	2.469	5.562

Kaynak: Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017

1.11.2. Yeme – İçme Tesisi Sayısı

Manisa ilinde Tablo 19’a göre Yunus Emre İlçesinde 2, Şehzadeler, Alaşehir ve Akhisar ilçelerinde sadece 1 adet Turizm İşleme Belgeli Yeme ve İçme tesisi bulunmaktadır. Turizm bakımından önemli potansiyele sahip olan Manisa ilinde çok az sayıda Turizm İşletme Belgeli yeme- içme tesisinin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 19: Manisa İli Turizm İşletme Belgeli Yeme – İçme Tesis Sayısı

İlçe	Sınıfı	İşletme Sayısı	Kişi Kapasitesi
Şehzadeler	1. Sınıf	1	545
Yunusemre	1. Sınıf	2	283
Alaşehir	1. Sınıf	1	135
Akhisar	1. Sınıf	1	75
Toplam	Sınıfı	5	1.042

Kaynak: (Manisa İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, 2017)

1.11.3. Seyahat Acentelerinin Sayıları

Manisa ilinde Tablo:20’ye göre en çok seyahat acentesi Şehzadeler/Yunus Emre (19) ilçelerinde yer almaktadır. Salihli ilçesinde 2015 yılında 6 tane olan acente

sayısı 2016 yılında 3'e düşmüştür. Ayrıca Turgutlu ve Akhisar ilçelerinde 2015 yılında 3 adet olan seyahat acentelerinin sayısı 2016 yılında 5'e yükselmiştir.

Tablo 20: 2015 – 2016 Yılı Manisa İli Geneli Seyahat Acenteleri Sayıları

İlçe	2015	2016
Şehzadeler / Yunusemre	19	19
Akhisar	3	5
Alaşehir	2	2
Kırkağaç	2	2
Salihli	6	3
Soma	3	3
Turgutlu	3	5
Toplam	38	43

Kaynak: (Manisa İl ve Kültür Müdürlüğü, 2017)

İKİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİ

2.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türkiye, sahip olduğu köklü tarihi, kültürü, dini çekicilikleri ve farklı inançlara karşı hoşgörülü bakış açısına sahip toplumu ile inanç turizmi açısından Dünya’da önemli ülkeler arasında yer almaktadır (EyKay ve diğerleri, 2015:66). Çünkü Anadolu topraklarında, Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar yüzyıllarca bir arada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle Türkiye’de Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet dinlerine ait çok sayıda tarihi eserin bulunduğu önemli şehirler vardır (Okuyucu ve Somuncu, 2013:627). Bu şehirlerden birisi de Manisa’dır. Çünkü Manisa ili, hem tarih öncesi çağların inançlarını yansıtan tapınaklara ev sahipliği yapmakta hem de daha sonraları ortaya çıkan semavi dinlere ait çok sayıda eseri barındırdığından inanç turizmi bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. Fakat bu zengin potansiyele rağmen Manisa ilinde inanç turizminin gelişmemesinin altında yatan sorunlar bulunmakta ve ile istenilen düzeyde dini turist gelmemektedir. Ayrıca alan yazında Manisa’nın inanç turizmi potansiyeli ile ilgili sınırlı sayıda çalışma gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Açıklanan nedenlerden dolayı bu çalışmada, Manisa ilinde inanç turizminin gelişmesi açısından güçlü ve zayıf yönleri ile inanç turizminin gelişmesi üzerinde etkili olabilecek tehdit ve fırsatların belirlenmesi ve inanç turizminin geliştirilmesi için yapılabileceklerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Ayrıca gerçekleştirilen araştırma sonuçlarından elde edilen veriler sayesinde Manisa’da inanç turizmi politikalarının geliştirilmesi, inanç turizmi sorunlarının çözülmesi, inanç turizminin zayıf yönlerinin güçlüye ve tehditlerinin fırsata dönüştürülmesine yönelik önerilerin sunulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda araştırmada aşağıdaki soruların cevapları aranmaya çalışılmaktadır.

- 1- Manisa’da inanç turizminin gelişmemesinin altında yatan sorunlar ve bu sorunların çözüm yolları nelerdir?
- 2- Manisa’nın inanç turizmi açısından güçlü ve zayıf yönleri nelerdir?

- 3- Manisa'nın inanç turizmi açısından fırsat ve tehditleri nelerdir?
- 4- Manisa'da inanç turizmi gelişmesi için turizm paydaşlarının gerçekleştirdikleri çalışmalar nelerdir?
- 5- Manisa'nın mevcut alt ve üst yapısı kente inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesi için yeterli midir?

Kozak (2015:9) bilimsel araştırmaların, çalışma yapanın konuya olan merakının ve toplumun ihtiyaçlarının kesiştiği bir noktada bir araya geldiği zaman daha anlamlı ve topluma daha faydalı olacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle araştırmacı bu çalışmasında amaçlarını Manisa ilinin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya koymuştur.

Bu araştırma, hem ilgili alan yazına katkı sağlaması hem de Manisa ilindeki yerel yönetim, kamu ve özel sektör yetkililerine inanç turizmi ile ilgili muhtemel program ve eylem planları hazırlama aşamasında yol gösterici olacağı için önem taşımaktadır.

2.2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmaların kapsamı, araştırmanın sınırlarının ortaya konması, araştırmacıların araştırmayı neden, nerede, ne zaman ve hangi alanlarda inceleyeceğinin tespit edilmesi açısından önem taşımaktadır (Erdoğan, 2012:110). Bu yüzden bu çalışmanın kapsamının belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu araştırma 25 Ekim 2016 tarihinde başlamış ve 10 Eylül 2017 tarihinde bitirilmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında ilk önce yerli ve yabancı alan yazın taraması gerçekleştirilmiştir. Daha sonrasında araştırmanın konusu ve amacına göre yöntemi belirlenmiş ve uygulama kısmına geçilmiştir. Araştırmanın uygulama kısmında veriler toplanmış ve elde edilen veriler analiz edilerek, bulgular kısmında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın konusu Manisa'da inanç turizminin arzının paydaşlar tarafından değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Araştırma, Manisa il sınırları içerisinde turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi için çalışan, düşünce sahibi olan ve

Manisa’da inanç turizmi konusunda plan ve projeler gerçekleştiren tur rehberleri, yerel halk ve satıcılar, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları içerisinde alanında uzman kişilerin görüşlerini kapsamaktadır.

2.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yöntem araştırmanın tasarım aşamasında *‘neyin nasıl yapılacağının’* anlatıldığı bölümdür. Araştırmaların yöntem bölümünde, *‘Araştırmanın kapsamının ifade edilmesi’*, *‘Araştırmanın tasarım türünün belirlenmesi’*, *‘Araştırmanın verilerinin nereden ve hangi şekilde toplanacağının belirlenmesi’*, *‘Verilerin toplama yönteminin ifade edilmesi’*, *‘Araştırmanın değişkenlerinin saptanması’*, *‘Araştırmadaki verilerin nasıl ölçüldüğünün ayrıntılı anlatılması’*, *‘Araştırmanın güvenilirlik ve geçerlilik sorunlarının belirtilmesi’*, *‘Araştırmanın kuram ve yönteminde ortaya çıkan sınırlıklarının ortaya konması’* gerekmektedir (Erdoğan, 2012:109) Diğer bir taraftan yöntem, araştırmaların bilimsel bir çerçevede sunulmasını sağlamaktadır (Gurbetlioğlu, 2015). Bu nedenle araştırmanın bilimsel bir çerçeveye oturması için yöntem kısmı, araştırmanın diğer bölümleri gibi ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Manisa’nın inanç turizmi potansiyelinin paydaşlar tarafından değerlendirilmesi konulu tez çalışması literatür bölümü ve konu ile ilgili literatür taraması sonucu belirlenen araştırma sorularına cevaplarının arandığı uygulama bölümü olmak üzere toplam iki bölümden oluşmaktadır.

Araştırmalarda literatür taraması herhangi bir konuda daha önce gerçekleştirilen çalışmaların ve ortaya konulan bilgilerin okunarak, eleştirel bir çerçevede okuyucuya sunulduğu, önemli bölümlerinin özetlendiği ve tartışmaya açıldığı bölümdür (Kızıltepe, 2015:36). Literatür taraması bilimsel araştırmalarda önem taşımaktadır. Çünkü araştırmacı, çalışmasının literatür kısmını doğru bir şekilde gerçekleştiremez ise hem zaman kaybetmiş olur hem de konusu ile ilgili yeterli bir bilgi elde edemez (Köroğlu, 2015:61). Bu nedenle bu çalışmada ilk önce literatür taramasına yer verilmiştir. Literatür taramasının gerçekleştirilme aşamasında, kitaplar, makaleler, raporlar, kitap özetleri, bilimsel dergiler, günlük gazeteler, resmi indeksler, çeşitli üniversitelerin online kütüphane veri tabanları, e-dergiler, e kitaplar, daha önce

gerçekleştirilen çalışmaların referans kaynakları, resmi kurumların internet siteleri ve diğer haber sitelerinden faydalanılmıştır. Ayrıca literatür kısmında birincil kaynaklara ulaşmaya, konu ile ilgili daha önceki çalışmalardan sentez çıkarılmaya ve alan yazında gerçekleştirilen eski çalışmaları ile bu çalışması arasında bir ilişki kurulmasına özen gösterilmiştir. Çünkü Gall ve diğerleri (2007:90-93)'e göre başarılı bir alan yazın taramasının gerçekleştirilmesi için bizzat çalışmanın orijinaline ulaşmaya çalışılmalı, kitap, bilimsel makale, çeşitli indeksler vb ana kaynaklardan faydalanılmalı ve araştırmacının konusu ile ilgili daha önce gerçekleştirilen çalışmalar ile kendi bulguları arasında bağlantı kurmaya dikkat etmelidir.

Bu çalışmanın literatür kısmından sonraki uygulama bölümünde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel Araştırma *'gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma'* olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:45). Nitel araştırmalar konunun ve önceden belirlenen araştırma problemlerinin derin ve ayrıntılı olarak araştırılmasına imkan sağlamaktadır. Bu nedenle de nitel araştırma modeli altında gerçekleştirilen çalışmalarda insanların *'ne bildikleri', 'ne yaptıkları', 'ne düşündükleri'* ve *'ne hissettikleri'* ayrıntılı olarak ortaya çıkarılabilir. Ayrıca nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen çalışmaların amacı genelleme yapmak değildir (Yeşil, 2015:60). Bu çalışmaların amacı sonuçları ve olayları bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymaktadır (Dede ve Bilican, 2014:59). Bu yüzden araştırma sonunda elde edilen bulguların genellenmesinden uzak durulmuştur.

Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmanın nitel araştırma modeli altında yürütülmesinin sebepleri aşağıda ifade edilmiştir;

- Manisa'nın inanç turizmi potansiyelinin ortaya çıkarılması, ilde inanç turizminin gelişmemesinin altında yatan sorunların belirlenmesi ve inanç turizminin güçlü-zayıf ile tehdit ve fırsatlarının ortaya konulması hakkında alan yazında henüz bir adet çalışma gerçekleştirildiğinden bu konunun araştırılmaya ve keşfedilmeye ihtiyaç duyulması.

- Manisa'nın inanç turizmi potansiyelinin ortaya çıkarılması aşamasında ilde bulunan özel, kamu ve sivil toplum kuruluşlarında görev yapan, alanlarında uzman

kişilerin görüşlerine başvurularak düşüncelerinin derinlemesine ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

- Bu çalışmanın amacı nicel araştırmalarda çalışmanın başında belirlenen hipotezlerin test edilmesini sağlamak değildir. Çalışmada beklenen hedef araştırma sorularının cevaplanması ve bu cevaplar sonrasında Manisa’da inanç turizminin geliştirilmesi için öneriler ortaya konmasını sağlayacak bilgilere ulaşmak istenmesidir.

Bu çalışmanın uygulama bölümünde veri toplama aracı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır.

Görüşme nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama teknikleri arasında yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:46-47). Karasar (2016:210) görüşme tekniğini şöyle tanımlamıştır; *‘Görüşme, sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğidir. Görüşme, çoğu zaman yüz yüze yapılıyor olsa da telefon ve televizyonlu telefon gibi anında ses ve görüntü iletilicileri ile de yapılabilir. Ayrıca, duyma ve konuşma engeli olan kişilerle gerçekleştirilen hareketli iletişim de görüşme sınıfına girer’*.

Bu tez çalışmasında görüşmeler Manisa ilinde bulunan yerel yönetimler, özel sektör, kamu sektörü, sivil toplum kuruluşları yetkilileri, tur rehberleri, yerel halk ve satıcılar ile birebir görüşülerek doğrudan elde edilmiştir.

Araştırmalarda elde edilen verilen bilimsel bir nitelik taşıması için gerçekleştirilen araştırmanın geçerli ve güvenilir olması gerekmektedir. Bu yüzden araştırmacılar yürüttükleri çalışmaların geçerli ve güvenilir olup olmadığının belirlemeleri ve bunu açıklamaları beklenmektedir. Bu kapsamda nitel araştırmalarında bilimsel bir zemine oturtulması için geçerli ve güvenilirlik olduklarının belirlenmesi gerekmektedir. Nitel araştırmalarda geçerlilik *‘doğru bilgiye ulaşması konusunda gereken önlemlerin alınması’*, güvenilirlik ise *‘araştırma sürecini ve verileri açık ve ayrıntılı bir biçimde, yani bir başka araştırmacının değerlendirmesine olanak verecek bir biçimde tanımlanması’* olarak ifade edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 298-308).

Birgin, (2016:250)’e göre nitel araştırmalarda çalışmanın doğruluğunun artması için, araştırma süresinin uzun olması, katılımcılardan elde edilen bilgilerin tarafsız olarak derin bir şekilde sunulması ve araştırmacının katılımcılar ile yakın ilişki içerisinde olması gerekmektedir. Veri toplama yöntemlerinin çeşitlendirilmediği

alışmalar, geçerlilik ve güvenirlik noktasında daha zayıf olarak nitelendirilebilir (Yıldırım ve şimşek, 2013:301). Bu nedenle bu çalışmada geçerliğin ve güvenirliğinin artırılması için araştırma süresi uzun tutulmuş, görüşmeler katılımcılar ile yüz yüze geekleştirilerek yakın ilişkiler kurulmuş ve araştırmada literatür taraması ve görüşme olarak iki farklı yöntem kullanılmıştır.

Araştırmada görüşme tekniği ile toplanan veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada içerik analizinin tercih edilmesinin nedeni, katılımcılardan elde edilen verilerin tanıtılması ve verilerin içerisinde gizlenen küçük detayların keşfedilmesini sağlamaktır. Araştırmada verilerin içerik analizi yöntemi ile nasıl analiz edildiğine dair ayrıntılı bilgiler, verilerin analizi başlığı altında detaylı olarak anlatılacaktır.

2.3.1. Araştırmanın rnekleme

Nitel araştırmaların sonuçlarının evrene genelleme kaygısı bulunmadığı için evren kavramının yerine örnekleme kavramı ön plana çıkmaktadır (Yeşil, 2015:64). Örnekleme '*belli bir evrenden belli kuralara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliliği olan küçük küme*' olarak tanımlanmaktadır. Araştırmaların çoğu örnekleme üzerinde geekleştirilir. Çalışmaların genel amacı fazla veri toplamaktan ziyade katılımcılardan geçerli olan bilgilerin toplanmasıdır (Karasar, 2016:148). Bazı araştırmalarda tek bir örnekleme ile derinlemesine yapılacak bir araştırma bile yeterli olmaktadır. Bu nedenle nicel araştırmalara göre nitel araştırmalarda amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmaktadır (Patton, 2002:230).

Amaçlı rnekleme araştırmacı çalışmasında belirlediği araştırma sorularına en iyi yanıt alacağı kişileri ve mekanları kendi belirlemektedir ve araştırma örneklemine seçilen kişiler bilgi vermeye isteklidir. Bu durumda araştırmacı, belirlediği araştırma sorularının daha kolay cevaplanması şansına sahip olmaktadır (Özsevgeç, 2016:156).

Patton (2002:243-244)'de amaçlı örnekleme yöntemlerini 16 başlık altında sıralamıştır. Bu amaçlı örnekleme yöntemleri şunlardır; '*Aşırı ve Aykırı Durum rnekleme*', '*Yoğunluk rnekleme*', '*Maksimum eşitlilik rnekleme*', '*Homojen rnekler*', '*Tipik Durum rnekleme*', '*Kritik Durum rnekleme*', '*Kartopu veya*

Zincir Örneklem', 'Ölçüt Örneklem', 'Teoriye dayalı örneklem, İşlemsel yapı örneklem, ve kuramsal örneklem', 'Doğrulamalı ve aykırı durumlar', 'Tabakalı amaçlı örneklem', 'Fırsatçı veya ortaya çıkan örneklem', 'Amaçlı rastgele örneklem', 'Siyasi açıdan önemli durumların örnekleme', 'Kolay ulaşılabilir örneklem' ve 'Kombinasyon veya karma amaçlı örneklem' dir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirildiğinden amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Aynı zamanda amaçlı örnekleme yöntem çeşitlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi örnekleme yoluyla Manisa ilinde hangi kamu, özel ve sivil toplum kuruluşu, yerel halk ve tur rehberi ile görüşüleceği belirlenmiştir. Çünkü maksimum çeşitlilik yönteminde araştırmacı çalışması için daha zengin bilgi elde etmek adına farklı niteliklere sahip kişiler veya farklı özellikteki mekanları araştırmasına dahil ederek örneklem oluşturur. Bu maksimum çeşitlilik yöntemi sayesinde, araştırmacının bulguları farklı bakış açılarını içermektedir. Bu nedenle de maksimum çeşitlilik örnekleme nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Özsevgeç, 2016:156-157).

Ayrıca bu çalışmada örneklem grubuna seçilecek kişileri belirlemek için kullanılan bir başka amaçlı örneklem yöntemi kartopu zincirleme yöntemidir. Kartopu zincirleme yönteminde ilk önce araştırmanın konusuna göre görüşme yapılacak kişiler belirlenmiştir. Daha sonra bu kişiler ile gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda kişilere *'Bu konu hakkında en çok bilgi sahibi olan kişiler kimler? Kimin ile mülakat yapmalıyım?'* gibi sorular sorarak konu ile ilgili bilgi sahibi olan farklı kişilerin isimleri belirlenir ve bu şekilde görüşme yapılması planlanan kişilerin sayısı yükselmektedir (Patton, 2002:237). Bu şekilde önce amaçlı örneklem çeşitlerinden olan maksimum çeşitlilik örnekleme ile görüşme gerçekleştirilecek kurumlar ve kişiler belirlenmiştir. Daha sonra bu görüşmelerde kişilere Manisa'da inanç turizmi potansiyeli, inanç turizmi sorunları ve inanç turizminin güçlü-zayıf ve tehdit-fırsatları hakkında detaylı bilgi verebilecek başka kişilerin isimleri ve iletişim numaraları tespit edilmiştir.

Bu çalışmada bulguların zenginliğini sağlamak için Rubin ve Rubin (2005: 65)'de belirttiği gibi görüşme gerçekleştirilecek kişilerin ilk elden araştırmanın amacı ile ilgili bilgi sahibi kişiler olmasına önem verilmiştir. Bu doğrultuda Manisa ilinde inanç turizmi faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olan kamu kuruluşları, özel sektör, yerel

yönetim, sivil toplum örgütleri ve tur rehberleri gibi hem farklı demografik özelliklere hem de farklı görevlere sahip toplamda 50 kişi örneklem grubuna dahil edilmiştir. Tablo 21’ de görüşme yapılan katılımcıların profili görüşme tarihi ve saatlerine yer verilmiştir. Katılımcılardan daha kapsamlı veri alabilmek adına ve katılımcıların dürüstlüğünü sağlamak açısından katılımcılara anonimliklerinin korunacağı teminatı verilmiş ve bu nedenle çalışma içerisinde isimlerine yer verilmemiştir.

Nitel araştırmalar, çalışma kapsamına dahil edilecek örneklemelerin büyüklüğünün nasıl olması gerektiğine dair kesin kurallar içermemektedir. Araştırmanın örneklem büyüklüğüne karar verilme aşaması, çalışmanın amacına, araştırmacının ne bilmek istediğine, yeterli zaman ve maddi kaynağa sahip olup olmamasına bağlıdır (Patton, 2002:244). Kozak (2014:114)’e göre ise görüşme yöntemi ile yürütülen yüksek lisans tez çalışmalarında örneklem sayısı 12 ile 15 arasında olmalıdır. Fakat bu sayının belirlenmesinde yine toplanan verilerin olgunluğu ve tekrar edilme durumu önem taşımaktadır. Tüm bu bilgilerin ışığında bu çalışmada daha önce kaç kişi ile görüşüleceği konusunda kesin bir sayı belirlenmemiştir. Örneklem sayısının belirlenmesinde araştırmacının belirlediği sorulara aldığı yanıtların miktarı ve olgunluğu etkili olmuştur. Araştırma sürecinde katılımcıların cevapları birbirini tekrar etmeye başladığı zaman, verilerin yeterliliği hakkında emin olunmak için birkaç kişi ile de görüşmelere devam edilmiş ve sonra yine cevaplar tekrar etmeye başlayınca görüşmelere son verilmiştir.

Tablo 21: Görüşme Yapılan Katılımcıların Profili

Katılımcı	Görüşme Yapılan Kurum/ Kişiler	Görüşme Yapılan Kişinin Görevi	Cinsiyeti	Görüşme Süresi	Görüşme Tarihi
1	Otel	Pazarlama Müdürü	Erkek	40 Dk.	15.05.2017
2	Sardes Antik Kenti	Müze Görevlisi	Erkek	45 Dk.	15.05.2017
3	Otel	Müdür	Erkek	40 Dk.	16.05.2017

4	Salihli Belediyesi Sosyal, Kültür Dairesi	Müdür	Erkek	45 Dk.	18.05.2017
5	Kula Tabduk ve Yunus Emre Derneği	Başkan	Erkek	40 Dk.	20.05.2017
6	Yunus Emre Belediyesi	Başkan Danışmanı	Erkek	50 Dk.	21.05.2017
7	Yunus Emre Belediyesi	Başkan Yardımcısı	Erkek	45 Dk.	21.05. 2017
8	Manisa Büyük Şehir Kültür Dairesi	Müdür yardımcısı	Erkek	40 Dk.	22.05.2017
9	Manisa Valiliği	Vali Yardımcısı	Erkek	45 Dk.	25.05.2017
10	Şehzadeler Belediyesi	Başkan Yardımcısı	Erkek	45 Dk.	26.05.2017
11	Yunus Emre Belediyesi Kültür Dairesi	Şef	Erkek	40 Dk.	29.05.2017
12	Şehzadeler Kaymakamlığı	Kaymakam	Erkek	45 Dk.	30.05.2017
13	Seyahat Acentası	Acenta Sahibi	Erkek	40 Dk.	30.05.2027
14	Seyahat Acentası	Acenta Sahibi	Erkek	45 Dk.	31.05.2017
15	Seyahat Acentası	Acenta Sahibi	Erkek	45 Dk.	31.05.2017
16	Alaşehir Belediyesi	Yazı İşleri Müdürü	Erkek	50 Dk.	01.06.2017
17	Alaşehir Saint Jean Kilises	Müze Yetkilisi	Erkek	50 Dk.	01.06.2017
18	Alaşehir Ticaret ve Sanayi Odası	Genel Sekreter Yardımcısı	Erkek	50 Dk.	01.06.2017
19	Yerel Halk	-	Erkek	40 Dk.	01.06.2017
20	Alaşehir Ticaret Sanayi Odası	Başkan	Erkek	50 Dk.	01.06.2017

21	Alaşehir Yıldırım Beyazid Cami	Cami	Erkek	45 Dk.	01.06.2017
22	Manisa Müftülüğü	Müftü Yardımcısı	Erkek	45 Dk.	02.06.2017
23	Sultan Cami ve Külliyesi	İmam	Erkek	40 Dk.	02.06.2017
24	Hatuniye Cami ve Külliyesi	İmam	Erkek	40 Dk.	02.06.2017
25	Hafsa Sultan Tıp Tarihi Müzesi	Müze Yetkilisi	Kadın	50 Dk.	05.06.2017
26	Manisa Büyükşehir Belediyesi	Başkan Yardımcısı	Erkek	50 Dk.	05.06.2017
27	Akhisar Belediyesi Kültür İşleri	Müdür Yardımcısı	Erkek	50 Dk.	06.06.2017
28	Akhisar Tepe Mezarlığı	Müze Yetkilisi	Erkek	45 Dk.	06.06.2017
29	Esnaf	-	Erkek	40 Dk.	06.06.2017
30	Akhisar Müzesi	Müze Yetkilisi	Erkek	45 Dk.	06.06.2017
31	Akhisar Ticaret Odası Başkanlığı	Genel Sekreter Yardımcısı	Erkek	50 Dk.	06.06.2017
32	Akhisar Ulu Cami	İmam	Erkek	45 Dk.	06.06.2017
33	Manisa Mevlevihane Müzesi	Müze Görevlisi	Erkek	40 Dk.	07.06.2017
34	Manisa İl ve Kültür Turizm Müdürlüğü	Müdür Yardımcısı	Erkek	50 Dk.	10.06.2017
35	Manisa İl ve Kültür Turizm Müdürlüğü	Müdür	Erkek	50 dk.	10.06.2017
36	Akademisyen	Profesör	Erkek	50 Dk.	10.06.2017

37	Turgutlu Belediyesi	Danışman	Erkek	45 Dk.	11.06.2017
38	Otel	Yönetim Kurulu Başkanı	Erkek	40 Dk.	12.06.2017
39	Manisa Müzesi	Müdür Yardımcısı	Erkek	50 Dk.	13.06.2017
40	Otel	Ön Büro Müdürü	Erkek	45 Dk.	13.06.2017
41	Manisa Mesiri Tanıtma Derneği	Başkan	Erkek	50 Dk.	14.06.2017
42	Otel	Müdür	Erkek	45 Dk.	17.06.2017
43	Seyahat Acentası	Acenta Sahibi	Erkek	40 Dk.	18.06.2017
44	Seyahat Acentası	Acenta Sahibi	Erkek	40 Dk.	18.06.2017
45	Seyahat Acentası	Acenta Sahibi	Erkek	45 Dk.	20.06.2017
46	Tur Rehberi	-	Erkek	45 Dk.	24.06.2017
47	Tur Rehberi	-	Erkek	50 Dk.	25.06.2017
48	Otel	Müdür	Erkek	40 Dk.	26.06.2017
49	Tur Rehberi	-	Erkek	50 Dk.	26.06.2017
50	Otel	Müdür Yardımcısı	Erkek	40 Dk.	27.06.2017

Araştırmalarda veri toplanacak kişiler veya mekanların neden ve niçin seçildiği açıklanmalı ve bilimsel kurallara dayandırılmalıdır (Kozak, 2015:114). Bu kapsamda Valilik, Kaymakamlık, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü gibi kamu kuruluşları, yerel yönetimler, seyahat acenteleri, oteller ve sivil toplum kuruluşlarının örnekleme dahil edilmesinin nedeni, Manisa ilindeki inanç turizm faaliyetleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmaları gerektiğinin düşünülmesidir. Bundan dolayı Manisa ilinin inanç turizminin güçlü-zayıf ile tehdit ve fırsatları hakkında araştırmacıya yeterli bilgi sağlayacakları varsayılmıştır. Özellikle de kamu kuruluşları ile yerel yönetimlerin ilde turizmi geliştirme, planlama ve projeler üretilmesi kısmında çalışmalar gerçekleştirmesinden dolayı, inanç turizminin sorunları ve inanç turizminin geliştirilmesi için belirlenecek stratejiler hakkında daha detaylı veri toplanılacağı

düşünülmüştür. Ayrıca örnekleme tur rehberleri dahil edilerek Manisa'daki inanç turizminin güçlü-zayıf yanlarını ve sorunlarını bölgeyi ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin bakış açılarıyla tespit edilmesi amaçlanmıştır. Diğer bir taraftan Manisa Müftülüğü'nün ilde inanç turizmi konusunda gerçekleştirdiği faaliyetler olup olmadığının belirlenmesi için örnekleme seçilmiştir. Yine yerel halkın ve esnafın ilin inanç turizmi faaliyetlerine bakış açıları ve sorunları hakkında görüşleri alınarak bulguların daha çeşitli bir şekilde okuyucuya aktarılması amaçlanmıştır.

2.3.2. Ölçme Aracı

Araştırmada yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Kamu kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ile seyahat acenteleri ve otel yetkilileri ile yapılan görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda veriler önceden hazırlanmış görüşme formu çerçevesinde toplanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler araştırmacıya esneklik sağlamaktadır ve araştırmacının belirlediği sorular ve sayılar araştırmanın gidişatına göre değişebilir. Araştırmacı görüşme sırasında daha önceden belirlediği sorular dışında katılımcılara ilave sorular sorabilir (Kozak, 2015:90). Diğer bir taraftan araştırmada kullanılan görüşme formu katılımcılara zaman kazandırmaktadır. Çünkü cevaplanan soruları araştırmacı tekrar katılımcıya sormak zorunda kalmamaktadır. Ayrıca görüşülen katılımcılara önceden belirlenen sorular sorulduğundan dolayı katılımcılardan '*daha sistematik ve karşılaştırılabilir*' yanıtlar alınması sağlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:150-151).

Bu çalışmada Manisa ilinde kamu kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, seyahat acenteleri ve otellere yönelik toplamda 3 adet farklı görüşme formu hazırlanmıştır. Kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik hazırlanan görüşme formu 9 adet sorudan, otellere yönelik hazırlanan görüşme formu 5 adet sorudan ve seyahat acentelerine yönelik hazırlanan görüşme formu ise 6 adet sorudan oluşmaktadır. Ayrıca Patton (2002:379)'da belirttiği gibi görüşmenin sonunda katılımcılara '*konu ile ilgili eklemek istediğiniz bir şey var mı?*' sorusu yöneltilmiştir. Bu soru sayesinde katılımcı araştırmacının aklına gelmeyen sorular ve yanıtlarını kendiliğinden vermesini sağlamaktadır. Görüşme formlarında yer alan

sorular aşağıda Tablo 22, Tablo 23 ve Tablo 24’te ayrıntılı olarak verilmiştir. Fakat yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanıldığı için görüşmenin gidişatında bazı ilave sorularda sorulmuştur. Ayrıca bazı sorulara katılımcılar önceden cevap verdikleri için sorulması planlanan sorular atlanmış veya bazılarının yerleri değiştirilmiştir.

Görüşme soruları ilgili literatürün (Raj ve Morpeth, 2007; Timothy ve Olsen, 2006; Gedecho, 2014; Vukonic, 1996; Sargın, 2006; Richards ve Fernandes, 2007; Stanciulescu ve Tirca, 2010; Harunoğulları, 2016; Tapur, 2009; Özgen, 2012; İbret ve diğerleri, 2015; Şaman, 2009) ayrıntılı bir şekilde taranması ve alanında uzman iki öğretim üyesinin görüşlerinin alınması sonucunda oluşturulmuştur. Ayrıca görüşme sorularının hazırlanmasında soruların katılımcı tarafından anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir. Çünkü katılımcıların soruları yanlış anlayarak araştırmanın amacı dışında farklı bilgiler vermeleri etkili bir görüşmenin gerçekleşmesini engellemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:156). Diğer bir taraftan görüşme sorularının açık uçlu olmasına ve katılımcıyı yönlendirici bir nitelik taşımamasına önem verilmiştir.

Tablo 22: Kamu Kuruluşları, Yerel Yönetimler, Sivil Toplumlar Kuruluşlarına Yöneltilen Sorular

No:	Sorular
1	Manisa’da yerli ve yabancı turistlerin beğeneceği ve ilimizi ziyaret etme sebeplerinden biri olabilecek inanç turizmi çekicilikleri nelerdir? Bu inanç turizmi çekicilikleri yerli ve yabancı turistler için sizce çekim unsuru mudur? Neden?
2	Manisa ilinde inanç turizmi çekiciliklerine karşı yerli ve yabancı turistlerin taleplerinin artmasını sağlamak için Manisa ilindeki özel sektör, dernek, kalkınma ajansları vb. paydaşlar ile birlikte ortaklaşa yürüttüğünüz politikalar veya eylem planları var mı? Var ise bilgi verir misiniz? Devletin herhangi bir teşvik politikası var mı?
3	Manisa ilinde inanç turizmi faaliyetlerinin istenilen düzeyde gelişmemesinin altında yatan sorunlar nelerdir? Bu sorunların çözümü için neler yapılabilir?

4	İnanç turizmi konusunda destek verebilecek seyahat acentaları, tur operatörleri ve turistik rehberlik hizmetleri şehirde yeterli midir? Açıklar mısınız?
5	Manisa ilinde inanç turizmi bakımından önemli olan çekiciliklerin ve ören yerlerinin mevcut alt ve üst yapısı turistlerin memnuniyetini sağlamak ve inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi için sizce yeterli midir? Açıklar mısınız?
6	Manisa ilinde konaklama, yeme içme tesisleri ve alışveriş merkezleri inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi durumunda talebi karşılayacak durumda mıdır? Açıklar mısınız?
7	Manisa ilinde inanç turizminin gelişimine katkı sağlayacak fırsatlar nelerdir?
8	Manisa ilinde inanç turizminin gelişimini kısıtlayacak tehdit edici unsurlar nelerdir?
9	Manisa ilinde inanç turizminin güçlü yanları nelerdir ?
10	Manisa ilinde inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik herhangi bir tanıtım faaliyetleri veya projeleriniz var mıdır? Var ise, Tanıtım faaliyetleri ve projeler hakkında bilgi verir misiniz? Bu tanıtım faaliyetleri yurt dışındaki ülkelerde de gerçekleştiriliyor mu? Manisa ilindeki bulunan Hristiyanlık ve Musevilik dinine ait önemli çekiciliklerin tanıtımlarının sağlanması için Türkiye’de ve Yurt dışındaki dini yetkililer ile görüşme imkânı oldu mu? Yok ise,Manisa ilinde inanç turizmini geliştirmek için sizce ilk olarak neler yapılması gerekmektedir? Önerileriniz var mı?

Tablo 23: Otelere Sorulan Görüşme Soruları

No:	Sorular
1	Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelini nasıl değerlendiriyorsunuz? Olumlu yönleri nelerdir?
2	Manisa ilinde turizm açısından otelcilik alanında yaşanan olumsuzluklar nelerdir?
3	Manisa ilinde inanç turizmi potansiyelinin gelişimine yönelik fırsatlar nelerdir?
4	Manisa ilinde inanç turizmi potansiyelinin gelişimine yönelik tehditler nelerdir?
5	Manisa ilinde inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi için sizce neler yapılmalıdır, önerileriniz nelerdir?

Tablo 24: Seyahat Acentelerine Sorulan Görüşme Soruları

No:	Sorular
1	Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelini nasıl değerlendiriyorsunuz? Olumlu Yönleri neler?
2	Manisa ilinde inanç turu düzenliyor musunuz? Evet ve Hayır ise nedenlerini açıkla mısınız?
3	Düzenlendiğiniz inanç turları ile ilgili bilgi verir misiniz? (İçerik ve turist profili)
4	Manisa ilinde turizm açısından acentacılık alanında yaşanan olumsuzluklar nelerdir?
5	Manisa ilindeki inanç turizmi potansiyelinin gelişimine yönelik fırsatlar nelerdir?
6	Manisa ilinde inanç turizmi potansiyelinin gelişimine yönelik tehditler nelerdir?

Bu çalışmada yerel halk ve tur rehberleri ile de yapılandırılmamış görüşme gerçekleştirilmiştir. Yapılandırılmamış görüşmeyi Şahin (2015:152) ‘de şöyle ifade etmiştir;

‘Görüşme yapan kişiye daha fazla serbestlik ve katılımcılardan da daha ayrıntılı bilgi alma şansı sağlamaktadır. Önceden kararlaştırılmış bir iki soru dışında sorular genellikle görüşmenin akışına göre sorulur’.

Bu kapsamda yerel halk ve tur rehberlerine, ‘Manisa’nın inanç turizmi potansiyelini nasıl değerlendiriyorlar? Manisa’nın inanç turizminin sorunları nelerdir?, Manisa ilinde inanç turizmi bakımından önemli olan merkezlere gerçekleştirdiğiniz turlarda yerli ve yabancı turistlerin karşılaştıkları sorunlar nelerdir? gibi, sorular önceden hazırlanmadan tamamen görüşme sırasında doğaçlama olarak yöneltilmiştir.

2.3.3. Veri Toplama Süreci

Veri, araştırmacıların nitel ve nicel araştırma yöntemleri sayesinde, çalışmalarının başında belirledikleri amaçlarına ulaşmalarını sağlayan işlenmemiş bilgi olarak tanımlanmaktadır (Kozak, 2015:109). Araştırmalarda yanlış bir yöntemin kullanılması çalışmacıyı hedeflediği amaçlardan uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar ister nitel ister nicel araştırma tekniklerini kullansınlar her iki araştırma yönteminde de veri toplama süreci araştırmanın başarıya ulaşmasında kritik rol oynamaktadır (Üstün, 2016:2).

Nitel verilerin temel olarak toplanmasında görüşme, gözlem ve yazılı döküman taramasından faydalanılmaktadır. Bu çalışmada yöntem bölümünde ifade edildiği üzere veriler görüşme yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Kozak (2015:94)’da nitel araştırmalarda kullanılan görüşme yönteminin güçlü yanlarını şu şekilde özetlemiştir.

- Araştırmanın konusu ile ilgili detaylı bilgi toplanmasının sağlanması
- Araştırma kapsamında toplanan detaylı verilerin arasında neden- sonuç ilişkisinin daha kolay kurulması
- Görüşme sırasında katılımcının anlamadığı sorulara araştırmacının hemen müdahale ederek daha çabuk anlaşılmasının sağlanmasıdır.

Bu çalışmada veriler 15 Mayıs 2017 ve 27 Haziran 2017 tarihleri arasında Manisa ilinde kamu kuruluşları, özel sektör, yerel yönetim, sivil toplum örgütleri, yerel halk, satıcılar ve tur rehberlerinden oluşan 50 kişi ile yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. İlk önce araştırmacı amaçlı örneklem kapsamında maksimum çeşitlilik yöntemi ile görüşmeyi planladığı kişilerin listesini hazırlamıştır. Görüşme listesi

hazırlandıktan sonra internet sitelerinden görüşülecek kişilerin iletişim bilgilerine ulaşmış, mail veya telefon ile iletişime geçerek kişilerden randevu talep etmiştir. Görüşme gerçekleştirmeyi planladığı kişilerden telefon veya mail ile gelen olumlu yanıtlar sonrasında belirlenen görüşme tarihi ve görüşme saati araştırmacı tarafından not defterine dikkatli bir şekilde kaydedilmiştir. Görüşmelere başladıktan sonra katılımcılarında Manisa’da inanç turizmi konusunda ‘şu kişi ile de görüşün’ dediği kartopu yöntemi ile belirlenen kişilerin de isimleri not edilmiştir. Aynı şekilde katılımcıların önerdiği kişilerinde iletişim numaralarına ulaşılarak görüşme randevuları alınmış ve yine görüşülecek tarih ve saatler not edilmiştir.

Görüşmelere başlamadan önce katılımcılara araştırmanın konusu hakkında kısa bir açıklamada bulunulmuştur. Görüşmeler 40 ile 50 dakika arasında farklı süreler ile katılımcıların iş yerlerindeki kendi ofislerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin süresi mümkün oldukça uzun tutulmaya çalışılmıştır. Çünkü nitel araştırmalarda görüşme süresi uzadıkça araştırmacı ile katılımcı arasında güven ortamı oluşmakta ve katılımcı daha samimi cevaplar vermektedir. Bu sayede araştırma verilerinin inandırıcılığı daha artmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:300). Katılımcılardan görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılması için izin istenmiştir. Fakat katılımcıların tamamı görüşmenin kayıt edilmesine sıcak bakmamıştır. Bu nedenle de bu çalışmada tüm verilerin toplanma aşamasında ses kayıt cihazı kullanılmamıştır. Görüşmelerde katılımcılardan elde edilen bilgiler araştırmacı tarafından not edilmiştir. Aynı zamanda hızlı not almak için (Yıldırım ve Şimşek, 2013:175)’de ifade ettiği gibi araştırmacı kısaltmalar kullanmış ve birbirini tekrar eden sözcükler için not alma işlemi sırasında (&, +, _) bazı işaretler geliştirmiştir.

Görüşmeler esnasında katılımcılar ile güven ortamının oluşmasına önem gösterilmiş ve katılımcının yönlendirilmesinden uzak durulmuştur. Ayrıca katılımcı ile etkili bir iletişimin sağlanması için önceden hazırlanan görüşme formundaki soruların direkt okunmasından kaçınılmış ve katılımcı ile sohbet havasında ve göz teması sağlanarak ifade edilmesine dikkat edilmiştir. Görüşmeler sonucu katılımcıların yanıtlarının yazıldığı 85 sayfa not bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Ayrıca bilgisayar ortamında bulunan veriler taşınabilir belleğe yedeklenerek saklanmıştır.

2.3.4. Verilerin Analizi

Araştırmacının, topladığı verilerin okuyucuya yorumlanarak akıcı biçimde sunulması, araştırmanın probleminin aydınlatılması ve önerilerin geliştirilmesi için verilerin analizinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Karahasar, 2016:248). Bu kapsamda araştırmada katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde, hem içerik analizi hem de betimsel analiz kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda içerik analizi, katılımcılardan elde edilen verilerin detaylı bir biçimde incelenmesi sonucunda birbirine benzer olan verilerin ortaya çıkarılması ve daha sonra bu benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi ve yorumlanmasıdır (Şahin, 2015:191).

Bu çalışmada da önce katılımcılardan elde edilen veriler detaylı bir biçimde okunmuştur. Daha sonra veriler küçük bölümlere ayrılıp kodlanarak ve birbirleri ile ilişkili olan sözcükler bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Bu çalışmada, 9 adet ana tema ve bu ana temaların altında 120 alt tema belirlenmiştir. Elde edilen ana temalar ve alt temalar betimsel analiz ile katılımcıların ifadelerinden ve yer yer doğrudan alıntılar ile desteklenmiştir. Bu doğrudan alıntılar italik olarak ve tırnak içinde (‘’) gösterilmiştir. Ayrıca araştırmacıya kolaylık sağlanması ve katılımcıların bilinmezliğinin korunması adına katılımcıların isim bilgileri belirtmeksizin K1, K2, K3, ...K50 şeklinde rastgele numaralandırılmıştır.

2.3.5. Araştırmanın Sayıtları

Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin paydaşlar tarafından değerlendirilmesi konulu bu çalışmanın sayıtları aşağıda belirtilmiştir;

- Manisa’da inanç turizmi konusunda bilgi sahibi olan ve ilde inanç turizmi ile ilgili plan, proje ve yatırımlar gerçekleştiren turizm paydaşları ile sınırlıdır. Bu araştırmaya seyahat acentaları, oteller, yerel yönetimler, kamu kuruluşları, tur rehberi, sivil toplum kuruluşları, yerel halk ve satıcılar dahil edilmiştir.
- Çalışmada nitel araştırma veri toplama tekniklerinden görüşme yönteminin kullanılması, araştırmacının zaman konusunda sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Çalışmanın örneklem grubuna dahil edilen kişilerin büyük çoğunluğunun

Manisa ilinde kamu ve özel sektörde üst konumlarda görev yapan kişiler olduğundan yoğun bir iş programına sahiptirler. Bu nedenle de katılımcılardan önce randevu almak ve görüşme gerçekleştirmek araştırmacının uzun zamanını almıştır.

- Bu çalışmanın Manisa il merkezi, Akhisar, Kula, Salihli, Alaşehir, Turgutlu ilçelerinde gerçekleştirilmesi çalışmanın diğer bir sınırlılığıdır. Çünkü zaman ve maddi kısıtlardan dolayı Manisa'nın tüm ilçelerinde faaliyete olan otel, seyahat acentesi, kamu kuruluşları, yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşları yetkilileri ile görüşme gerçekleştirilememiştir.

2.3.6. Araştırmanın Varsayımı

Bu çalışmanın veri toplama sürecinde gerçekleştirilen görüşmelerde, katılımcıların güvenilir, içten ve yansız olarak görüşlerini araştırmacı ile paylaştıkları varsayılmaktadır. Ayrıca çalışmada veri toplama aracı olarak geliştirilen görüşme formundaki soruların, yeterli düzeyde bilgi sağlayacağı varsayılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARININ ANALİZİ

3.1. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde Manisa ilindeki turizm paydaşları ile gerçekleştirilen görüşmelerin, içerik analizi ile değerlendirilmesi sonucunda elde edilen bulgular incelenecektir. İçerik analizi sonucunda *‘Manisa’da Bulunan İnanç Turizmi Çekicilikleri*, *‘Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Güçlü Yanları*, *‘Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Zayıf Yönleri*, *‘Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Fırsatları*, *‘Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Olası Tehditleri*, *‘Manisa’da İnanç Turizminin Sorunları*, *‘Manisa İlinin İnanç Turizmi Sorunlarının Çözüm Yolları*, *‘Manisa İlinde İnanç Turizminin Geliştirilmesi İçin Yürütülen Tanıtım Faaliyetleri ve Projeler*, *‘Manisa ilinde Seyahat Acentelerinin İnanç Turu Düzenlememe Nedenleri* olmak üzere 9 adet ana tema elde edilmiştir.

3.2. MANİSA’DA BULUNAN İNANÇ TURİZMİ ÇEKİCİLİKLERİ

Manisa ilinde *‘Manisa’da yerli ve yabancı turistlerin beğeneceği ve ilimizi ziyaret etme sebeplerinden olabilecek inanç turizmi çekicilikleri nelerdir? Bu inanç turizmi çekicilikleri yerli ve yabancı turistler için sizce çekim unsuru mudur? Neden?’* sorusuna verilen yanıtlar analiz edilmiştir. Analiz sonucunda *‘Manisa ilinde inanç turizmi çekicilikleri’* adlı ana tema ve bu ana tema altında 3 adet alt tema belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar Tablo 25’te gösterilmiştir.

Tablo 25: Manisa ‘da Bulunan İnanç Turizmi Çekicilikleri

Ana Tema	Alt Tema	Kodlar
		-Muradiye Camii ve Külliyesi -Sultan Camii ve Külliyesi -Ulu Cami ve Külliyesi

Manisa’da Bulunan İnanç Turizmi Çekicilikleri	İslamiyet Dinine Ait Çekicilikler	-Hatuniye Camii ve Külliyesi -İvaz Paşa Camii ve Külliyesi -Çeşnigir Camii -Hüsrev Ağa Camii ve Külliyesi -Çarşı Camii (Salihli) -Keli Süleyman Ağa Camii (Salihli) -Akhisar Ulucami -Akhisar Şeyh İsa Camii -Sarı Hoca Camii (Akhisar) -Kütük Minare (Alaşehir) -Yıldırım Beyazıt Camii (Alaşehir) -Hacı Hasan Camii (Soma) -Halime Hatun Camii (Gölmarmara) -Eski Pazar Camii (Gölmarmara) -Carullah Bin Süleyman Camii (Kula) -Pazar Camii (Turgutlu) -Saruhan Bey Türbesi -İshak Çelebi Türbesi -Revak Sultan Türbesi -Yirmiikisultanlar Türbesi -Tabduk ve Yunus Emre Türbesi (Kula) -Hacı Zeynel Dede Türbesi (Turgutlu) -Manisa Mevlevihanesi
	Hristiyanlık Dinine Ait Çekicilikler	-Akhisar (Thyatira) Kilisesi -Salihli (Sardes) Kilisesi -Alaşehir St. Jean Kilisesi -Kula Meryem Ana Kilisesi
	Yahudilik Dinine Ait Çekicilikler	-Sardes (Salihli) Sinagogu

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucu, Manisa ilinin İslamiyet dinine ait çok sayıda önemli çekiciliğe ev sahipliği yaptığı ve bu çekiciliklerin ilin önemli çekim unsurları arasında yer aldığı ortaya çıkmıştır. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde inanç turizmi bakımından çok önemli camiler vardır. Bunlar Ulu Cami ve Külliyesi, Muradiye Camii ve Külliyesi, Sultan Camii ve Külliyesi, İvaz Paşa Camii ve Külliyesi, Hatuniye Camii ve Külliyesi, Çeşnigir Camii ve Hüseyin Ağa Camii ve Külliyesidir. Diğer bir taraftan Saruhan Bey Türbesi, Yirmikisultanlar Türbesi, İshak Çelebi Türbesi ve Revak Sultan Türbesi de ilde bulunan inanç turizmi bakımından önemli türbeler arasında yer almaktadır. Bu dini eserlerin hepsi yerli ve yabancı turistler için çekim unsurudur. Çünkü bu tarihi ve dini yapıların eşsizdir ve başka yerde yoktur’ (K10).

‘Manisa’nın ilçelerinde de önemli İslami eserler bulunmaktadır. Örneğin Salihli’de Çarşı Camii, Keli Süleyman Ağa Camii, Turgutlu’da Pazar Camii, Akhisar Ulucami, Akhisar Şeyh İsa Camii, Akhisar Sarı Hoca Camii, Gölarmara Halime Hatun Camii, Alaşehir Kütük Minare, Alaşehir Yıldırım Beyazıt Camii, Kula Carullah Bin Süleyman Camii, Tapduk ve Yunus Emre Türbesi (Kula), Hacı Zeynel Dede Türbesi (Turgutlu)’dir. Bu önemli eserler Manisa’yı inanç turizmi bakımından çekim unsuru haline getirmektedir. Çünkü bu camilerin çoğu çok eski tarihlerde inşa edildiğinden sanat tarihi açısından da önemli ve değerli yapılar arasında yer almaktadır’ (K6).

Katılımcıların çoğu İncil’de adı geçen kiliselerin, Manisa ilinde Hristiyanlık dinine ait önemli çekicilikler arasında yer aldığını ifade etmiştir. Örneğin 35 numaralı katılımcı bu durumu şu sözler ile açıklamıştır;

‘İnanç turizmi bakımından önemli olan Hristiyanlık dinine ait çekicilikler Manisa ilinde bulunmaktadır. Örneğin Sart Kilisesi, Akhisar Kilisesi, St. Jean Kilisesi ve Kula’da bulunan ve yeni restorasyonu tamamlanan Meryem Ana Kilisesi’dir. Bu eserler Manisa ili için çekim unsurudur. Çünkü Avrupa başta olmak üzere Dünya genelinde Hristiyanlık dinine inanan çok sayıda insan, incilin vahiy bölümünde Sart (Salihli), Thyateira (Akhisar) ve Philadelphia’nın (Alaşehir) ismi geçtiğinden dolayı bu yerleri görmek için Manisa iline seyahat etmektedir’ (K35).

Sart antik kentinde bulunan Sart Sinagogu'nun Manisa ilinde Yahudiler için önemli çekim merkezi olduğunu belirten iki numaralı katılımcı bu durumu şu sözler ile açıklamıştır;

‘Manisa ilinde Sart antik kentinde bulunan Sart Sinagogu Yahudiler için önemlidir. Özellikle İzmir’de bulunan Yahudi cemaatleri buraya ziyaretler düzenlemektedirler. Bunların dışında yıl boyunca Türkiye’den ve yurt dışından Yahudi grupları Sart Sinagogu’na ziyaret gerçekleştirmektedir. Bundan dolayı Sart Sinagogu Manisa ili için önemli bir çekim merkezidir. Çünkü bu sinagog hem eski tarihli hem de İsrail’de bir müzede maketi sergilendiği için Yahudiler tarafından bilinmekte ve ziyaretler gerçekleştirilmektedir’ (K2).

3.3. Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Güçlü Yanları

Manisa ilinde ‘inanç turizminin güçlü yanlarının nelerdir’ sorusuna verilen yanıtlar analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ‘Manisa ilinde inanç turizminin güçlü yanları’ adlı ana tema ve bu ana temanın altında 14 tane alt tema belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar Tablo 26’da gösterilmiştir.

Tablo 26: Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Güçlü Yanları

Tema 1	Alt Tema
İnanç Turizminin Güçlü Yanları	Manisa ilinin Osmanlı devleti zamanında şehzadelerin sancağa çıktığı iller arasında yer alması
	Manisa ilinin Saruhan beyliğine başkentlik yapması
	Önemli kişilerin türbe ve mezarlarının bulunması (Saruhan Bey Türbesi, Yiğitbaşı Veli Hazretleri Türbesi, Karaca Ahmet Türbesi)
	Önemli İslami eserlerin bulunması (Ulucami, Muradiye Cami ve Külliyesi, Sultan Cami ve Külliyesi)
	Pagan inançlarına ait eserlerin (Artemis tapınağı ve Kybele anıtı) bulunması
	Bintepeler Lidya tümüslerinin varlığı
	Manisa Mevlevihane’sinin bulunması

	İncil’de adı geçen ve Hristiyanlığın ilk yedi kilisesi olarak adlandırılan kiliselerin üçünün (Sart, Akhisar ve Alaşehir) Manisa ilinde bulunması
	Sart antik kentinde sinagog bulunması
	Mesir macunu festivaline sahip olması
	Yerel halkın turistlere karşı misafirperver tutumları
	Celal Bayar Üniversitesinin bulunması
	Yerel yönetimler, kamu ve özel sektörün ilde inanç turizmini desteklemesi ve projeler üretmesi
	Ulaşım hizmetlerinin gelişmiş olması

Katılımcıların çoğu Manisa ilinin Osmanlı Devleti döneminde şehzadelerin sancağa çıktığı il olması, Saruhan Beyliği döneminde başkent olmasından dolayı çok sayıda cami, türbe, yadır, külliye gibi eserlere sahip olması, Lidya, Hitit ve Roma İmparatorluğu döneminden kalan tapınak ve tümölüslerin bulunması, Manisa Mevlevihane’sinin tarihte Konya Mevlevihane’sinden sonra ikinci önemli Mevlevihane olması, İncil’de adı geçen yedi kiliseden üçünün Manisa ilinde bulunması, Sart antik kentinde çok eski sinagog kalıntılarının olmasını Manisa ilinin inanç turizmi bakımından güçlü yönleri arasında değerlendirmişler.

Bu konudaki bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa Osmanlı Devleti’nde şehzadelerin sancağa çıktığı en önemli il ve Saruhan Beyliği döneminde ise başkent konumunda olmasından dolayı çok sayıda İslami esere sahiptir. Örneğin Saruhan Beyliği döneminde 1366 yılında inşa edilen ve kentin en eski camisi olan Ulucami ve Külliyesi kentin önemli inanç turizmi kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca Saruhan Beyliği’nin kurucusu Saruhan Bey’in türbesi ve Manisa Mevlevihanesi Saruhan Beyliği döneminde inşa edilen diğer önemli eserler arasında yer almaktadır. Bunların dışında Mimar Sinan’ın Ege Bölgesi’ndeki tek eseri olan Muradiye Camii, Sultan Camii ve Külliyesi, Hatuniye Camii, Revak Sultan Türbesi, Yedi Kızlar Türbesi, Tabduk Emre Türbesi gibi çok sayıda İslami eserin bulunması Manisa ilinin inanç turizmi yönünden güçlü kılmalıdır’ (K26).

‘Salihli, Alaşehir ve Akhisar’da bulunan kiliselerin İncil’de adı geçen ve Hristiyanlığın ilk yedi kilisesi olarak adlandırılan kiliselerin arasında olmasından

dolayı Hristiyanlar için önem taşımaktadır. Bu kiliselerin bulunduğu ilçeler inanç turizmi bakımından önem kazanmaktadır. Ayrıca Lidya ve Roma devleti döneminden kalan Artemis Tapınağı ve Bintepeler Lidya Tümülüsleri de Manisa ilini inanç turizmi bakımından güçlü kılarak yerli ve yabancı turistler için çekim merkezi haline getirmiştir' (K17).

'Manisa ilinde şu an restorasyonu tamamlanan ve müze haline getirilen Mevlevihane ve Sart Antik Kenti'nde kalıntıları bulunan sinagog Manisa ilinin inanç turizmi bakımından güçlü olmasına katkı sağlamaktadır' (K5).

Bazı katılımcılarda Manisa ilinde köklü ve tarihi bir geleneğe sahip mesir macunu festivalinin hem inanç hem de kültür turizmi için çok önemli bir değer olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı Mesir Macunu Festivali etkinliklerini Manisa'nın inanç turizmi açısından güçlü yönleri arasında değerlendirdiklerini belirtmişler. Katılımcılardan K2 bu durumu şöyle ifade etmiştir;

'Mesir Macunu Festivali köklü bir geleneğe sahiptir. Ayrıca Mesir sadece bir şekerleme değildir. Her yıl mart ayının 21-24 tarihleri arasında Sultan Camii kubbesinden saçılan mesir macununu yakalayan kişiler hastalıklardan kurtulup şifa bulacaklarına inanmaktadırlar. Bundan dolayı da bu festival köklü bir inanç unsuru barındırdığından inanç turizmi için önem taşımaktadır. Her sene hem yurt içinden hem yurt dışından çok sayıda yerli ve yabancı misafir bu festivale katılmak için şehre gelmektedir. Bu faktörlerden dolayı mesir Manisa'nın inanç turizminde güçlü bir değeridir' (K2).

Destinasyonlardaki yerel halkın turistlere yönelik misafirperver davranışları, turistlerin o destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir (Thimumsak ve Ruangkanjanases, 2016:220). Diğer bir deyişle turistler, yerel halkın kendilerine yönelik misafirperver davranışlarından memnun oldukları zaman o destinasyona tekrar ziyaret gerçekleştirmek istemektedirler. Bu nedenle destinasyonlarda, yerel halkın turistlere karşı misafirperver davranışlar sergilemesi, destinasyonları rakiplerine göre daha güçlü olmasını sağlamaktadır. Bu araştırmada da katılımcıların çoğu, yerli halkın turistlere yönelik misafirperver tutumlarının, Manisa'nın inanç turizmi açısından güçlü yönü olduğuna vurgu yapmışlardır. 3 numaralı katılımcının görüşleri yukarıdaki ifadeleri desteklemektedir;

‘Manisa ilindeki yerli halk Türk gelenek ve göreneklerinde olduğu gibi turistlere karşı misafirperver davranışlar sergilemektedir. Turistlerde bu durumdan çok memnun kaldıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum inanç turizmi bakımından Manisa ilinin sahip olduğu önemli bir güçlü yandır.’ (K3).

Celal Bayar Üniversitesi’nin varlığı, yerel yönetimler, kamu ve özel sektörün inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesi için plan ve projeler üretmesi ve Manisa’ya ulaşımın kolay olması inanç turizminin diğer güçlü yönleri arasında gösterilmektedir. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde Celal Bayar Üniversitesi’nin varlığı ili inanç turizmi bakımından güçlü kılmaktadır. Çünkü üniversitede arkeoloji bölümünde görev yapan akademisyenler, Manisa ilinde hem inanç hem de kültür turizmi açısından önemli kazı merkezlerinde çalışmalar gerçekleştirerek, önemli dini eserlerin ortaya çıkarılması ve inanç turistleri tarafından ziyaret edilmesine katkı sağlarlar. Örneğin Manisa ilinde Aigai Antik Kenti’nin kazı başkanı Yusuf Sezgin, Celal Bayar Üniversitesi’nde görev yapmaktadır. Ayrıca üniversitenin sanat tarihi bölümünde de görev yapan önemli akademisyenler il genelinde eserlerin restorasyonu, bakım ve onarımlarının gerçekleştirilme aşamasında belediyelere danışmanlık yapmakta ve yine Manisa’nın inanç turizmine konu olan eserlerin tanıtılması için bastırılan kitap ve broşürlere akademik yazılar yazmaktadırlar’ (K39).

‘Son zamanlarda kamu kurumları, yerel yönetimler ve özel sektörün inanç ve kültür turizminin geliştirilmesini destekleme çalışmaları Manisa ilini inanç turizminde güçlü kılmaktadır. Örneğin Anemon Otelleri’nin yönetim kurulu başkanı Manisa ilinde bulunan Aigai antik kentine yaklaşık 12 yıl boyunca maddi destekte bulunmuştur. Daha sonra Manisa Büyükşehir Belediyesi kazı çalışmalarına sponsor olmuştur. 2016 yılında ise Manisa ilinde Yunus Emre Belediyesi Aigai kazı çalışmalarına maddi destekte bulunmuştur. Diğer bir taraftan 2016 yılında Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Zafer Kalkınma Ajansı’nın desteği ile Manisa’da turizm odağı olabilecek tarihi ve kültürel varlıkların ve alt yapı sorunlarının belirlenmesi isimli bir proje başlatmıştır. Bu proje kapsamında amaç Manisa ilinde bulunan dini, tarihi ve kültürel yapıların alt yapı sorunlarının ortaya çıkarılması, sorunların giderilmesi ve turizm faaliyetlerine kazandırılmasıdır. Özellikle proje kapsamında Akhisar tepe mezarlığı ören yeri, Akhisar Ulucami, Alaşehir Saint Jean Kilisesi,

Alaşehir Yıldırım Beyazıt Camii, Manisa Ulu Cami, Muradiye Camii ve Külliyesi gibi Manisa ilinde inanç turizmi bakımından çok önemli olan bu dini eserlerin tamamında fizibilite çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kısa zaman içerisinde tespit edilen eksikliklerin tamamlanması için gerekli adımlar atılacaktır’ (K34).

‘Manisa, büyükşehir statüsüne geçtikten sonra il içerisinde ulaşım hizmetleri gelişmiştir. Büyükşehir belediyesi yeni ve konforlu belediye otobüsleri satın almıştır. Ayrıca ilçelere yeni belediye otobüsleri ile seyahat etmek mümkündür. Örneğin Akhisar inanç turizmi bakımından önemli bir ilçedir. Bu ilçeye Manisa Büyükşehir Belediyesi, belediye otobüsü ile ulaşım başlatmıştır. İl merkezine bireysel olarak vasıtasız gelen yerli ve yabancı turistler belediye otobüsü sayesinde Akhisar’a rahatlıkla ulaşım gerçekleştirebilirler. Diğer bir taraftan ilçe yollarında ve şehir merkezinde asfalt çalışmaları tamamlanmıştır. Bu kapsamda Manisa ili içerisinde ulaşım hizmetlerinin gelişmiş olması ili inanç turizminde güçlü kılmaktadır’ (K50).

3.4. MANİSA’NIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN ZAYIF YÖNLERİ

Manisa ilinin inanç turizmi bakımından zayıf yönlerinin neler olduğunun belirlenmesi amacı ile katılımcılara yöneltilen ‘*Manisa’nın inanç turizminde zayıf olduğu yönler nelerdir?*’ sorusuna verilen yanıtların analizi sonucunda ‘*Manisa ilinin inanç turizmin açısından zayıf yönleri*’ adlı ana tema ve bu ana tema altında 14 tane alt tema belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar aşağıda Tablo 27’de gösterilmiştir.

Tablo 27: Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Zayıf Yönleri

Tema 2	Alt Temalar
	Tanıtım Eksikliği
	Alt yapı ve üst yapı eksikliği
	İnanç turizmi alanında gerçekleştirilen akademik çalışmaların yetersizliği
	Dini eserlerin korunamamış olması
	Yerel halkın dini eserler hakkında bilgi eksikliği

İnanç Turizminin Zayıf Yönleri	Seyahat acenteleri ve kokartlı turist rehberlerinin sayılarının eksikliği
	Seyahat acentelerinin il içinde inanç turu düzenlememesi ve kentin tarihi yerlerinin tanıtımlarını yeterli düzeyde gerçekleştirmemesi
	Havalimanının bulunmaması
	Hristiyanlığa ait inanç merkezlerinde ayinler gerçekleştirilmemesi
	İnanç turizmine ait hediyelik eşyaların olmayışı
	Yerel yönetim, kamu, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasında iş birliği ve koordinasyon eksikliği
	Manisa ilinde inanç turizmi eylem planının oluşturulmamış olması
	Dini eserlere ait envanterin tam anlamı ile hazırlanmaması
	Farklı turizm çekiciliklerinin ilde bulunmayışı

Günümüzde destinasyonlar, rakiplerine göre avantaj elde etmek için sahip oldukları kültürel ve tarihi değerlerin tanıtımlarını gerçekleştirmelidirler. Yeterli tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilemediği destinasyonlar turist çekme konusunda sıkıntı yaşamaktadır (İbret ve diğerleri, 2015:241). Katılımcılar Manisa ilinde yeterli tanıtım faaliyetlerinin olmamasını inanç turizminin zayıf yönü olarak belirtmiş ve bu tanıtım faaliyetlerinin eksikliği yüzünden Manisa iline yeterli turist gelmediğini vurgulamışlardır. 34 ve 36 numaralı katılımcılar bu durumu şöyle ifade etmiştir;

‘Manisa ili inanç turizmi bakımından zengin bir potansiyele sahip olmasına rağmen ilin önemli inanç turizmi merkezleri tanıtım eksikliğinden dolayı yurtiçi ve yurtdışında yeteri kadar bilinmemektedir. Bu tanıtım eksikliği Manisa ilinin en büyük sorunudur ve ilin zayıf yönleri arasında yer almaktadır’ (K34).

‘Manisa ilinde yerli halk bile yeteri kadar ildeki dini eserleri bilmemektedir. Özellikle Alaşehir Salihli ve Akhisar’daki kiliselerin İncil’de adının geçtiğini ve Hristiyanlık tarihi bakımından önemli olduğundan çoğu Manisalının haberi yoktur.

Ayrıca ile gelen turistlerin çoğu Mimar Sinan'ın Ege'deki tek eseri olan Muradiye Camisini, Mesir Macunu Festivali'nin gerçekleştiği Sultan camisini ve Manisa Mevlevihane'sinin önemi tanımamaktadır. Bundan dolayıda Manisa'da inanç turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi için bir an önce ilde komisyon kurularak, ilde bulunan dini eserlerin hem ulusal hem de uluslararası arenada tanıtımları gerçekleştirilmelidir' (K36).

Bir bölgede turizm faaliyetlerinin gelişmesi için alt yapı (elektrik, su, kanalizasyon vb.) ve üst yapı (konaklama tesisleri, alışveriş merkezleri ve restoranlar vb.) hizmetlerinin bulunması gerekmektedir (İlban ve Kaşlı, 2009:1278). Çünkü turistler alt ve üst yapı hizmetlerinin yeterli düzeyde gelişmediği destinasyonlara çok sık ziyaret gerçekleştirmek istememektedir. Bu çalışmada da katılımcıların çoğu Manisa ilinin inanç turizminde zayıf yönü olarak alt ve üst yapı eksikliğini vurgulamış ve bu nedenle dini turistlerin çok sık ziyaret gerçekleştirmediğini belirtmişlerdir. Özellikle Manisa ilindeki inanç turizmi merkezlerinden Alaşehir, Akhisar ve Salihli ilçelerinde konaklama ve yeme içme tesis sayısının yetersiz olduğunu hata mevcut durumda olanlarının bile turistlere yönelik kaliteli hizmetler sunmadığını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan inanç turizmi merkezlerinde ziyaretçilerin kullanımına açık otopark ve kişisel ihtiyaçlarını giderebilmeleri için tuvalet ve lavabo eksikliğini belirtmişlerdir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

'Manisa merkez başta olmak üzere, inanç turizmi bakımından önemli olan Akhisar, Salihli, Alaşehir gibi ilçelerde de turistlerinin konaklayacağı tesisler ve restoranların sayısı azdır. Aynı zamanda bu restoranlarda turistlere yönelik kaliteli hizmet sunulmamaktadır. Çoğu restoranda turistlerin ilgisini çekecek yöresel ürünlerin satışı da yoktur. Bu konular Manisa ilinin inanç turizminde zayıf yönü olarak değerlendirilebilir. Manisa'ya inanç turizmi amacı ile daha çok sayıda yerli ve yabancı turisti çekmek ve Manisa ilinde geceleme sayılarının artması için üst yapı eksikliğini tamamlanması gerekmektedir' (K4).

'Manisa ilinde Sultan Camii, Muradiye Camii ve Külliyesi, Hatuniye Camii, Sart antik kenti, Akhisar tepe mezarlığı gibi inanç turizmi açısından önemli olan yerlerde tuvalet sıkıntısı bulunmaktadır. Bu merkezlerde mevcut olan tuvaletler yetersizdir ve modernleştirilmelidir. Özellikle de mesir atılan ve önemli olan Sultan Camii'inde gece 12'de tuvaletler kapanmaktadır. Bu nedenle camiye gece gelen

turistler tuvalet ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bunların önüne geçmek için 24 saat açık ve turistler için daha modern tuvaletler yapılmalıdır' (K23)

'Manisa ilinde inanç turizmi merkezlerinde otopark sorunu bulunmaktadır. Tur arabaları veya bireysel olarak gelen ziyaretçiler inanç merkezlerindeki otopark problemi yüzünden sıkıntı yaşamaktadır. Örneğin Alaşehir Saint Jean Kilisesi, Sultan Camii, Hatuniye Camii, Akhisar tepe mezarlığı gibi önemli merkezlerde büyük tur otobüslerinin rahatça araçlarını park edebileceği otopark alanı bulunmamaktadır' (K42).

Bazı katılımcılar ise Manisa ilinde inanç turizmi alanında akademik çalışmaların yetersizliğini, bazı dini eserlerin korunmamış olmasını ve yerel halkın dini eserler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasını, zayıf yön olarak vurgulamışlardır. Katılımcılardan bazılarının bu konudaki görüşleri şu şekildedir;

'Üniversitelerdeki akademisyenlerin gerçekleştirdiği çalışmalar destinasyonlarda turizm faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Fakat Manisa ilinde inanç turizmi alanında yeterli düzeyde akademik çalışma gerçekleştirilememiştir. Bu durum inanç turizminin zayıf yönleri arasında yer almaktadır' (K42).

'Manisa ilinde inanç turizmi bakımından önemli olan Ulu Cami, Muradiye Camii, Alaşehir Yıldırım Bayezid Camii, Alaşehir Saint Jean Kilisesi gibi önemli yapılar yeterli düzeyde korunmamıştır. Bu durumda yerli ve yabancı turistlerin bu yapılara ilgi göstermemesine neden olabilir. Bu yüzden dini eserlerin bakımsız halleri inanç turizminin zayıf yönü olarak değerlendirilebilir' (K43).

'Yerel halk maalesef kendi dini ve kültürel yapılarının tarihini bilmemektedir. Kendi tarihi ve kültürel değerini bilmediği için Manisa ilindeki önemli eserleri yakınlarına veya ile gelen turistlere anlatamamaktadır. Bana göre bu durum Manisa'da inanç turizminin zayıf yönüdür' (K39)

Seyahat acenteleri turlar düzenleyerek destinasyonlara turist akışını sağlar ve o destinasyonun tanıtımına katkıda bulunur (Baloglu ve Mangaoglu, 2001:1). Bu nedenle seyahat acenteleri destinasyonlara ilgi göstermez ise o destinasyona bireysel ziyaret eden turistler dışında fazla sayıda tur grubu gelememektedir. Manisa ilinde seyahat acentelerinin sayının az olduğu ve acentelerin inanç yapılarına turlar düzenlenmediği belirlenmiştir. Bu durum Manisa'da inanç turizmi faaliyetlerinin

gelişimini etkilediğinden katılımcılar tarafından inanç turizminin zayıf yönü olarak vurgulanmıştır. Bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmiştir;

‘Manisa Merkez, Akhisar, Salihli, Alaşehir gibi önemli ilçelerde seyahat acentelerinin sayısı bunca kültürel değere karşılık çok azdır. Aynı zamanda seyahat acenteleri Manisa ilinde önemli dini eserlere tur düzenlememektedir. İl genelindeki acentelerin çoğu araba kiralama ve uçak bileti satışları gerçekleştirmektedir. Bununla beraber Manisa dışındaki turistik merkezlere de tur düzenlemektedirler. Örneğin yaz aylarında, Ayvalık, Marmaris, Çeşme’ye tekne turları ve Antalya, Alanya, Muğla gibi illere yatılı tur programları gerçekleştirmektedirler. Kış aylarında ise genellikle kayak ve Karadeniz turları gerçekleştirmektedirler. Bu durum inanç turizminin en önemli zayıf yönleri arasında yer almaktadır’ (K30).

Manisa ilinde turistlere inanç merkezleri hakkında tanıtıcı bilgi verebilecek kokartlı rehber bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı da tur gruplarının kendi rehberleri olmadığı zaman turistlere dini eserler hakkında doğru bilgi verebilecek kokartlı ve iyi derece yabancı dil bilgisine sahip rehber bulunmamaktadır. Bu da inanç turizmi açısından Manisa ilinin zayıf yönü olarak değerlendirilmektedir. 27 numaralı katılımcıda bu görüşü desteklemektedir;

‘Manisa ilinde gelen tur gruplarına veya bireysel seyahat eden yerli ve yabancı turistlere rehberlik hizmeti verecek kokartlı tur rehberi bulunmaktadır. Bu nedenle gelen turların çoğunun kendi rehberleri bulunmaktadır. Fakat rehberi olmayan veya bireysel ziyaret eden turistler için inanç merkezlerinin düzgün tanıtımı yapacak kokartlı rehber bulunmamaktadır. Rehber ihtiyacı İzmir Rehberler Odası’ndan karşılanmaktadır. Fakat bunun yerine belediyelerin veya Manisa Kültür İl Müdürlüğü’nün kendi bünyesinde kokartlı rehber bulunmalıdır’ (K27).

Manisa ilinde havalimanı bulunmadığından yurtiçi ve yurtdışından gelen turistler İzmir’deki Adnan Menderes Havalimanı’na iniş yapmaktadır. Daha sonra Manisa merkeze ulaşmak için yaklaşık bir saat daha otobüs veya özel araç ile yolculuk yapmak zorundadırlar. Ayrıca inanç turizmi bakımından önemli olan Akhisar, Alaşehir ve Salihli gibi ilçelere İzmir’den ulaşım yaklaşık iki buçuk ila üç saat arasındadır. Bundan dolayı ilde havalimanının bulunmaması inanç turizmi bakımından Manisa ilinin zayıf yönü olarak değerlendirilmiştir. Bu görüşü destekleyen paylaşımlar aşağıda belirtilmiştir;

‘Manisa merkezde inanç turizmi bakımından önemli İslami eserler bulunmaktadır. Bu eserleri görmek için havayolunu tercih eden turistler önce İzmir’e gelmektedirler. Daha sonra karayolu ile Manisa’ya ulaşmaktadırlar. Fakat bu durum turistler için daha çok vakit kaybettirmektedir. Bu zaman kaybının önüne geçmek için yerli ve yabancı turistlerin direkt olarak Manisa’ya havayolu ile ulaşımını sağlamak için sağlanmalıdır. Mevcut durumda Manisa’da havalimanının olmayışı inanç turizmi başta olmak üzere diğer turizm çeşitleri içinde zayıf yönler arasında yer almaktadır’ (K43).

‘Manisa ilinde havalimanı bulunmayışı ilin inanç turizmi bakımından zayıf yönüdür. Turistlerin Manisa iline havayolu ile direkt ulaşabilmesi daha çok turistin ili ziyaret etmesini sağlayabilir. Bu nedenle Manisa’ya havalimanı inşa edilmelidir veya Akhisar’da bulunan askeri havalimanının sivil uçuşlara açılması sağlanmalıdır. Sivil uçuşlara açılışı sağlanırsa charter uçuşları bu havalimanına yönlendirilebilir. Bu sayede Akhisar başta olmak üzere inanç turizmi bakımından önemli olan Salihli ve Alaşehir’e de daha çok yerli ve yabancı turistin çekilmesi sağlanabilir’ (K31).

Bazı katılımcılar Hristiyanlığa ait merkezlerde dini ibadetlerin gerçekleştirilememesi ve inanç merkezlerinde hediyelik dini eşya satışının olmayışını inanç turizminin zayıf yönleri olarak değerlendirmektedir. Katılımcılara göre yerli ve yabancı turistler ziyaret ettikleri yerlerden hediyelik eşya satın almak istemektedirler. 25 numaralı katılımcı bu durumu şu sözler ile açıklamıştır;

‘Manisa ilinde Sart, Thyatira ve Philadelphia antik kentleri, Sultan Camii, Muradiye Camii, Ulu Cami gibi inanç turizmi bakımından önemli olan merkezlerde hediyelik eşya satışı bulunmamaktadır. Bu durum inanç turizmi bakımından ilin zayıf yönüdür. Çünkü gelen turistler bu merkezlere ziyaretler gerçekleştirdikten sonra hediyelik dini eşyaların olup olmadığını sormaktadır. Turistlerin memnuniyetlerinin sağlanması için Sultan Camii, Muradiye Camii, Sart Antik Kenti gibi önemli yapıların minyatürleri, magnetleri ve kahve fincanları yapılarak bu merkezlerde satışları gerçekleştirilmelidir’ (K25).

Hristiyanlık tarihinin ilk yedi kilisesinden üçünün bulunduğu Sart, Thyatira ve Philadelphia antik kentlerinde özel ayinler düzenlememesinden dolayı da Hristiyanların daha az ziyaret gerçekleştirdiğini belirten bir katılımcı, bu durumu şu sözler ile ifade etmiştir;

‘Günümüzde dini turizm faaliyetlerinden ekonomik olarak daha çok kar sağlamak ve yabancı turistleri dini merkezlere çekmek için farklı aktiviteler gerçekleştirilmelidir. Bu kapsamda İncil’de adı geçen kiliselerin bulunduğu Sart, Thyatira ve Philadelphia antik kentlerinde yılın bazı dönemlerinde dini ayinler gerçekleştirilmelidir. Gerçekleştirilecek olan ayinler yurtdışındaki kilise cemaatlerine de duyurulmalı ve o kilise cemaatlerine bağlı bulunan üyelerin bu ayinlere katılımı sağlanmalıdır. Ne yazık ki Hristiyanlık tarihi bakımından önemli olmasına rağmen bu antik kentlerde özel dini ayinler düzenlenmemektedir. Bu durum ilin önemli zayıf yönleri arasında yer almaktadır’ (K19).

Yerel yönetim, kamu ve özel sektör arasında, inanç turizminin geliştirilmesi başta olmak üzere diğer tüm konularda istenilen düzeyde iş birliği çalışmalarının gerçekleştirilemediği belirlenmiştir. Katılımcılar bu iş birliğinin gerçekleştirilmemesinin altında yatan en büyük sorunun siyasi nedenler olduğunu ifade etmiştir. İl genelinde farklı siyasi partilere ait belediyeler arasında yaşanan siyasi çekişmelerinde inanç turizmi alanında yapılan yatırımları engellediği belirlenmiştir. Bir katılımcı konu hakkında görüşünü şu şekilde aktarmaktadır;

‘Manisa ilinde turizm faaliyetlerinin geliştirilmesinde kurumlar arası yeterli iş birliği gerçekleştirilememektedir. Farklı siyasi partilere ait belediyeler, bağlı bulundukları partilerin görüşlerinden dolayı iş birliğine yanaşmamakta veya iş birliği politikalarında sorunlar yaşamaktadır’ (K4).

Manisa ilinde inanç turizminin zayıf yönleri arasında, ilin inanç turizmi eylem planına sahip olmayışı, dini eserlerin envanterinin tam anlamı ile çıkarılamayışı ve farklı turizm çekiciliklerinin bulunmayışı da gösterilmiştir. Bu konuda katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

‘İnanç turizmi eylem planı bulunmaması Manisa ilinin inanç turizminde zayıf yönüdür. Çünkü inanç turizminin gelişmesi için eylem planının oluşturulması gerekmektedir. Bu eylem planı içinde üniversite, valilik, İl Kültür Turizm Müdürlüğü ve yerel yönetimlerin gerçekleştireceği görevler açıkça belirtilmelidir’ (K36).

‘Manisa ilinde az sayıda kültür envanteri çalışması gerçekleştirilmiştir. Fakat il genelinde tüm dinlere ait eserlerin envanteri çıkarılmamıştır. Bu durum inanç turizminin zayıf yönleri arasında yerini almaktadır’ (K1).

‘Manisa ilinde farklı turizm çekiciliklerinin olmayışı da inanç turizmi hareketlerini olumsuz etkilemektedir. Eğer Manisa ilinde farklı turistik çekicilikler bulunsaydı onları görmek amacı ile gelen turistler il genelinde bulunan dini eserlere de ziyaretler gerçekleştirerek inanç turizmi faaliyetlerinin canlanması sağlanabilirdi. Bundan dolayı farklı turizm çekiciliklerinin olmayışı inanç turizminin zayıf yönleri arasında kabul edilebilir’ (K5).

3.5. MANİSA’NIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN FIRSATLARI

Manisa ilinin inanç turizmi bakımından fırsatlarının neler olduğunun belirlenmesi amacı ile katılımcılara yöneltilen ‘*Manisa’nın inanç turizminde gelişimini sağlayacak fırsatları nelerdir?*’ sorusuna verilen yanıtların analiz edilmesi sonucunda ‘*Manisa ilinin inanç turizminde fırsatları*’ adlı ana tema ve bu ana tema altında yedi adet alt tema belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar aşağıda Tablo 28 ‘de gösterilmiştir.

Tablo 28: Manisa ‘nın İnanç Turizmi Açısından Fırsatları

Tema 3	Alt Temalar
Manisa İlinin İnanç Turizminde Fırsatları	Dünya’da dine yönelimin artış göstermesi
	Türkiye’nin Muhafazakarlaşması ve siyasi iktidara yaranma çabası
	İzmir – Manisa arasında tünel projesinin başlaması ile birlikte iki şehir arasındaki mesafenin kısalması
	Uçak biletlerinin ucuz olması
	Manisa ilinin dört mevsim elverişli iklime sahip olması
	Manisa Organize Sanayi Bölgesinin Bulunması
	İnanç turizminin yılın 12 ay gerçekleştirilmesi

Dünya genelinde herhangi bir dine mensup olanların sayısının artması inanç turizmi faaliyetlerinin de gelişimini hızlandırmaktadır (Mu vd., 2007:99). Bu çalışmada dünyada yaşayan insanların dine yönelimlerinin artmaya başlaması, inanç turizminin fırsatı olarak gösterilmektedir. Bir katılımcı konu hakkındaki görüşünü şöyle dile getirmektedir:

‘Manisa ilinde inanç turizminin gelişmesini sağlayacak fırsatlardan biride son yıllarda insanların dine yönelimlerinin artış göstermesidir. Bu yönelimin sonucunda, insanlar bağlı bulundukları dinin kutsal merkezlerine, peygamberlerin yaşamlarını sürdürdükleri yerlere veya mezarlarına seyahat gerçekleştirmektedir. Örneğin dünya genelinde Hristiyanlık dinine inananların sayısının artması sonucunda İncil’de adı geçen Sart, Thyatira ve Philedelphia kiliselerinin bulunduğu bu antik kentlere daha çok kişi ziyaret gerçekleştirebilir. Çünkü Hristiyanlık dinini kabul eden bir kişi Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil’i okuyabilir ve bunun sonucunda orda ismi geçen Hristiyanlık tarihi bakımından önemli olan yerleri merak edebilir’ (K44).

43 numaralı katılımcı ise son zamanlarda siyasi iktidarın teşvikleri ile Türkiye’nin giderek daha muhafazakar bir topluma dönüştüğünü belirtmiştir. Bu muhafazakârlaşma sonucunda insanların camilere çok daha sık gittiğini ve başka İslami eserlere daha çok ziyaretler gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Diğer bir taraftan siyasi iktidara yaranma çabasına giren bazı kişilerinde son yıllarda gösteriş yapmak için İslamiyet dinine ait önemli merkezlere inanç seyahatleri gerçekleştirdiğini ifade etmiş ve bu durumu şöyle açıklamıştır;

‘Hükümet son yıllarda Türk toplumunun giderek daha muhafazakar bir yapıya dönüştürülmesine yönelik politikalar izlemektedir. Bu politikalar sonucunda halk İslamiyet dinine daha çok yönelmiştir. Bu nedenle Türkiye’deki cami, türbe, yadır, külliye gibi İslami eserlere daha çok ziyaretler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Öte yandan bazı kişiler siyasi iktidara hoş görünmek ve rant sağlamak için son yıllarda önemli dini günlerde veya diğer zamanlarda camilere ziyaretler gerçekleştirme başlamış ve bu ziyaretlerini fotoğraflayarak sosyal medya hesaplarında paylaşım yapmışlardır. Bu muhafazakarlaşma eğilimi ve siyasi iktidara yaranma çabaları

sayesinde Manisa ilindeki İslami eserlere daha çok ziyaret gerçekleştirilmeye başlanması inanç turizmin fırsatları arasındadır' (K49).

Manisa ilinin inanç turizminde diğer fırsatları arasında İzmir- Manisa arası tünel çalışmasının başlaması, uçak biletlerinin ucuz olması ve Manisa ilinin elverişli iklime sahip olması da ön plana çıkmaktadır. Bu konudaki görüşlerden bazıları şöyledir;

'Sabuncubeli Tünel Projesi'nin tamamlanması sonucunda Manisa ile İzmir arasındaki yol 15 dakikaya inecektir. Bu projenin 2017 yılında bitirilmesi hedeflenmiştir. 2017 yılından sonra İzmir ve Manisa arasındaki yolun süresinin kısalması Manisa'daki inanç turizminin gelişimi açısından önemli bir fırsattır. Çünkü İzmir Selçuk'ta bulunan Meryem Ana Kilisesi'nin Hristiyanlar için hac merkezi olması, ayrıca Saint Jean Kilisesi'nin bulunması ve merkezdeki önemli kiliselerin ve camilerin varlığından dolayı İzmir inanç turistleri tarafından sık ziyaret edilen şehirlerimizden bir tanesidir. İzmir ve Manisa arasındaki yolun kısalması sonucunda bu önemli dini eserleri ziyaret eden kişiler Manisa'daki İncil'de adı geçen kiliseleri veya önemli İslami eserleri ziyaret gerçekleştirmek isteyebilir' (K13).

'Eskiden havayolları sektöründe az sayıda firma faaliyete olduğu için uçak bileti fiyatları daha pahalıydı. Fakat son yıllarda çok sayıda havayolu firmasının faaliyete girmesinden dolayı rekabet ortamı doğmuş ve uçak biletlerinin fiyatları düşmüştür. Bundan dolayı uzak mesafelerden Manisa iline inanç turizmi amacı ile ziyaret gerçekleştirmek isteyen turistler ucuz uçak biletleri sayesinde civar havalimanlarından Manisa iline gelerek dini eserlere ziyaretler gerçekleştirebilir. Bu durum ilin inanç turizmi açısından sahip olduğu fırsatlar arasında değerlendirilebilir' (K16).

'Manisa ili Akdeniz ikliminin özelliklerini taşımaktadır. İl genelinde dört mevsimde de hava şartları inanç turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için elverişlidir. İnanç turistleri kış aylarında Manisa iline ziyaret gerçekleştirmeleri durumunda aşırı soğuk ve kar yağışlı bir hava ile karşılaşmamaktadırlar. Bundan dolayı ilin uygun iklim koşullarına sahip olması inanç turizminin fırsattır' (K18).

Manisa ilinde bulunan Organize Sanayi bölgesi ilin çok sayıda yerli ve yabancı misafire ev sahipliği yapmasını sağlamaktadır. Şehre iş amaçlı gelen misafirlerin dini

eserlere ziyaret gerçekleştirmeleri katılımcılar tarafından inanç turizminin fırsatları arasında vurgulanmıştır. Konu ile ilgili bir katılımcının paylaşımları şu şekildedir;

‘Manisa ilinde 1963 yılında kurulan MOSB son yıllarda büyüme göstererek çok sayıda yerli ve yabancı fabrikaya ev sahipliği yapmaktadır. Bu fabrikalara yıl boyunca yurtdışından gerek misafir gerek teknisyen olarak çok sayıda kişi gelmektedir. Ayrıca yurtiçinden fabrikalarda çeşitli görevlerde bulunmak üzere geçici personeller ve misafirler ziyaret gerçekleştirmektedirler. Bu kapsamda MOSB’e gelen hem misafirler hem de geçici süre görev yapan teknisyenler Manisa ilinin önemli kültürel ve dini eserlerini ziyaret etmektedirler. Bundan dolayı MOSB’ye çeşitli amaçlar ile gelen kişiler inanç turizmi faaliyetlerine de katıldıkları için inanç turizminin gelişimi açısından bir fırsattır’ (K40).

İnanç turizmi, ülkemizde deniz-kum-güneş turizminin aksine yılın 12 ayına yayılabilen ve yıl boyunca destinasyonlara daha çok turist çekilmesine ve destinasyonların turizm faaliyetlerinden daha fazla gelir elde etmesine olanak sağlamaktadır (Ayık, 2015:64). Bu çalışmanın bulgularında da inanç turizminin yılın oniki ayı gerçekleştirilen bir turizm çeşidi olması Manisa ilinin fırsatı olarak değerlendirilmiştir. 15 numaralı katılımcının konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir.

‘İnanç turizmi tüm yıl boyunca gerçekleştirilen bir turizm çeşididir. Bu durum Manisa ili için önemli bir fırsattır. Çünkü yıl boyunca ilde bulunan turizm hizmet sağlayıcıları inanç turizmi faaliyetlerinden gelir elde edebilir. Ayrıca Manisa ilinde otellerin doluluk oranları yıl boyunca yüksek olması sağlanabilir. Diğer bir taraftan ilde bulunan seyahat acenteleri tüm yıla yayılan organizasyonlar gerçekleştirerek varlıklarını sürdürebilir ve aynı zamanda rekabet ortamı sağlanarak sundukları ürün ve hizmetlerin kaliteleri arttırılabilir’ (K15).

3.6. MANİSA’NIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN OLASI TEHDİTLERİ

Manisa ilinin inanç turizmi bakımından gelişimini engelleyen tehditlerin neler olduğunun belirlenmesi amacı ile katılımcılara yönetilen *‘Manisa ilinde inanç turizminin gelişimini kısıtlayacak tehdit edici unsurlar nelerdir?’* sorusuna verilen yanıtların analiz edilmesi sonucunda *‘Manisa ilinin inanç turizmi açısından olası*

tehditleri’ adlı ana tema ve bu ana tema altında 13 adet alt tema belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar aşağıda Tablo 29’da gösterilmiştir.

Tablo 29: Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Olası Tehditleri

Tema 4	Alt Tema
Manisa’nın İnanç Turizmi Açısından Olası Tehditleri	Yoğun Göç
	Uluslararası Terör
	Mülteciler
	Suriye Savaşı
	15 Temmuz darbe girişimi
	Fethullahçı terör örgütü sorunu (FETÖ/PDY)
	Ekonomik kriz ve halkın alım gücünün azalması
	Siyasi iktidarın Avrupa ülkelerine yönelik sert söylemleri
	Din adamları ve farklı inançlara sahip kişiler arasında meydana gelebilecek gerginlik
	Kültür Bakanlığının ilde inanç turizmini geliştirici teşvik politikasının olmayışı
	Kültür ve Turizm Bakanlığının diğer bakanlıklara kıyasla az bütçeye sahip olması
	Tur operatörlerinin inanç turu programlarına Manisa ilini dahil etmeyişi
	Kruvaziyer gemilerin Kuşadası’nı rotadan çıkarması

Katılımcıların çoğu yoğun göç faaliyetleri, uluslararası terör olayları ve mülteci sorunlarının Manisa ilinde inanç turizminin gelişimini tehdit ettiğini belirtmişler. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde son zamanlarda köylerden ve Doğu Anadolu illerinden kent merkezine doğru bir göç dalgası ve bunun sonucunda ise kente kaçak yapılaşma başlamıştır. Hata önemli dini eserlerin etrafında da bu kaçak yapıları görmek mümkündür. Bu sıkıntılardan dolayı yoğun göç faaliyetleri inanç turizminin gelişimini tehdit etmektedir’ (K8).

‘Son dönemlerde Manisa başta olmak üzere inanç turizminin gelişimi tüm Türkiye’de engelleyen en önemli sorun terör sıkıntısıdır. Özellikle geçen sene Manisa’daki alışveriş merkezinde yakalanan bomba yüklü araba ve İzmir’deki PKK terör örgütü saldırısı Manisa’ya gelen turist sayısını azaltmıştır’(K1).

‘Suriye’deki iş savaştan kaçan çok sayıda Suriyeli, Manisa iline gelerek mülteci olmuştur. Bu mültecilerden bazıları Manisa merkezde bulunan parklarda yaşamlarını sürdürmektedir. Ayrıca mülteciler Manisa sokaklarında dilencilik yapmaya başlamışlardır. İnsanlardan sürekli para dilenmeleri yerli halk ve turistler için sıkıntıya yol açmıştır. Bundan dolayı mülteci sorunu ilde inanç turizminin gelişimini tehdit edici unsurlar arasında yer almaktadır’ (K37).

Katılımcılardan K3 geçen sene 15 Temmuz’da yaşanan hain darbe girişimi ve Fethullahçı terör örgütü (FETÖ/PDY) yapılanmasının, inanç turizmi başta olmak üzere tüm turizm çeşitlerinin gelişimini tehdit eden önemli bir etken olduğunu vurgulamış ve bu durumu şöyle ifade etmiştir;

‘15 Temmuz’da hain terör örgütü tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi ülkeyi kan gölüne çevirmiştir. Bu darbe girişimi sonucunda ülkede kısa süreli panik yaşanmıştır. Kısa sürede bu kalkışma bastırılrsa bile yurt dışında algısı olumsuz olmuş ve sanki ülkede devamlı savaş algısı varmış gibi olumsuz bir hava yaratılmıştır. Diğer bir taraftan Fethullahçı terör örgütü sürekli yurt dışında Türkiye aleyhinde kötü propaganda yaparak turistlerin Türkiye’ye gelmesini engellemektedir. Bu yaşanan olumsuz durumlar Manisa dahil olmak üzere tüm Türkiye’ye gelen turist sayısını çok azalmıştır. Bu yüzden 15 Temmuz darbe kalkışması ve Fethullah terör örgütü (FETÖ/PDY) Manisa ilinde inanç turizminin gelişimini tehdit etmektedir’(K3).

İnsanların satın alım güçleri ve ekonomik gelir durumu azaldıkça turizm faaliyetlerine katılımları azalmaktadır (Usta, 2014:25). Bu çalışmada da katılımcılar ülkede yaşanan ekonomik sorunların ve halkın satın alım gücünün azalmasını inanç turizminin gelişimini etkileyen tehditler arasında görmektedir. Bazı katılımcılar bu durumu şöyle ifade etmiştir;

‘Ülkemizde televizyonlarda ve gazetelerde fazla yer verilmese de gizliden bir ekonomik kriz vardır. Bu kriz ile birlikte piyasada tüm ürünlerin fiyatları artmıştır. Fakat insanların maaşlarında yeterli düzeyde bir artış sağlanmadığından halkın alım gücü azalmıştır. Bundan dolayı insanlar temel ihtiyaçlarını bile zor karşılamaya

başlamış ve turizm faaliyetlerine katılım azalmıştır. Bu durum Manisa ilinde inanç turizmini de tehdit etmektedir' (K18).

'Son iki yıldan beri piyasadaki durumların sıkışıklığından dolayı halk gelecek endişesine düşmüştür. Parası olan kişiler bile eskisi kadar turizm faaliyetlerine katılmamaktadır. Ayrıca son olaylardan dolayı kamudan 40.000'e yakın personel ihraç edilmiştir. Bu kişilerin artık gelirleri olmadığı için turizm faaliyetlerine katılımları azalacaktır. Bu olumsuzluklar Manisa ilindeki inanç turizmi faaliyetlerinin gelişimini tehdit etmektedir (K27).

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde iktidar partisi ile Avrupa ülkeleri arasında yaşanan sorunların Avrupalı turistlerin Türkiye'ye gelmesini olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Çünkü iktidar partisinin Avrupa ülkelerine yönelik sert söylemleri ve her gün bir Avrupa ülkesi ile kavga etmesi inanç turizmi başta olmak üzere tüm turizm faaliyetlerinin gelişimini olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir. Bu olumsuz durumdan Manisa ilindeki inanç turizmi faaliyetlerinin de kötü yönde etkilendiği ve gelişimini tehdit ettiği katılımcıların görüşlerinde sıkça yer almıştır. Bu görüşü destekleyen bir katılımcının paylaşımları şu şekildedir;

'İktidar partisinin Avrupa birliğine girme hedefinden giderek uzaklaşması ve her gün Avrupa'ya karşı yönelttiği sert sözler turistlerin Türkiye'ye seyahat etmelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü kavgacı siyaset ve sert söylemler yabancı turistlerin Türkiye'ye bakışını kötü yönde etkilemektedir. Aynı zamanda yabancı turistler Türkiye'ye geldiklerinde kendilerine karşıda hoş davranılmayacağı algısına kapılarak seyahat etmekten vazgeçmektedir. Bundan dolayı, Manisa iline inanç turizmi amacı ile gelmeyi planlayan yabancı turistlerin seyahatlerini ertelemeleri, Manisa ilinde inanç turizminin gelişimini tehdit etmektedir' (K45).

İnanç turizmi amacı ile Manisa'ya gelen farklı inançlara sahip din adamları ve turistler arasında yaşanacak gerginliklerin ilde inanç turizminin gelişimini tehdit edecek diğer unsurlar arasında yer aldığı gerçekleştirilen görüşmelerde belirlenmiştir. Çünkü inanç seyahatlerinde dini mekanlar sadece o dine mensup kişiler tarafından ziyaret edilmemektedir. Farklı inançlardan kişilerde merak, kültür ve tarihi nedenlerden dolayı kendi inancı dışındaki dini mekanları ziyaret gerçekleştirebilir (Vukonic,1996:58). Fakat dini mekanları ziyaret eden farklı inançlardaki din adamları ve turistler arasında yaşanacak hoşgörüsüz davranışlar gerginliklere sebep olmaktadır.

Bu durumda turistlerin tekrar Manisa'yı ziyaret etmesini engelleyerek inanç turizminin gelişimini tehdit etmektedir. 46 numaralı katılımcının konu ile ilgili görüşü şu şekildedir;

'Manisa ilinde Sart Antik Kenti Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından ziyaret edilen önemli bir antik kentdir. Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından çarmıha gerilerek öldürülmesi sonucunda bazı Yahudiler ve Hristiyanlar arasında gerginlikler meydana gelmektedir. Sart antik kentinde iki sene önce gerçekleştirdiğim bir turda böyle bir gerginlik ve tartışma meydana gelmiştir. Antik kentte bulunan sinagogu ziyaret eden Yahudiler ile Hristiyan grup arasında Hz. İsa'nın çarmıha gerilme konusu ile ilgili gerginlik meydana gelmiş ve sözlü başlayan tartışma kavgaya dönüşmüştür. Bu kavga ortamından dolayı o an antik kentte bulunan diğer turistlerde orayı terk etmek zorunda kalmıştır. Böyle farklı inanca sahip kişiler arasında meydana gelen tartışmalar Manisa ilinde inanç turizminin gelişimini tehdit eden unsurlardan bir tanesidir' (K46).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Manisa ili genelinde inanç turizminin gelişmesini teşvik edici herhangi bir politikaya sahip olmadığı ve yine bakanlığının diğer bakanlıklara kıyasla az bütçeye sahip olması da Manisa ilinde inanç turizmini gelişimini tehdit eden faktörler arasında yer almaktadır. Bu görüşü destekleyen 39 numaralı katılımcının paylaşımları şu şekildedir;

'Türkiye'de turizm faaliyetlerinin gelişiminde önemli rolü olan kurum Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır. Ne yazık ki diğer bakanlık bütçeleri ile kıyaslandığında Kültür ve Turizm Bakanlığı en düşük bütçeye sahiptir. Bundan dolayı Türkiye'de inanç turizmi ve diğer turizm çeşitlerinin geliştirilmesi için planlanan yatırımlar daha az gerçekleştirilmektedir. Bu durum tüm Türkiye'de bulunan iller dahil olmak üzere Manisa ilini de olumsuz etkilemektedir. Çünkü gerçekleştirilmesi beklenen projeler kaynak sıkıntısından dolayı ertelenmektedir. Diğer bir taraftan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Manisa ilinde inanç turizmi faaliyetlerinin yaygınlaşmasına dair herhangi bir teşvik edici politikaya sahip değildir. Tüm bu unsurlar Manisa ilinde inanç turizminin gelişmesini tehdit etmektedir' (K39).

Son olarak bazı katılımcılar, tur operatörlerinin inanç turu programlarına Manisa ilini dahil etmeyişi ve kruvaziyer gemilerin Kuşadası limanını rotadan çıkarma

durumunun ilde inanç turizmi faaliyetlerini tehdit ettiğini belirtmiştir. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde dini eserler başta olmak üzere birçok tarihi ve kültürel eser olmasına rağmen yurt dışındaki tur operatörleri tarafından bu tarihi eserler paket tur kapsamına alınmamaktadır. İlde bu durum inanç turizminin gelişmesini ve önemli eserlerin tanıtılmasını engelleyerek tehdit edici unsur olmaya başlamıştır. Yurtdışında inanç turizmi faaliyetleri yürüten tur operatörlerini Manisa iline davet ederek ilde bulunan dini eserlerin tanıtımları yapılmalı ve tur operatörlerinin Türkiye’deki inanç turu programlarına Manisa ilinde dahil edilmesi için çalışmalar yürütülmelidir’ (K32).

‘Türkiye’de son yıllarda artan terör tehdidi dolayısıyla Kuşadası Limanı önemli gemilerin rotasından çıkmıştır. Örneği dünyanın ikinci büyük tur şirketi olan Royal Caribbean, Kuşadası limanını rotadan çıkarmıştır. Ayrıca Princess Cruises, Cunard Line, Ocenia Cruises ve MSC Cruise gibi firmalarda 2017 yılında Kuşadası Limanı’nı rotadan çıkarmıştır. Bu durum Kuşadası başta olmak üzere Manisa’daki inanç turizmini de tehdit etmektedir. Çünkü genellikle bu gemiler ile gelen orta yaşlı turistler, Meryem Ana’nın Evi ve Türkiye’deki Hristiyanlık tarihi bakımından önemli yedi kiliseye ziyaret gerçekleştirmek istemektedirler. Yedi kilisenin üçü Manisa ili sınırları içerisinde yer aldığından gemi ile Kuşadası Limanı’na gelen turistler bu yerlere de ziyaret gerçekleştiriyorlardı. Fakat şu an birçok geminin Kuşadası Limanı’na gelmemesi Manisa ilindeki inanç turizmi faaliyetlerinin gelişimini de tehdit etmektedir’ (K44).

3.7. MANİSA’DA İNANÇ TURİZMİNİN SORUNLARI

Manisa ilinde inanç turizminin sorunlarını belirlemeye yönelik katılımcılara yöneltilen *‘Manisa ilinde inanç turizmi faaliyetlerinin istenilen düzeyde gelişmemesinin altında yatan sorunlar nelerdir?’* sorusuna verilen yanıtlar çözümlenmiştir. Katılımcıların yanıtlarının çözümlenmesi sonucunda *‘Manisa’da İnanç Turizminin Sorunları’* adlı ana tema ve bu ana tema altında 26 kod belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar aşağıda Tablo 30’da gösterilmiştir.

Tablo 30: Manisa’da İnanç Turizminin Sorunları

Tema 5	Alt Tema
Manisa’da İnanç Turizminin Sorunları	Vakıflara ait İslami eserlerin tadilat sürecinin sıkıntılı ve uzun olması
	Sart Antik Kenti’nin bakımsız ve pis olması
	İnanç turizmi merkezlerinde broşür eksikliği
	Manisa ilinin inanç turizminden fazla gelir elde edemeyişi
	Kula ilçesinde alkollü mekan olmamasından dolayı yabancı turistlerin ilçe merkezinde fazla vakit geçirmemesi
	Turistlerin boş zamanlarını geçireceği eğlence tesisi ve aktivite olmayışı
	Kaçak kazılar
	İnanç merkezlerinde kazı çalışmalarının uzun sürmesi ve tarihi yapıların geç ortaya çıkarılması
	Dini yapıların çevre düzenlemelerinin olmayışı
	Kaçak ve Çarpık yapılaşma
	İl özel idaresinin kapatılması sonucunda valiliklerin yatırım bütçelerinin ortadan kalkması
	Yerel ve idari yönetimlerin acentelere Manisa ilinde dini yapıların tanıtımlarını yapabilmeleri için yeterli kaynak sağlamaması
	Mesir Festivali’ne ayrılan bütçenin diğer projeleri maddi olarak olumsuz etkilemesi
	Konaklama tesislerinin seyahat acentelerine yüksek fiyat vermesi

	Dini eserlerin aslına uygun restorasyonlarının olmaması
	Mevlevihane'ye otobüs ulaşımının olmaması
	Mevlevihane'nin etrafında çöp yığınları olması
	Dini eserlerde yönlendirme ve bilgilendirme levhalarının eksikliği
	Mesir festivalinde gerçekleşen ritüellerin sıkıcı hale gelmesi
	Şehrin yönetiminden sorunlu idari yöneticilerin çok sık tayinlerinin çıkması
	Akhisar Tepe Mezarlığı'nı çevreleyen duvarların alçak olması
	İl genelinde trafik sıkışıklığı
	Kalifiye personel sıkıntısı
	Dini eserlerin etrafında bulunan yapıların kamulaştırma prosedürlerinin uzun sürmesi
	Konaklama tesisleri ve restoranlarda çalışan personelin yabancı dillerin yetersizliği

Katılımcıların çoğu Manisa ilinde inanç turizmi sorunları arasında vakıflara ait İslami eserlerin tadilat sürecinin sıkıntılı ve uzun olması, Sart Antik Kenti'nin bakımsız ve pis görünümü ve dini merkezlerde broşür eksikliğinin yer aldığını belirtmiştir. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde inanç turizmi bakımından çok önemli olan tarihi camilerin mülkiyetleri vakıflar müdürlüğüne aittir. Bu camilerde gerçekleştirecek restorasyon, bakım ve onarım çalışmaları vakıflar müdürlüğüne ait olduğundan uzun sürmektedir. Çünkü vakıflar müdürlüğünün tarihi eserlerin restorasyonuna izin vermesi için kurumların uygulaması gerektiği çeşitli prosedürleri vardır. Bu prosedürler dini eserlerin tadilatının uzun sürmesini sağladığından eserlerin ibadete ve inanç turizmi

faaliyetlerine açılmasını geciktirmektedir. Bu durumda Manisa ilinde inanç turizminin sorunları arasında yer almaktadır’(K22).

‘Sart Antik Kenti, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı olmasına rağmen gişe kısmı özelleştirilmiştir. Bu özelleştirmeden sonra Sart Antik Kenti’nde yeterli personel olmadığından gerekli temizlik ve bakım çalışmaları olması gereken seviyede değildir. Bundan dolayı antik kent bakımsız ve pis bir haldedir. Manisa ilinde hem inanç hem de kültür turizmi için çok önemli olan bu merkezin bakımsız ve pis hali inanç turizminin büyük sorunu olarak değerlendirilmelidir’ (K4).

‘Manisa ilindeki çoğu dini yapıda broşür bulunmamaktadır. Broşür bulunmaması ziyaretçilerin yapılar hakkında doğru bilgi almamasına ve seyahat dönüşlerinde kendi çevrelerine gösterebilecekleri doküman olmaması anlamına gelmektedir. Ne yazık ki bu broşürlerin eksikliği inanç turizminin sorunlu yönüdür’ (K23).

28 numaralı katılımcı ise Manisa iline gelen inanç turistlerinin çoğunun ilde konaklama yapmadığı ve dini eserleri ziyaret ettikten sonra hemen Manisa’dan ayrıldığını belirtmiştir. Katılımcı bu durumu şu sözler ifade etmiştir;

‘Manisa’da inanç turizmi amacı ile gelen tur gruplarının çoğu ilde inanç eserlerini ziyaret ettikten sonra konaklama gerçekleştirmemekte ve ilin yerel ürünlerini satın almayarak ekonomiye katkı sağlamamaktadır. Bu durum ilde inanç turizminin sorunları arasında yer almaktadır. Manisa ilinde inanç turizminden daha fazla gelir elde edilmesi için turistlerin ilde daha fazla vakit geçirmeleri sağlanmalıdır.’ (K28).

Manisa’nın Kula ilçesinde alkolü mekanların ve il genelinde turistlerin hem eğleneceği hem de boş zamanlarını geçireceği eğlence tesisi ve aktivitelerin bulunmaması da ilin inanç turizmi sorunları arasında yer aldığını belirten bir katılımcı bu durumu şöyle aktarmaktadır;

‘Manisa’nın Kula ilçesinde bulunan ve şu an restorasyonu gerçekleştirilen Meryem Ana kilisesi ve Kula evlerine gelen yabancı turistler, alkolü mekan veya alkol satışının gerçekleştirdiği restoranların bulunmayışından dolayı ilçede daha az vakit geçirmektedirler. Genellikle Kula Evleri ve Meryem Ana Kilisesi’ni ziyaret ettikten sonra hemen ilçeden ayrılmaktadırlar. Diğer bir yandan Kula başta olmak üzere Manisa’nın genelinde inanç turizmi amacı ile gelen turistlerin ziyaretlerini

gerçekleştirdikten sonra ilde daha uzun kalmalarını sağlayacak herhangi eğlence tesisi veya turistlere yönelik aktiviteler bulunmamaktadır.’ (K3).

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde, il genelindeki kaçak kazı çalışmaları ve inanç turizmi bakımından önemli olan Sart, Aigai ve Akhisar Tepe Mezarlığı’nda yürütülen kazı çalışmalarının uzun sürmesi gibi faktörler inanç turizminin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu görüşü destekleyen bazı katılımcıların paylaşımları şu şekildedir;

‘Manisa ilinde kaçak kazı çalışmaları yaygın bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu kazı çalışmaları sonucunda inanç turizmi bakımından önemli olan dini eserler kaçırılmakta veya kazılar sonucu bulunacak olan kalıntılara da hasar verilmektedir. Özellikle bu kaçak kazılar Salihli’de Bintepeler Tümülüsleri olarak bilinen bölgede çok fazladır. Ne yazık ki bu kaçak kazılar sonucu tümülüslerin bazıları çok zarar görmüştür. Bundan dolayı kaçak kazı çalışmaları Manisa ilinin önemli inanç turizmi sorunudur’ (K4).

‘Manisa genelinde önemli antik kentler ve merkezlerde uzun yıllardan beri kazı çalışmaları devam etmektedir. Fakat bu kazı çalışmalarının yavaş olması, önemli dini eserlerinde gün yüzüne çıkarılmasını ve inanç turizmi faaliyetlerine açılmasını engellemektedir. Örneğin İncil’de adı geçen ve Hristiyanlığın Yedi Kilisesi’nden birinin de bulunduğu Sart Antik Kenti’nde, kazı çalışmaları 1958 yılından beri devam etmesine rağmen şehrin sadece %3 ü ortaya çıkarılmıştır. Yine Aigai Antik Kenti’nde 2004 yılından beri kazı çalışmaları devam etmektedir. Bu kazı çalışmalarının uzun yıllardan beri devam etmesi Manisa ilinin önemli inanç turizmi sorunları arasında değerlendirilebilir. Çünkü kazılar bu merkezlerde yavaş devam ettiğinden herhangi bir kilise, şapel ve tapınak gibi dini yapılarında bulunması ve inanç turizmi faaliyetlerine kazandırılmasını geciktirmektedir’ (K5).

Manisa ilinde Yiğitbaş Veli Mescidi ve Haziresi, Hatuniye Camii, Ulu Cami ve Külliyesi, Tantalos Kaya Mezarı, Kybele Kaya Anıtı gibi önemli inanç merkezlerinin çevre düzenlemelerinin yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Bu konuda 46 numaralı katılımcının görüşleri şu şekildedir;

‘İl merkezinde inanç turizmi bakımından çok önemli olan ve turistler tarafından ziyaret edilen Yiğitbaş Veli Mescidi ve Haziresi, Hatuniye Camii, Ulu Cami ve Külliyesi, Tantalos Kaya Mezarı, Kybele Kaya Anıtı gibi dini eserlerin ne yazık ki

çevre düzenlemeleri yoktur. Ben tur rehberi olduğum için bu merkezlere gerçekleştirdiğim yerli turlarda turistlerin bana en çok sık dile getirdiği şikayetler arasında da dini eserlerin çevre düzenlemelerinin olmaması yer almaktadır. Özellikle geçen sene düzenlediğim bir turda, yerli turistlerden biri Manisa ilinde dini eserlerin en az Bursa'daki kadar önemli olmasına rağmen çevre düzenlemelerinin eksikliğinden dolayı güzel bir görünüme sahip olmadığını belirtmiştir. Bu durum kentin önemli inanç turizmi sorunlarından sadece bir tanesidir'(K46).

Bir bölgede turizm faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması için çarpık yapılaşmanın durdurulması gerekmektedir. Aksi takdirde devam eden çarpık yapılaşma doğal, kültürel ve tarihi eserlerinin yok olmasını sağladığı için, o bölgenin turizm faaliyetlerini olumsuz etkileyerek önemli sorunlara yol açar (Çalışkan ve Tütüncü, 2008:141-143). Bu çalışmada Manisa ilinde bulunan dini eserlerin etrafında gerçekleştirilen çarpık yapılaşmanın, ilde inanç turizmi faaliyetlerinin gelişimini etkileyen sorunlar arasında yer aldığı tespit edilmiştir. 8 numaralı katılımcının görüşü şu şekildedir;

'Kentin inanç turizmi ve diğer turizm çeşitleri açısından yaşadığı sorunlar arasında önemli tarihi ve dini yapılar etrafında yer alan çarpık yapılaşma yer almaktadır. Bu sorun önemli dini eserlerin beton yapılar arasında kalmasını sağladığı için hem eserlerin turistler tarafından daha zor fark edilmesini hem de o eserlerin çevresini estetik görünümünden uzaklaşmasını sağlamaktadır. Örneğin Manisa'da Beylikler Dönemi'nde inşa edilen ve ilin en eski camisi olan Ulu Cami ve Külliyesi etrafında inşa edilmiş gecekondu, caminin dıştan estetik görünümünü bozmaktadır. Bu nedenle Manisa ilinde etkili bir şehir planlamasının yapılması gerekmektedir'(K8).

Manisa'da bulunan İl Özel İdare'nin kapanması sonucunda valiliğin yatırım bütçesinin ortadan kalkması, inanç turizminin geliştirilmesi için yürütülecek plan ve projelere Manisa İli Valiliği'nin maddi destek vermesini engellediğini belirten bir katılımcı, konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir;

'2014 yılında TBMM tarafından çıkartılan yasa sonucunda il özel idareleri kapanmış ve il valiliklerinin yatırım bütçeleri ortadan kalkmıştır. Fakat bu durum inanç turizmi başta olmak üzere herhangi bir konuda şehirde gerçekleştirilmesi planlanan tüm projelerde il valiliklerinin maddi destek olmasını engellendiğinden

çeşitli sorunlar doğurmuştur. Ayrıca Manisa ilinde gerçekleştirilecek yatırımların da daha geç olmasına neden olmuştur' (K9).

Katılımcılardan K13'te gerçekleştirilen görüşmeler sonucu yerel yönetimlerin ve kamu kuruluşlarının seyahat acentelerine Manisa ilindeki dini eserleri yurtiçinde ve yurtdışında tanıtımlarını gerçekleştirmek için maddi destek sağlamadığını ve Manisa ilinde Mesir Macunu Festivaline çok kaynak ayrılmasından dolayı ilde diğer inanç turizmi yatırımlarına daha az maddi destek verilmek zorunda kaldığını ifade etmiş ve bu durumu şöyle dile getirmiştir;

'Seyahat acenteleri son dönemlerde turizmde yaşanan krizden çok etkilendi. Bundan dolayı maddi zorluk içine düşmüştürler. Manisa ilindeki dini eserleri tanıtmak ve il merkezinde inanç seyahatleri düzenlenmek istemekteyiz. Fakat öncelikle Manisa ilinde bulunan dini eserlerin tanıtımlarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu da önemli turizm fuarlarına katılarak mümkün olmaktadır. Ne yazık ki maddi sıkıntılardan dolayı turizm fuarlarına katılacak ve oralardan stant kiralayacak finansal gücümüz şu an bulunmamaktadır. Bu nedenle Manisa ilindeki yerel yönetimler ve kamu kuruluşları seyahat acentelerine maddi destek sağlamalıdır. Ne yazık ki bize şu an böyle bir finansal destek sağlanmamaktadır. Diğer bir taraftan Manisa'da gerçekleştirilen Mesir Macunu Festivali'ne çok para harcanmaktadır. Fakat ilin çoğu maddi kaynağının tek bir festivale yatırılması yerine, mesir festivalinin biraz daha az bütçe ile gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Kalan para inanç turizminin geliştirilmesi için farklı yatırımlara harcanmalıdır'.

Manisa ilinde bulunan konaklama tesislerinin ildeki seyahat acentelerine yüksek fiyat verdiği ve il genelinde dini yapıların aslına uygun restorasyon edilmediği ortaya çıkmıştır. İki katılımcının aşağıda yer verilen ifadeleri, bu durumu desteklemektedir;

'Düzenlenen turlarda aslında ilk önceliğimiz yerli ve yabancı turistlerin Manisa ilindeki otellerde konaklamasını sağlamaktadır. Çünkü Manisa ilinde konaklayan turistler boş günlerinde ilin önemli kültürel ve dini yapılarına ziyaretler gerçekleştirmekte ve il merkezinde alışveriş yaparak şehrin ekonomisine katkı sağlamaktadır. Manisa ilindeki oteller seyahat acentelerine çok yüksek fiyat vermektedir. Bu nedenle bizde gelen misafirlerimizi Manisa yerine İzmir'deki otellerde konaklamalarını tercih etmekteyiz. Bu durumda misafirler Manisa ilindeki

kültürel ve dini eserlere daha az ziyaret gerçekleştirmektedir. Bu yüzden Manisa ilinde inanç turizmi ve diğer turizm türlerinin gelişmemesinin altında bu sorun da yatmaktadır' (K15).

'İl genelinde Muradiye Camii ve Külliyesi ve Mevlevihane gibi inanç turizmi bakımından önemli eserler ne yazık ki aslına uygun restorasyon edilmemiştir. Bu olumsuz durumda dini eserlerin orijinal yapısından uzaklaşmasına ve otantikliğinin kaybolmasına neden olmaktadır. Örneğin Manisa ilinde bulunan Mevlevihane'nin ön cephesindeki duvar delinerek klima borusu geçirilmiştir. Ayrıca Mevlevihane'nin zemin katının orijinali ahşap olmasına rağmen zemin beyaz mermer ile kaplanmıştır. Bundan dolayı Mevlevihane hamama benzemiştir. Bu örnekte olduğu gibi kötü restorasyonlar inanç turizminin ilde en büyük sorunları arasında yer almaktadır'(K33)

Ulaşım faaliyetlerinin yetersizliği ve çevre kirliliği inanç turizminin bir bölgede gelişimini etkileyen önemli sorunlar arasında yer almaktadır (Gedecho, 2014:48-49). Bu çalışmada da ilde inanç turizminin gelişmemesi altında yatan sorunlar arasında Manisa Mevlevihanesi'ne turistlerin ulaşımını sağlayacak herhangi bir toplu taşıma aracının olmaması ve yine Mevlevihane'nin etrafında çöp yığınının bulunması da yer almaktadır. Bu konu hakkında 33 numaralı katılımcı şu şekilde görüşünü belirtmiştir;

'Manisa Mevlevihanesi Spil Dağı'nda şehrin merkezinden uzak bir konumda bulunmaktadır. Buraya toplu taşıma aracı ile ulaşım bulunmamaktadır. Bundan dolayı şehir merkezine gelen yerli ve yabancı turistlerin Mevlevihane'yi ziyaret etmesi çok zorlaşmaktadır. Diğer bir taraftan yine Mevlevihane'nin etrafındaki taş yığınları ve molozları hem turistler için kötü görünüme sebebiyet vermekte hem de etrafa kötü koku yayılmasına neden olmaktadır. Bu olumsuzluklar ilin önemli sorunları arasındadır' (K33).

Dini merkezlerde yön belirleyici tabelaların eksikliği, ziyaretçilerin kutsal kalıntıların üzerinde yürümesine ve bu kalıntıların zarar görmesine neden olarak birçok sorun doğurmaktadır (Orland ve Bellafiore, 1990:184). Bu çalışmada da gerçekleştirilen görüşmelerden sonra Manisa ilinde bulunan dini yapılarda yön gösterici ve bilgilendirici tabelaların eksikliğinin ilde inanç turizminin gelişimini

etkileyen sorunlar arasında yer aldığı belirlenmiştir. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde önemli inanç merkezlerinde yönlendirme ve bilgilendirme levhalarının eksikliği ilde inanç turizmi kapsamında karşılaşılan önemli sorunlardan bir tanesidir. İl genelinde Yiğitbaş Veli Mescidi, Hatuniye Camii, 22 Sultanlar Türbesi, Muradiye Camii ve Külliyesi, Saruhan Bey Türbesi, Sultan Camii ve Külliyesi, Tantalos Kaya Mezarı ve Kybele Kaya Anıtı gibi önemli inanç turizmi eserlerinde yönlendirici ve bilgilendirici tabelalar eksiktir. Bu tabelaların eksikliğinden dolayı dini merkezlerde kutsal kalıntıların üzerinde ziyaretçiler yanlışlıkla yürümekte ve tur rehberleri yok ise o merkezler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaktadır. Bu sorunların çözümü için gereken çalışmalar biran önce yapılmalıdır’ (K12).

‘Alaşehir Saint Jean Kilisesi Hristiyanlığın ilk yedi kilisesinden biri olmasından dolayı önemlidir. Buraya son yıllarda sayıları azalsa bile yabancı tur grupları gelmektedir. Fakat bu önemli dini merkezde yönlendirici ve kilisenin tarihini, planını anlatan yabancı dilde bilgilendirici levha bulunmamaktadır. Bu nedenle buraya gelen yabancı turistler bu durumdan memnun olmadıklarını belirtmişler. Bu yüzden bir an önce yönlendirici ve bilgilendirici tabelaların yerleştirilmesi gerekmektedir’ (K17).

‘Akhisar Tepe Mezarlığı’nda yönlendirici ve bilgilendirici levhalar eksiktir. Bundan dolayı gelen turistler bu alanda yerde bulunan önemli sütunlara yanlışlıkla basmakta ve zarar vermektedir. Bu durum Manisa ilinin inanç turizminde önemli bir sorundur ve bir an önce gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir’ (K28).

Manisa ilinde her yıl düzenlenen ve çok köklü bir gelenek olan Mesir Macunu Festivali’nde gerçekleştirilen ritüellerin son yıllarda yerel halk ve turistlere sıkıcı gelmeye başladığını belirten bir katılımcı, bu durumu şu sözler ile ifade etmiştir;

‘Manisa ilinde her sene aynı ritüeller ile gerçekleştirilen Mesir Macunu Festivali artık insanlara sıkıcı bir hale gelmiştir. Bundan dolayı Mesir macunu festivaline katılanların sayısı yıllar içerisinde azalmaya başlamıştır. Bu durum Manisa ilinin inanç turizmi ve kültür turizminde önemli sorundur. İnsanları tekrar Mesir Macunu Festivali’ne katılmalarını teşvik etmek için yeni ve eğlenceli aktiviteler

düzenlenmeli ve bu mesir macunu festivalini heyecanlı hale getirilmesi sağlanmalıdır’ (K19).

Şehrin yönetiminden sorunlu idari yöneticilerin çok sık tayinlerinin çıkması ve Akhisar Tepe Mezarlığı’nın duvarlarının alçak olması inanç turizminin gelişmemesinin altında yatan sorunlar olarak vurgulanmıştır. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde idari yöneticilerin çok sık tayinlerin çıkması ilde turizm alanında planlanan projelerin ve yatırımların kısa süreli aksamasına neden olmaktadır. Bu durum inanç turizminin de sorunları arasında yer almaktadır’ (K18).

‘İnanç turizmi bakımından çok önemli olan Akhisar Tepe Mezarlığı’nın duvarları alçaktır. Bundan dolayı gece yarısı tinerciler ve sarhoş kişiler Akhisar Tepe Mezarlığı’nın içine rahatça atlamaktadırlar. Burada yerde bulunan sütunların üzerine basmaları, kalıntılarında zarar görmesine yol açmakta aynı zamanda boş alkol şişeleri ve kutuları sebebiyle ciddi çöp oluşmaktadır. Bu durum Akhisar Tepe Mezarlığı’nın önemli sorunlarından bir tanesidir’ (K31)

Turistler, destinasyonlardaki yoğun trafikten memnun olmamaktadırlar (Kerimoğlu ve Çıracı, 2006:38). Bu çalışmada da Manisa ilinde yaşanan trafik sıkışıklığının turistlerin memnuniyetlerini olumsuz etki ettiği ve ilde inanç turizminin gelişimini etkileyen sorunlar arasında yer aldığı belirlenmiştir. Bir katılımcının bu durumu destekleyen görüşü şu şekildedir;

‘Manisa ilinde son dönemlerde kaldırımların genişletilmesi ve yolların daralmasından dolayı aşırı bir trafik sıkışıklığı yaşanmaktadır. Özellikle son 2 aydan beri Öğretmen Evi köprülülük kavşak projesi il genelinde daha çok trafiğin sıkışmasına neden olmuştur. Bu trafik sıkışıklığından dolayı şehir içindeki Muradiye Camii ve Külliyesi, Sultan Camii ve Külliyesine tur otobüsü planladığımız saatten çok daha geç ulaşmıştır. Bu durum birçok yolcunun sıkılmasına ve şikayet etmesine neden olmuştur. Bu nedenle trafik sıkışıklığı Manisa ilinde inanç turizminin önemli sorunları arasında yer almaktadır’ (K46).

Turizm tesislerinde çalışan personelin kalifiye olmaması, turistlere daha kalitesiz hizmet verilmesine neden olur. Bu durumda da turistler, o tesislerden memnun ayrılmazlar (Eker, 2015:8). Bundan dolayı kalifiye personel eksikliği turizm sektöründe önemli sorunlara yol açmaktadır. Bu çalışmada da Manisa ilinde inanç

turizminin sorunları arasında il genelinde kalifiye personel eksikliği olduğu ortaya çıkmış ve bu durumun inanç turistlerinin Manisa ilinden memnuniyetlerini olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde turizm meslek lisesi bulunmasına rağmen kalifiye personel yetişmemektedir. İl genelinde en çok işe alımlarda yaşadığımız sıkıntı iş ilanlarına başvuran çoğu kişinin kalifiye olmamasıdır. Bu durumda otelde konaklayan personelin memnuniyetsizliğine yol açmaktadır. Örneğin geçen haftalarda Manisa merkezde camileri ziyaret eden orta yaşlı bir tur grubu otele öğle yemeği için gelmişlerdir. Bu gruba öğle yemeği servisinde bulunan garsonların güzel servis gerçekleştirmemesi tur grubunun memnuniyetsizliğine yol açmıştır. Camileri ziyaret eden bu bayanlar otelden ayrılırken resepsiyona memnun olmadıklarını ve tekrar gelmeyi düşünmediklerini ifade etmiştir. Bu nedenle Manisa ilinde kalifiye personel sıkıntısının bir an önce çözümü için çalışmalar gerçekleştirilmelidir’ (K47).

‘Acentemizin gerçekleştirdiği dini turlarda, Akhisar ve Alaşehir gibi Manisa’nın ilçelerinde konaklama, yiyecek ve içecek hizmetlerine gerekli olmadıkça tercih etmemekteyiz. Çünkü son yıllarda gerçekleştirdiğimiz turlardaki misafirlerimiz buralardaki otel ve restoranlarda çalışan personellerin tutum ve davranışlarından memnun olmadıklarını ve güzel bir hizmet sunmadıklarını tur rehberlerine ifade etmişler. Bu nedenle Manisa ilinde otel ve restoranlarda kalifiye personel eksikliği inanç turizminin önemli bir sorunudur’ (K45).

8 numaralı katılımcı dini eserlerin etrafında bulunan yapıların kamulaştırma prosedürlerinin uzun sürmesi, hem bu eserlerin meydana çıkmasını hem de inanç turizmi faaliyetlerine kazandırılmasını geciktirdiğinden dolayı sorunlara yol açtığını belirtmiş ve bu konu ile ilgili şu sözleri dile getirmiştir;

‘Manisa ilinde dini eserleri çevreleyen binaların kamulaştırılması çok uzun sürmektedir. Kamulaştırma sürecinde ev sahiplerinin ikna olması veya mahkemelik durumlarda davaların süreçleri gibi birçok sıkıntılı durumun çözülmesi vakit almaktadır. Bu durumda Manisa ilinde dini eserlerin meydana çıkarılmasını geciktirdiğinden dolayı sorun teşkil etmeye başlamıştır. Örneğin Manisa ilinde Ulu Cami ve Külliyesi’nin etrafında bulunan yapıların kamulaştırma çalışmaları uzun yıllar öncesinde başlamasına rağmen hale devam eden mahkeme süreçleri gibi nedenlerden dolayı tam bitirilememiştir’ (K8).

Yabancı turist çeken destinasyonlarda faaliyet gösteren işletmelerde çalışan personelin yabancı dil bilgisinin iyi olması turistlerin memnuniyetleri açısından önem taşımaktadır (Kozak, 2001:398). Çünkü turistler ziyaret ettikleri bölgelerde hizmet satın aldıkları turizm hizmet sağlayıcılarındaki personeller ile iletişime geçemez ise talep ve beklentilerini onlara aktaramadığı için o bölgeden yeterli düzeyde memnun ayrılmayabilir. Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde de Manisa ilinde konaklama ve restoranlarda çalışan personelin yabancı dil bilgisinin yetersiz olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu durumdan bazı dini turist gruplarının memnun olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bu görüşü destekleyen 43 ve 40 numaralı katılımcının aktarımları şu şekildedir;

‘Geçen sene Manisa ilinde İncil’de adı geçen kiliselere gerçekleştirdiğimiz turda Akhisar ilçesinde yabancı tur grubunu konaklattık. Fakat konaklama tesisinde bulunan personelin çoğunun İngilizce bilmemesinden dolayı misafirlerimiz çok sıkıntı yaşamıştır. Tur grubuna eşlik eden rehberimiz tüm misafirlerimizin talep ve isteklerini otel personeline çevirme sürecinden çok yorulmuş ve otelde uzun zaman kaybedilmiştir. Çünkü grup 45 kişiden oluşmaktadır. Fakat turda sadece bir tane rehberimiz bulunduğu için konaklama sürecinde 45 kişinin tüm isteklerini otel personeline çevirmek zorunda kalmıştır. Bu durumdan yabancı turistlerde memnun olmadıklarını ve tekrar Akhisar’da konaklamak istemediklerini tur rehberine belirtmişlerdir. Bizde gerçekleştirdiğimiz turlarda yabancı misafirlerimizin konaklamasını Manisa yerine İzmir’de tercih ediyoruz’ (K43).

‘Yabancı turistlerden en çok sık duyduğumuz şikayetlerden birisi Manisa ilindeki restoranlarda çalışan personelin yabancı dil bilgisinin yetersiz olmasıdır. Örneğin geçtiğimiz aylarda İzmir’den gelen 5 yabancı misafir otelimizde konaklamıştır. Bu turistler ile gerçekleştirdiğim muhabbetten sonra Manisa ilindeki kültür, tarih ve dini eserleri görmek için geldiklerini anladım. Turistler il merkezine ziyaret gerçekleştirip otele geri döndükleri zaman restoranlarda çalışan personelin hiçbirinin yabancı dil bilmediğini ve bu durumdan dolayı el işaretleri ile çat pat anlaşıp zorla yiyecek ve içecek bir şeyler tercih ettiklerini anlattılar. Ayrıca bu durumdan memnun olmadıklarını da belirttiler. Bu nedenle ilde restoranlarda çalışan personellerin İngilizce biliyor olmaması inanç turizmi başta olmak üzere tüm turizm çeşitleri için önemli bir sorun teşkil etmektedir’ (K40).

3.8. MANİSA İLİNİN İNANÇ TURİZMİ SORUNLARININ ÇÖZÜM YOLLARI

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucu Manisa ilinde İnanç turizmi sorunlarının çözüm yolları adlı ana tema ve bu ana tema altında 23 adet alt tema belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar aşağıda Tablo 31’da gösterilmiştir.

Tablo 31: Manisa İlinde İnanç Turizmi Sorunlarının Çözüm Yolları

Ana Tema	Alt Tema
Manisa İlinde İnanç Turizmi Sorunlarının Çözüm Yolları	Manisa ilinde bulunan dini eserlerin mülkiyetinin vakıflardan alınarak il müftülüklerine devredilmesi.
	Dini merkezlerin düzenli temizlik ve bakım çalışmalarının yapılması
	Tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi
	Kazı çalışmalarının hızlandırılması
	Kaçak kazıların önlenmesinin sağlanması
	Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi için projeler hazırlanması
	Manisa’nın Kula ilçesinde yabancı turistler için alkolü mekanların hizmete açılması
	Yerel halkın inanç turizminde bilinçlendirilmesinin sağlanması
	Dini yapıların çevre düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi
	Valiliklere tekrardan yatırım bütçesi verilmesi
	Dini eserlerin etrafında bulunan çarpık yapıların yıkılması
	Alt ve üst yapının iyileştirilmesi
	Yerel ve idari yönetimlerin Manisa ilinde seyahat acentelerine dini eserlerin

	tanıtımının gerçekleştirilmesi için maddi destek sağlaması
	Dini eserlerin uzman kişiler tarafından aslına uygun olarak restore edilmesi
	Toplu taşıma araçlarının yaygınlaştırılması ve şehir içinde trafiği rahatlatacak projeler geliştirilmesi
	Celal Bayar Üniversitesi'nde turizm ve tur rehberliği bölümü açılması
	Dini eserlerin bulunduğu alanlarda yönlendirici ve bilgilendirici tabelaların koyulması
	Turizm hizmet sağlayıcılarında ve inanç turizmi çekiciliklerinde görev yapan personele yabancı dil eğitimi verilmesi
	Paydaşlar arasında iş birliği çalışmalarının gerçekleştirilmesi
	İnanç turizmine yönelik hediyeelik eşya satışının gerçekleştirilmesi
	Dini eserlerin envanterlerinin çıkarılması
	Akhisar Tepe Mezarlığı'nın duvarlarının yükseltilmesi
	Manisa ilinde önemli inanç merkezlerinin dahil edildiği inanç gezi rotaları oluşturulması ve bu rotaların tanıtımının gerçekleştirilmesi

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucu inanç turizmi sorunlarının çözümü için Manisa ilinde bulunan İslamiyet dinine ait eserlerin mülkiyetinin vakıflardan alınarak il müftülüğüne devredilmesi, dini eserlerin bakımlarının sürekli yapılması ve tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde inanç turizmi bakımından sık ziyaret edilen önemli camilerin mülkiyetleri Vakıflar bölge müdürlüğünden il müftülüklerine devredilirse, camilerin daha kısa sürede bakım, onarım ve restorasyonları gerçekleştirilir. Çünkü vakıflar bölge müdürlüğü tadilat projesini gerçekleştirecek kurumlara uyguladığı uzun prosedürler aradan kalkacaktır. Bu sayede dini eserlerin daha kolay restorasyonları gerçekleştirildiğinden hem yerel halkın ibadetine hem de inanç turizmi faaliyetlerine daha kısa sürede açılması sağlanır’ (K22)

‘Manisa ilinde önemli dini merkezlerde daha fazla personelin istihdam edilmesi sağlanarak sürekli temizlik ve eserlerin bakımları gerçekleştirilmelidir. Çünkü temiz ve bakımlı alanlar yerli ve yabancı turistlerde memnuniyet yaratabilir. Bu nedenle Sart Antik Kenti, Saruhan Bey Türbesi gibi pis ve bakımsız olan önemli inanç merkezlerinde temizlik ve bakım çalışmalarına hız verilmesi Manisa ilinde inanç turizminin gelişimi açısından önemlidir’ (K4).

‘Manisa ilinde önemli inanç turizmi eserlerinin bulunmasına rağmen çok sayıda yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret gerçekleştirilmemektedir. Bu sorunu çözmek için yurtiçinde ve yurtdışında önemli fuarlara katılarak tanıtım çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Manisa ilinde bulunan önemli dini eserler hakkında tanıtıcı broşürler basılmalı ve o merkezlere ziyaret eden turistlere dağıtılmalıdır. Örneğin şehir merkezinde önemli camiler arasında yer alan Muradiye Camii ve Sultan Camii’nin tarihçelerinin de yer aldığı, resimli el broşürleri basılmalı ve bu camileri ziyaret eden tur gruplarına dağıtılmalıdır’ (K34).

4 numaralı katılımcı ise kaçak kazı çalışmalarının engellenmesinin, ilde önemli kültürel, dini ve antik eserlerin zarar görmemesini sağlayacağı için Manisa ilinde inanç turizminin gelişimine olumlu etki edeceğini belirtmiş ve bu durumu şöyle ifade etmiştir;

‘Manisa ilinde inanç turizminin sorunlarının çözümünü sağlamak için kaçak kazı faaliyetlerinin engellenmesi sağlanmalıdır. Özellikle de şehir merkezinden uzak ilçe ve köylerde kaçak kazı çalışmaları daha çok gerçekleştirilmektedir. Bu kaçak kazıların önüne geçilmesi için Manisa Müzesi, İl Kültür Turizm Müdürlüğü, jandarma ve polis ekipleri ile iş birliği içinde bulunarak ilde tarihi bakımından önemli olan ve kaçak kazı çalışmalarının gerçekleşmesi muhtemel yerleri güvenlik güçlerine

bildirmelidir. Bu merkezlerde jandarma ve polis daha çok devriye gezerek, güvenlik kontrollerini artırmalıdır' (K4.)

Katılımcıların bazılarına göre, inanç turizmi bakımından önemli olan Aigai Antik Kenti, Sart Antik Kenti ve Akhisar Tepe Mezarlığı'nda yürütülen kazı çalışmalarının hızlandırılması adına ildeki yerel yönetimler ve kamu kuruluşlarının mali desteklerinin sağlanması veya yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli sponsorluk anlaşmaları yapılarak ile gerektiğinin altını çizmişler. 5 numaralı katılımcının yukarıdaki ifadeleri destekleyen görüşü şu şekildedir;

'İl genelinde Aigai Antik Kenti, Sart Antik Kenti ve Akhisar Tepe Mezarlığı'nda kazı çalışmalarının hızlandırılması inanç turizminin sorununun bir çözüm yoludur. Bu nedenle yurtiçinde veya yurtdışında sponsorluk bağlantıları yapılarak kazılara finansal destek sağlanmalıdır. Yine Manisa'daki yerel yönetimler ve çeşitli kamu kuruluşlarının da kazı çalışmalarına maddi destek olması sağlanmalıdır. Çünkü kazılara yeterli kaynak sağladığında daha çok kazı ekibi ve personel istihdam edilerek, kazı çalışmalarının hızlandırılması, kültürel ve dini eserlerin daha çabuk gün yüzüne çıkarılması sağlanmış olacaktır. Bu sayede Manisa iline kazılarda çıkarılan eserleri görmeye daha çok yerli ve yabancı inanç turistinin gelmesi sağlanabilir' (K5).

Manisa ilinde inanç turizminin sorunlarının kamu, özel sektör ve yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilecek projeler ile çözüme kavuşturulması gerektiğini belirten bir katılımcıda, bu konu hakkında görüşlerini şu sözler ile dile getirmiştir;

'Manisa ilinde inanç turizmi ile ilgili projelerin geliştirilmesi ve inanç turizmi hareketlerinin canlandırılması gerekmektedir. Örneğin Manisa ilinde Hatuniye Camii, Muradiye Camii ve Sultan Camii'ne çok uzak mesafede olmayan Kurşunlu Han'da restorasyon gerçekleştirilmektedir. Restorasyon tamamlandığı zaman bu tarihi handa cami ziyaretleri gerçekleştiren tur gruplarının dinlenme noktası haline getirilmelidir. Bu tarihi handa camilerin minyatürleri veya bu camilerin resimlerinin olduğu magnetler ve kupalar satılmalıdır. Yine çeşitli dini eşyalarında satışları gerçekleştirilmelidir. Manisa ilinin yerel yemeklerinin yapıldığı yöresel lokantalarında bu han içerisinde açılışı sağlanmalıdır. Bu handa yerli gruplar için mehter marşları, Kur'an dinletileri, tasavvuf konuşmaları, şiir dinletileri

düzenlenmelidir. Manisa ilinde gerçekleştirilecek buna benzer projeler inanç turizminin gelişmesini sağlayacaktır' (K24).

Katılımcıların bazıları Manisa'nın Kula ilçesinde yabancı turistlere yönelik alkolü mekanların açılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konu ile ilgili 5 numaralı katılımcının görüşü şu şekildedir;

'Manisa'nın Kula ilçesini ziyaret eden turistler için ilçede alkol alıp vakit geçirebilecekleri, ilçe çekicilikleri hakkında konuşabilecekleri bir tesis bulunmamaktadır. Fotoğraflanan anlar tanıtımda önemlidir. Grup olarak gelen turistlerin sosyal bir alanda mutlu pozlar vermesi kültürel değerlerin fotoğraflanması kadar önemlidir' (K5).

İnanç turizminin bir bölgede geliştirilmesi için yerel halkın da inanç turizmi konusunda bilgilendirilmesi sağlanmalıdır (İbret ve diğerleri, 2015:267). Bu çalışmada da inanç turizminin sorunlarının çözülmesi için yerel halkın inanç turizmi faaliyetleri ile ilgili bilgilendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. 8 numaralı katılımcı konu ile ilgili görüşünü şu sözler ile dile getirmiştir;

'Manisa ilinde yerel halk kendi sahip olduğu dini miras hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Yerel halkında dini mirası hakkında yeterli bilgiye sahibi olması hem dini eserlerin tanıtılması hem de dini eserlerin korunarak gelecek nesillere aktarılması açısından önemlidir. Bu nedenle Manisa ilinde yerel halka yönelik konferanslar düzenlenmeli ve bu konferanslarda ilde bulunan önemli dini eserler hakkında bilgiler verilmelidir. Bu sayede inanç turizminin sorunları çözüme kavuşturulabilir' (K8).

Manisa ilinde inanç turizmi sorunlarının çözümü için dini eserlerin çevre düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi, Valiliklerin yatırım bütçelerinin olması ve dini eserlerin etrafında bulunan çarpık yapıların yıkılması gerektiği de ortaya çıkan diğer bulgular arasında yer almaktadır. Bu konu ile ilgili bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

'İl genelinde bulunan çoğu dini yapının çevre düzenlenmesi gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle bu dini eserler dıştan bakınca kötü bir görünüme sahiptir. Bu sorunun çözümü için yerel yönetimler üstüne düşen görevi yerine getirmeli ve çevre düzenlenmesi bulunmayan dini eserlerin bir an önce çevre düzenlemeleri gerçekleştirilmelidir' (K46).

‘Manisa Valiliği’nin inanç turizmi başta olmak üzere ilde diğer alanlarda yatırım gerçekleştirmesi için bütçesinin olması gerekmektedir. Bundan dolayı kapatılan il özel idarelerin tekrardan açılması gerekmektedir’ (K9).

‘Manisa ilinde yerel yönetimlerin, dini eserlerin etrafında bulunan çarpık yapıları bir an önce yıkması gerekmektedir. Bu sorun çözüldüğü zaman inanç turizmi bakımından önemli bir sorundan daha Manisa kurtulmuş olacaktır’ (K8).

Bir bölgede inanç turizminin geliştirilmesi için yerli ve yabancı turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak konaklama tesisi, restoran, kafeteryalar gibi modern alanlar inşa edilmeli (Güzel, 2012:140) ve bölgedeki alt yapı hizmetlerinin iyileştirilmesi sağlanmalıdır (Kaynak ve Karabulut, 2016:190). Bu çalışmada da Manisa ilinde inanç turizminin sorunlarının çözülmesi için katılımcıların çoğu alt ve üst yapı hizmetlerinin iyileştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. 27 numaralı katılımcı konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi ve sorunlarının çözümünün sağlanması için öncelikle ilde alt ve üst yapı hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Özellikle Sart Antik Kenti, Alaşehir Saint Jean Kilisesi gibi yabancı turistlerin ziyaret ettikleri merkezlerin yakınlara turistlerin ihtiyaçlarını karşılayabileceği tuvalet, lavabo ve kafeterya muhakkak açılmalıdır’(K27).

Yerel ve idari yönetimlerin Manisa ilinde seyahat acentelerine dini eserleri tanıtımlarının gerçekleştirmesi için maddi destek sağlanması gerektiği belirten bir katılımcı, bu konuda görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir;

‘Manisa ilindeki seyahat acentelerine ilde bulunan yerel yönetimler ve kamu kuruluşlarının daha fazla maddi destekte bulunması sağlanmalıdır. Bu sayede yurtiçinde ve yurtdışında fuarlara katılım imkanı oluşturarak, Manisa ilinin dini ve kültürel eserlerinin tanıtımlarını gerçekleştirme imkanı elde edebiliriz. Ayrıca bu tanıtımlar sayesinde inanç turizmi faaliyetlerinin istenilen düzeye ulaşması sağlanabilir’

Manisa ilinde inanç turizmi sorunlarının çözüm yolları arasında, dini eserlerin restorasyonlarının uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmesi, toplu taşıma araçlarının yaygınlaştırılması, şehir içinde trafiği rahatlatacak projeler geliştirilmesi ve Celal Bayar Üniversitesi’nde turizm bölümünün açılması gerektiğinin altını çizen bazı katılımcıların görüşleri ise şöyledir:

‘İl genelindeki dini eserlerin orijinalliğinin korunması için restorasyonlarının uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Manisa ’da son zamanlarda gerçekleştirilen restorasyonlar kötüdür. Bu durumdan dolayı bazı eserler orijinalliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu olumsuz durumu engellemek için bundan sonra planlanan restorasyonların uzman firmalara verilmesi ve uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir’ (K33).

‘Manisa ilinde trafik sıkışıklığı sorunun çözülmesi ve turistlerin daha memnun olmasını sağlamak için toplu ulaşım araçlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu kapsamda şehre tramvay hattı döşenmeli ve önemli kültür ve dini eserlere hem turistlerin hem de yerel halkın daha kolay ziyaret etmelerini sağlamak için ring hizmeti sunulmalıdır. Yine ayrıca bu trafik sıkışıklığının önlenmesi için köprü ve yolların genişletilmesi gibi projeler düşünülmelidir’ (K46).

‘Celal Bayar Üniversitesi’nde tur rehberliği ve turizm bölümü açılması gerekmektedir. Çünkü il genelinde inanç turizmi olmak üzere başka tüm turizm türlerinin gelişmesi için kalifiye personel yetiştirilmesi gerekmektedir. Celal Bayar Üniversitesi’nde bu bölümlerin açılması ile birlikte ilin ihtiyacı olan turizm alanında kalifiye personel yetişmiş olacaktır. Ayrıca ilde üniversite ve sektör iş birliği çalışmaları gerçekleştirilmeli ve bu iş birliği çerçevesinde ildeki turizm hizmet sağlayıcılarında çalışan personellere de mesleki eğitim kursları verilmelidir’ (K31).

Manisa ilinde bulunan dini merkezlere yönlendirici ve bilgilendirici tabelaların konulması, ilin inanç turizmi sorunlarının çözümü için atılacak adımlardan en önemlileri arasında yer aldığını ifade eden bir katılımcı, bu konuda şu görüşleri belirtmiştir;

‘Manisa ilinde önemli dini merkezlere yönlendirici ve bilgilendirici tabelaların yerleştirilmesi gerekmektedir. Turistler bu sayede dini eserler hakkında hedeflenen minimum bilgi seviyesine ulaştırılabilir, kalabalık durumlarda ise yönlendirici tabelalar sayesinde karışıklık çıkması engellenebilir’ (K12).

Katılımcıların bazıları il genelinde inanç turizminin sorunlarının çözümü için turizm hizmet sağlayıcılarında istihdam edilen ve dini eserlerde görevli bulunan personelin yabancı dil seviyelerinin geliştirilmesi için eğitim verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

‘Belediyelerin il kültür merkezlerinde veya halk eğitim merkezlerinde turizm hizmet sağlayıcılarında çalışan ve yabancı dil eksiği olan personellere ücretsiz yabancı dil eğitimleri verilmelidir. Bu sayede turizm sektöründe çalışan personellerin yabancı dil seviyesi yükseltip ve turistler ile rahat iletişime geçmeleri sağlanabilir’(K6)

‘İl Kültür Turizm Müdürlüğü, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Manisa Valiliği bir proje düzenlemelidir. Bu proje kapsamında okullarda İngilizce ve Almanca öğretmeni olarak görev alan kamu personeli turizm sektöründe çalışan ve yabancı dil eksiği olan personellere ücretsiz yabancı dil eğitimi vermelidir. Diğer bir taraftan imamlarında yabancı dillerinin geliştirilmesi için eğitime tabi tutulması gerekmektedir. Çünkü Manisa ilindeki tarihi camiler yabancı turistlerin de ilgisini çekmektedir. Bu ziyaretler esnasında imamların, turistlere bilgi verebilmesi için yabancı dil bilgilerinin iyi olması gerekmektedir. Bu nedenle Manisa İl Müftülüğü önderliğinde hafta sonları veya akşamları imamlara yönelik ücretsiz yabancı dil eğitimi verilmelidir. İlk etapta Sultan Camii ve Külliyesi, Muradiye Camii ve Külliyesi, Ulu Cami ve Külliyesi, Akhisar Ulu Camii, Alaşehir Yıldırım Bayezid Camii gibi inanç turistleri tarafından daha çok ziyaret edilen camilerde görev yapan imamlar bu eğitime tabi edilmelidir’ (K21)

Dini turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve kültürel miras alanlarının korunması için bölgedeki turizm paydaşları ile iş birliği gerçekleştirmek çok önemlidir. Çünkü bir bölgedeki turizm talebini, tek bir kurum veya tesis tarafından karşılamak mümkün değildir (Radbill ve Chaich, 2007:11). Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi ve sorunların çözülmesi için paydaşlar arası iş birliği çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu görüşü destekleyen 7 numaralı katılımcının görüşü şu şekildedir;

‘Manisa ilinde tek bir kurumun veya yerel yönetimin çabası ile inanç turizminin sorunlarının çözümü mümkün değildir. İlde özel sektöründen kamu sektörüne, yerel yönetiminden sivil toplum kuruluşlarına kadar tüm paydaşların ortaklaşa iş birliği çalışması yapması gerekmektedir’(K7).

Presti ve Petrillo (2010:309)’nun İtalya’da kutsal alanlarda gerçekleştirdikleri çalışmada katılımcıların %65,7’si özel şirketler tarafından işletilen ek hizmet ve

servislerin (kafeteryalar, hediyelik eşya dükkanları vb.) dini alanlarda bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bulgu ile benzer katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir.

‘Manisa iline gerçekleştirdiğim inanç turlarında yabancı turistlerin çoğu, önemli dini merkezlerin yakınlarına hediyelik eşya dükkanları açılması ve bu dükkanlarda inanç turizmine yönelik eşya satışının gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir’ (K47)

‘İstanbul’da Sultan Ahmet Camisinin magnetleri, caminin yakınlarında satılmaktadır. Yine Ayvalık ilçesinde, Ayvalık tostı meşhur olduğu için Cunda Adası’nda tostun küçük magnetleri yapılmıştır ve hediyelik eşya dükkanlarında satışı gerçekleştirilmektedir. Manisa ilinde de bu örneklerle benzer hediyelik eşya satışı gerçekleştirilmelidir. Örneğin Mesir Macunu Festivali’nin gerçekleştirildiği Sultan Camii ve Külliyesinin yakınlarına hediyelik eşya dükkanları açılmalıdır. Bu dükkanlarda mesir macununu ve Sultan Camii’ni simgeleyen magnetler satılmalıdır’ (K48)

Mersin ilinde inanç turizminin sorunlarının çözüm yolları arasında ilde bulunan dini eserlerin envanterlerinin çıkarılması gerektiği belirtilmiştir (Şaman, 2009:54). Bu çalışmada da 18 numaralı katılımcı Manisa ilinde dini eserlerin envanterlerinin çıkarılması gerektiğinin altını çizmiş ve bu durumu şu sözler ile desteklemiştir;

‘Manisa ilinde envanter çalışması gerçekleştirilirse, toplamda kaç tane dini eserin bulunduğu ve bu eserlerin restorasyon çalışmalarının gerekip gerekmediği tespit edilmiş olur. Bu sayede ilde inanç turizmi faaliyetlerine kazandırılacak eserlerin sayısı ve şu an ki durumları net olarak ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu yüzden bir an önce Manisa ilinde dini eserlerin envanter çalışmaları gerçekleştirilmelidir’ (K18).

Son olarakta görüşmelerde inanç turizminin sorunlarının çözülmesi için Akhisar Tepe Mezarlığı’nın duvarlarının yükseltilmesi ve Manisa ilinde önemli inanç merkezlerinin dahil edildiği inanç gezi rotaları oluşturulması ve bu rotaların tanıtımlarının gerçekleştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

‘Akhisar Tepe Mezarlığı’nda duvarların boyları yükseltilmesi sağlanarak gece vakti tinerci veya sarhoşların girmesi önlenmelidir. Çünkü burası yabancı tur gruplarının önemli durak merkezidir’ (K28).

‘Manisa ilinde Hristiyanlık veya İslamiyet dinlerine ait önemli eserlerin bulunduğu merkezleri kapsayan dini tur rotası oluşturulmalıdır. Örneğin Manisa merkezde bulunan cami ve türbeleri kapsayan gezi rotası oluşturulmalıdır. Bu rota kapsamında önce Ulu Cami ve Külliyesi’nden başlayarak sırasıyla, Hatuniye Camii, Muradiye Camii ve Külliyesi, Saruhan Bey Türbesi, Sultan Camii ve Külliyesi, 22 Sultanlar Türbesi ve son olarak Manisa Mevlevihanesi ziyaret edilmelidir. Yine Sart Antik Kenti, Lidya Bintepeler Tümülüsü, Akhisar Tepe Mezarlığı, Alaşehir Saint Jean Kilisesi, Manisa Kula Evleri, Kula Meryem Ana Evinin gibi ikinci bir rota daha oluşturulabilir. İl genelinde önemli eserler olmasına rağmen tur rotası yoktur. Bu sorunun çözülmesi içinde Manisa ilinde bulunan seyahat acenteleri bir an önce dini tur rotası oluşturmalarıdır’ (K2)

3.9. MANİSA İLİNDE İNANÇ TURİZMİNİN GELİŞTİRİLMESİ İÇİN YÜRÜTÜLEN TANITIM FAALİYETLERİ VE PROJELER

Kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve özel sektör temsilcileri ile gerçekleştirilen görüşmelerde ‘Manisa ilinde inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik herhangi bir tanıtım faaliyetleri veya projeleriniz var mıdır?’ sorusuna verilen yanıtlar analize tabi tutulmuştur. Bu analizler sonucu ‘Manisa İlinde İnanç Turizmi Faaliyetlerinin Geliştirilmesine İçin Yürütülen Tanıtım Faaliyetleri veya Projeler’ adlı ana tema ve bu ana tema altında 24 alt tema belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar aşağıda Tablo 32’de gösterilmiştir.

Tablo 32: Manisa İlinde İnanç Turizmi Faaliyetlerinin Geliştirilmesine İçin Yürütülen Tanıtım Faaliyetleri ve Projeler

	Sart antik kentinde Tiyatro Şenliği Düzenlenmesi
	Sart antik kentinde Senfoni Orkestrasının açık hava konseri gerçekleştirmesi
	Sempozyum düzenlenmesi

Manisa İlinde İnanç Turizmi Faaliyetlerinin Geliştirilmesine İçin Yürütülen Tanıtım Faaliyetleri ve Projeler	İnanç merkezlerinin tanıtılması için kitap ve broşürler basılması
	İnanç merkezlerinin tanıtılması için internet sitesi kurulması
	İzmir fuarına katılım
	Emitt (Doğu Akdeniz Uluslararası Turizm ve Seyahat Fuarına) katılım
	İnanç merkezlerine yerel yönetimlerin ücretsiz otobüs ile tur düzenlenmesi
	Kula'da Yunus Emre Anma Etkinliklerinin Düzenlenmesi
	Çapa Çarık Türbesi Restorasyonu ve Peyzaj Projesi
	Manisa Büyükşehir Belediyesinin Tarihe Saygı Projesi
	Cami aydınlatma çalışmaları
	Manisa'ya Yeni Arkeoloji Müzesi Projesi
	Camilerin temizliği ve bakımlarının gerçekleştirilmesi
	Niobe civarı ve Ulu Cami çevresinde yürüyüş yolu projesi ve çevre düzenlemesi
	Manisa'daki türbelerin restorasyon ve çevre düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi
	Turizm Çekim Noktaları Projesi
	Şehzadeler Spil ile Yükseliyor Projesi
	Alaşehir Kurşunlu Han Projesi

	Tv programlarının ve kısa film çekilmesi
	Manisa Belediyesinin internet sitesinde WEB yayınında Manisa'nın önemli camilerinin tanıtıldığı program yayını
	Akhisar Tepe Mezarlığı ören yerinde sütunlu Roma Caddesi'nin restorasyon projesi
	Turgutlu'da kültür rotası oluşturulması
	Turgutlu kent müzesi projesi

4 numaralı katılımcı Sart Antik Kenti'nin tanıtılması için, antik kente tiyatro şenliğinin düzenlenmesine karar verildiği ve daha öncesinde de Senfoni orkestrası tarafından Sart antik kentinde açık hava konserinin verildiğini belirtmiş ve bu durumu da şu sözler ile aktarmıştır;

'Manisa ilinde inanç turizminde önemli olan Sart Antik Kenti'nin tanıtılması için 2015 yılında Artemis Tapınağı'nda ilk kez Bilkent Senfoni orkestrası tarafından konser verilmiştir. Bu konsere Salihli Kaymakamı, Salihli Belediye Başkanı, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı olmak üzere yurtiçinden ve yurtdışından konuklar gelmiştir. Bu açık hava konserinde Kamran İnce tarafından bestelenen 'Sardis Senfonisi' ve 'Midas Hükümü' operası da seslendirilmiştir. Bu konserin haberleri yurtiçinde yazılı ve görsel medyada yer almıştır. Diğer taraftan Sart Antik Kenti'nde 1 ve 9 Temmuz 2017 tarihleri arasında 'Sardes Uluslararası Dionysos Çocuk ve Gençlik Tiyatro Şenliği' gerçekleştirilecektir. Şenlik bu sene ikinci defa düzenlenmekte, Bursa, İzmir ve Denizli devlet tiyatrolarının katılım gerçekleştirmesi beklenmektedir. Aynı zamanda yöresel sanatçılarında mini konserler vermesi planlanmıştır. Senfoni konseri ve tiyatro şenliği Sart Antik Kenti'nin tanıtımına önemli katkı sağlayacaktır' (K4).

İtalya'da 2003 yılında UNESCO kültürel miras listesine giren, 9 tane önemli kutsal dağın bulunduğu Piedmont ve Lombardy bölgelerinin tanıtımlarının gerçekleştirilmesi için projeler üretilmiştir. Bu projeler kapsamında internet siteleri

kurulmuş, dergi, broşür ve kitap basılmış, kutsal dağlarda çeşitli etkinlikler (konserler ve açık hava sergileri) gerçekleştirmiş ve konferanslar düzenlenmiştir (Afferni ve Ferrrio, 2016:8-9). Bu bulgu ile benzer bazı katılımcı görüşleri şöyledir;

‘Salihli’de 9-11 Ekim 2015 tarihleri arasında ‘Lidya Altın Ülke Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu’u düzenlenmiştir. Bu sempozyum kapsamında Salihli iline çok sayıda yurt dışından ve yurt içinden akademisyen gelmiştir. Bu sempozyumun düzenlenmesinde amaç Sart Antik Kenti’nin tanıtılmasının sağlanması hem kültür hem de inanç turizminde istenilen payın alınmasıdır. Diğer bir taraftan Salihli Belediyesi inanç turizminin geliştirilmesi için üniversitelerdeki akademisyenlerin desteği ile tanıtıcı kitap, broşürler bastırılmıştır. Örneğin 2009 yılında Kültür ve Tabiat Varlıkları Salihli isimli kitap hazırlanmıştır. Bu kitabın içerisinde Salihli merkez ve tüm köylerinde bulunan cami, türbe ve mezar taşları ile ilgili bilgiler ve fotoğraflar yer almaktadır’ (K4).

‘Manisa’nın Alaşehir ilçesinde bulunan dini ve kültürel yapıların tanıtımlarını gerçekleştirmek için Alaşehir Ticaret Odası olarak ‘Alaşehir’de Bir Ömürlük’ isimli bir kitap bastırdık. Aynı zamanda bu kitap içerisinde Alaşehir’de yaşayan kişilerin ağzından ilçenin eski tarihi hakkında bilgilerde yer almaktadır. Bu kitabı ücretsiz olarak dağıtmaktayız’ (K18).

‘Manisa ilinde Yunus Emre etkinliği kapsamında, Yunus Emre’nin tanıtılması ve düşüncesinin gelecek nesillere aktarılmasının sağlanması için uluslararası sempozyum düzenlenmiştir. Bu sempozyum vesilesiyle ile Kazakistan, Bosna Hersek, Türkmenistan, Özbekistan, Irak, Romanya ve Azerbaycan devletlerinden gelen akademisyenler için Manisa ilindeki önemli camilere tur gerçekleştirilmiştir. Ayrıca akademisyenler, Kula ilçesinde bulunan Yunus Emre ve Tapduk Emre türbesine de ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Bu sempozyum sayesinde hem Yunus Emre’nin hem de Manisa ilindeki dini eserlerin tanıtılması gerçekleştirilmelidir. Bu sempozyumun her sene düzenlenmesi için karar alınmıştır’ (K11).

‘Manisa ilindeki önemli dini ve kültürel varlıkların tanıtılması için Manisa Büyükşehir Belediyesi ‘Manisa Kent Rehberi’ isimli kitap bastırmıştır. Bu kitabın içerisinde Manisa ilinde bulunan önemli tarihi ve kültürel yapıların tarihçeleri ve resimleri bulunmaktadır. Bu kent rehberi gibi tanıtıcı yayınlar çıkarılmasında amaç ilin önemli dini ve kültürel eserlerinin tanıtılmasıdır’ (K8).

‘Manisa Valiliği 2013 yılında ‘Marka Şehir Manisa’ isimli turizm el kitabı bastırmıştır. Bu el kitabında Manisa ve ilçelerinde bulunan dini, kültürel ve tarihi yapılar, önemli etkinlikler, el sanatları, tur olanakları, seyahat acenteleri, oteller ve yeme-içme tesislerine de yer verilmiştir. Bu kitaptan 250.000 adet basılmış ve Manisa ilinde okular ve önemli kurumlara ücretsiz dağıtılmıştır. Bu kitap sayesinde Manisa ilinin tanıtımı gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir’ (K9).

‘Belediyeler kendi internet sitelerinde ve Manisa İl Kültür Turizm Müdürlüğü resmi internet sitesinde Manisa ilinde bulunan önemli dini ve kültür yapılarının tanıtımlarını gerçekleştirmek ve bilgilendirmek için tarihçelerine ve resimlerine yer vermektedir’ (K26)

‘Manisa ilinde Aigai Antik Kenti, Akhisar Tepe Mezarlığı ve Sart Antik Kenti’nde bulunan eserlerin bilgilendirilmesi ve tanıtımlarının gerçekleştirilmesi için internet siteleri kurulmuştur. Bu internet sitelerinde antik kentlerde gerçekleştirilen kazılar hakkında bilgi verilmektedir’ (K16).

Yurt içinde ve yurt dışında turizm fuarlarına katılım sağlanarak, destinasyonların tanıtımı gerçekleştirilebilir (Buhalis, 2000:112). Bu çalışmada katılımcılar Manisa ilindeki dini ve kültürel eserlerin tanıtılması için fuarlara katıldıklarını ifade etmişlerdir. Konu ile ilgili 8 numaralı katılımcının görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde inanç, kültür ve tarihi eserlerin tanıtılması için 2016 yılında Manisa Büyük Şehir Belediyesinin destekleri ile birlikte İzmir Fuarına katılım yapılmıştır. Yine Doğu Akdeniz Uluslararası Turizm ve Seyahat fuarına (Emitt) her sene Manisa Büyükşehir Belediyesinin desteği ile katılım sağlanmaktadır. Bu fuarlarda Manisa ilinin dini, kültürel ve tarihi yapılarının en iyi şekilde tanıtımları gerçekleştirilmektedir’ (K8).

Yerel yönetimler, yerel halka hem alt ve üst yapı hizmetleri hem de kültür ve turizm ile ilgili hizmetler sunmaktadır. Örneğin yerel halk ve yerli turistlerin İstanbul’da bulunan İslami eserleri görmelerini sağlamak için İstanbul’daki belediyeler ücretsiz dini gezi programları düzenlemektedirler (Kızılırmak ve Şahin, 2014:217). Bu araştırmada da Manisa ilindeki belediyelerin, ildeki dini eserlerin tanıtımlarını gerçekleştirmek için yerel halk ve yerli turistlere yönelik ücretsiz dini

turlar düzenledikleri belirlenmiştir. Konu ile ilgili 23 numaralı katılımcının görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa Büyükşehir Belediyesi, yerel halk ve yerli turistlerin ildeki önemli dini eserleri görmelerini sağlamak için ücretsiz gezi programları başlatmıştır. Bu geziler ücretsiz olduğu için daha çok katılım sağlanmaktadır. Bu sayede dini eserlerin tanıtımları da başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş olmaktadır’ (K23).

Manisa’nın Kula ilçesinin Emre Köyü’nde Tapduk ve Yunus Emre’nin türbesinin çevresinde her sene Yunus Emre Anma Etkinlikleri gerçekleştirildiği ve bu anma etkinlikleri sayesinde ziyaretçilerin Kula’nın diğer dini değerlerine ilgi gösterdiğini belirten bir katılımcı bu konu ile ilgili görüşlerini şu sözler ile dile getirmiştir;

‘Manisa’nın Kula ilçesinde bulunan Tapduk ve Yunus Emre türbesi başta olmak üzere Kula’da bulunan dini eserlerin tanıtılması ve turistlerin çekilmesi için 11 yıldan beri Kula belediyesinin destekleri sayesinde, Tapduk ve Yunus Emre’nin türbesinin çevresinde anma etkinlikleri düzenlemekteyiz. Bu anma etkinleri kapsamında gelen ziyaretçilere mehteran takımı gösterileri, Kur’an-ı Kerim Tilaveti, Semazen Gösterileri, Yunus Emre’nin şiirleri ve hayatından özlü sözler okunmaktadır. Bu kapsamda Yunus Emre Etkinliğine katılan kişiler aynı zamanda Emre köyünde bulunan Carullah Bin Süleyman Camii ve yine Kula’da bulunan Süleyman Camii, Kurşunlu Camii, Eski Cami, Hacı Abdurrahman Camii, Hacı Recep Camii, Necip Camii, Paşa Camii ve Soğukkuyu Camileri gibi dini eserlere de ziyaret gerçekleştirmektedir. Yunus Emre etkinliği Kula ilçe’sinin tanıtımının sağlanmasına da katkı sağlamaktadır’ (K5).

Manisa’da Çapa Çarık türbesinin restorasyonu ve peyzaj projesi, Tarihe Saygı Projesi ve cami aydınlatma çalışmalarının başlatıldığını belirten yerel yönetim yetkilisi görüşlerini şu şekilde aktarmıştır;

‘Yunus Emre Belediyesi olarak Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi adına Çapa Çarık türbesinin restorasyonu ve çevre düzenlenmesinin yapılması için proje başlattık. Belediyemize iletilen şikayetler sonucu ve Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi için bu projeyi başlatmaya karar verdik. Proje kapsamında türbenin bulunduğu alanda zeminin düzeltilmesi yapılacaktır. Ayrıca türbenin

bulunduğu yeşil alanlarda piknik masaları, çocuk oyun parkları, bisiklet yolları, top oynanacak alanlar inşa edilecektir' (K7).

'Manisa Büyükşehir Belediyesi olarak Manisa ilinde tarihi saygı projesi başlattık. Bu proje kapsamında Manisa ilinde bulunan Ulucami ve Külliyesinin restorasyonu, Kula Tapduk Emre ve Yunus Türbesi, Kabak Tekkesinin çevre düzenlenmesi, Demirci Kúpeler Camii Restorasyonu ve Karaca Ahmet Camii Türbesi restorasyonunun gerçekleştirilmesi ve bu yapıları inanç turizmine kazandırılması hedeflenmektedir' (K26).

'Manisa ilinde bulunan Muradiye Camii, Hatuniye Camii, Sultan Camii, İvaz Paşa Camii gibi önemli camilerde gece saatlerinde hem halkımızın rahat ibadet etmesi hem de geç vakitte gelen tur gruplarının daha rahat bir şekilde cami ziyaretlerini gerçekleştirmesi için ışıqlandırma çalışmaları başlattık. Bu çalışmalar sayesinde ilde bulunan önemli tarihi camilerde inanç turizmi faaliyetleri geliştirilecektir' (K10).

Manisa ilinde kültür ve inanç turizminin geliştirilmesi ve ile daha çok turist çekilmesi için Manisa'ya yeni Etnografya ve Arkeoloji müzesi yapımına başlanacağını ifade eden bir katılımcı, bu konuda görüşlerini şu sözler ile dile getirmiştir;

'Manisa Müzesi, Muradiye Camii ve Külliyesinin içinde bulunan medrese ve imaret bölümleri içerisinde hizmet vermektedir. Fakat bu müzede önemli dini, kültürel ve tarihi eserlerinin hepsini sergileyecek yeterli alan olmadığı için, birçok tarihi eser sergilenememekte ve depolarda tutulmaktadır. Örneğin Ulu Cami ve Külliyesinin künde-kari tekniği ile yapılan sanat eseri niteliğindeki minber kapısı Manisa Müzesi'nde bulunmasına rağmen yer olmadığı için depoda saklı tutulmaktadır. Bu durumdan dolayı müzedeki dini eserleri görmek isteyen ziyaretçiler ne yazık ki esas değere sahip eserleri görememektedirler. 2012 yılında önemli dini, kültürel ve tarihi eserlerin sergilenmesi adına yeni bir arkeoloji müzesi yapılması için protokol imzalanmıştır. Fakat Manisa merkezli Anemon Otelleri'nin sahibi İsmail Akçura'nın desteğini çekmesinden dolayı proje yarım kalmıştır. Daha sonra Manisa'da İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün gerekli çabaları sonucunda Mayıs ayında yeni müzenin yapılması için ihale çalışmaları başlatılmıştır ve Haziran ayı içerisinde de yeni müzenin temel atma töreni görkemli bir şekilde gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu

müze projesi ilimizde hem kültür hem de inanç turizminin gelişimine katkı sağlaması bakımından önemlidir' (K39).

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucu Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi için yerel yönetimlerin, camilerin düzenli temizlik ve bakımlarının yapılması ve Niobe ve Ulu Cami çevresinde yürüyüş yolu ve çevre düzenlemesi projesini planladıkları belirlenmiştir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

'Manisa ilinde camilerin temizlik ve bakımlarının daha sık gerçekleştirilmesi için belediyemiz camilere ek temizlik personeli görevlendirmiştir. Çünkü hem turistleri hem de cami cemaatinin memnuniyetinin sağlanması için temizlik ve bakım çalışmalarının gerçekleştirilmesi şarttır. Bu sayede inanç turizminin geliştirilmesine de katkı sağlamış olmaktadır' (K11).

'Manisa ilinde bulunan Ağlayan Kaya (Niobe)'nin çevresi çok bakımsız ve pis görünümündedir. Ağlayan Kaya'yı ziyarete gelen kişilerin çoğu bu bakımsızlıktan şikayetçidir. Bu nedenle yakın zamanda Ağlayan Kaya'nın çevre düzenlenmesi gerçekleştirilecektir. Çevre düzenlemesi kapsamında kayanın etrafı çimlendirilecek ve çiçeklendirilecektir. Aynı zamanda gelen ziyaretçilerin oturması için bank konulması ve yürüyüş yolu yapılması planlanmaktadır. Yine Ulu Cami ve Külliyesi'nde de hem çevre düzenlenmesi hem de yürüyüş yollu yapılması planlanmıştır' (K10).

Manisa ilinde bulunan önemli dini, kültürel ve tarih yapılarında turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi için bu yapılardaki mevcut sorunların tespit edilmesi ve çözüm yolları bulunması için turizm çekim noktaları ve 'Şehzadeler Spil İle Yükseliyor' projesi hazırlandığını belirten bir katılımcı ise, bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir;

'Şehzadeler Kaymakamlığı olarak Manisa ilinde inanç turizmi başta olmak üzere diğer turizm çeşitlerinin geliştirilmesi için yatırımlara önem vermekteyiz. Çünkü Manisa'nın gelişiminde turizm önemli rol oynayacaktır. Bu kapsamda Nisan 2016 yılında turizm çekim noktaları çalışma projesi hazırladık. Bu proje kapsamında Manisa Mevlevihanesi, Yiğitbaş Veli Mescidi ve Haziresi, Hatuniye Camii, 22 Sultan Türbesi, Ulu Cami ve Külliyesi, Saruhan Bey Türbesi, Sultan Camii ve Külliyesi, Tıp Tarihi Müzesi, Tantalos Kaya Mezarı ve Kybele Kaya anıtında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu alanların sorunları tespit edilmiş ve aynı zamanda bu

sorunların çözüm yolları için öneriler sunulmuştur. Bu önerilerin yerine getirilmesi için kısa zamanda çalışmalar gerçekleştirilecektir. Diğer bir taraftan Şehzadeler Kaymakamlığı, Şehzadeler Belediyesi, Spil Dağı Milli Park Müdürlüğü, Manisa İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Manisa Mesiri Tanıtma ve Turizm Derneği'nin iş birliği ve zafer kalkınma ajansının ekonomik desteği ile 'Şehzadeler Spil İle Yükseliyor' projesi başlatılmıştır. Bu proje kapsamında Spil Dağı'nda 2 otel (spor ve sağlık otelleri) ve teleferik yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca Spil Dağı'nda Tantalos Kaya Mezarı, Yarıkkaya, Kybele Kaya Anıtı ve Pelops Tahtı gibi tarihten günümüze kalan önemli eserler yer almaktadır. Bu eserleri kapsayan bir gezi rotası oluşturulması da bu projenin özel amaçları arasında yer almaktadır. Bu projeler sonlandığı zaman Manisa ili inanç turizmi başta olmak üzere doğa, sağlık, kültür, tarih ve spor turizmi bakımından da daha gelişmiş hale gelecektir' (K12).

Manisa'da inanç turizminin geliştirilmesi için gerçekleştirilecek projeler arasında Alaşehir'de bulunan tarihi Kurşunlu Han Projesi de yer almaktadır. Alaşehir'de inanç turizminin gelişim aşamasında bu projenin önemli olduğunu ifade eden bir katılımcı, bu durumu şöyle dile getirmektedir;

'Saint Jean Kilisesi'nin yakınında yer alan tarihi Kurşunlu Han, Vakıflar Bölge müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Alaşehir Sanayi ve Ticaret Odası olarak Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden bu tarihi hanın kiralama hakkını kazandık ve bu tarihi handa inanç turizminin geliştirilmesi için proje tasarladık. Fakat şu an Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar aşıldığı zaman Alaşehir Belediyesi hanın çevre düzenlemesini gerçekleştirecektir. Daha sonra bizde planladığımız projenin gerçekleşmesi için çalışmalara başlayacağız. Alaşehir Saint Jean Kilisesi'ne gelen turistler, ilçede hiç vakit geçirmemektedir. Kiliseyi ziyaret ettikten sonra ilçeden ayrılmaktadırlar. Çoğu tur grubu kiliseye yakın vakit geçirecekleri, yemek yiyecekleri ve alışveriş yapacakları bir yer olmadığından şikayet etmektedir. Bu nedenle handa Alaşehir'in tarihi ve kültürel değerlerinin sergileneneceği müze oluşturularak, turistlerin kilise ziyaretinden sonra buraya gelerek vakit geçirmelerinin sağlanması planlanmıştır. Ayrıca hanın içinde Alaşehir'e özgü el işleri ve çeşitli dini hediyelik eşyaların bulunduğu dükkanlar açılacaktır. Yine Alaşehir Saint Jean Kilisesi'nin büyük bir maketinin de bu handa sergilenmesi planlanmıştır. Diğer bir taraftan hanın içinde yöresel restoranlar açılacaktır ve bu restoranlarda

Alaşehir'in yöresel yemeği olan kapama, yaprak sarma ve hoşaf gibi yiyecek ve içeceklerin sunumları gerçekleştirilecektir. Yine Alaşehir belediyesinden destek sağlanırsa Saint Jean Kilisesi'nden bu hana giden yolun sevgi yolu haline getirilmesini düşünmekteyiz. Bu sevgi yolu boyunca yerel halkın stantlar açarak dini turistlere yönelik hediyelik eşya satışları gerçekleştirmesini planladık. Öte yandan Alaşehir'e gelen Hristiyan tur gruplarının ibadetlerini gerçekleştireceği faaliyete bir kilise bulunmamaktadır. Bu nedenle hanın içindeki odalardan bir tanesi Saint Jean Kilisesi'ni ziyaret eden yabancı grupların ayinlerini gerçekleştirmeleri için ayrılacaktır. Daha sonra seyahat acenteleri ile görüşülerek, yabancı turların Saint Jean Kilisesi'ni ziyaret ettikten sonra Kurşunlu Han'a yönlendirilmesi için çalışmalar gerçekleştirmekteyiz. Ayrıca tur gruplarının yemek programlarını hanın içindeki yöresel yemeklerin sunumlarının gerçekleştirildiği restoranlarda yapması teşvik edilmeye çalışılacaktır. Hanın içinde kokartlı tur rehberinin de bulundurulması planlanmaktadır. Çünkü tur gruplarının rehberi bulunmadığı zamanlarda, turistlere müzede yer alan tarihi, dini ve kültürel değerlerin tanıtımları bu rehber tarafından gerçekleştirilecektir. Bu kurşunlu han projesi sayesinde Alaşehir'de inanç turizminin daha çok gelişmesinin önü açılacaktır' (K18).

Dini merkezlerde gerçekleştirilecek film çekimleri destinasyonların tanıtımına önemli katkılar sağlamaktadır (Yılmaz ve Yolal, 2008:175). Bu çalışmada da Manisa ilinde önemli dini eserlerin tanıtımlarının sağlanması için önemli inanç merkezlerinde kısa film ve tanıtıcı programlar çekildiği belirlenmiştir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

'Manisa ilinde Hristiyanlık dininin ilk yedi kilisesinden birisinin bulunduğu Alaşehir ilçesinde inanç turizmi faaliyetlerinin daha çok geliştirilmesi için Tgrt, Atv ve Show TV gibi önemli televizyon kanallarını ilçeye davet ettik. Bu kanallarda Alaşehir'i tanıtıcı belgesel programları çekilmiş ve yayınlanmıştır. Ayrıca Alaşehir'de kısa film de çekilmiştir' (K20).

'Manisa ilinde Sultan Camii ve Külliyesi başta olmak üzere Mesir Macunu Festivali'nin tanıtılması ve bu sayede ile yerli ve yabancı turistlerin ile çekilerek inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesinin sağlanması için bu sene Habertürk kanalında Öteki Gündem programının yayını canlı olarak Sultan Camii ve Külliyesinin içinde bulunan Hafsa Sultan Tıp Tarihi müzesinde gerçekleştirilmesini sağladık. Bu yayında

Manisalı olan tarihçi Talha Uğurluel Manisa Sultan Camii ve Külliyesi, Manisa’da yetişen padişahlar ve Mesir Macununu Festivali hakkında izleyicilere çok önemli bilgiler verdi. Yine ayrıca program sunucu Cansu Hanım Osmanlı Devleti’nde sultanların giydiği kıyafetleri giyerek canlı yayını gerçekleştirmiştir. Bu canlı yayın sayesinde Sultan Camii ve Külliyesi ile Mesir Macunu’nun tanıtılması sağlanmıştır. Bundan sonrada Manisa ilinde inanç, kültür ve tarih turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesini sağlamak amacı ile ilde tanıtıcı yayın ve programlar yapılmasını teşvik etmeye çalışacağız’ (K35).

Manisa ilinde bulunan önemli İslami eserlerin tanıtılması ve buralarda inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesini sağlamak için Manisa Büyükşehir Belediyesinin internet sitesinin WEB yayınında Manisa’nın önemli camilerinin tanıtıldığı program yayını gerçekleştirildiğini belirten bir katılımcı, bu konuda görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir;

‘Manisa Büyükşehir Belediyesi, resmi internet sitesinde WEB TV yayını başlatmıştır. Bu WEB yayınında Manisa ilinde bulunan önemli camilerin tanıtıldığı program yayınlanmıştır. İlerleyen günlerde Manisa ilinde bulunan diğer önemli dini ve kültürel eserlerin tanıtılması içinde WEB TV’de yayınlar gerçekleştirilmeye devam edilecektir’(K26).

Katılımcılardan bazıları Hristiyanlar için Manisa ilinde çok önemli çekim noktalarından birisi olan Akhisar Tepe Mezarlığı’nda inanç turizminin geliştirilmesi için ‘Akhisar Tepe Mezarlığı Ören Yerinde Sütunlu Roma Caddesinin Restorasyon Projesi’ hazırlandığını ifade etmiştir. 27 numaralı katılımcının konu hakkında görüşleri şu şekildedir;

‘Son yıllarda Akhisar Tepe Mezarlığı’na gelen çok sayıda tur grubunun şikayet ettiği en önemli konulardan biriside bu alandaki çoğu eserin yerde durmasıdır. Örneğin Akhisar Tepe Mezarlığı’nda bulunan Roma Caddesi’nin sütunları kazı çalışmaları sonucu gün yüzüne çıkarılmıştır. Fakat restorasyon gerçekleştirilemediğinden bu sütunlar yerde sergilenmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması ve Akhisar Tepe Mezarlığı’nın bakımsız görüntüsünden kurtulması için restorasyon projesi hazırlanmıştır. Bu proje kapsamında yerde bulunan sütunlar ayağa kaldırılacak ve Roma Caddesi tekrardan düzenlenecektir. Bu sayede Akhisar

Tepe Mezarlığı'nda inanç turizmi faaliyetlerinin daha çok geliştirilmesi ve dini turistler için önemli çekim merkezi haline getirilmesi amaçlanmıştır' (K27).

37 numaralı katılımcı Manisa'nın Turgutlu ilçesinde inanç turizminin geliştirilmesi için Turgutlu'da dini eserlerin içinde bulunduğu kültür rotası ve kent müzesi projesinin faaliyete geçirileceğini belirtmiş ve bu konu hakkında görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir;

'Turgutlu'da inanç turizmi ve kültür turizminin geliştirilmesi için Turgutlu Kent Müzesi'nin kurulması için önemli çalışmalar gerçekleştirmekteyiz. Bu müzenin yapılması için Turgutlu Belediyesi Üzümcü Konağı'nı satın almış ve ilde bulunan Zafer Kalkınma Ajansı desteği ile bu yapı restore edilmiştir. Kısa bir zaman sonra açılışı gerçekleştirilecektir. Bu müzenin bir odasında Turgutlu'da eski dönemlerde bir arada yaşayan Hristiyan, Yahudi ve Müslümanlara ait önemli dini eşyalar sergilenenecektir. Örneğin Yahudilerin evlilik sözleşmeleri, eski tarihli Tevrat, İncil ve Kuran-ı kerim gibi önemli dini eserler sergilenenecektir. Diğer bir taraftan ilerleyen dönemlerde seyahat acentaları ile görüşülerek, Turgutlu kültür rotası oluşturulması planlanmaktadır. Bu gezi rotasının içerisine Turgutlu'da bulunan Hacı Zeynel Camii, Hüseyiniye Camii, Çakıcı Camii Tatar Camii, Hacı Muharrem Camii, Turgutlu Kent Müzesi gibi ilçede bulunan önemli dini ve kültürel eserlerinde dahil edilmesi planlanmıştır' (K37).

3.10. MANİSA İLİNDE BULUNAN SEYAHAT ACENTELERİNİN İNANÇ TURU DÜZENLEMEME NEDENLERİ

Manisa ilinde faaliyet gösteren seyahat acenteleri ile gerçekleştirilen görüşmelerde *'Manisa ilinde inanç turu düzenliyor musunuz? Evet ve Hayır ise nedenlerini açıklar mısınız?'* sorusuna verilen yanıtların analiz edilmesi sonucunda *'Manisa ilinde seyahat acentelerinin inanç turu düzenlememe nedenleri'* adlı ana tema ve bu ana tema altında 4 adet alt tema belirlenmiştir. Bu tema ve alt temalar aşağıda Tablo 33'de gösterilmiştir.

Tablo 33: Manisa ilinde Seyahat Acentelerinin İnanç Turu Düzenlememe Nedenleri

Ana Tema	Alt Tema
Manisa İlinde Seyahat Acentalarının İnanç Turu Düzenlememe Nedenleri	Manisa’da bulunan dini eserlerin tanınırlığının az olmasından dolayı talep yetersizliği
	Belediyelerin ücretsiz inanç turları düzenlemesi
	Kaçak turlar
	Turistlerin ve Yerel halkın tekne turu, deniz kenarları ve yerel festivallere dini eserlerden daha çok ilgi göstermesi

Seyahat acenteleri ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, Manisa’da bulunan dini eserlerin tanınırlığının az olmasından dolayı yerli ve yabancı turistler tarafından çok fazla ziyaret gerçekleştirilmediği ve bunun sonucunda yeterli talep olmadığı için Manisa iline inanç turları düzenlemedikleri ortaya çıkmıştır. 14 numaralı katılımcının bu konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

‘Manisa ilinde uzun yıllardan beri faaliyet gösteren bir acente olduğumuz için yurtiçine ve yurtdışına çok sayıda tur düzenlemekteyiz. Fakat bu turlar içerisinde Manisa’da bulunan dini eserler yönelik bir inanç turumuz bulunmamaktadır. Çünkü Manisa’da bulunan önemli dini eserlere, ülkemizde ve yurtdışında çok tanınırlığı olmadığı için yerli ve yabancı turistlerin seyahat talebi bulunmamaktadır. Bizlerde ticari bir kuruluş olduğumuzdan çok karlı ve talebi yüksek olmayan turları düzenlememekteyiz. Fakat bir Manisalı olarak bu duruma bende üzüntü duymaktayım’ (K14).

Manisa ilinde bulunan seyahat acentelerinin il içerisinde inanç turu düzenlememesinin nedenleri arasında belediyelerin ücretsiz inanç turları düzenlemesi ve Manisa ilinde yaygın olarak gerçekleştirilen kaçak tur faaliyetleri de yer almaktadır. Bu konu ile ilgili bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

‘Son zamanlarda Büyükşehir Belediyesi başta olmak üzere ilçe belediyeleri, yerel halkın oyunu almak için Manisa ili içinde dini ve kültürel yapılara ücretsiz turlar düzenlemektedir. Örneğin Manisa Büyükşehir Belediyesi Cuma günleri Manisa

merkezdeki cami ve türbelere köylerden ve ilçelerden ücretsiz otobüs kaldırarak inanç gezileri düzenlemektedir. Bu durum biz seyahat acenteleri için olumsuzdur. Çünkü ile gelen yerli turist ve yerel halk belediyelerin ücretsiz inanç turlarına katıldığı için seyahat acentelerinin tur düzenlemesine gerek kalmamaktadır. Manisa'daki seyahat acentelerinin ekonomik yönden kazanç sağlaması için belediyelerin ücretsiz inanç turlarını düzenlemekten vazgeçmeleri gerekmektedir' (K13).

'Manisa il merkezinde son yıllarda kaçak turların sayısında artış gözlenmektedir. İnsanlar bir grup oluşturduktan sonra otobüs kiralamakta ve kokarttı bulunmayan Manisa'nın dini eserleri hakkında az bilgi sahibi olan kişiler de tur rehberi sıfatı ile düzenledikleri seyahatleri dahil ederek kendi başlarına kaçak tur düzenlemektedirler. Tabi ki bu tur seyahat acentelerinin paket tur programlarına göre daha ucuz olacağı için çoğu kişi böyle kaçak turlar ile Manisa ilindeki tarihi ve kültürel yapıları ziyaret etmektedir. Bu nedenle de bu kaçak turlardan dolayı biz Manisa ilinde inanç turu düzenlememeyi tercih etmekteyiz' (K15).

Turistlerin ve yerel halkın tekne turu, deniz kenarları ve yerel festivallere (Alaçatı Ot Festivali, Enginar Festivali vb.) dini eserlerden daha çok ilgi gösterdiğini ve bu nedenden dolayı Manisa iline yönelik inanç turları düzelemediklerini belirten bir katılımcıda, bu durumu şöyle açıklamıştır;

'Turistlerin ve Manisa'da bulunan yerli halkın dini ve kültürel gezilere talepleri daha azdır. Genellikle acentemizde turistler ve yerel halk inanç seyahatlerinden ziyade yazın tekne turu, deniz kenarları, yerel festivaller, kışları ise kayak turlarına daha çok ilgi göstermektedirler. Bu nedenle de Manisa' iline yönelik inanç turu düzenlememekteyiz' (K49).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin paydaşlar tarafından değerlendirilmesi konulu bu çalışmada, Manisa ilinde inanç turizminin gelişmesi açısından güçlü ve zayıf yönleri ile inanç turizminin gelişmesi üzerinde etkili olabilecek tehdit ve fırsatların belirlenmesi ve inanç turizminin geliştirilmesi için yapılabileceklerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

. Bu kapsamda Manisa ilinde yerel yönetimler, kamu kuruluşları, özel sektör, yerel halk, esnaf ve tur rehberleri olmak üzere toplamda 50 kişi ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularına verilen yanıtların içerik analizi ile değerlendirilmesi sonucunda 9 tane ana tema ve 120 alt tema belirlenmiştir.

Araştırma sonucuna göre, Manisa ilinde İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerine ait önemli eserlerin bulunduğu görülmüştür. Günümüzde Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelini oluşturan Ulu Cami ve Külliyesi, Muradiye Camii ve Külliyesi, Sultan Camii ve Külliyesi, Çeşnigir Camii, İvaz Paşa Camii ve Külliyesi, Akhisar Ulucamii, Akhisar Şeyh İsa Camii, Yıldırım Beyazıt Camii, Carullah Bin Süleyman Camii, Pazar Camii, Saruhan Bey Türbesi, İshak Çelebi Türbesi, Revak Sultan Türbesi, Tapduk ve Yunus Emre Türbesi, Hacı Zeynel Dede Türbesi, Manisa Mevlevihanesi, Akhisar (Thyatira) Kilisesi, Salihli (Sardes) Kilisesi, Alaşehir St. Jean Kilisesi (Philedelphia), Kula Meryem Ana Kilisesi, Sardes (Salihli) Sinagogu gibi dini eserler, ilin önemli çekim unsurları arasında değerlendirilmektedir. Bu İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinine ait bazı eserler, Kartal ve diğerlerinin (2015)'de Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin araştırılması konulu çalışmasının bulguları arasında yer almaktadır. Yine 2015 yılında Manisa'da turizm odağı olabilecek tarihi ve kültürel varlıklara ait fizibilite projesi kapsamında yukarıda bahsedilen eserlerin önemli turizm çekicilikleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle bu bulgular alan yazın ile uyum içerisindedir.

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucu Manisa ilinin inanç turizminde güçlü ve zayıf yönlerinin olduğu belirlenmiştir. Manisa ilinin inanç turizminde güçlü yanları içerisinde, Çelik (2012)'de ifade ettiği gibi İlin Saruhanlı Beyliği döneminde başkent olması ve Osmanlı devleti zamanında ise şehzadelerin sancağa çıktığı önemli iller arasında yer almasından dolayı, bu dönemlerden kalan

türbe ve mezarların bulunması, tarihi camilerin, Pagan inançlarına ait eserlerin (Artemis tapınağı ve Kybele anıtı) ve Bin Tepeler Lidya tümüslerinin varlığı, İncil’de adı geçen ve Hristiyanlığın ilk yedi kilisesi olarak adlandırılan kiliselerin üçüne (Sart, Akhisar ve Alaşehir) ve Mesir festivaline sahip olması yer almaktadır. Şaman (2009)’da Mersin ilinde, inanç turizminin güçlü yanları arasında inanç turizmi eserlerinin varlığını göstermiştir. Bu nedenle bu çalışmada da elde edilen bulgu ile Mersin ilinde elde edilen bulgu birbirleri ile örtüşmektedir. Tapur’un (2009)’da gerçekleştirdiği çalışmasında saptanan ve bu çalışmada da Manisa’nın inanç turizmi potansiyelinde güçlü yönlerini oluşturan diğer unsurlar, yerel halkın turistlere karşı misafirperver tutumları ve Celal Bayar Üniversitesi’nin varlığıdır. Çünkü yerel halkın, turistlere karşı misafirperver davranışları ve tutumları turistlerin genel tatil memnuniyetleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Kozak, 2003). Ayrıca üniversiteler gerek kalifiye personel gerek gerçekleştirdikleri akademik çalışmalar sayesinde bulundukları illerde turizm faaliyetlerinin gelişiminde önemli rol oynamaktadır.

Manisa ilinde inanç turizmi eserlerinin tanıtım faaliyetlerinin yetersiz olduğu belirlenmiştir. Dini merkezlerde, tanıtımların en çok yapıldığı eserlerin turistler tarafından daha çok ilgi gördüğü ve ziyaret edildiği göz önüne alınırsa (Levi ve Kocher, 2009:20), tanıtım faaliyetlerinin eksikliği Stefko ve diğerleri (2015), Sargın (2006), Başer ve Başcı (2012), Bilim (2014) ve Berk (2015)’inde vurguladığı gibi destinasyonların zayıf yönleri arasında değerlendirilmektedir. Diğer bir taraftan katılımcıların çoğu Manisa ilinde alt ve üst yapı hizmetlerinin de yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Özellikle yabancı turistler için önemli çekim merkezi olan Akhisar Tepe Mezarlığı, Sart Antik Kenti ve Alaşehir Saint Jean Kilisesinde konaklama ve yeme ve içme tesislerinin sayılarının yetersiz olduğu ve mevcut durumda olanların bile turistlere yönelik kaliteli hizmetler sunmadığı belirlenmiştir. İlgili literatür incelediğinde inanç turizminde görülen alt ve üst yapı eksikliği Tümbek (2009), Kurar ve diğerleri (2015), Çiftçi ve Akova (2016), Kartal ve diğerleri (2015), Gil ve Cruciel (2008) gibi yazarlarında çalışmalarında vurgulanmıştır. Öte yandan araştırma sonucuna göre diğer zayıf yönler, Manisa ilinde inanç turizmi alanında gerçekleştirilen akademik çalışmaların yetersizliği, dini eserlerin korunmamış olması, yerel halkın dini eserler hakkında bilgi eksikliği, seyahat acenteleri ve kokartlı turist rehberlerinin sayılarının eksikliği, Manisa ilinde inanç turizmi eylem planının

oluşturulmamış olması, dini eserlerin envanterinin tam anlamı ile çıkarılamayışı ve inanç turizmine ait hediyelik eşyaların olmayışıdır. Özellikle bu zayıf yönler arasında vurgulanan dini eserlerin yeteri kadar korunamaması sorunu, Manisa ili dışında, Kastamonu (İbret ve diğerleri, 2015) ve Konya illerinde de (Tapur, 2009) gerçekleştirilen çalışmalarda inanç turizmi faaliyetlerinin zayıf yönü olarak vurgulanmıştır.

Diğer bir taraftan yerel yönetim, kamu, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasında iş birliğinin ve koordinasyon eksikliğinin bulunması ilin inanç turizminde zayıf yönü olarak vurgulanmıştır. Alan yazında önceki gerçekleştirilen çalışmalara da bakıldığında Manisa ilinde turizm paydaşları arasında yeteri kadar iş birliği gerçekleştirilmediği vurgulanmıştır. Örneğin Kartal ve diğerleri, (2015)'nin gerçekleştirdiği araştırma sonucunda Manisa ilinde yerel yönetimler ve merkezi yönetimler arasında iş birliği çalışmalarının yetersiz olduğu saptanmıştır. Yine inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesini etkileyen iş birliği çalışmalarının yetersizliği, Rot ve diğerleri (2014) ve Bilim (2014) gibi yazarlarında çalışmalarında dikkat çektiği önemli bir konudur.

Araştırma sonucunda, Manisa ilinin inanç turizmi potansiyeli açısından zayıf ve güçlü yönleri tespit edilmek ile birlikte, inanç turizminin tehdit ve fırsatlarının da olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda, Dünya'da yaşayan toplumların dine yönelimlerinin artması, inanç turizminin fırsatı olarak görülmektedir. Çünkü insanlar, dinlerinin kendilerine emrettiği kuralları yerine getirmek, kutsal saydıkları önemli merkezleri görmek ve günahlardan arınma ve Tanrı'ya isteklerini bildirmek amacı ile inanç turizmi faaliyetlerine katılırlar (Güzel, 2010:91). Bu nedenle de Dünya'da yaşayan toplumlar arasında din inancının yaygınlaşması ve bir şeye inanma hissi, inanç turizmi faaliyetlerinin de gelişmesini tetikleyen önemli bir fırsattır. Şaman (2009)'da gerçekleştirdiği çalışmasında Mersin ilinde inanç turizminin fırsatları arasında Dünya'da yaşayan toplumların dine yönelimlerinin artması sonucuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda, bu çalışmada bulunan bulgu ile Şaman (2009) çalışmasında ulaşılan sonuç birbirine örtüşmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin muhafazakarlaşması ve siyasi iktidara yaranma çabası, İzmir – Manisa arasına tünel projesinin başlanması ile birlikte iki şehir arasında mesafenin kısılması, uçak biletlerinin ucuz olması ve MOSB'nin bulunması Manisa ilinde inanç turizminin fırsatı olarak gösterilmektedir.

İnanç turizmi fırsatları arasında değerlendiren uçak biletlerinin ucuz olması unsuru, Zengingönül ve diğerleri (2012)'nin de çalışmasında vurguladığı bir fırsattır. Bunların dışında Manisa ilinin dört mevsim elverişli iklime sahip olması fırsatlar arasında vurgulanan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü iklimin elverişli olmadığı bölgelerde inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesi zorlaşmaktadır (Demircan, 2014:104).

Diğer yandan Manisa ilinde inanç turizminin gelişimini yoğun göç faaliyetleri, terör, mülteci sorunu, Suriye iç savaşı, 15 Temmuz darbe girişimi, Fethullah terör örgütü (FETÖ/PDY) sorunlarının tehdit ettiği ortaya çıkmıştır. Manisa ilinde inanç turizmini tehdit eden göç sorununa Ekşi (2007) yılında gerçekleştirdiği çalışmada da vurgu yapmıştır. Öte yandan inanç turizminin gelişimini tehdit eden Suriye iç savaşı ve mülteci sorununa Harunoğulları (2016)'da gerçekleştirdiği çalışmada dikkat çekmiştir. Ayrıca Acar ve diğerleri (2017)'nin de çalışmasından turizmi tehdit edici unsurlar arasında gösterilen ekonomik sorunlar ve alım gücünün düşüklüğü bu çalışmada da Manisa ilinde inanç turizmi tehdit eden unsur olarak tespit edilmiştir. Bu unsurlar dışında, siyasi iktidarın Avrupa ülkelerine yönelik sert söylemleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilde inanç turizmini geliştirici teşvik politikasının olmayışı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın diğer bakanlıklara kıyasla az bütçeye sahip olması tehdit edici bir başka unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda Manisa ilinde inanç turizminin gelişmemesinin altında yatan sorunlar olduğu tespit edilmiştir. İnanç merkezlerinde çevre kirliliği bu sorunlardan biri olarak ifade edilmiş ve özellikle Sart Antik Kenti'nin son zamanlarda bakımsız ve pis görüntüsünün inanç turizmi açısından önemli sorunlara yol açtığını belirtmişler. Gedecho (2014)'da çöp ve insanların atıklarının çevrenin kirlenmesine neden olarak, hacıların ve turistlerin dini merkezlerdeki otantik deneyim elde etme şansını azalttığını vurgulamıştır. Bu nedenle çevre kirliliği ve çöp sorunu Manisa ilinde inanç turizminin gelişimini engellemektedir. Yine inanç turizmi merkezlerinde tanıtıcı broşürlerin eksik olduğu ve Manisa ilinin inanç turizminden fazla gelir elde edemediği de tespit edilmiştir. Manisa iline gelen yerli ve yabancı turistlerin genellikle ilde konaklamadığı ve az vakit geçirdiğinden dolayı alışveriş merkezleri veya hediyelik eşya dükkanı gibi yerlerden alışveriş gerçekleştirmedikleri

sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durumdan dolayı da yerel ekonominin inanç turizminden yeterli gelir sağlamayı önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Manisa iline gelen turistlerin dini merkezleri ziyaret gerçekleştirdikten sonra boş zamanlarını geçirecekleri eğlence tesisleri ve aktivitelerinde olmadığı ve bu durumunda inanç turizminin gelişimini etkileyen sorunlar arasında yer aldığı belirlenmiştir. Diğer bir taraftan Manisa ilinde zengin tarihi ve kültürel eserlerin bulunması ilk bakışta inanç turizmi faaliyetlerinin gelişimi açısından çok önemli olmasına rağmen, bu eserleri elde etmek isteyen define arayıcılarını da kaçak kazılar gerçekleştirmeye sevk etmektedir. Bu nedenle kaçak kazılar, ilin önemli inanç turizmi sorunları arasında yer almaktadır. Ayrıca Manisa ilinde önemli turizm çekicilikleri arasında yer alan Sart Antik Kenti, Akhisar Tepe Mezarlığı ve Aigai Antik Kenti'nde yürütülen kazı çalışmalarının yavaş olması da inanç turizminin gelişimini etkileyen önemli bir sorundur. Çünkü bu merkezlerde yavaş gerçekleştirilen kazı çalışmalarından dolayı, dini ve kültürel eserlerin ortaya çıkarılması ve inanç turizmi faaliyetlerine kazandırılması uzun zaman almaktadır. Alan yazında gerçekleştirilen çalışmalarda da inanç turizminin sorunları arasında kazı çalışmalarının uzun sürmesinin yer aldığı görülmüştür (Kurar ve diğerleri, 2015; Sargın, 2006).

Yörük (2010) ve Şahiner (2012)'nin de gerçekleştirdiği çalışmalarda ortaya çıkan dini yapıların etraflarında çevre düzenlemelerinin gerçekleştirilmemesi sorunu, bu çalışmada da inanç turizminin gelişiminin engelleyen sorunlar arasında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Manisa ilinde inanç turizmi çekicilikleri arasında yer alan Yiğitbaşı Veli Mescidi, Hatuniye Camii, 22 Sultanlar Türbesi, Ulu Cami ve Külliyesi, Saruhan Bey Türbesi, Kybele Kaya Anıtı ve Tantalos Kaya Mezarının çevre düzenlemesinin olmadığı belirlenmiştir. Diğer bir taraftan, dini eserlerin etrafında imara uygun olmayan çarpık yapılaşma, İl özel idaresinin kapatılması sonucunda valiliklerin yatırım bütçelerinin ortadan kalkması, dini eserlerin aslına uygun restorasyonlarının olmaması, dini eserlerde yönlendirme ve bilgilendirme levhalarının eksikliği, kalifiye personel sıkıntısı ve konaklama tesisleri ile restoranlarda çalışan personelin yabancı dillerin yetersizliği de Manisa ilinde öne çıkan diğer inanç turizmi sorunlarından başlıcalarıdır. Bu sorunlar arasında tespit edilen dini merkezlerde yönlendirici ve bilgilendirici levhaların eksikliğine, Çakmak (2014)'da gerçekleştirdiği çalışmasında da değinmiştir.

Dini turizm faaliyetleri, hızla büyüyen ve yıllık 18 milyar dolarlık hacme sahip bir pazar haline gelmiştir. Dünya genelinde 50.000'den fazla kilise ve seyahat organizasyonun kendi bünyelerinde seyahat programları bulunmakta ve dini merkezlere ziyaretler gerçekleştirmektedirler (Wright, 2008:32-33). Bu bilgilerin ışığında zengin dini ve kültürel eserlere sahip destinasyonlar, bu pazardan pay alabilmek için inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesine önem vermelidirler. Bu gelişimi sağlamak için çeşitli tanıtım çalışmaları, plan ve projeler gerçekleştirilmektedir (Okuyucu ve Somun, 2013: 640). Bu çalışma sonucuna göre de Manisa ilinde inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi için tanıtım çalışmaları ve projeler gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Tanıtım çalışmaları kapsamında Manisa ilinde Sart antik kentinde senfoni orkestrası tarafından açık hava konseri düzenlenmiştir. Bu konsere yerli ve yabancı turistlerin katılım gerçekleştirmesi sayesinde başarılı bir şekilde Sart Antik Kentinin tanıtımı gerçekleştirilmiştir. Yine Sart Antik Kentinin tanıtımını sağlamak ve ilgi uyandırmak için tiyatro şenliğinin gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu konser ve tiyatro şenlikleri sayesinde Sart Antik Kentinin tanıtımları gerçekleştirilerek, yerli ve yabancı turistler için çekim merkezi haline getirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca Manisa ilinde uluslararası sempozyumlar düzenlenmiş ve sempozyumlara katılan akademisyenlere ilin önemli dini ve kültürel yapılarını tanıtmak için geziler organize edilmiştir. Diğer bir taraftan inanç turizminin geliştirilmesi için, ilin dini eserlerin resimleri ve tarihçelerinin yer aldığı tanıtıcı kitap ve dergiler bastırıldığı, turizm fuarlarına katılım sağlandığı, internet sitesi kurulduğu ve önemli dini merkezlerde tanıtıcı program ve kısa filmlerin çekildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar dışında bir başka inanç turizminin geliştirilmesi için uygulanan tanıtıcı faaliyet ise Manisa ilinde bulunan yerel yönetimlerin dini merkezlere ücretsiz seyahatler düzenlenmesidir. Yerel yönetimlerin düzenlediği ücretsiz bu seyahatlere Kızıllırmak ve Şahin (2014)'de gerçekleştirdikleri çalışmalarında vurgu yapmıştır.

Araştırmanın bir diğer bulgusu ise Manisa ilinde yerel yönetimlerin inanç turizminin geliştirilmesi için restorasyon projeleri yürütmesidir. Bu kapsamda Manisa ilinde Çapa Çarık Türbesi'nin çevre düzenlemesi ve restorasyonu, Akhisar Tepe Mezarlığı ören yerinde sütunlu Roma Caddesi'nin restorasyon projesi, Niobe (Ağlayan Kaya) ve Ulu Cami çevresinde yürüyüş yolu projesi ve çevre düzenlemesi ve Alaşehir Kurşunlu Han restorasyon projelerinin planlandığı tespit edilmiştir. Bu

projelerin geliştirilmesindeki amaç Manisa ilindeki dini eserlerin çevre düzenlemelerini ve restorasyonlarını gerçekleştirerek, dini turistlerin Manisa'ya olan ilgisini arttırılmasıdır. Yine Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin Tarihe Saygı Projesini yürüttüğü belirlenmiştir. Bu proje kapsamında, Tapduk ve Yunus Emre türbeleri ile Kabak Tekkesi'nin çevre düzenlemeleri, Manisa Ulu Cami ve Külliyesi, Demirci Kúpeler Camii ve Karaca Ahmet Türbesi restorasyonlarının gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle Kula'daki Tapduk ve Yunus Emre Türbelerinin çevre düzenlemesi projesine başlanmış ve bu projede sona yaklaşıldığı tespit edilmiştir. Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi için diğer gerçekleştirilmesi planlanan projeler kapsamında Manisa merkezde ve Turgutlu ilçelerinde yeni müze inşa edilecektir. Çünkü şu an Manisa ilindeki Muradiye Camii ve Külliyesinde mevcut müze yetersiz durumdadır. Yeni müze inşaatının tamamlanması ile eski müze deposunda bulunan önemli dini ve tarihi eserlerin tekrar sergilenmesi sağlanacaktır. Diğer bir taraftan da Manisa'nın Turgutlu ilçesinde önemli dini yapıları da kapsayan kültür rotası oluşturulması planlanmıştır. Bu doğrultuda seyahat acenteleri ile görüşmeler gerçekleştirilerek oluşturulacak kültür rotasına yurtiçinden ve yurtdışından turist çekilmesi hedeflenmiştir. Bu kültür rotası projesi, Casellas ve diğerleri (2013)'nin de çalışmasında inanç turizminin geliştirilmesi için dikkat çektiği önemli bir noktadır.

ÖNERİLER

Manisa ilinde kamu kuruluşları, özel sektör, yerel yönetimler, tur rehberleri, yerel halk ve esnaf ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucu elde edilen bulgulara yönelik araştırmacı tarafından ortaya konulan öneriler bu bölümde yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde hem Manisa ilinde turizm sektöründeki uygulayıcılara hem de gelecek çalışmaları gerçekleştirecek akademisyenlere yapılan öneriler aşağıda alt başlıklar halinde gösterilmiştir.

Turizm Sektöründeki Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin paydaşlar tarafından değerlendirilmesi konulu tez çalışmasında elde edilen sonuçlar ilde bulunan yerel yönetim, özel ve kamu sektöründeki uygulayıcılar için önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu doğrultuda aşağıda Manisa ilindeki uygulayıcılara yönelik sunulan önerilere yer verilmiştir;

- Manisa ilinin inanç turizmi kapsamında hangi ülkelerden daha az turist geldiği belirlenmeli ve o ülkelerdeki turizm fuarlarına katılım sağlanarak, ildeki önemli dini eserlerin tanıtımları gerçekleştirilmelidir. Ayrıca tanıtım faaliyetleri kapsamında ilde Sart Antik Kenti, Muradiye Camii ve Külliyesi, Alaşehir Saint Jean Kilisesi, Sultan Camii ve Külliyesi gibi önemli dini eserler hakkında kısa tanıtıcı belgeseller çekilmelidir.
- Çekiciliklere ait yol güzergahlarında eğlenceli ve ilginç tabelalar ile ilgi çekmek amaçlanmalıdır. Örnek olarak; Mesir Macunu Festivali'ne ithafen '*400 yıldır saçıyoruz, tutana aşk olsun*' gibi akılda kalıp sosyal medyada ilgi uyandırabilecek sloganlar üretilmelidir.
- Manisa iline ait kültürel ve dini değerlerin tanıtıldığı WEB sitesi oluşturulmalı ve Manisa iline ait bir slogan ve logo oluşturulmalıdır.
- İl sınırlarına yakın bölgelerde bulunan benzin istasyonları, dinlenme tesisleri gibi yoğun kullanılan alanlarda tanıtıcı görsel materyaller ücretsiz dağıtılmalı ve il sınırları içerisindeki güzergahları kullanan yolcuların ilgisi sağlanmalıdır.

- Manisa iline ait dini çekiciliklerin yer aldığı ve içeriğinde farklı dil seçenekleri ile akıllı telefonlar ve taşınabilir cihazlar için mobil uygulama hazırlanmalıdır.
- Manisa ilinde Revak Sultan, İshak Çelebi, Saruhan Bey, Şeyh İsa, Ayn-ı Ali, Tezveren (Ahmet) Dede, Yiğitbaşı Veli Ahmed Şemseddin gibi önemli dini ve tarihi kişiliklerin inanç turizmi kapsamında tanıtılması için anma törenleri düzenlenmelidir.
- Mesir Macunu Festivali'nin heyecanlı hale getirilmesi için daha farklı etkinliklerin düzenlenmesi sağlanmalıdır. Ayrıca Manisa iline yıl boyunca gelen turistlere Mesir Macunu Festivali'ni anımsatacak Mesir Müzesi, Mesir Köyü ve Mesir Anıtı inşa edilmelidir.
- Mesir Macunu Festivali haricinde Manisa iline turist çekecek farklı etkinlikler ve festivaller düzenlenmelidir.
- Sultan Camii, Mesir Macunu Festivali'nin gerçekleştirildiği cami olduğu için yabancı tur gruplarına cami ziyareti esnasında tanıtım amaçlı küçük gramajlı mesir macunu ücretsiz olarak dağıtılmalıdır.
- Kuşadası'na kruvazör gemiler ile gelen turistlerin, Manisa'daki İncil'de adı geçen kiliseleri ziyaret gerçekleştirmeleri için Kuşadası'ndan Manisa'ya otobüsler ile ücretsiz sağlanmalıdır.
- Hristiyan tur gruplarını Manisa iline çekmek için yılın belli dönemlerinde Kula'da bulunan Meryem Ana Kilisesi, Sart Antik Kenti, Akhisar Tepe Mezarlığı ve Alaşehir Saint Jean Kilisesi'nin kalıntılarının bulunduğu antik kente özel ayinler düzenlenmelidir.
- Yerli ve yabancı turistler için Manisa merkezde bulunan Seyit Hoca Tekkesi, Yiğitbaş Dergahı, Kabak Tekkesi ve Rufai Tekkesi'ni kapsayan tekke turu programı oluşturulmalıdır. Yine aynı şekilde Ulu Cami ve Külliyesi, Hatuniye Camii ve Külliyesi, Muradiye Camii ve Külliyesi, Sultan Camii ve Külliyesi gibi önemli tarihi camilerinde bulunduğu cami turu programı hazırlanmalıdır.
- Manisa'da bulunan Mevlevihane'nin tanıtımı yapılmalıdır. Ayrıca yerli ve yabancı turistlerin Mevlevihane'yi ziyaret etmelerini sağlamak için ücretsiz ulaşimleri sağlanmalı, Mevlevihane'de akşamları ney ve semazen gösterileri düzenlenmelidir.

- Celal Bayar Üniversitesi ve Manisa Müftülüğü önderliğinde ‘Manisa’da İnanç Turizmi Günleri’ konulu konferans ve sempozyumlar düzenlenmelidir. Bu konferanslara ve sempozyumlara yurtiçi ve yurtdışından akademisyenler, yerel yönetim, kamu ve özel sektör yetkilileri, dini yetkililer ve tur rehberleri davet edilerek, Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi için bir yol haritasının belirlenmesi sağlanmalıdır.

- Çekiciliklerin bulunduğu alanlarda sisteme kayıt koşulu ile ücretsiz Wi-Fi hizmeti verilerek turist memnuniyeti sağlanmalı ve sisteme kaydedilen e-mail ve telefon numaralarına etkinlikler ve yenilikler ile ilgili bilgilendirme yapılmalıdır.

- Dini çekiciliklerin bulunduğu alanlarda yaşanılabilir tarih temaları oluşturulmalı ve dönemsel kıyafetler veya yiyecekler ile turistlerin farklı deneyimler yaşaması sağlanmalıdır

- Üniversite kayıt dönemi ve özellikle askeri yemin törenlerinde aileler için tanıtım faaliyetleri düzenlenmelidir. Faaliyetlerin içeriğinde Manisa iline ait bilgilendirici broşürler ve küçük paketler içerisinde Mesir macunu, kuru üzüm gibi tatlar sunulmalıdır.

- Akhisar’da bulunan ve İncil’de adı geçen Thyateria kilisesi, günümüzde İngiltere’de 300.000 üyesi olan ekümenik kilisesinin adıdır. Bundan dolayı İngiltere’deki Thyateria kilisesinde Akhisar ilçesinin tanıtımı gerçekleştirilmelidir. Bu tanıtım çalışmaları sayesinde Manisa ilinde inanç turizmi geliştirilebilir (Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Planı, 2013)

- Manisa ilinde bakımsız halde bulunan tarihi ve dini yapıların bir an önce restorasyon ve restitüsyon çalışmalarının yapılarak, inanç turizmine kazandırılması gerekmektedir.

- Akhisar ve Kula’da bulunan tarihi evlerin restorasyonu tamamlanmalı ve bu evler butik otele dönüştürülmelidir. Bu sayede hem ilde bulunan konaklama tesisi sayısı artırılmış olacak hem de ilçenin yerel ekonomisine katkı sağlanacaktır.

- Yerli ve yabancı turistlere yönelik kaliteli restoran ve konaklama tesisleri inşa edilmelidir. İlaveten şu an faaliyette olan restoran ve konaklama tesislerinin de hizmet kalitesi artırılmalıdır.

- Dini merkezlerin ve ören yerlerin yakın çevresine turistlerin dinleneceği ve ihtiyaçlarını karşılayacağı kafeteryalar açılmalıdır. Bu yatırımların

gerçekleşmesi için ilde bulunan KOSGEB vb. kurumlar, yerel halka maddi destek sağlamalıdır. Ayrıca yine bu merkezlerde turistlerin memnuniyetlerinin sağlanması için yerel yönetimler alt yapı (tuvalet, otopark, yol vb.) hizmetlerini geliştirmelidirler.

- Manisa iline inanç turizmi amacı ile gelen turistlerin şehirde daha çok vakit geçirmelerini sağlamak için otantik ve ilgi çekici mekanlar ile eğlence tesisleri açılmalıdır. Ayrıca turistlere yönelik eğlenceli aktiviteler düzenlenmelidir.

- Manisa’da önemli kültürel, tarihi ve dini eserlerin büyük bir bölümü Manisa müzesindeki yer sıkıntısından dolayı depoda saklanmaktadır. Bu eserlerin depodan çıkarılması ve turistlere sergilenmesi için daha büyük müze yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu kapsamda Manisa’da yeni arkeoloji müzesi yapılması için Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nün gerçekleştirdikleri çalışmaların bir an önce hızlanması gerekmektedir.

- Manisa ilinde A grubu seyahat acentelerinin sayısının artırılması gerekmektedir. Çünkü ilde bulunan seyahat acentelerinin sayısı yetersizdir. Genellikle mevcut durumda olanlar ise uçak bileti ve araba kiralama hizmeti vermektedir.

- Dini merkezler ve ören yerlerinin çevresine hediyelik eşya dükkanları açılmalı ve bu dükkanlarda Manisa iline özgü yöresel eşyalar ve inanç turizmine ait dini hediyelik eşyaların satışı gerçekleştirilmelidir.

- Dini merkezler ve ören yerlerinde yön göstericisi ve bilgilendirici levhalar yenilenip daha fazla içeriğe sahip olması sağlanmalı ve rehberlik hizmetleri artırılmalıdır.

- Dini merkezler ve ören yerlerinin çevre düzenlemeleri yapılmalıdır.

- Manisa ilinde inanç turizmi kapsamında önemli olan cami, türbe, mescit ve ören yerlerini ziyaret eden yerli ve yabancı turistler ile ilgili istatistiki veriler tutulmalıdır. Ayrıca bu yerlere ziyaret gerçekleştiren turistlerin memnuniyetlerinin ölçülmesi için anket çalışmaları gerçekleştirilmelidir. Bu anket çalışmalarının sonucuna göre turistlerin memnun olmadığı hizmetler iyileştirilmelidir.

- Yerel halka eğitim ve seminerler verilerek, inanç turizmi konusunda bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır.

- Cami, türbe, mescit ve ören yerlerinde görev yapan personellere eğitimler verilerek, dini eserlerin koruma bilincinin oluşturulması sağlanmalıdır.

- Turizm hizmet sağlayıcılarında istihdam edilen personele halk eğitim merkezlerinde ücretsiz yabancı dil kursu verilmelidir.
- Aigai Antik Kenti, Sart Antik Kenti ve Akhisar Tepe Mezarlığı'nda yürütülen kazı çalışmalarına hız verilmelidir. Ayrıca maddi ve ekipman desteği sağlayacak sponsor arayışına girilmelidir.
- Manisa ilinde konaklama tesislerinin, seyahat acentelerine daha uygun fiyatlar vermesi sağlanmalıdır. Çünkü seyahat acentelerinin getirdiği tur gruplarının Manisa ilinde konaklaması, yerel ekonominin kalkınmasını sağlayacaktır.
- Dini eserlere ait envanter çıkarılmalı ve seyahat acenteleri ile iş birliğine gidilerek Manisa ilinde bulunan önemli inanç merkezlerinin tur programlarına dahil edilmesi sağlanmalıdır.
- Celal Bayar Üniversitesi'nde Turizm İşletmeciliği ve Rehberlik Bölümü açılmalıdır. Ayrıca üniversite, sektör ile iş birliği içerisinde bulunarak Manisa'da bulunan turizm hizmet sağlayıcılarında görev yapan personele eğitimler vermelidir. Yine üniversitede görev yapan akademisyenler, Manisa ilinde kültür, inanç ve tarih turizmi ile ilgili akademik çalışmalara ağırlık vermelidirler.
- Manisa ilinde inanç turizminin geliştirilmesi için, kamu, özel sektör ve yerel yönetimlerin iş birliği çerçevesinde plan ve projeler düzenlenmelidir.
- Manisa ilinde yerel yönetimler 'Kentsel Dönüşüm' projeleri hazırlamalıdır. Bu proje kapsamında önemli tarihi eserlerin çevresinde yer alan yapıların yıkılarak, dini ve tarihi eserlerin bir an önce ortaya çıkarılması sağlanmalıdır.
- İl Kültür Turizm Müdürlüğü'nce ilde bulunan tüm turizm paydaşlarının dahil edileceği inanç turizmi master planı hazırlanmalıdır.
- Manisa iline gelen tur gruplarına camilerin tarihçeleri ve mimarileri hakkında yerli ve yabancı turistlere bilgi verebilecek cami rehberleri istihdam edilmelidir.
- Manisa ilinde yerel yönetimlerde ve kamu kuruluşlarında kokartlı turist rehberi istihdam edilmesi için İzmir Rehberler Odası ile görüşülmelidir. Çünkü ilde bulunan önemli dini eserlerin yerli ve yabancı turistlere tanıtımını gerçekleştirecek kokartlı rehber sayısı çok azdır.

- Dini merkezlerin ve ören yerlerin temizlik, bakım ve onarımlarının düzenli olarak yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda dini merkezlere ve ören yerlerine ilave personel istihdam edilmelidir.
- İldeki müzelerde turistlerin ilgisini çekebilecek mini konserler, dinletiler ile tiyatro, sinema ve belgesel gösterimleri düzenlenmelidir.
- Turistlerin inanç turizmine sadece dini motivasyon ile katılmadıkları ilgili alan yazında belirtilmiştir. Bundan dolayı boş zamanlarını değerlendirmek için Manisa iline inanç seyahatleri düzenleyen turistlerin, ilde daha fazla vakit geçirmeleri adına doğa turizmi, spor turizmi, eko turizm ve sağlık turizmi gibi alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesi sağlanmalıdır.
- Manisa ili genelinde yer alan inanç turizmi çekiciliklerine dair gezi rotası oluşturulmalıdır.

Gelecekte Gerçekleştirilecek Çalışmalara Yönelik Öneriler

Bu çalışmada Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin güçlü ile zayıf ve tehdit ile fırsatlarının belirlenmesi ve inanç turizminin sorunların ortaya konması amacı ile gerçekleştirilen görüşmeler Manisa Merkez, Akhisar, Alaşehir, Turgutlu ve Salihli ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Bundan sonraki araştırmalar Manisa'nın tüm ilçelerinde bulunan yerel yönetim, kamu ve özel sektör yetkilileri ile gerçekleştirilebilir ve yine tüm ilçelerdeki dini eserler göz önüne alınarak Manisa'nın inanç turizmi potansiyeli ortaya çıkartılabilir. Diğer bir taraftan yine gelecek çalışmalarda, Manisa iline inanç turizmi amacı ile gelen yerli ve yabancı turistler üzerine araştırma yapılabilir. Bu kapsamda Manisa iline inanç turizmi motivasyonu ile gelen yerli ve yabancı turistlerin profilleri ve Manisa ilindeki memnuniyet düzeyleri araştırılabilir. Ayrıca Manisa ilinde yaşayan yerel halkın, inanç turizmine ve ile gelen yerli ve yabancı turiste karşı genel tutumlarının belirlenmesi amacı ile yeni çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Gelecek çalışmalarda nicel araştırma yöntemi kullanılarak, Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin paydaşlar tarafından değerlendirilmesi sağlanabilir. Bu kapsamda olasılıklı örnek alma yöntemi ile daha geniş bir evren oluşturulabilir ve bu geniş evren içerisinde Manisa'nın İnanç turizmi potansiyelinin irdelenmesi,

sorunlarının belirlenmesi, güçlü ile zayıf ve tehdit ve fırsatlarının ortaya konması sağlanır.

KATKILAR

Çalışmanın İlgili Alan Yazına Katkısı

Bu çalışmanın alanyazına üç temel katkı bulunmaktadır. Birinci katkısı, Kartal ve diğerleri (2015) ve Ekşi (2007)'nin çalışmalarından farklı olarak Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin güçlü ve zayıf yönleri ve tehdit ve fırsatları ortaya konulmuştur. İkinci katkısı, yerel yönetim, kamu ve özel sektör yetkililerinin Manisa ilinde dini eserlerin tanıtılması ve inanç turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi için yürüttüğü plan ve projelerin belirlenmiş olmasıdır. Üçüncü katkısı ise Manisa ilinde faaliyet gösteren seyahat acentalarının il sınırları içinde yer alan dini ve kültürel eserlere tur programı düzenlememe nedenlerinin ortaya konulmuş olmasıdır.

Çalışmanın Turizm Sektöründeki Uygulayıcılara Katkısı

Bu tez çalışması sayesinde Manisa'nın inanç turizminde karşılaştığı sorunlar ve zayıf yönleri belirlenmiştir. İldeki inanç turizmi sorunların çözülmesi ve zayıf yönlerinin ortadan kalkması için önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler, Manisa ilindeki yerel yönetimlere, kamu ve özel sektör uygulayıcılarına bundan sonra inanç turizmi alanında gerçekleştirilecek plan ve projeler konusunda yön gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

Abbate, C. S. and Nuovo, S. (2013). Motivation and Personality Traits for Choosing Religious Tourism: A Research on the Case of Medjugorje. *Current Issues in Tourism*.16(5):501-506.

Acar, V. , Avcı, E. ve Erat, B. (2017). Birgi'nin Turistik Bir Destinasyon Olarak Swot Analizi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Ulakbilge*. 5(14):1334-1372.

Acun, H. (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Acun. H. (1985). Manisa İshak Çelebi Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*.19:127-146.

Adam, B. (2005a). Dinler Tarihine Giriş. *Dinler Tarihi* (s. 1-15). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1151.

Adam, B. (2005b). Türkiye'deki Dinler. *Dinler Tarihi* (s. 155-200). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1151.

Adam, B. (2006). Yahudilikte Kutsal Toprakların Dinsel Önemi,

Adam, B. (2015). Dinler Tarihine Giriş. *Dinler Tarihi* (s. 19-31). Ankara: Grafiker Yayınları.

Afferni, R., Ferrario, C. ve Mangano, S. (2011). A Place of Emotions: The Sacred Mount of Varollo, Tourism. *An International Interdisciplinary Journal*. 59(3):369-386.

Afferni, R., ve Ferrario, C. (2016). Religious Tourism and Italian Sacred Mounts: Experiences of Networking and Co-operation at a Unesco Site, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage* ,4(1):1-16.

Ahmed, Z.U. (1992). Islamic Pilgrimage (Hajj) to Ka'aba in Makkah (Saudi Arabia): An Important International Tourism Activity. *The Journal of Tourism Studies*. 3(1):35-43.

Aigai Kazısı. (2015a).

http://www.aigai.info/kazilar_ve_antik_yapilar/kazilar_ve_antik_yapilar.html, (10.05.2017).

Aigai Kazısı. (2015b).

http://www.aigai.info/kazilar_ve_antik_yapilar/apollon_khresterios_tapinagi.htm, (10.05.2017).

Aigai Kazısı. (2015c).

http://www.aigai.info/kazilar_ve_antik_yapilar/athena_tapinagi.html, (10.05.2017).

Akat, Ö. (2000). *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Akdeniz, E. ve Şahin, M.K. (2014). *Akhisar Gezi Rehberi*. Akhisar Belediyesi Kültür Yayınları: Akhisar.

Akgül, H. (1986). *Manisa Folkloru*. Manisa: Manisa Turizm Derneği Yayını.

Aksakal, A. H. (2003). *Manisa'nın Bilinmeyen Değerleri*. Manisa: Şafak Basım Yayın San.

Aksakal, A.H. (2009). *Sardes Lidya Krallığının Başkenti*. Manisa: Emek Matbaası.

Aksakal, A.H. (2011). *Atlantis'in Gizemi ve Batı Anadolu Uygarlığı*. Manisa: Emek Matbaası.

Aktaş, G. (2007). Turizmde Destinasyon Pazarlaması. Turizm Sektörünün Tanımı, Yapısı ve Özellikleri. Genel Turizm- Turizmde Temel Kavramlar ve İlkeler (ss.117-139). Ankara: Turhan Kitabevi.

Al- Amin, H. (2002). Religious Tourism in Islamic Heritage, <http://islamictourism.com/PDFs/Issue%202/English/06%20religious%20tourism.pdf> (07.08.2017).

Alaşehir Belediyesi (2013). Tarihi Yapılar. <http://www.alasehir.bel.tr/tarihi-yapilar.html>, (10.05.2015).

Alecu, I.C. (2010). Epistemological Aspects of Religious Tourism in Rural Areas. *International Journal of Business Management and Social Sciences*.2(3):59-65.

Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017). Diğer Tarihi Yapılar. <http://www.amasyakulturturizm.gov.tr/TR,59524/diger-tarihi-yapilar.html>, (10.06.2017).

Angheluta, A. V. ve Strambu-Dima, A. ve Zaharia, R. (2009). Church Marketing- Concept and Utility. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*.8(22):171-197.

Antalya Müzesi. (2010). Noel Baba Müzesi. <http://www.antalyamuzesi.gov.tr/tr/noel-baba-muzesi>, (10.06.2016).

Atalay, G. (2010). Antik Devirde Mimari Kurallar ve İnşaat Teknikleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ateşoğlu, İ. ve Bayraktar, S. (2011). Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Turistlerin Destinasyon Seçimindeki Etkisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(14):96-108.

Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017). Afrodiasias.

Aydın, M. (2016). Hristiyanlık. Yaşayan Dünya Dinleri (ss. 78-195). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aydınözü, D. (2004). Side'nin Turizm Potansiyeli. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 24(1):81-97.

Ayık, O. (2015). 12 Ay Turizm= 80 Milyon Turist. *İzmir Kültür Turizm ve Dergisi*.6(33):6-40.

Azaklı, S. ve Özgür, H. (2004). Belediyelerin Turizme Yönelik ve Turizmi Etkileyen Hizmetleri. *Turizm İlkeler ve Yönetim* (ss.121-143). Ankara: Turhan Kitabevi.

Bahar, M. (2015). İnanç Turizmi Açısından Kilis İlinin Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Konya.

Baloglu, S. ve Mangaloglu, M. (2001). Tourism Destination Images of Turkey, Egypt, Greece and Italy as Perceived by US-Based Tour Operators and Travel Agents. *Tourism Management* 22 :1-9.

Bar, D. ve Cohen-Hattab, K. (2003). A New Kind of Pilgrimage: The Modern Tourist Pilgrim of Nineteenth Century and Early Twentieth Century Palestine. *Middle Eastern Studies*, 39(2):131-148.

Başcı, A. (2011). Türkiye’de İnanç Turizmi kapsamında Aziz Pavlusun Yeri Önemi ve Turistik Ürün Potansiyelinin Değerlendirilmesinde Tanıtım Faaliyetlerinin Rolü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Başer, F. ve Başcı, A. (2012). İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Pavlusun Evinin Önemi ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* .9(12):423-443.

Battour, M., Ismail, M.N. ve Battor, M. (2010). The Impact of Destination Attributes on Muslim Tourist's Choice, *International Journal Of Tourism Research*, 13: 533-537.

Bayar. H. (2016). Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası'nda ziyaretçi yoğunluğu yaşıyor. <http://www.divrigliyiz.biz/haber/337/17/divrigi-ulu-cami-ve-darussifasinda-ziyaretci-yogunlugu-yasaniyor>, (06.07.2017).

Beirman, D. (1999). Destination Marketing: The Marketing of Israel in Australia and the South- West Pacific. *Journal of Vacation Marketing*.6(2):145-153.

Benson, E.I. (2013). Visitors to Religious Site in South Western Nigeria- Their Experience of the Physical Infrastructure. *Journal of Tourism Consumption and Practice Volume*. 5(2),94-114.

Besalel, Y. (2013). İspanya'dan Osmanlı'ya Yahudilerin İmparatorluktaki işgücüne katkıları. <http://www.salom.com.tr/haber-88676>
Ispanyaacutedan_osmanliacuteya_yahudilerin_Imparatorluktaki__isgucune_katkilari_.html, (01.06.2017).

Bilgi, N., Berber, F., Gürbıyık, C. ve Pehlivan, G. (2016). Manisa Kent Rehberi. Manisa Büyükşehir Belediyesi Yayınları: Manisa.

Bilgicioğlu, B. (1997). Halime Hatun Külliyesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.15:338-339.

Bilgin, A. (2014). Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(2): 75-84.

Bilim, Y. (2014). İnanç Merkezlerinin Pazarlanması ve Türkiye Ölçeğinde Eleştiril Noktalar: Hatay Örneği. *İnanç Turizmi* (ss.91-110). Konya: Çizgi Kitabevi.

Bilim, Y. ve Özer, Ö. (2014). İnanç Turizmi. Konya: Çizgi Yayınları.

Bingöl, Z. (2007). *Anadolu’da İnanç Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Birgin, O. (2016). Geçerlilik ve Değerlendirme Standartları. *Nitel Araştırma Yöntemleri- Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (ss.243-267). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Blackwell, R. (2007). Motivations for Religious Tourism, Pilgrimage, Festivals and Events. *Religious Tourism and Pilgrimage Management* (pp.35-47). UK: Cab International.

Bond, N., Packer, J. ve Ballantyne, R. (2014). Exploring Visitor Experiences, Activities and Benefits at Three Religious Tourism Sites. *International Journal of Tourism Research*. 5(17):471-481.

Boyd, S.W. (2008). Marketing Challenges and Opportunities for Heritage Tourism. *Managing Visitor Attractions* (pp.284-294). USA: Elsevier.

Brayley, R. E. (2010). Managing Sacred Sites For Tourism: A Case Study of Visitor Facilities in Palmyra, New York. *Tourism Review*. 58(3): 289-300.

Bremer, T.S. (2004). *Blessed with Tourists: The Borderlands of Religion and Tourism*

Budak, D. (2012). Anadolu’da Yaşamış Aziz ve Azizelerin Hayatlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*. 21(1):97-116.

Bulut, Z. (2012). Türkiye’de İnanç Turizmi Kapsamında Selçuk Aziz Yuhanna Bazilikasının Turistik Ürün Potansiyeli ve Tanınmışlık Düzeyi Üzerine Bir Araştırma.

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017). Sinagoglar.

Canoves, G and Forga, J.M.P. (2016). The Determinants of Tourist Satisfaction in Religious Destinations: The Case of Montserrat. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 4(5):26-36.

Casellas, D. V., Serrallongo, S. A. ve Costa, N.C. (2013). Structuration and Branding of a Religious Tourism Product: Catalonia Sacra. *Pasos- Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*. 11(3) :135-145.

Charteris, M.T. ve Boyd, S.W. (2011). The Potential for Northern Ireland to Promote Politico- Religious Tourism: An Industry Perspective. *Journal of Hospitality Marketing Management*. 20(3-4):457-483.

Church Marketing Report. (2004). <http://www.cfcclabs.org/comreport.pdf>, (20.Ekim.2016).

Cilacı, O. (2001). *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*. İstanbul: Damla Yayınevi.

Cloesen, U. (2005). Religious Tourism- Braj, Center Of Vaishnava Pilgrimage. *Acta Turistica*.17(1): 3-28.

Clottes, J., Guilaine, J., Simonnet, D. ve Langaney, A. (2006). *İnsanın En güzel Tarihi*. Çev. Nurkalp Devrim. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Coğrafya Dünyası. (2017a). Manisa. <http://www.cografya.gen.tr/tr/manisa>, (10.03.2017).

Coğrafya Dünyası. (2017b). Manisa Ekonomik Faaliyetler. <http://www.cografya.gen.tr/tr/manisa/ekonomi.html>, (10.03.2017).

Cohen, E. (1979). A Phenomenology of Tourist Experiences. *Sociology*. 13(2):179-201.

Cohen, E. (1998). Tourism and Religion: A Comparative Perspective. *Pacific Tourism Review*. 2(1):1-10.

Cohen, E. (2006). Religious Tourism as an Educational Experience. *Tourism, Religion ve Spritual Journeys* (pp.78-94). Newyork: Routledge.

Collins- Kreiner, N. (2010). The Geography of Pilgrimage and Tourism: Transformations and Implications. *Applied Geography*. 30(1):153-164.

Collins-Kreiner, N. ve Kliot, N. (2000). Pilgrimage Tourism in the Holy Land: The Behavioural Characteristics of Christian Pilgrims. *GeoJournal*.50:55-67.

Coşkun, M. (2016). Martı.Zafer *Kalkınma Ajansı Kurumsal Dergisi*. 5(17):2-44.
Cumhuriyet, (2016). Patrik Bartholomeos Erdek'te ayin yönetti.

Curtis, S. (2016). English Cathedrals: Events and Spritual Capital. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*.4(2) :1-11.

Çakmak, T.F. (2014). İnanç Turizminin Turistik Destinasyon Pazarlamasında Yeri ve Önemi: Göbeklitepe Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

Çalışkan, U ve Tütüncü, Ö. (2008). Turizmin Yerel Halk Üzerindeki Etkileri ve Kuşadası İlçesi Uygulaması. IV.Lisansüstü Turizm Öğrencileri Kongresi. Antalya. 23-27 Nisan.2008.

Çavuş, A. (2012). İnanç Turizmi İşleviyle Gelişmekte Olan Haçka Yaylası. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 17(28):215-230.

Çelik, G. (2012). Turizmin Ekonomik Kalkınmaya Katkıları: Manisa İli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Çelik, İ. (2015). Manisa Kentinde Tarihi Turizm. http://www.yenifikirhaber.com/haber.php?fn_mode=fullnews&fn_id=17827&aut=isa, (10.05.2017).

Çelik, S. ve Çetinkaya, M.Y. (2013). Festivals in Event Tourism: The Case of International Izmir Art Festival. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*.3(1):1-21.

Çerkez, M. (2013). Soma İlçesi. *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri* (s.375-475). Ankara: Diyanet Vakıf Matbaası.

Çetin, C. (2007). Sütunlu- Avlulu Altarlarda Alt Yapı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 47(2):27-47.

Çetinkaya, S. (2005). Akhisar Ulu Camii. *Sanat Tarihi Dergisi*. XIV-1:45-60.

Çiftçi, İ. ve Akova, O. (2016). İnanç Turizmi Kapsamında Hacı Bektaş Veli Dergahına Yönelik Bir Araştırma, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*.80:183-217.

Çimen, C.A. (2015). Nitel Araştırmada Öznellik ve Düşünümsellik. *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (ss 59-70). Ankara: Anı Yayıncılık.

Dabağlar, N. (2012). Kutsal Emanetler ve Bizi Bekleyen Kıyamet. <https://indigodergisi.com/2012/11/beklenen-kiyamet-ve-kutsal-emanetler/>, (06.07.2017).

Dede, Y. Ve Bilican, I. (2014). Nitel Araştırmada Stratejik Temalar. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri- Michael Quin Patton* (ss 4-36). Çev. Mesüt Bütün ve Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi.

Demircan, Ş. (2014). İnanç Turizminin Yerel Kalkınmada Rolü: Midyat Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Muğla.

Demirci, A. (2013). Manisa Mevlevihane.

Didim Belediyesi. (2017). Apollon Tapınağı. <http://www.didim.bel.tr/sehir-d-80-apollon-tapinagi>, (01. Haziran.2017).

Digance, J. (2003). Pilgrimage at Contested Sites. *Annals of Tourism Research*.30(1):143-150.

Dinç. A. (2014). İnanç Turizmini Yönlendiren Bir Unsur Olarak Coğrafya. *İnanç Turizmi* (ss.111-131). Konya: Çizgi Kitabevi.

Divriği Ulucami. (2017). Sivas Divriği Ulucami Genel Bilgi.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2017). Camilerimiz. <http://camiler.diyanet.gov.tr/Sayfalar/default.aspx>, (10.07.2017).

Doğan, Z. (2004). *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Doğaner, S. (2009). Din ve Turizm: Türkiye’de İnanç Turizmi. *Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-2* (ss 341- 350). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Doğu ve Güney İllerinde Tanıtım Atağı. (2012). <http://www.haber7.com/kultur/haber/878602-dogu-ve-guneydogu-illerinde-tanitim-atagi>, (01.06.2017).

Düzgün, Ş. A. (2013). *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçay Basım Yayım Pazarlama Aş.

Ebadi, M. (2014). Typologies of the Visitors at Khalend Nabi Shrine, İran: Tourist or Pilgrim. *International Journal Of Culture, Tourism and Hospitality Research*. 8(3): 310-321.

Ecorys. (2014). <http://www.englishcathedrals.co.uk/documents/2015/06/economic-social-impacts-englands-cathedrals.pdf>, (01.06.2017).

Egresi, I., Bayram, B. ve Kara, F. (2012). Economic Impact of Religious Tourism in Mardin. *Journal of Economics and Business Research*. 2:7-22.

Ehmke, C., Fulton J. ve Lusk, J. (2005). Marketing Four P's: First Step for New Entrepreneurs. <https://www.extension.purdue.edu/extmedia/ec/ec-730.pdf>, (05.08.2017).

Einstein, M. (2009). *Brands of Faith: Marketing Religion in A Commercial Age*. Newyork: Routledge.

Ekşi, D.T. (2007). Manisa'nın Turizm Potansiyeli (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Erzurum.

Emecen, F.M. (1987). Manisa Muradiye Camii İnşasına Dair. *Tarih Enstitüsü Dergisi*.13:177-194.

Emecen, F.M. (1989). XVI. *Asırda Manisa Kazası*.Ankara: TürkTarih Kurumu Yayınları.

Emecen, F.M. (2007). *Tarihin İçinde Manisa*. Manisa: Manisa İl Kültür Yayınları.

Enongene, V. N. ve Griffin, K. (2015). Religious Tourism Product Bundling an Innovative Approach to Destination Marketing and Visitor Experience Management: The Case of Early Christian Sites in the East of Ireland. Global Management Perspectives, International Annual Conference, Novara. Italy, 21-24 October.

Erbaş, A. (2002). İslam Dışı Dinlerde Hac. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5:97-121.

Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi: Araştırma Tasarımları Niteliksel ve İstatistiksel Yöntemler*. Ankara: Erk Yayınları.

Eskişehir Kültür Envanteri. (2014). Pessinus (Ballıhisar) Kazıları. <http://www.eskisehirkulturenvanteri.gov.tr/detay.aspx?ID=25>, (01.06.2017).

E-şehir.com. (2017). Coğrafya. <http://www.e-sehir.com/manisa-cografyasi.html>, (10.03.2017).

Evliyalarnet. (2017). Manisa Evliyalari. <http://www.evliyalar.net/manisa-evliyalari/>, (15.05.2017).

Eyice, S. (2001). İvaz Paşa Camii. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.23:492-494.

Eykay, İ., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2015). İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Antakya'nın Değerlendirilmesi. *Journal of Life Economics*.2(2):59-74.

Fattah, A.A ve Eddy-U, M.E. (2016). Mosque-Visiting: Motivations and Experiences of Non-Muslim Visitors at the Al- Azhar Mosque in Egypt. *Turizam*.3 :105-127.

Fernandes, C., Melo, C. ve Cardosa, M. (2016). Monitoring the Tourism Impact of a Cultural and Religious Event: A Case Study in Northern Portugal. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 4(2):29-41.

Fındık, N.Ö. (2013). Gölarmarmara İlçesi. *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri* (ss.53-142). Ankara: Diyanet Vakıf Matbaası.

Finans Haberleri, (2015). Suudi Arabistan'ın Hac ve Umre Gelirleri, 2020'de 4,8 Milyar Dolara Ulaşacak.Haberler.Com. <https://www.haberler.com/suudi-arabistan-in-hac-ve-umre-gelirleri-2020-de-4-7134495-haberi/> , (01.07.2017).

Fisch, J.M. ve Fisch, M. (1993). International Tourism and Pilgrimage: A discussion. *Journal of East and West Studies: Perspectives on East Asian Economies and Industries*. 22(2),83-90.

Fleischer, A (2000). The Tourist Behind the Pilgrim in the Holy Land. *Hospitality Management*,19(3):311-326.

Foss, C. (2011). *Bizans ve Türk Dönemlerinde Sardis*. Çev. Çidem Önal Emiroğlu. Ankara: Şen Matbaa.

Gall, M.D., Gall. J.P. ve Borg, W.R. (2007). *Educational Research: An Introduction* (7. Baskı). Bostan: Pearson.

Galzacorta-Abad, M. ve Guerenio-Omil, B. (2016). Pilgrimage As Tourism Experience: The Case of Ignatian Way. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage* .4(4):48-66.

Gatrell, J.D. ve Collins-Kreiner, N. (2006). Negotiated Space: Tourists, Pilgrims and The Baha'i Terraced Gardens in Haifa. *Geoforum*.37(5):765-778.

Gedecho, E.K. (2014). Challenges of Religious Tourism Development: The Case of Gishen Mariam, Ethiopia. *American Journal of Tourism Research*.3(2):42-57.

Geybels, H. (2004). Religious Common Culture and Religion Tourism. *Jaarboek Voor Liurgieonderzoek*. 30:39-54.

Gil, R.A. ve Curiel, J.E. (2008). Religious Events as Special Interest Tourism. A Spanish Experience. *Pasos*. 6(3):419-433.

Gladstone, D.L. (2005). *From Pilgrimage to Package Tour: Travel and Tourism in the Third World*. New York: Routledge.

Göbeklitepe (2017). Göbeklitepe. <http://xn--gbeklitepe-ecb.com/gobeklitepe-tapinaklar.htm>, (01.06.2016).

Gökçen, İ. (1946). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*. Manisa: Halkevi Yayınları.

Gökdeniz, A. (2000). Uluslararası Turizm Hareketleri İçerisinde Dinsel ve Kültürel Amaçlı Seyahatler ve Türkiye. *Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss.4-12). Düzenleyen Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 07-08 Eylül 2000.

Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*.33(21):79-104.

Graburn, N.H.H. (1989). Tourism: The Sacred Journey. Hosts and Guests- The Antropolgy of Tourism (pp.17-31). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Griffin, K.A. (2007). The Globalization of Pilgrimage Tourism? Some Thoughts from Ireland. Religious Tourism or Pilgrimage. *Religious Tourism and Pilgrimage Management* (pp.184-197). UK: Cab International.

Groeneveld, E. (2016). Lascaux Cave. http://www.ancient.eu/Lascaux_Cave/, (01.Ocak.2017).

Gupta, B and Sharma, S. (2008). Pilgrims Expectations and Satisfaction in the Hospitality Industry A Case of Katra. *International Journal of Hospitality Industry*.1(1):73-81.

Gupta, V. (1999). Sustainable Tourism: Leaning from Indian Religious Traditions. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.11,2/3:91-95.

Gurbetoğlu, A. (2015). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. <http://agurbetoglu.com/files/2-%20ARAŞTIRMA%20%20TÜRLERİ.pdf>, (01.06.2017).

Güç, A. (2011). *Dinlerde Mabet ve İbadet*. İstanbul: Düşünce Kitapevi Yayınları.

Güler, T. (2005). *Şehsüvar-ı Cihangir / Fatihname*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.

Gündüz, Ş. (2016). Dinin Anlam ve Değeri. *Yaşayan Dünya Dinleri* (ss. 18-33). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Güven, M. (2012). Kültürün Bir Unsuru Olarak Din. *Journal of Life Sciences*. 1(1):933-948.

Güzel, F.Ö. (2012). Türkiye’deki Hristiyan Pazarı Değerlerinin Analizi ve İnanç Tabanlı Pazarlama Kapsamında Bu Değerlerin İlgili Pazarlara İletilmesi. *Mediterranean Journal Of Humanities*. 2:133-141.

Güzel, Ö. (2010). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 2(2):87-100.

Hacıoğlu, N. Ve Tekin, Ö. (2014). Türkiye’de İnanç Turizmi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış. *İnanç Turizmi* (s.47-61). Konya: Çizgi Kitabevi.

Hall, M. (2006). Buddhism, Tourism and The Middle Way. *Tourism, Religion ve Spritual Journeys* (ss. 172-185). Newyork: Routledge.

Harbalıoğlu, M.ve Ünal, İ. (2013). Yalvaçta İnanç Turizmi ve Sosyo- Ekonomik Etkileri. International Conference on Religion Tourism and Tolerance (s.1191-1197), Düzenleyen Nejmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi.Konya. 9-12 Mayıs 2013.

Harman, Ö. F. (1996). Hac. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.C.14:236-242.

Harunoğulları, M. (2016). Kilis'in İnanç Turizmi Potansiyeli ve Kutsal Mekanları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume.11(21):177-210.*

Hasham, N. (2016). Turnbull Government Decides Against Banning Tourists From Climbing on Uluru. <http://www.smh.com.au/federal-politics/political-news/turnbull-government-decides-against-banning-tourists-from-climbing-on-uluru-20160411-go3qso.html>. (20.02.2017).

Henderson, J.C. (2011). Religious Tourism and Its Management: The Hajj in Saudi Arabia, *International Journal Of Tourism Research*, 13. 541-552.

Hökelekli, H. (2013). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

<http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/TR,64400/afrodisias.htm>, (01. Haziran.2017).

<http://www.bursakulturturizm.gov.tr/TR,70238/sinagoglar.html>, (01.06.2017).

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/589435/Patrik_Bartholomeos_Erdek_te_ayin_yonetti.html, (01.06.2017).

http://www.divrigiulucamii.com/tr/Sivas_Divrigi_Ulu_Camii_Genel_Bilgi_1.html, (10.07.2017).

<http://www.kula.bel.tr/detaylar/1/haberler/1511/yunusun-gonul-sofrasina-binlerce-kisi-el-acip-dua-etti.aspx>, (15.05.2017).

<http://www.milliyet.com.tr/ortodoks-dunyasi-sumela-manastiri-nda-trabzon-yerelhaber-919854/>, (01.06.2016).

<http://www.tarihistan.org/yazarlar/naci-yengin/yirmi-iki-sultanlar-sehzadeler-turbesi/5107/>, (10.05.2017).

<http://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2013/04/08/manisa-mevlevihanesi>, (10.05.2017).

<https://kendihalinde.wordpress.com/2006/08/26/yahudilik-2/>, (01.06.2016).

Hudman, L.E. ve Jackson, R.H. (1992). Mormon Pilgrimage and Tourism. *Annals of Tourism Research*. 19(1) :107-121.

Hughes, K., Bond, N. ve Ballantyne, R. (2013). Designing and Managing Interpretive Experiences At Religious Sites. *Tourism Management*.36:210-220.

Hürriyet. (2006). UNESCO 2007'yi Mevlana Yılı ilan etti. <http://www.hurriyet.com.tr/unesco-2007yi-mevlana-yili-ilan-etti-4038352>, (01.06.2017).

Hürriyet. (2014). Akdamar Kilisesin'deki Beşinci Ayin. <http://www.hurriyet.com.tr/akdamar-kilisesindeki-besinci-ayin-27158574>, (01.06.2017).

I .Bartholomeos. (2002).İnanç Turizmi Günleri Bildiri Kitabı. Düzenleyen TÜRSAB ve Diyanet İşleri Başkanlığı. Kuşadası. 25-27 Ekim.2017.

Ioannides, D. ve Ionnides, M.W. (2002). Pilgrimage of Nostalgia: Patterns of Jewish Travel in the United States. *Tourism Recreation Research*. 27(2): 17-25.

Irimias, A., Mitev, A. ve Michalko, G. (2016). Demographic Characteristics Influencing Religious Tourism Behaviour: Evidence from a Central –Eastern

European Counrty. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*.4:19-32.

Isparta İl Kültür ve Turizm M d rl   . (2017). <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr>, (10.06.2017).

Iyer, S., Velu, C., ve Mumit, A. (2014). Communication and Marketing of Services by Religious Organizations in India. <https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/257203>, (02.05.2017).

 bret,  ., Aydınözü, D. ve Uğurlu, M. (2015). Kastamonu  hrinde Kültür ve İnanç Turizmi. *Marmara Coğrafya Dergisi*.32:239-269.

İçöz, O. (2001). *Turizm İşletmelerinde Pazarlama İlkeler ve Uygulamalar*. Ankara: Turhan Kitapevi.

İlban, M. O. ve Ka lı, M. (2009). Termal Turizmin Geli mesini Etkileyen Sorunları Belirlemeye Yönelik G nen’de Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*.9(4):1276- 1293. *in San Antonio*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

İnanç Turizmi Günleri II. (2004). İnanç Turizmi Günleri-II Kitabı. İzmir.16- 18 Nisan 2004.

İnanç Turizmi Günleri. (2002). http://www.tursab.org.tr/dosya/7090/inanc-turizmi-zirvesi-i_7090_6074775.pdf , (01.06.2017).

İncilinfo. (2009a). <https://incil.info/kitap/gen/2>, (01.06.2017).

İncilinfo. (2009b). <https://incil.info/kitap/gen/15>, (01.06.2017).

İncilinfo. (2009c). <https://incil.info/kitap/rev/2>, (01.06.2017).

İncilinfo. (2009d). <https://incil.info/kitap/rev/3>, (01.06.2017).

İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017). Sinagoglar. <http://www.istanbulkulturturizm.gov.tr/TR,93312/sinagoglar.html>, (02.06.2017).

İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017a). Bergama. <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR,77442/bergama.html>, (01.06.2017).

İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017b). Havralar-Sinagoglar. <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR,77394/havralar-sinagoglar.html>, (02.06.2017).

İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017c), Kiliseler. <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR,72705/kiliseler.html>, (10.06.2017).

Jackowski, A. ve Smith, V.L. (1992). Polish Pilgrim Tourist. *Annals of Tourism Research*. 19-92:106.

Jalilvand, M.R. ve Samiei, N. (2012). The Effect of Word of Mouth on Inbound Tourists Decision for Traveling to Islamic Destinations: The Case of Isfahan as a Tourist Destination in Iran. *Journal of Islamic Marketing*. 3(1):12-21.

Kahyeoğlu, E. K. ve Doğan. U. (2015). *Müze ve Ören Yerleri Manisa*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Kamenidou, I ve Vourou, R. (2015). Motivation Factors for Visiting Religious Sites: The Cases of Lesbos Island. *European Journal of Tourism Research*. 9: 78-91.

Kara, M. (2011). Tekke. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40:368:370.

Karakaya, E. (2000). İlyas Bey Mescidi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.22:166-167.

Karaköse, E., Akar, E., Türe, A., Zurnacı, N. Bozkurt, K. A., Özer, N. ve İnci, S. (2013). *Marka Şehir Manisa*. İzmir: Neşe Ofset.

Karasar. N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramsal İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kartal, B., Tepeci, M. ve Atlı, H. (2015). Examining The Religious Tourism Potential of Manisa, Turkey with a Marketing Perspective. *Tourism Review*.70(3):214-231.

Kaya, H. (1996). *İnanç Turizmi*. Özkan Matbaası: Bursa.

Kayıklık, H. (2005). Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe. *A.Ü.İ.F.D. XVI*.1:133-155.

Kaynak, İ.H. (2010). İnanç Turizminin Medeniyetler Arası İşbirliğine Etkileri: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO dergisi*,13(1-2):119-126.

Kaynak, İ.H. ve Karabulut, T. (2016). İnanç Turizmi Bağlamında Kentsel Turizm ve Kültürel Turizm: Konya Örneği. *Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.35:185-191.

Kaynak, İ.H. ve Sezgin M. (2008). İnanç Turizmi Kapsamında Dinlerde Seyahat. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*.10,1-2:349-360.

Kerimoğlu, E. ve Çıracı, H. (2006). İstanbul’da Uluslararası Ziyaretçilerin Memnuniyetleri. *İtüDergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım*.5(1):35-46.

Keskin, M. (2004). Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*.4(2):7-21.

Kessler, K. (2015). Conceptualizing Mosque Tourism: A Central Feature of Islamic and Religious Tourism. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 3(2):11-32.

Kırsal Turizm Geliştirilmesi Strateji Projesi. (2015).
<http://manisa.tdkk.gov.tr/Docs/manisaTKDK130693464506553600.pdf>, (10.03.2017).

Kızıllırmak, İ. ve Şahin, M. A. (2014). İnanç Turizminde Belediyelerin Rolü: İstanbul ilçe Belediyelerine Yönelik Bir Araştırma. *İnanç Turizmi* (ss.207-230). Konya: Çizgi Kitapevi.

Kızıltepe, Z. (2015). Alanyazın Derlemesi. *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (ss.36-42). Ankara: Anı Yayıncılık.

Knock. (2017). Knock Pilgrimage to New York. <https://www.knockshrine.ie>, (20.01.2017).

Koçyiğit, M. (2016). The Role of Religious Tourism in Creating Destination Image : The Case of Konya Museum. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage* .4(7):21-30.

Koehler, D. (2011). Faith Tourism. Encyclopedia of Global Religion. USA: Sage Publications Inc.

Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2016). Konya'daki İnanç ve Kültür Değerleri. http://www.konyakultur.gov.tr/index.php?route=pages/pages&page_id=15, (06.07.2017).

Kotler, P. (2000). *Marketing Management Millenium Edition*. New Jersey: Pearson Custom Publishing.

Kotler, P. (2014). *Marketing for Hospitality and Tourism Sixth Edition*. England: Pearson Education Limited.

Kozak, M. (2001). Comparative Assessment of Tourist Satisfaction With Destinations Across Two Nationalities, *Tourism Management*, 22: 391-401.

Kozak, M. (2003). Measuring Tourist Satisfaction With Multiple Destination Attributes. *Tourism Analysis*.7:229-240.

Kozak, M. (2015). *Bilimsel Araştırma : Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Köroğlu, S.A. (2015). Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği. *Gidbdergi*.1:61-69.

Kucuba, P. (2014). An Attitude to the Symptoms of Marketing in the Church in one Religious Society. Management Knowledge and Learning International Conference. 25-27.2014 June, Portoroz, Slovenia.

Kula Belediyesi. (2013a). Meryem Ana Kilisesi. <http://www.kula.bel.tr/meryem-ana-kilisesi.aspx>, (10.04.2017).

Kula Belediyesi. (2013b). Hagios Stefonos Kilisesi. <http://www.kula.bel.tr/hagios-stefonos-kilisesi.aspx>, (10.04.2017).

Kula Belediyesi. (2013c). Yunus Emre ve Tabduk Emre. <http://www.kula.bel.tr/carullah-bin-suleyman-camii.aspx>, (10.04.2017).

Kula Belediyesi. (2016). Yunus Emre Hazretleri Kula’da Anıldı.

Kula Haber. (2016). Bağdatlı Sultan Şenlikleri. <http://www.kulahaber.net/bagdatli-sultan-senliklerine-katilim-yine-yogun-oldu/5780/>, (10.05.2017).

Kurar, İ., Akbaba, A. ve İnal, M. E. (2015). A Qualitative Study on Situation Analysis of Faith Tourism: The Cases of Tarsus. *Tourism Academic Journal*.2(1):61-76.

Küçük, A., Tümer, G. ve Küçük, M. A. (2016). *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Küçük, M. A. (2013a). Din- Turizm İlişkisi Çerçevesinde Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyet’te Hac Uygulamasına Genel Bakış. *Dini Araştırmalar Dergisi*.16(42):101-128.

Küçük, M.A.(2013b). *İnanç Turizmi Açısından Türkiye’de Dini Mekanlar*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013. <http://www.kultur.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0> , (01.06.2016).
Kültür ve Turizm Bakanlığı (2017c). Tamamlanan Önemli Restorasyon Projeleri. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,108412/tamamlanan-onemli-restorasyon-uygulamalari.html>, (20.02.2017).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2016). İllere Göre Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı İstatistiği <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44799/illere-gore-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-i-.html>, (10.03.2017).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2017b). İnanç Turizmi. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9952/inanc-turizmi.html>, (01.06.2017).

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017a). İnanç Turizmi. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10173/inanc-turizmi.html>, (24.05.2017).

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017d). Müze İstatistikleri. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,43336/muze-istatistikleri.html>, (01.06.2017).

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017f). Mesir Macunu Festivali. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,50999/mesir-macunu-festivali.html>, (01.06.2017).

Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2017b). Kültür Turizmi. <http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/TR,69419/kultur-turizmi.html>, (06.06.2017).

Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017a). <http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/TR,69426/aizanoi-antik-kenti-oren-yeri.html>, (01.06.2017).

Levi, D. ve Kocher, S. (2009). Understanding Tourism at Heritage Religious Sites. *Focus*. 6(1):17-21.

Li, B., Niininen, O. ve Jacobs, K. (2006). Spiritual Well-Being Through Vacations: Exploring the Travel Motives of the Young Christian Travellers, *Tourism. An International Interdisciplinary Journal*. 54(3):211-224.

Maccannell, D. (1973). Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings. *American Sociological Review*. 79: 589-603.

Madrigal, M. (2014a). Anadolu'nun Ekümenik Konsilleri. https://hristiyankitaplar.com/tr/system/files/local_files/konsiller_pdf.pdf?download=1, (05.05.2017).

Madrigal, M. (2014b). Birinci Yüzyıl Anadolu Kiliseleri. http://www.oodegr.com/tourkika/biblia/naoi_anatolias_prwtou_aiwna.pdf, (10.01.2014), (05.05.2017).

Manisa Büyük Şehir Belediyesi. (2017). Manisa Coğrafyası. http://www.manisa.bel.tr/s23_manisa-cografyasi.aspx, (01.06.2017).

Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017a). Genel Bilgi ve Tarihçe. <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,151843/genel-bilgi-ve-tarihce.htm>, (10.03.2017).

Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017b). Camiler (Manisa, Merkez). <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,152008/camiler.html>, (15.05.2017).

Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017d). İncil’de Adı Geçen Yedi Kiliseden Üçü. <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,152050/incilde-adi-gecen-7-kiliseden-ucu.html>, (10.03.2017).

Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017e). Hatuniye Camii ve Külliyesi. <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,152014/hatuniye-camii-ve-kulliyesi-manisa-merkez.html>, (10.04.2017).

Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017f). Korunan Alanlar. <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,73048/korunan-alanlar.htm> .(10.05.2017).

Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.(2017c). Manisa’da Yetişenler. <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,151849/manisadan-yetisenler.html> ,(10.03.2017).

Manisa Rehberi. (2012). TC. Manisa Valiliği. Manisa: İl Özel İdaresi.

Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Kalkınma Planı. (2017). <http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Raporlar%20%20Strateji%20Belgeleri/manisa-turizm-marka-kent-stratejik-kalkinma-plani.pdf>, (12.03.2017).

Manisa Valiliği. (2017a). Haritalar. <http://www.manisa.gov.tr/haritalar>, (01.06.2017).

Manisa Valiliği. (2017b). Kadim Şehir Manisa. <http://www.manisa.gov.tr/kadim-sehir-manisa>, (01.06.2017).

Marine-Roig, E. (2015). Religious Tourism Versus Secular Pilgrimage: The Basicilica of La Sagrada Familia. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*.3:25-37.

Mersin İl Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017). Tarsus. <http://www.mersinkulturturizm.gov.tr/TR,73148/tarsus.html>, (01.06.2017).

Metin, F., Zengin, N., Ateş, G. (2016). *Alaşehir’de Bir Ömür*. Çağrı Baskı: Alaşehir, Manisa.

Mevlana Müzesi. (2010). Ziyaretçi Sayısı Azaldı. <http://www.merhabahaber.com/ziyaretci-sayisi-azaldi-18318h.htm>, (01.06.2017).

Middleton, V.T.C., Fyall, A. ve Morgan M. (2009). *Marketing in Travel and Tourism*. Oxford UK: Elsevier.

Milliyet. (2015). Ortodoks Hristiyanlar Sümela’da Ayin İçin 6.Kez Buluştu.

Morrison, A. (2013). Destination Management and Destination Marketing: The Platform for Excellences in Tourism Destinations. *Tourism Tribune*, 28(1):6-9.

Morrison, A.H. (1989). *Hospitality and Travel Marketing*. Newyork: Delmar Publishers Inc.

Mu, Z., Li, H., Jian-Hong, W., Ji, L., Yan-Geng, J. ve Xiting,L. (2007). Religious Tourism and Cultural Pilgrimage: a Chinese Perspective. *Religious Tourism and Pilgrimage Management* (ss.98-112). UK: Cab International.

Murray, G. (2014). The Cultural Heritage of Pilgrim Itineraries: The Camino de Santiago.<https://www.qub.ac.uk/researchcentres/TheInstituteofSpatialandEnvironmentalPlanning/Impact/WorkingPapers/FileStore/Filetoupload,432512,en.pdf>,(20.02.2017).

Murray, M. ve Graham, B. (1997). Exploring the Dialectics of Route-Based Tourism: The Camino de Santiago. *Tourism Management*.18(8):513-524.

Navruz-Zoda, B. ve Navruz-Zoda, Z. (2016). The Destination Marketing Development of Religious Tourism in Uzbekistan. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 4(7):9-20.

Nevşehir İl ve Kültür Müdürlüğü. (2017). İl Müdürlüğümüze Bağlı Müzeler ve Ören yerleri, <http://www.nevsehir.kulturturizm.gov.tr/TR,74241/il-mudurlugumuze-bagli-muzeler-ve-oren-yerleri.html>, (01.06.2017).

Nolan, M. L. ve Nolan, S. (1992). Religious Sites As Tourism Attractions in Europe. *Annals of Tourism Research*.19:68-78.

Nufus.Mobi. (2016). Manisa Nüfusu 2016. <http://nufus.mobi/turkiye/nufus/manisa>, (10.03.2017).

Nufusu.com. (2016). Manisa Nüfusu. <http://www.nufusu.com/il/manisa-nufus>, (10.03.2017).

Nyaupane, G.Y., Timothy.D. J. ve Poudel, S. (2015). Understanding Tourist in Religious Destinations: A Social Distance Perspective. *Tourism Management*.48:343-353.

Obasya Otel. (2017). <http://www.obasya.com/index.php/obasya-otel>, (10.03.2017).

Ok, Ü. (2005). Bir Aktivite Sistemi Olarak “İnanç”: İnanç Gelişimine Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım." *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 5(1) : 111-134.

Okuyucu, A. ve Somuncu, M. (2013). Türkiye’de İnanç Turizmi :Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*

(ss.627-643). Düzenleyen Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi. Konya. 9-12 Mayıs 2013.

Olsen, D. H. (2008). Contesting Identity, Space and Sacred Site Management At Temple Square In Salt Lake City, Utah (Unpublished Doctoral Dissertation). Canada: University of Waterloo.

Olsen, D.H. (2006). Management Issues for Religious Heritage Attractions. *Tourism, Religion ve Spritual Journeys* (ss. 104-118). Newyork: Routledge.

Olsen, D.H. (2009). The Strangers Within Our Gates: Managing Visitors at Temple Square. *Journal of Management Spritually& Religion*. 6(2):121-139.

Olsen, D.H. (2013). A Scalar Comparison of Motivations and Expectations of Experience within the Religious Tourism Market. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*.1(1):41-61.

Oral, B. (2014). Anadolu’da Anatanrıça Kültü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(8):154-164.

Orland, B. ve Bellafiore, V.J. (1990). Development Directions for a Sacred Site in India. *Landscape and Urban Planning*.19: 181-196.

Orman. İ. (2012). Türbe. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesidi. 41:464-466.

Ortodoks Topluluğu. (2014). Azize Thekla. <http://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/azize-thekla/>, (01.06.2017).

Önkal, A. ve Bozkurt, N. (1993). Cami. Türkiye İslam Ansiklopedisi.7:46-56.

Özdemir, H. ve Yaylı, A. (2014). Tüketicilerin Helal Sertifikalı Ürün Tercihleri Üzerine Bir Araştırma İstanbul İli Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*.6(1):183-202.

Özer, Ö. (2012).Destinasyon Tercihinde Pazarlama Karması Bileşenlerinin Rolü: Dalyan Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 4(1)-163-182.

Özgen, N. (2012). Siirt'in İnanç Turizmi Mekanları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*.17(27):251-272.

Özmen, S.S. (2016). Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*.4(7):381-397.

Özsevgeç, T. (2013). Veri Toplama. Nitel Araştırma Yöntemleri- Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (ss.145-178). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Park, J.Z. ve Baker, J. (2007). What would Jesus Buy: American Consumption of Religious and Spritual Material Goods. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 46(4): 501-517.

Patton, M.Q. (2002). *Qualitative Research Evaluation Methods (Third Edition)*. USA:Sage Publication.

Pavicic, J., Alfirevic, N. ve Baterelo, V.J. (2007). The Management and Marketing Religious Sites, Pilgrimage and Religious Events: Challenges for Roman Catholic Pilgrimages in Croatia. *Religious Tourism and Pilgrimage Management* (ss.1-15). Morpeth. UK: Cab International.

Pazarlı, O. (1982). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Pehlivan, G. (2012). *Manisa Şehrinde Evliya Kültü*. İzmir: Tibyan Yayıncılık Basım Yayın Matbaacılık.

Presti, O. L. ve Petrillo, C.S. (2010). Co-Management of Religious Heritage: An Italian Case - Study, *Tourism Review*. 58 (3):301-311.

Radbill, A. ve Chaich, J. (2007). Heritage Tourism& Sacred Sites. http://www.nylandmarks.org/pdfs/events/Heritage_Tourism_Common_Bond-1.pdf, (20.03.2016).

Raj, R. ve Morpeth, N.D. (2007). Introduction: Establishing Linkages between Religious Travel and Tourism. *Religious Tourism and Pilgrimage Management* (ss.1-15).UK: Cab International.

Reisenger, Y. (2006). Travel/ Tourism: Spiritual Experiences. *Tourism Business Frontiers* (ss.148-156). Oxford Uk: Elsevier ltd. All rights reserved.

Richards, G and Fernandes, C. (2007). Religious Tourism in Nothern Portugal. *Cultural Tourism Global and Local Perspective* (ss.215-238). New York: The Haworth Press.

Rinschede, G. (1992). Forms of Religious Tourism. *Annals of Tourism Research*.19:51-67.

Ritchie, J.R.B. ve Crouch, G.I.(2003). *The Competitive Destination: A Sustainable Perspective*. Wallingford, UK: Cabi Publishers.

Rivera, M.R., Shani, A., ve Severt, D. (2009). Perceptions of Service Attributes in a Religious Theme Site: An Importance- Satisfaction Analysis. *Journal of Heritage Tourism*.4(3):227-243.

Robson, J. ve Robson, I. (1996). From Shareholders to Stakeholders: Critical Issues for Tourism Marketers. *Tourism Management*. 17(7):533-540.

Rojo, D. M. (2007). *Religious Tourism: The Way to Santiago*. (Unpublished Master Dissertation). Bournemouth University, England.

Rot, E., Mikinac, K., ve Bogdan, S. (2014). General Characteristics Of Religious Tourism In Croatia. *UTMS Journal of Economics*. 5(1):79-87.

Rubin. H.J. ve Rubin.I.S. (2005). *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.

Saltzman, D. (2010). Faith-Based, Religious Travel Strong and Growing. <http://www.travelmarketreport.com/tmrarticledisplay?aid=4545>, (02.04.2017).

Santos, M.G.M.P. (2003). Religious Tourism: Contribution Towards a Clarification of Concepts. Religious Tourism and Pilgrimage. *Atlas Special Interest Group 1 st Expert* (pp.27-62). Fatima, Portugal: Tourism Board of Leiria/ Fatima.

Sardis. (2017a). M kilisesi. <http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/about-church-m>, (10.04.2017).

Sardis. (2017b). Sinagog (Havra). <http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/about-synagogue>, (10.04.2017).

Sardis. (2017c). Artemis Tapınağı. <http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/about-artemis-temple>, (10.05.2017).

Sardis. (2017d). Bin tepe, Alyattes tümölüsü ve Karnıyarık Tepe . <http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/about-bin-tepe>, (02.Haziran.2017).

Sargın, S. (2006). Yalvaçta İnanç Turizmi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.16(2):1-18.

Seçilmiş Göstergeler ile Manisa. (2013). www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/MANISA.pd, (10.03.2017).

Selçuk Belediyesi. (2013). St. John Kilisesi ve Takip Kapısı. <http://www.selcuk.bel.tr/icerik/29/41/st-john-kilisesi-ve-takip-kapisi.aspx>, (01.06.2017).

Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları.

Sezgin, Y. (2013). Aiolis’de Bir Dağ Kenti: Aigai. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 3(5):95-116.

Shackley, M. (2001a). *Managing Sacred Sites: Service Provision and Visitor Experience*. London: Continuum.

Shackley, M. (2001b). Sacred World Heritage Sites: Balancing Meaning With Management. *Tourism Recreation Research*, 26(1):5-10.

Shackley, M. (2002). Space, Sanctity and Service; The English Cathedral as Heterotopia. *International Journal of Tourism Research*.4:345-352.

Shackley, M. (2005). Service Delivery at Sacred Sites Potential Contribution of Management Science. *European Journal of Science and Theology* .1(4):33-40.

Shackley, M. (2006a). Costs and Benefits: The Impact of Cathedral Tourism in England. *Journal of Heritage Tourism*.1(2):133-141.

Shackley, M. (2006b). Empty Bottles at Sacred Sites. *Tourism, Religion ve Spritual Journeys* (ss.94-103). Newyork: Routledge.

Shackley, M. (2008). Management Challenges for Religion-Based Attractions. *Managing Visitor Attractions* (ss.253-264). USA:Elsevier

Shani, A., Rivera, M.A.ve Severt, D. (2007). To Bring God’s Word to All People: The Case of a Religious Theme-Site. *Tourism Review*.55(1):39-50.

Sharma, V. (2013). Faith Tourism: For a Healthy Enviroment and a More Sensitive World. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*.1(1):15-23.

Sharpley, R. ve Sundaram, P. (2005). Tourism: A Sacred Journey. The Case of Ashram Tourism, India. *International Journal of Tourism Research*.7:161-171.

Sheehan, L.R. ve Ritchie, J.R.B. (2005). Destination Stakeholders Exploring Identity and Salience. *Annals of Tourism Research*. 32(3):711-734.

Shinde, K. A. (2015). Religious Tourism and Religious Tolerance: Insight from Pilgrimage Sites in India. *Tourism Review*.70(3):179-196.

Shinde, K.A. (2010). Entrepreneurship and Indigenous Entrepreneurs in Religious Tourism in India. *International Journal of Tourism Research*.12(5):523-535.

Singh, M. (2012). Marketing Mix of 4p's for Competitive Advantage. *Journal of Business and Management*. 3(6):40-45.

Smith, V. L. (1992). Introduction the Quest in Guest. *Annals of Tourism Research*.19(1):1-17.

Soma Belediyesi. (2012). Tarihi Değerleri. <http://www.soma.bel.tr/V2/soma/tarihce.aspx> ,(15.06.2017).

Soteriades, M. (2012). Tourism Destination Marketing: Approaches Improving Effectiveness and Efficiency. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*.3(2):107-120.

Stamenkovic, I., Plavska, J. ve Vujicic, M. (2009). The New Age of Faith Tourism and Fruska Gora Mountain (Serbia). *Turizam* 13(2):102-112.

Stausberg, M. (2011). *Religion and Tourism- Crossroads, Destinations and Encounters*. Newyork: Routledge.

Stefko, R., Kiralova, A., ve Mudrik, M. (2015). Strategic Marketing Communication in Pilgrimage Tourism. *Procedia Social and Behavioral Sciences*.175:423-430.

Strategic Initiatives & Government Advisory (SIGA) Team (2012). Diverse Beliefs: Tourism of Faith. <http://ficci.in/spdocument/20207/Diverse-Beliefs-Tourism-of-Faith.pdf> , (23.02.2017).

Su. K. (1940). *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Cami*. Manisa: Manisa Halkevi Yayınları.

Süt, A. (2014). İslam ve Turizm İlişkisi. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9(11) :479-497.

Şahin, Ç. (2015). Veri Toplama Teknikleri. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (ss.125-219). Ankara: Nobel Yayınları.

Şahin, H. (2010). *Tarihin Güzel Mirası Kula*. Salihli: Kula Matbaacılık.

Şahiner, T. (2012). İnanç Turizmi Potansiyeli ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından Kahraman (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Kahraman.

Şaman, E. (2009). Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mersin'de İnanç Turizmine Katılanların Profili Üzerine Araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Enstitüsü, Mersin.

Şanlıurfa Belediyesi. (2017). İnanç Turizmi. http://www.sanlıurfa.bel.tr/icerik/68/6/inanc-turizmi#.WT8QvjPBI_V, (01.06.2017).

Şanlıurfa Kültür ve Turizm Rehberi. (2013). Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: Şanlıurfa.

Tala, M. L. ve Padurean, A. M. (2008). Dimension of Religious Tourism. *Towards Business Excellence*, 242-252.

Tanyu, H. (1988). Ağrı Dağı. İslam Ansiklopedisi.1:481-482.

Tapur, T. (2009). Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(9):474-492.

Tarihi Eserler. (2017). Sultan Camisi ve Külliyesi. <http://e-tarih.org/sayfam.php?m=teser&id=1784>, (12.05.2017).

Taşpınar, İ. (2014). *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtımları.

Taşpınar, İ. (2015). Bütün Yönleri ile Hac Kongre Kitabı (s. 55-63). Düzenleyen İslami İlimler Araştırma Vakfı. İstanbul. 23-24 Kasım 2012.

Tekin , Ö. (2013). İslami Turizm: Dünyadaki ve Türkiye’deki Genel Durumu Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* .7 (29)-750-766.

Temren, B. (1998). Din Antropolojisi Açısından İnanç ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Bölümü Dergisi*, 38(1):301-311.

Terzidou, M., Styliadis, D., Szivas, E.M. (2008). Residents Perceptions of Religious Tourism and its Socio –Economic Impact. *Tourism and Hospitality Planning & Development*.5(2), 11.

Timothy, D.J. ve Nyupane, G.P.(2009). *Cultural Heritage and Tourism in Developing World a Regional Perspective* .Newyork: Routledge.

Timothy, D.J. ve Olsen, D.H. (2006). Tourism and Religious Journeys. *Tourism, Religion ve Spritual Journeys* (ss. 172-185). Newyork: Routledge.

Timothy, J.D. ve Olsen, D.H. (2006). Whither Religious Tourism?. *Tourism, Religion ve Spritual Journeys* (ss. 172-185): Newyork: Routledge.

Tirca-Maria, A. ve Stanculescu, G.C. (2010). Managing the Visitor Experience on Romanian Religious Sites: Monasteries Abbots Perceptions. *Faculty of Economics and Business Administration Management and Marketing Journal*.8 (1), 5-16.

TKDK. (2017). Örnek Yatırım, <http://www.tkd.gov.tr/IpardUygulamaOrnek/obasya-kirsal-turizm-289>, (10.02.2017).

Tuğrul, D. A. (2007). Manisa’da Turizm Potansiyeli. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Turan, Ş. (2014). *Türk Kültür Tarihi- Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turner, V.W. ve Turner, E. (1978). *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. Newyork: Columbia University Press.

Tuik. (2016a). Yıllara Göre İl Nüfusları. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (10.03.2017).

Tül, Ş. (1995). *Aigai- Aiolis’te Bir Dağ- Kent*. İstanbul: Ege Yayınları.

Tümbek, N. (2009). Bütünleşik Turizm Faaliyetleri ile İnanç Turizminin Geliştirerek Yabancı Yatırımın Çekilmesi ve Antakya örneği (Basılmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ve Pazarlama Anabilimdalı, İstanbul.

Tümer, G. (1986). Çeşitli Yönleriyle Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28:213-267.

Tümer, G. (1994). Din. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c09/c090266.pdf>, (23.02.2017).

Türk Dil Kurumu. (2017a).
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59b3079cddac10.03201713, (20.03.2017).

Türk Dil Kurumu. (2017b). Mescit.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59ba90723aa1a7.59141049, (20.04.2017).

Türk Dil Kurumu. (2017c). Medrese.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59ba9600341d78.28172067, (20.04.2017).

Türk Dil Kurumu. (2017d). Zaviye.
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59baa17b1cfcd3.78110887, (20.04.2017).

Türk Patent Enstitüsü (2016). Tescilli Coğrafi İşaretler,
<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/geographicalRegisteredList/>, (02.03.2017)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2017). Mevlana Celaleddin Rumi'nin 800. Doğum Yıldönümü Anma Etkinlikleri. http://www.mfa.gov.tr/mevlana-celaleddin-rumi_nin-800_-dogum-yildonumu-anma-etkinlikleri_.tr.mfa, (01.06.2017).

Türkiye Kalkınma Bankası. (2003). Ege Bölgesi Ekonomik ve Sosyal Durum Raporu. http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/GA/2003-GA/GA-03-07-12_EGE_BOLGESI.PDF, (10.03.2017).

Türkiye Kültür Portalı (2013b). Hindistan Medresesi.
<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/kulturenvanteri/hndstan-medreses>, (15.05.2017).

Türkiye Kültür Portalı, (2012). Dağlık Frigya Yazılıkaya Vadisi. <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecekyer/daglik-frigya-yazilikaya-vadisi>, (01.06.2017).

Türkiye Kültür Portalı. (2013a). <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mersin/gezilecekyer/donuktas>, (01.06.2017).

Türkiye Kültür Portalı. (2013a). Taşcılar Medresesi. <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/kulturenvanteri/carsi-tascilar-mescd> (15.05.2017).

TÜRSAB İnanç Turizmi Raporu. (2014). http://www.tursab.org.tr/tr/tursabdan-haberler/genel-duyurular/tursab-inanc-turizmi-raporu_11333.html, (01.06.2017).

Türsab Turizm Verileri, (2017). Turist Sayısı ve Turizm Geliri. <http://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri>, (01.06.2017).

TÜRSAB Turizm Verileri. (2017). https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri/2003-gelirsayi-ve-ortalama-harcama_68.html, (01.06.2017).

TÜRSAB. (2006). İnanç Turizmi Günleri III. http://www.tursab.org.tr/tr/tursabdan-haberler/inanc-turizmi-gunleri-iii_117.html, (01.06.2017).

TÜRSAB. (2010). İstanbul 2010 İnanç Turizmi Zirvesi. http://www.tursab.org.tr/tr/tursabdan-haberler/istanbul-2010-inanc-turizmi-zirvesi-basariyla-tamamlandi_2052.html, (01.06.2010).

Uluçay, Ç. ve Gökçen, İ. (1939). *Manisa Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Uluçay, İ. (1941). *Manisa 'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*. İstanbul: Resimli

Ay Matbaası.

UNWTO. (2007). Tourism and Religions. http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/002_summary.pdf, (21.02.2017).

UNWTO. (2011a). Religious Tourism in Asia and the Pacific. http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/110325_religious_tourism_excerpt.pdf, (01.06.2017).

Usta, Ö. (2014). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Detay Yayıncılık: Ankara.

Usunier, J.C. (2016). The Global Commodization of Religion Through Gats, Wto, and Marketing Practices. *In Religion as Brands New Perspectives on the Marketization of Religion and Spirituality* (pp.27-47). UK: Routledge.

Ümit. Y. (2013). Tantalos Efsanesi. <http://www.jinepsgazetesi.com/makale/tantalos-efsanesi-1-1389>, (01.Haziran.2017).

Ürer.H. (2016). *Altın Şehir Salihli*. Salihli: İstiklal Matbaası.

Üstün, T. (2016). Veri Toplama Yöntemleri. http://www.phdernegi.org/wp-content/uploads/2016/03/veri_toplama_yontemleri.pdf, (01.Haziran.2017).

Varış, T. (2000). Anadolu'daki İlk Yedi Kilise. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/3112/001580214010.pdf?sequence=3>, (01.Mayıs.2017).

Vukonic, B. (1992). Medjugorje's Religion and Tourism Connection. *Annals of Tourism Research*.19:79-91.

Vukonic, B. (1996). *Tourism and Religion*. UK: Emerald Group Publishing Limited.

Vukonic, B. (1998). Religious Tourism: Economic Value or an Empty Box. *Zagreb International Review of Economics& Business*. 1(1):83-94.

Vukonic, B. (2010). Do We Always Understand Each other? *Tourism in the Muslim World* (pp.31-45). UK: Emeraldbooks.

Weidenfeld, A. ve Ron, A. S. (2008). Religious Needs in the Tourism Industry. *An International Journal of Tourism and Hospitality Research*.19(2):357-361.

Wiltshier, P. ve Griffiths, M. (2016) Management Practices for the Development of Religious Tourism Sacred Sites: Managing Expectations Through Sacred and Secular Aims in Site Sevelopment; Report, Store, and Access. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*.4(7):1-8.

Winter M. and Gasson R. (1996) Pilgrimage and Tourism: Cathedral Visiting in Contemporary England. *International Journal of Heritage Studies* .2(3): 172-182.

Woodward, S.C. (2004). Faith and Tourism: Planing Tourism In Relation to Places of Worship. *Tourism and Hospitality Planning Development*.1(2):173:186.

Wright, K. (2008). Religious Tourism: A New Era, A Dynamic Industry, <http://www.tourism-review.com/fm703/religious-tourism-a-new-era-a-dynamic-industry.pdf> ,(23.02.1989).

Yalghouzaghaj, A. G. ve Shorbolagh, S.P. (2013). Impact of Religious Tourism on the Economy of Countries Case Study: Iranian Religious Tourism. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*. 3(6):196-203.

Yavaş, D. (1997). Hafsa Sultan Külliyesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.15:123-124.

Yegül, F. (2017). Sardeis Artemis Tapınağı. <http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/latw-yegul-temple-of-artemis>, (10.05.2017).

Yengi, N. (2015). Yirmi İki Sultanlar (Şehzadeler) Türbesi.

Yeşil, R. (2015). Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemleri. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (ss.51-81). Nobel Yayıncılık: Ankara.

Yeşiltaş, M., Cankül, D. ve Temizkan, R. (2012). Otel Seçiminde Dini Hayat Tarzlarının Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*.11(39):198-217.

Yıldırım. A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, H. ve Yolal, M. (2008). Film Turizmi: Destinasyonların Pazarlamasında Rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.8(1):175-191.

Yılmaz. Ö.D. (2014). Turizm Sektörünün Tanımı, Yapısı ve Özellikleri. *Genel Turizm-Turizmde Temel Kavramlar ve İlkeler* (ss.1-19). Ankara: Turhan Kitapevi.

Yitik, A. İ. (2014). *Doğu Dinleri*. Ankara: İsam Yayınları.

Yörük, G. (2010). İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Demre'nin Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi,İsparta.

Yurdakök. M. (2005). Çocukta boğaza takılan kılçık ve Sivaslı Aziz Vlas (280-316). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*.48:361-362.

Yücel, E. (1968). Manisa Muradiye Cami ve Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*.7:207-214.

Zengingönül, O., Emeç, H., İyilikçi, D.E ve Bingöl, P. (2012). Sağlık Turizmi: İstanbul'a Yönelik Bir Değerlendirme.
https://www.academia.edu/38333904/Saglik_Turizmi_Rapor_Pdf , (14.07.2017).

